Беларускі інстытут навукі й мастацтва

Бібліятэка Бацькаўшчыны

Міжнароднае грамадскае аб'яднанне
«Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына»

Кніга 30

КАНТАКТЫ:
СІЛА ПРЫЦЯГНЕННЯ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ

(Да 90-годдзя Янкі Запрудніка)

Аўтары-ўкладальнікі
Наталля Гардзіенка і Лявон Юрэвіч

Мінск
«Кнігазбор»
2016

УДК [325.2+94](476)(092)+929 Запруднік
ББК 63.3(4Беи)
К19

Серыя «Бібліятэка Бацькаўшчыны»
заснавана МГА «ЗБС “Бацькаўшчына”» ў 2004 годзе

Кніга выдаецца сумесна з Беларускім інстытутам навукі і мастацтва (Нью-Ёрк, ЗША).

Кантакты : Сіла прыцягнення Бацькаўшчыны (Да 90-годдзя
К19 Янкі Запрудніка) / укл. Н. Гардзіенка, Л. Юрэвіч. — Мінск : Кнігазбор, 2016. — 280 с. — (Бібліятэка Бацькаўшчыны ; кн. 30).

ISBN 978-985-7144-46-4.

Кніга «Кантакты: сіла прыцягнення Бацькаўшчыны» — 30-я ў серыі «Бібліятэка Бацькаўшчыны» — прысвечаная 90-годдзю беларускага дзеяча ў ЗША, гісторыка і журналіста Янкі Запрудніка. Выданне заснаванае на архівах юбіляра, што захоўваюцца ў БІНіМе (ЗША) і БДАМЛМ (Беларусь), а таксама зборах газеты «Беларус». Тут падаецца зрэз, асобныя ўзроўні, на якіх адбываліся кантакты паміж дыяспарай і метраполіяй: ад праваабарончай дзейнасці да пошуку сваякоў, ад афіцыйных лістоў кіраўніцтва Рэспублікі Беларусь да рукапіснага аркуша з маленькай вёсачкі на ўсходзе краіны. Сабраныя разам матэрыялы адлюстроўваюць, чым жыла Беларусь, як змянялася яна ў часе і змянялася стаўленне да эміграцыі.

УДК [325.2+94](476)(092)+929 Запруднік
ББК 63.3(4Беи)

ISBN 978-985-7144-46-4

БРАМНІК

Колькі на этапах іх перажылося!
Гэткіх цяжкіх… проста да зьнямогі.
Зь вераю, што зыйдуцца дарогі,
Мы разьвіталіся, гэтак бо прыйшлося…

Сяргей Ясень. Яшчэ адно

Гэтая кніга — не даследаванне. Гэта кніга для чытання і самастойнага думання. Яна пра тыя кантакты — часам прыпадковыя, часам сталыя, калі-нікалі — асабістыя, а калі і выняткова лістоўныя, «кніжныя», — што былі паміж метраполіяй і дыяспарай яшчэ да таго, як гэта сталася бяспечна, і тыя, што пачалі ўсталёўвацца ад пачатку 1990-х.

Пераважна матэрыялам, за асобнымі выняткамі, слугавалі чатыры крыніцы: асабісты эпісталярны архіў Янкі Запрудніка, архіў газеты «Беларус», публікацыі самой газеты і матэрыялы Радыё «Свабода». Гэтыя чатыры крыніцы скрыжоўваюцца ў адным імені — самога Янкі Запрудніка. А калі дадаць другасныя крыніцы, такія як архіў Беларускага інстытута навукі і мастацтва, паперы Фундацыі імя Пётры Крэчэўскага — і там, і там ён таксама дзейны сябра, — можна цалкам сур'ёзна сцвярджаць, што гэты гісторык, публіцыст, грамадскі дзеяч быў і паслом ад эміграцыі ў Беларусь і вольны свет, той брамаю, праз якую ствараліся і, што галоўнае, падтрымоўваліся кантакты.

У кнігах як непасрэдна Янкі Запрудніка (маюцца на ўвазе «Дванаццатка»[1] і «Лісты»[2]), гэтак і наогул у даволі ёмістай на

---

[1] Запруднік, Янка. Дванаццатка: Дакумэнтальная аповесьць пра дванаццацёх беларускіх хлапцоў у Нямеччыне, Вялікабрытаніі й Бэльгіі (1946–1954 гг.). Нью Ёрк, 2002. — 510 с.

[2] Запруднік, Янка. Па гарачых слядах мінуўшчыны: Мае лісты 1952–1959 гг. Унівэрсітэт у Бельгіі, газета «Бацькаўшчына», радыё «Вы-

сёння ўжо бібліятэцы эміграцыязнаўства, хоць і з ці малымі белымі плямамі, пра Беларусь толькі *ўспамінаецца*, а *расказваецца* пра стваральнае жыццё выгнанцаў: пра заснаванне арганізацый, выданне газет, кніг, пра імпрэзы, святкаванні, выставы, мітынгі. І хоць плён тых паваенных гадоў, а потым — халоднай вайны, а за імі — перабудовачных увасоблены ў асэнсаванні спадчыны Францыска Скарыны ды Янкі Купалы, творчасці Наталлі Арсенневай і Уладзіміра Дудзіцкага, Янкі Юхнаўца і Юркі Віцьбіча, у такіх назовах, як «Бацькаўшчына» і «Беларус», найменнях Радыё «Свабода» і мюнхенскага Інстытута вывучэння СССР — той плён, які не могуць паставіць пад сумнеў найбольшыя нашыя нядобразычліўцы, усё ж тое было не самамэтаю, не рух дзеля руху. Час выдаткоўваўся, адрываўся — ад справаў сямейных, ад адпачынковага ці заробкавага — на беларускую справу. Дзеля Беларусі. На Беларусь.

Мо каму падасца гэта залішне пафасным, але інакш і не скажаш: учарашнія ўцекачы рабілі справу, якую вызнавалі для сябе святой. Дзеля яе яны ахвяравалі свой вольны час, грошы, саміх сябе. Вось чаго былі яны сапраўды пазбаўленыя, дык гэта адваротнай рэакцыі, ведання, што іх чуюць, чытаюць, усведамлення, што было зроблена добра, а што, магчыма, на шкоду. Яны былі пазбаўленыя голасу з Беларусі.

Гэтая кніга ў пэўнай ступені паклікана кампенсаваць адну з белых плямаў і расказаць пра кантакты метраполіі з эміграцыяй. Толькі хіба ахопіш усё?! Як разарваныя па жывым сем’і намагаліся злучыцца, не ведаючы, у які бок кідацца; як паважныя навукоўцы палявалі ў пошуках літаратуры, а знайшоўшы, шукалі шляхі ўвесці тое ў навуковы ўжытак — хто дзеля Скарынавай славы, а хто дзеля славы ўласнай. Як сябры Прэзідыуму Рады БНР намацвалі сувязі з партызанкаю, іншадумцамі, а атрымаўшы весткі «адтуль», губляліся ў здагадках: ці праўда тое? Ці не правакацыя? Нават калі лісты былі ад даваенных знаёмцаў і паплечнікаў.

зваленне / Свабода» ў Мюнхене і Нью-Ёрку / рэд. і прадм. В. Трыгубовіч. Мінск: Лімарыус, 2015. — 572 с.: іл.

Былі і афіцыйныя візіты з Беларусі. Вітаўт Кіпель ва ўспамінах «Жыць і дзеіць» згадвае:

«Адна сустрэча — дакладней, гутарка пры сустрэчы — была надзвычайная, проста незабыўная. Быў у Нью Ёрку ў складзе дэлегацыі БССР прафэсар БДУ Васілёнак, чалавек сярэдняга росту, бландзіністы, знаў літаратуру. Дарэчы, як ведама, у складзе дэлегацыі БССР на Генэральнай асамблеі ААН заўсёды былі прадстаўнікі культурнай сфэры. Васілёнак прыйшоў у бібліятэку папаўдні, зайшоў проста да мяне, мы доўга гаварылі пра літаратуру, ён глядзеў картатэкі, нешта выпісваў. Пасьля Васілёнак кажа: “Я запрашаю на вячэру”. Я пытаюся, ці можна я запрашу свайго сябра, Янку Запрудніка? “О, так, клічце, калі ласка!”. Я заўсёды Янку клікаў, бо ён працаваў у радыё, і яму такія сустрэчы былі таксама цікавыя.

Вельмі яскрава, выразна да дэталяў стаіць у памяці такое: мы выходзім зь бібліятэкі на 5-ае авэню, там, дзе калёны, шарэе, гэта было восеньню – ён, з аднаго боку, з другога Запруднік. І тут Васілёнак спыняецца і кажа: “Хлопцы, выбачайце, у мяне ёсьць адна справа, і я б хацеў яе хутка вырашыць, бо я мушу вырашыць”. Да таго быў вельмі прыязны і прыемны, а тут раптам напружыўся. Я дык падумаў – ну, нешта пачне пытацца пра радню, я ўжо такое знаю, і гэта непрыемна. А ён сур’ёзна кажа: “У нас шукаюць – ці ня чулі вы пра эмігранта Сяргея Вільчыцкага? Пад якім ён цяпер прозьвішчам, ніхто ня ведае. Дзе ён можа быць?”. Мы з Запруднікам (Сяргеем Вільчыцкім!) замёрлі. Я перапытваю: “Як, кажаце, прозьвішча?”. “Вільчыцкі. Ён недзе з-пад Міра, і яго даўно шукаюць”. Я кажу: “Хто, літаратары?”. “Не, не літаратары. Ну, нехта цікавіцца, і мяне папрасілі, каб я з вамі пагаварыў пра гэта”. Я так на Запрудніка гляджу і кажу: “Я такога ніколі ня чуў на эміграцыі”. Запруднік кажа: “Ну, калі ты ня чуў — а ты езьдзіш паўсюль, маеш дачыненьні зь людзьмі, то што я буду ведаць, седзячы ў кабінэце!”. Васілёнак кажа: “Ну, хлопцы, усё ў парадку, я спытаўся — зрабіў тое, што мне трэба. Цяпер пойдзем на вячэру”. І мы пайшлі на вячэру.

Ня ведаю, як мы з Запруднікам стрымаліся, каб ня выдаць, што прозьвішча Вільчыцкі нам ведамае — мы не былі падрыхтаваныя да такога пытаньня, маглі зрэагаваць інакш, ухмыльнуцца, і Васілёнак мог бы адчуць, што мы нешта ведаем. Але мы ўбачылі, што ён прыняў нашы словы за чыстую манэту.

У тым часе яшчэ жыла Запруднікава маці, і ён падазраваў, што менскія "органы" хацелі праз маці яго выцягнуць. Яны шукалі — хто такі Вільчыцкі, і мы дапушчалі: КДБ падазравала, што Запруднік і Вільчыцкі — той самы чалавек, але шукалі пацьверджаньня. І таму даручылі прафэсару менскага ўнівэрсытэту запытацца Кіпеля, бо ён, можа, будзе ведаць і пацьвердзіць. Слоў няма — Вільчыцкі для КДБ быў патрэбны»[3].

Час ішоў, мяняўся, а з ім мяняўся і характар кантактаў паміж Бацькаўшчынай і эміграцыяй. Усё болей і болей прыходзіла ў рэдакцыю газеты «Беларус» лістоў ад простых грамадзянаў, незаангажаваных ні ў беларускія справы, ні ў палітыку: ад знаёмых, ад завочназнаёмых — калегаў: гісторыкаў, пісьменнікаў, выдаўцоў, — ад невядомых, хто выпадкам пачуў ці прачытаў нумар газеты.

Пісалі пра рознае: прасілі грошай, прасілі дапамагчы выехаць у ЗША, пыталіся, як аформіць падпіску, як можна атрымаць эміграцыйныя выданні, агучвалі бізнес-праекты, дзякавалі за выкананае, дасланае. Зразумела, болей прасілі, як прапаноўвалі. Але за тымі лістамі стаялі лёсы, кожны — па-свойму ўнікальны, але наколькі, разам з тым, характэрны для гісторыі краіны. І што цікава: пераважная большасць пісала па-беларуску. Хай з памылкамі, але, жывучы ў бадай ушчэнт зрусіфікаванай краіне, да эміграцыі звярталіся ў роднай мове.

Так і атрымалася: на адным канцы — Беларусь, на другім — «кабінетны» Янка Запруднік. Прачытаць кожны ліст, на адзін — адпісаць, другі — падрыхтаваць да друку ў газеце, на падставе трэцяга — арганізаваць праваабарончую акцыю, на чацвёрты — зрабіць адбітку артыкула ці адшукаць і запакаваць прошаную кнігу.

---

[3] Кіпель, Вітаўт. Жыць і дзеіць. Успаміны. Мінск, 2015. С. 273–274.

Можна толькі здагадвацца, на колькі болей свайго — гістарычнага, публіцыстычнага — напісаў бы гэты нястомны працаўнік, каб не нутраная патрэба і вычуццё абавязку падтрымліваць тыя кволыя, але такія важныя кантакты. Важныя для абодвух бакоў.

На старонках гэтай кнігі, натуральна, немагчыма ўмясціць усё датычнае тэмы. Тут падаецца толькі зрэз, толькі асобныя ўзроўні, на якіх адбывалася кантактаванне: ад праваабарончай дзейнасці да пошукаў сваякоў, ад афіцыйных лістоў кіраўніцтва Рэспублікі Беларусь да рукапіснага аркушыка з маленькай вёсачкі на ўсходзе краіны. Але разам яны адлюстроўваюць, як, чым жыла Беларусь, як мянялася яна ў часе і як мянялася ўспрыманне эміграцыі.

ПРАВААБАРОНЧАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ БЕЛАРУСКАЙ ЭМІГРАЦЫІ

Заяўленая ў назве тэма да сённяшняга часу не толькі не вывучалася, але і фактычна не агучвалася[4]. Вытлумачыць тое можна было б мізэрнай колькасцю даследчыкаў любой дзейнасці беларускай эміграцыі наогул, але, напэўна, у гэтым выпадку — і насцярожаным стаўленнем да праваабароны як сферы дзейнасці ва ўмовах эміграцыі, яе эфектыўнасці. (Тут варта адцеміць, што ў бадай усёахопнай кнізе Вітаўта Кіпеля «Беларусы ў ЗША»[5] пра такую дзялянку не згадваецца зусім.)

З іншага боку, немагчыма абысці той факт, што «Універсальная дэкларацыя правоў чалавека» на беларускую мову ўпершыню была перакладзеная менавіта на эміграцыі — Янам Пятроўскім[6].

У пэўнай ступені згаданую няўвагу можна патлумачыць таксама тым, што праваабарончая дзейнасць эміграцыі — «абарончая» ў шырокім сэнсе — была скіраваная найперш на абарону права беларускага народу на незалежнасць і свабоду, мову, а вось у вузкім сэнсе гэтай дзейнасці на эміграцыі было вельмі мала, бо на Захад мала трапляла вестак пра яе з Беларусі, дзе ў асноўным яна была падпольная, малавядомая нават для саміх жыхароў краіны.

Пра гэта, як і наогул пра дысідэнцтва, пісаў ва ўкраінскім эміграцыйным (на той час) часопісе «Сучасність» Янка Запру-

---

[4] Як вынятак, можна назваць хіба два раздзелы «ЗБВБ і барацьба за правы беларусаў» і «ЗБВБ і вызваленьне Міхася Кукабакі» ў кнізе Наталлі Гардзіенкі «Беларусы ў Вялікабрытаніі» (Мінск, 2010).

[5] Кіпель, Вітаўт. Беларусы ў ЗША. Мінск, 1993. 348 с.

[6] Першы машынапіс перакладу, адбіты ў колькасці 100 асобнікаў, з’явіўся ў 1981 г.

днік, фармулюючы вельмі важныя, нават на сёння, больш як трыццаць гадоў пасля публікацыі, думкі.

Напачатку, каротка, пра тэрміналогію: дысідэнцтва — ці іншадумства; дысідэнты — ці іншадумцы? Аргументы тут аднолькавыя і для беларускай і для ўкраінскай мовы.

«Дысідэнт» — неадпаведны й нават шкодны тэрмін, бо этымалогія тут працуе на кампартыю. Этымалагічна невыразнае слова «дысідэнт» набыло ў варожым кантэксце партыйнай прапаганды негатыўнае значэнне. «Дысідэнт» ужо і выглядам самога слова, і гучаннем яго выклікае ў псіхіцы савецкага чытача і слухача, калі ён лаяльны да свайго рэжыму, аўтаматычную асацыяцыю «дысідэнтаў» з «дыверсантамі». Нездарма ж партыйная прапагадна ўжывае выключна гэтае азначэнне.

Народная, ці мо лепей сказаць тут — нацыянальная, словатворчасць стварыла на яго месца абаронна-тлумачальны тэрмін: іншадумства, іншадумцы. І тут ужо нікому не трэба тлумачыць, што «інша-» тут датычыцца да кампартыі, якая забрала сабе прывілей і адказнасць думаць за усіх разам і за кожнага паасобку. «Інша», акром таго, мае неўтральны характар. Думаць «інакш» — не значыць абавязкова думаць не па-савецку ці варожа-антысавецка, тады як партыя дамагаецца, каб у кожным з «дысідэнтаў» савецкі грамадзянін убачыў ворага савецкага ладу.

Хоць праз Беларусь, якую часам называюць «заходняй брамаю» Савецкага Саюзу, ездзіць нямала замежных наведвальнікаў па дарозе да Масквы і назад, усё ж такі пра падзеі і настроі ў Менску і Беларусі — пра тое, пра што савецкая прэса не напіша — даходзіць параўнальна мала вестак, а друкаваных матэрыялаў — яшчэ меней. Для тых, хто едзе з Заходняй Еўропы у СССР цягніком або машынаю, Менск ёсць пераважна транзітным горадам, а для тых, што прылятаюць самалётам або прыплываюць на караблі, — правінцыйным. Турыстычныя маршруты заходніх авіякампаній яго не закранаюць. Ушчэнт зруйнаваны ў час апошняй вайны, горад, хай і адбудаваны, і

дынамічна расце, з насельніцтвам, якое за некалькі гадоў дасягне паўтара мільёна, ён не адзначаецца гістарычнымі архітэктурнымі помнікамі. Няма ў ім ні замежных амбасадаў, ні кансулатаў, ні прадстаўніцтваў заходняй прэсы. Калі сталіца Беларусі дачакаецца, пасля Кіева, заснавання амерыканскага кансулата, яшчэ невядома[7]*. Кантактам Менска з знешнім светам не спрые яшчэ і тое, што трэцяя частка тэрыторыі Беларусі пакрыта лясамі, дзе размешчаныя савецкія ракетныя войскі. Гэтая акалічнасць дадаткова згушчае атмасферу паліцэйскай ды цэнзурнай падазронасці і ставіць бар'ер — фізічны і псіхалагічны — для праяваў іншадумства.*

Зразумець стан рэчаў у Беларусі дапамагае выказванне ленінградскага паэта і пісьменніка Васіля Бетакі[8]*. Напрыканцы мінулага году ён, выступаючы ў рускай праграме радыё «Свабода», так патлумачыў складанасці Ленінграда, у параўнанні з якімі складанасці беларускай сталіцы куды большыя:*

«Не раз тут — у Парыжы ці Лондане — мяне пытаюць: а што ж у Ленінградзе не чуваць ні пра якіх дысідэнтаў, чаму маўчаць? Тлумачыцца тое вельмі проста — у Маскве магчыма наяўнасць, прылюднасць, там багата замежных карэспандэнтаў, сярод якіх хай і не ўсе, але найшчырэйшыя і найсумленнейшыя неяк дапамогуць, перададуць інфармацыю пра чарговую акцыю пратэсту, зробяць публічна вядомым кожны крок гэтай глухой і няроўнай барацьбы. А ў Піцеры [Ленінградзе] хоць які

---

[7] Відаць, упершыню ідэя адкрыцця амерыканскіх амбасадаў у Мінску і Кіеве была агучана на пачатку 1950-х гг. у праекце амерыканскага кангрэсмена-рэспубліканца з Вісконсіна **Лорэнса Сміта** (анг. *Lawrence Henry Smith*, 1892–1958) па ўстанаўленні дыпламатычных дачыненняў ЗША з БССР і УССР, каб спрыяць вызваленню беларускага і ўкраінскага народаў ад маскоўскай залежнасці. Праект быў вядомы як «Рэзалюцыя 58», аднак так і не быў рэалізаваны. Пазней гэтая ідэя неаднаразова агучвалася ў палітычных колах ЗША, але так і не была ажыццёўленая, пакуль існаваў СССР.

[8] **Васіль Бетакі** (рус. *Василий Бетаки*, 1930–2013), рускі паэт, перакладчык, літаратурны крытык. Ад 1973 г. ён жыў у Францыі. Цягам 20 гадоў працаваў на Радыё «Свабода» ды каля 18 гадоў у часопісе «Континент».

адкрыты выступ прывядзе да бязглуздых ахвяраў — і ніхто не даведаецца. Усё — як да глухога муру».

З-за «глухога муру», якім агароджана Беларусь, усё ж такі даходзіць інфармацыя пра іншадумства, хоць і спознена, хоць і не заўсёды ў больш аб'ектыўнай пісьмовай форме, а ў вусных пераказах. Так, напрыклад, толькі праз восем гадоў, у 1971 годзе, сталася вядома на Захадзе пра арышт у 1963 годзе студэнта Беларускага політэхнічнага інстытута Сяргея Ханжанкова (1942 году нараджэння), засуджанага на 10 гадоў за спробу стварыць антысавецкую арганізацыю і падрыхтоўку дыверсійнага акта[9].

Толькі сёлета дайшла да Нью-Ёрку, прывезеная нядаўнім менскім інжынерам (прозвішча якога тут нельга падаць, бо дома засталіся сваякі), вестка пра дзве тысячы подпісаў студэнтаў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў 1970 годзе пад петыцыяй, каб выкладанне ў БДУ было на беларускай мове. Гэты подых «Менскай вясны» скончыўся тым, што некалькі соцен студэнтаў было выкінута з універсітэту, а ў камсамольскай арганізацыі праведзеныя адпаведныя палітычныя тлумачэнні, і ўвесь інцыдэнт са зборам подпісаў аднесены да катэгорыі «хуліганскіх выхадак».

Пра спробу ў 1974 годзе групы менскіх вучняў старэйшых клясаў сярэдняй школы і аднаго студэнта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта стварыць арганізацыю моладзі замест прасякнутага фальшам і нудою камсамола, пра расклееныя ініцыятарамі гэтай задумы на сценах будынкаў улёткі з статутам сваёй арганізацыі, пра далучэнне да гэтай справы органаў КДБ, суд за зачыненымі дзвярыма над ініцыятарамі, звальненне

---

[9] **Сяргей Ханжанкоў** (1942–2016) нарадзіўся ў лагерным пасёлку ў Магаданскай вобласці ў сям'і рэпрэсаваных. У 1955 г. разам з бацькамі пасяліўся ў Мінску, дзе скончыў школу і паступіў у Політэхнічны інстытут. У 1963 г. ён стварыў антысавецкую групу, якая мела намер узарваць радыёвышку ў цэнтры Мінска, якая глушыла сігналы замежных радыёстанцый. Быў арыштаваны і асуджаны на 10 гадоў па абвінавачанні ў антысавецкай дзейнасці, стварэнні антысавецкай арганізацыі і дыверсіі. Тэрмін адбываў у Дуброўлагу Мардоўскай АССР. Пасля вызвалення жыў у Мінску.

іх з школы, а бацькоў — з працы і з партыі, нядаўна расказаў у Нью-Ёрку былы менскі следчы А. Р.

Аляксандар Гідоні[10]*, сённяшні рэдактар выдаванага ў Таронта, Канада, літаратурна-грамадскага часопіса «Современник», так сведчыць пра настроі ў Беларусі, непасрэдным сведкам якіх ён быў падчас сваіх падарожжаў у першай палове 1970-х гадоў да Менска, Гародні, Магілёва і некаторых вясковых мясцовасцяў, дзе меў нагоду размаўляць з прадстаўнікамі творчай беларускай інтэлігенцыі:*

«Атмасфера такіх размоваў часта характарызавалася тым крытычным настроем супраць савецкай улады, які тыповы і для інтэлігенцкіх колаў Масквы і Ленінграда. Але, безумоўна, адметнаю іх асаблівасцю быў тыповы “беларускі момант”: тэма магчымай незалежнасці беларускага мастацтва і навуковай творчасці ва ўмовах усеагульнай савецкай цэнзуры і спецыфічнай “русіфікацыі”».

А. Гідоні катэгарычна сцвярджае, што “ў беларускай інтэлігенцыі абудзілася нацыянальнае пачуццё”.

Іншадумства ў Беларусі – з’явішча яшчэ не даследаванае, і нават не задакументаванае як мае быць, не сабраны ў адным выданні той невялікі матэрыял, які быў надрукаваны апошнімі двума дзесяцігоддзямі ў беларускай нацыянальнай прэсе, у савецкай прэсе (асабліва пра суды над вернікамі), а таксама ў такім самвыдаце, як «Хроника текущих событий»[11]*, і, магчыма, ва «Украïнськом віснику»*[12]*, у «Матэрыялах самвыдата»*[13] *радыё*

---

[10] Адмысловы тэкст пра Аляксандра Гідоні ў кнізе далей.

[11] ***«Хроника текущих событий»*** — першы непадцэнзурны праваабарончы інфармацыйны бюлетэнь у СССР. Выходзіў у 1968–1983 гг. і распаўсюджваўся праз самвыдат.

[12] ***«Український вісник»*** — падцэнзурны самвыдатаўскі грамадскапалітычны часопіс, што выходзіў у Львове ў 1970–1972 гг., а пазней у Львове — Кіеве ў 1987–1989 гг. пад рэдакцыяй Вячаслава Чарнавіла.

[13] ***«Материалы самиздата»*** — бюлетэнь, які выдаваўся на Радыё «Свабода» на падставе збірання непадцэнзурных тэкстаў з СССР ад пачатку 1970-х гг. да 1992 г.

«Свабода» ды іншых дакументальных і мемуарных выданнях, якіх багата з'явілася на Захадзе[14].

Менавіта Янка Запруднік, тагачасны рэдактар газэты «Беларус» супольна з Алексам Сільвановічам ініцыявалі заснаванне спачатку «Камітэта вязняў сумлення ў Беларусі», а пазней — «Кааліцыі ў абарону дэмакратыі і правоў чалавека ў Беларусі» — арганізацыі, сам факт існавання якой, як і яе дзейнасць, застаецца невядомай даследчыкам эміграцыі. Сустаршынямі былі Янка Запруднік і Алекс Сільвановіч, у Раду ўваходзілі таксама Ала Орса-Рамана, Галіна Русак, Уладыка Мікалай (Мацукевіч), Вера Бартуль, Мікола Ганько, Якаў Гудман, Міхась Каленік, Вітаўт Кіпель, Кастусь Мерляк, Вітаўт Рамук, Антон Шукелойць, Міхась Тулейка, Вера Запруднік, Расьціслаў Завістовіч і Раіса Жук-Грышкевіч.

Галоўнымі задачамі арганізацыі былі: збор звестак пра іншадумцаў і іх перaслед у Беларусі ды пашырэнне такой інфармацыі ў Амерыцы. Крыніцы падобных звестак Янка Запруднік збольшага акрэсліў. Так, у «Материалах самиздата», № 19, 1987 г. паведамлялася пра лёс Міхася Тараховіча: *«Тарахович Михаил (Антонович?). Белорус. Старик, "за войну". В 1944 попал в плен. Их группу повели в баню. Когда вывели, вместо их одежды лежала только немецкая форма. Пришлось одеть. Через 16 дней (!) бежал в сов. армию (или к партизанам?). Судил прокурор Белоруссии, который позднее (около 1985 г.) был официально пойман на создании дутого уголовного дела с расстрелом обвиняемых. Снят с должности. Этот же человек "обвинял" Тараховича и многих других. Согласно обвинению, принимал участие в массовых расстрелах в каком-то месте, где стоит (или стоял?) памятник, на котором высечено, что здесь лежат расстрелянные немцами в 1942–43 гг. Но в это время Тарахович находился в рядах сов. армии, что подтверждается всеми документами. Адвокат потребовал приобщения*

---

[14] Запруднік, Янка. Інакодумство в Білорусі // Сучасність. Ч. 7–8. Munchen, 1979. С. 158–161. Тут пададзены пераклад з украінскай, зроблены Лявонам Юрэвічам.

фотографии памятника к делу. Суд (или прокурор) заявил, что на памятнике, стало быть, ошибка (!), (т. к. "преступление" Тараховича основывается на этом памятнике, а раз памятник противоречит этой версии, то тем хуже памятнику). Срок — 15 лет. Настоящие военные преступники ничего не говорят о "преступлениях" Тараховича, хотя, если хоть в чем-то человек виноват, всегда это подчеркивают друг про друга и раздувают. Работал на заводе, с мая 1985 г. переведен санитаром в больницу ИТУ-36 (насильно). Постоянно пытается отказаться от этой работы как неподобающей порядочному человеку. Видимо, все же выполняет мелкие поручения администрации (и КГБ?), но в целом честен. Прежде всего отличается умелым и тщательным выполнением своих обязанностей санитара, за что и ценится в известной мере как администрацией, так и з/к» (Материалы самиздата. № 19. 1987. С. 4–5).

Часопіс «Smoloskyp[15]: a quarterly dealing with human rights affairs in Ukraine and Eastern Europe» таксама змяшчаў інфармацыю пра беларусаў: *«Vilchinskaya, Zinaida. Born June 26, 1931. Baptist, member of Council of Baptist Prisoner's Relatives; sentenced October 3, 1986 in Nalchik, to 2 years imprisonment for Christian activity»* (Smoloskyp. Spring 1987. P. 3).

Як слушна адзначыў Янка Запруднік, на Захад інфармацыя пра пераследы вернікаў даходзіла лепей, спраўней, як пра палітычных ці нацыянальных іншадумцаў: *«A report has reached Keston College that 61 year old Russian Orthodox priest Father Iosef Vasilievich Rinkevich[16] is in a poor state of health in Mogilyov*

---

[15] «***Smoloskyp***» (укр. *«Смолоскип»,* у перакладзе — Паходня) — украінскае выдавецтва, заснаванае ў Балтымары (ЗША) у 1967 г., якое спецыялізавалася на друку разнастайнай самвыдатаўскай і праваабарончай літаратуры. У тым ліку выдавала і англамоўны бюлетэнь «Smoloskyp: a quarterly dealing with human rights affairs in Ukraine and Eastern Europe». Ад 1992 г. дзейнічае ў Кіеве.

[16] **Іосіф Рынкевіч** (1925–2008), праваслаўны святар. Паходзіў з Іванаўскага раёна Брэсцкай вобласці. Вучыўся ў Маскоўскай духоўнай семінарыі. У 1957 г. быў рукапакладзены ў святарства і скіраваны настаяцелем у Свята-Пакроўскі малітоўны дом у Хойніках Гомельскай вобласці. Меў вялікую падтрымку прыхаджанаў, але ўвайшоў у канфлікт з свецкімі і царкоўнымі ўладамі. Быў адлучаны ад святарства, але пра-

Special Psychhiatric Hospital in Belorussia. Nothing had been heard of Fr. Iosef (who has served six sentences previously, the first for «parasitism») since 1973, when it was presumed he was no longer imprisoned.

It now transpires that, after his six sentences, he lived in hidding in a dug-out under the home of one of his former parishoners, a lay-reader by the name of Mariya. Easter 1973, he was betrayed by a neighbour to the authorities and was arrested once more. This time, he was declared not responsible for his actions and was sent (with no professional examination) to a Special Psychiatric Hospital in the region of Gomel, Belorussia, known for its severe regulations. Mariya was also arrested and sentenced to three years' deprivation of liberty and forcibly placed into a psychiatric hospital where she died eight months later.

Fr. Iosef went on hunger-strike as a protest against not being able to observe rules of fasting. In response, the hospital officials started him on a «special course» of weekly injections which left him constantly fretful and restless. He was subjected to this «treatment» for the next three years, by the end of which he came close to death.

Despite the extremely poor conditions of his health and his terrible situation, it is reported that Fr. Iosef's faith is still firm and has not been shaken» (Keston News Service[17]. № 281. August 6, 1987).

Натуральна, і газета «Беларус» па магчымасці інфармавала чытачоў і свет:

Справа Аўгена Бузіньнікава[18]. *Яшчэ адзін беларускі іншадумец. Паводля выдаваных радыям «Свабода» «Матарыялаў*

цягваў святарскую дзейнасць, у тым ліку і падпольна. За гэта ад пачатку 1960-х гг. неаднаразова арыштоўваўся і асуджаўся савецкімі ўладамі, пакуль у 1973 г. не быў змешчаны на прымусовае псіхіятрычнае лячэнне, на якім знаходзіўся цягам 15 гадоў. Па вызваленні працягнуў рэлігійную дзейнасць на Гомельшчыне.

[17] ***Keston News Service*** — перыёдык, прысвечаны пытанням рэлігійнага ўціску ў СССР і Усходняй Еўропе. Выдаваўся заснаваным у 1969 г. у Ёрку (Вялікабрытанія) Інстытутам Кестана (*Keston Institute*), што першапачаткова меў назву «Цэнтр па вывучэнні рэлігіі і камунізму».

[18] **Аўген Бузіннікаў** (1938–2010), жыхар Светлагорска, які быў у 1978 г. арыштаваны за антысавецкую дзейнасць, якая выяўлялася ў канта-

Самвыдавецтва» (выпуск 36-78 з 27 кастрычніка 1978 г.), сёлета 18 травеня ў г. Сьветлагорску Гомельскае вобласьці быў арыштаваны Аўген Бузіньнікаў, 1938 году нараджэньня, работнік трэсту Запхімбудмантаж. Пра гэта падаецца ў ананімным дакумэньце пад загалоўкам «Справа Аўгена Бузіньнікава».

На кватэры Бузіньнікава паліцыя зрабілаператрус і забрала ягоныя асабістыя нататкі, лісты, запісныя кніжкі. Справу Бузіньнікава вядзе Гомельская абласная пракуратура. Улады абвінавачвалі Бузіньнікава спачатку ў антысавецкай агітацыі, а пасьля перакваліфікавалі абвінавачваньне на «пашырэньне выяўна хлусьлівых выдумак, што кампрамітуюць савецкі дзяржаўны й грамадзкі лад». Бузіньнікава трымаюць у абласной сьледчай турме Гомеля. Ад 20 да 30 чырвеня сёлета ён быў на псыхіятрычнай экспэртызе ў Гомельскай псыхіятрычнай бальніцы, але, як відаць, яго прызналі за здаровага.

У справе Бузіньнікава дапытвалі ягоных саслужыўцаў, работнікаў Брачэню й Майсеева, а таксама цётку ягоную З. Манкевіч. Бузіньнікаву ставіцца ў віну: а. ліставаньне зь іншадумцамі й падаваньне ў лістох да іх вестак, што зьнеслаўляюць савецкі лад; б. слуханьне замежных радыёперадачаў і пашырэньне іхнага зьместу; в. ягоная, быццам-бы, просьба перадрукаваць працу ўкраінскага іншадумца Міколы Рудэнкі[19]*, паэты, заснавальніка ўкраінскага камітэту судзеяньня ўжыцьцяўленьню Гэльсынкаўскага пагадненьня, засуджанага сёлета на сем гадоў канцлягеру й пяць гадоў ссылкі.*

Аўген Бузіньнікаў быў суджаны ўжо два разы. Першы раз — у 1956 годзе, у 18-гадовым веку, за спробу перайсьці дзяржаўную

ктах з іншадумцамі, слуханні замежных радыёстанцый, распаўсюджанні звестак, што хлусліва паказваюць савецкі лад. Дагэтуль ён быў двойчы асуджаны, меў кантакты з Андрэем Сахаравым, Аляксандрам Гінзбургам, Віктарам Некіпелавым.

[19] **Мікола Рудэнка** (укр. *Микола Руденко,* 1920–2004), украінскі філосаф, пісьменнік, грамадскі дзеяч, адзін з заснавальнікаў і першы кіраўнік Украінскай Хельсінгскай групы. Быў асуджаны ў 1977 г. за «антысавецкую прапаганду і агітацыю». У 1987 г. пад ціскам грамадскасці вызвалены і з’ехаў за мяжу (у Нямеччыну, ЗША), дзе працаваў на Радыё «Свабода» і «Голас Амерыкі». У 1990 г. вярнуўся ва Украіну.

мяжу ў раёне г. Батумі ў Грузіі. Быў ён засуджаны тады на тры гады. Па звальненьні жыў у г. Навачаркаску, працаваў грузчыкам.

У лютым 1966 году на кватэру Бузіньнікава зьявілася міліцыя, шукаючы, быццам-бы, крадзеных рэчаў. Паколькі ў іх ня быў афармлены ордэр на ператрус, Бузіньнікаў пачаў пратэставаць. Тады міліцыянеры накінуліся на яго й пачалі біць. Бузіньнікаў, баронячыся, схапіў паляўнічы тапорык ды выгнаў іх з хаты, лёгка параніўшы пры гэтым трох міліцыянераў. Ён быў засуджаны йзноў на 12 гадоў суровага лягернага рэжыму. На судзе адчуваўся палітычны ўхіл працэсу, паколькі пракурор трымаў увагу на выявах у Бузіньнікава буржуазнае ідэялёгіі.

У зьняволеньні Бузіньнікаў прабыў 9 гадоў, яго звольнілі 21 лютага 1976 году на просьбу аб дараваньні, пададзеную сваякамі. Апошнім часам ён жыў у Сьветлагорску, працуючы сьлёсарам-мантажнікам.

У студзені 1977 году Бузіньнікаў наведаў у Маскве Андрэя Сахарава[20]*, ліставаўшыся зь ім раней. Пасьля гэтага органы КДБ наладзілі сачэньне за Бузіньнікавым, спынілі даваньне камандыровак у справах працы, ціраз выклікалі на абсьледваньне да псыхіятра.*

Бузіньнікаў пісаў таксама лісты А. Гінзбургу[21] *(цяпер зьняволенаму), В. Някіпелаву*[22] *(зь якім ліставаўся й Міхал Кукабака)*

---

[20] **Андрэй Сахараў** (рус. *Андрей Сахаров*, 1921–1989), савецкі фізік, праваабаронца, грамадскі дзеяч. Лаўрэат Нобелеўскай прэміі міру 1975 г. У 1980–1986 гг. знаходзіўся ў высылцы ў Горкім.

[21] **Аляксандр Гінзбург** (рус. *Александр Гинзбург*, 1936–2002), журналіст, выдавец, удзельнік праваабарончага руху ў СССР, стваральнік аднаго з першых альманахаў самвыдату «Синтаксис». Адзін з заснавальнікаў Маскоўскай Хельсінкскай групы. Некалькі разоў быў асуджаны за антысавецкую прапаганду. У 1979 г. вызвалены ў выніку перамоваў кіраўніцтва СССР і ЗША і адпраўлены разам з некалькімі іншымі палітзняволенымі на Захад па абмене. Жыў у ЗША, потым у Францыі. Супрацоўнічаў з газетай «Русская мысль».

[22] **Віктар Некіпелаў** (1928–1989), паэт, праваабаронца, удзельнік дысідэнцкага руху. Сябра Маскоўскай Хельсінкскай групы. У 1979 г. быў другі раз арыштаваны і асуджаны да 7 гадоў пазбаўлення волі і 5 гадоў высылкі. У 1987 г. быў памілаваны і выехаў у Францыю, дзе і памёр.

ды іншым. Відаць, гэтае ліставаньне, перахопленае КДБ, і ставіцца цяпер у віну Аўгену Бузіньнікаву. (Беларус. № 259–260. Лістапад — сьнежань 1978. С. 2.)

Заява беларускага іншадумца Івана Карэйшы.

Ад рэдакцыі: Ніжэй падаём у нашым перакладзе зьмешчаны ў выдаваных Радыястанцыяй «Свабода» «Материалах Самиздата» (выпуск № 33–79, 14 верасьня 1979 г.) матарыял самвыдавецтва № 3717 — заява Івана Карэйшы, калгасьніка ізь сяла Высокае Талачынскага раёну на Віцебшчыне ў Прэзыдыюм Вярхоўнага Савету СССР.

У гэтай заяве-жальбе, як нідзе лепш, адлюстраваўся лябірынт савецкае бюракрацыі й бязвыходнасьць чалавека, калі ён трапляе ў канфлікт з уладаю. Заява Івана Карэйшы, датаваная 10 чырвенем 1979 году, трапіла на Захад з Масквы.

У жніўні 1974 году я быў выключаны з калгасу незаконна, з прычыны самаволі старшыні калгасу Грыгаровіча. У той-жа час ён звольніў мяне із займанай у калгасе пасады пажарніка. Я застаўся бяз працы. З гэнага часу я бяз выніку дабіваюся павароту ў калгас. Я хачу жыць у роднай вёсцы. Хачу працаваць.

Мае бацькі й бацькі маіх бацькоў радзіліся й жылі ў гэтай вёсцы. Калі арганізаваліся калгасы, яны ўступілі ў калгас. Бацька быў байцом Чырвонай Арміі (памёр на тыфус у 1944 г.). Маці ўвесь час працавала ў калгасе. Цяпер ёй 70 год, яна атрымлівае пэньсію (38 рублёў). З 12-ці год я працую ў калгасе. Дзеля таго, што я змушаны быў працаваць — нястача, я змог скончыць усяго пяць клясаў. Дванаццаць год (з 1950 да 1962) я пасьвіў калгасных кароў… Потым працаваў трактарыстам. Жылі тады ўпрогаладзь. Потым — з прычыны хваробы — мяне перавялі на больш лёгкую працу — калгасным пажарнікам. (У мяне цяжкая язьвенная хвароба; лекары далі мне спраўку, што я павінен працаваць на лёгкай фізычнай працы, без начных зьменаў. У 1976 г. супрацоўнікі раённай міліцыі сілком адабралі ад мяне гэтую спраўку).

Я ня п’ью. Сваю работу я заўсёды выконваў старанна, чэсна й з пачуцьцём адказнасьці.

Летам 1974 г., выконваючы адпаведныя інструкцыі, я напісаў рапарт старшыні калгасу Грыгаровічу аб тым, што малочна-перагонны пункт калгасу знаходзіцца ў небясьпечным пажарным стане. Аднак старшыня не прыняў ніякіх мераў, і тады я паведаміў аб стане пункту ў раённую пажарную інспэкцыю. Яны прыехалі і апячатавалі гэтае памешканьне. Але старшыня калгасу самавольна сарваў плёмбу. Хутка ўспыхнуў пажар, і малочна-перагонны пункт і ўся апаратура, што там знаходзілася, згарэлі. Я ў гэты час быў на бюлетэні ў сувязі з абвастрэньнем язьвеннай хваробы. Старшыню аштрафавалі (усяго 60 рублёў). Калі пасьля заканчэньня важнасьці бюлетэню я выйшаў на працу, старшыня сказаў мне, што із-за мяне яго аштрафавалі, і што зробіць так, што мне будзе кепска.

Хутка пасьля гэтага ён выключыў мяне з калгасу.

Мяне выключылі з калгасу з грубым парушэньнем Статуту. На сходзе прысутнічала ўсяго чалавек 30. Многія казалі, што выключаць ня трэба, не хацелі выключаць. Але ён (старшыня Грыгаровіч) усёроўна зрабіў па-свойму.

Я зьвяртаўся да парторга калгасу і ў мясцком. Яны шкадавалі мяне, але сказалі, што супраць старшыні нічога ня могуць зрабіць.

(Потым старшыня напісаў хвальшывы пратакол, дзе напісана, што на агульным сходзе калгасу прысутнічала 358 чалавек і пастанова аб выключэньні мяне з калгасу прынятая аднагалосна. А ў нас на сход навет 300 і 200 чалавек ніколі не зьбярэш.)

Выключыў з калгасу й звольніў з працы. Іншай працы мне не запрапанавалі (дык я цяпер ужо стаўся не калгасьнікам...).

Працоўнай кніжкі мне не аддалі, і я ня ведаю, што напісана ў загадзе аб звальненьні. Потым у раённай міліцыі, куды мяне забіралі шмат разоў — за тое, што я скарджуся — мне казалі, што звольнілі мяне таму, што я не спраўляўся з работай. Сваю працоўную кніжку я прасіў, але мне яе не аддавалі, казалі, што калі дзе-небудзь паступлю на працу, там мне дадуць новую працоўную кніжку.

Я пачаў скардзіцца на зробленае ў дачыненьні да мяне бяспраўе. Спачатку — у раённыя, партыйныя й савецкія інстанцыі (райком, райвыканком, пракурору). У раённым судзе ад мяне заявы не прынялі, сказалі, што суд не разглядае працоўных канфліктаў калгасьнікаў.

Мною занялася раённая міліцыя; то прыяжджалі й забіралі мяне, то выклікалі мяне ў раён (25 км ад нашай вёскі. Я па выкліку не заўсёды езьдзіў, дзеля таго, што грошай у мяне няма; тады яны прыяжджалі й забіралі мяне). Начальнік міліцыі і ягоны заступнік казалі, каб я перастаў скардзіцца, казалі — спыні, а інакш завядзём на цябе крымінальную справу. Пагражалі таксама, што будуць біць, вывярнуць рукі. Але ня білі.

Я дайшоў да Міністэрства сельскае гаспадаркі БССР. Мяне прыняў 2 жніўня 1976 г. заступнік міністра тав. Грахоўскі А. А. Выслухаўшы ўсе мае аб'ясьненьні й паглядзеўшы мае дакуманты, ён сказаў, што мяне звольнілі няправільна й з грубым парушэньнем Статуту калгасу. Потым ён накіраваў паперку аналягічнага зьместу ў райвыканком (копію прыслаў мне): «Звольнены з працы й выключаны з калгасу з грубым парушэньнем Статуту калгасу. Прашу разабрацца й прыняць меры».

У лютым 1977 г. я накіраваў гэты дакумант, разам з маёй заявай, у рэдакцыю цэнтральнай газэты «Сельская жизнь»[23]*. Ад іх атрымаў паштоўку, што яны перапpавілі мой ліст у райком ЦК.*

Тав. Грахоўскі (заступнік міністра сельскай гаспадаркі БССР) абяцаў таксама, што прышле прадстаўніка, каб ён разабраўся й наладзіў усё на месцы. Але ніхто не прыехаў.

Я ўзноў хацеў зьвярнуцца да яго. Аднак ён мяне не прыняў.

Я неаднаразова прыяжджаў у Маскву із скаргамі. Пачынаючы ад 1975 г. Я ня раз быў у прыёмнай ЦК КПСС і ў прыёмнай Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР. У Прэзыдыюме мяне

---

[23] ***«Сельская жизнь»*** — адна з цэнтральных савецкіх газет, якая вяла сваю гісторыю ад заснаванай яшчэ ў 1918 г. газеты «Беднота». Назву «Сельская жизнь» атрымала ў 1960 г., калі і стала масавай палітычнай газетай, што спецыялізавалася на асвятленні жыцця вёскі.

прыймалі кансультанты (у лютым 1979 г. я настойваў, каб мяне прыняў заступнік Старшыні Вярхоўнага Савету Кэбін[24] — я прачытаў у «Литературной Газете»[25], што ён прыймае навет і ў больш дробных справах, прыкладам, прыняў нейкую жанчыну, якая скардзілася на тое, што ёй не ўстаўляюць газавай пліты, і дзякуючы ягонаму ўмяшанньню пліту ўставілі… я прачытаў у «Лит. Газете», што ён прыймае ўсіх савецкіх грамадзян, якія скардзяцца на несправядлівасьць і просяць аказаць ім помач. Мне, аднак, сказалі, што ні Кэбін, ні другі заступнік Старшыні Прэзыдыюму мяне прыняць ня могуць. Калі я стаў настойліва прасіць, каб мяне запісалі на прыём да яго або да іншай адказнай асобы, мне прыгразілі, што паклічуць міліцыю). У ЦК КПСС мяне прыймалі гэтак званыя інструктары; апрача гэтага, адзін раз я быў на прыёме ў загадчыка прыёмнай ЦК Філатава і ў заступніка начальніка сельска-гаспадарскага сэктару БССР Менжынскага (сакавік 1979 г.); з начальнікам гэтага сэктару мне аднойчы ўдалося пагаварыць па тэлефоне. Я хацеў дабіцца прыёму ў больш адказных таварышаў, але да іх не пускаюць.

Прадстаўнікі Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР і ЦК КПСС, да якіх я пападаў на прыём, казалі, што мая справа правільная, але загадваць мясцовым уладам яны ня могуць. Мае пісьмовыя заявы яны накіроўвалі ўзноў у абком і аблвыканком. А адтуль накіроўвалі ў райком і райвыканком. І ўзноў і ўзноў мне казалі, што я сам павінен дагаварыцца із старшынём калгасу, які мяне звольніў і выключыў з калгасу; калі той захоча — прыме назад.

---

[24] Магчыма, маецца на ўвазе **Ёханес Кэбін** (1905–1999), савецкі партыйны і дзяржаўны дзеяч, член ЦК КПСС, член Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР, Першы сакратар ЦК Кампартыі Эстоніі (1950–1978), Старшыня Прэзідыума Эстонскай ССР (1978–1983).

[25] ***«Литературная газета»*** — савецкае штотыднёвае літаратурнае і грамадска-палітычнае выданне. Ад 1967 г. стала першай савецкай «тоўстай» газетай, адным з самых цытаваных у свеце савецкіх перыёдыкаў.

Я так-жа зьвяртаўся ў рэдакцыі газэтаў, мясцовых і цэнтральных («Известия»[26], «Сельская жизнь», «Труд»[27]), рабіў гэта пачынаючы з 1974 г. Ад іх я атрымаў паведамленьне, што яны пераслалі мае заявы абласным і раённым уладам, у абком, райком ці ў аблвыканком, райвыканком.

Тым часам міліцыя не пакідала мяне ў спакоі. У канцы 1976 г. мяне прымусова прывезьлі да галоўнага лекара раённай бальніцы, дзе я дасюль неаднаразова лячыўся ў сувязі зь язьвеннай хваробай жывата. Ахвіцэр раённай міліцыі сказаў галоўнаму лекару, каб ён напісаў, што я здаровы, ніякай язвы ў мяне няма, а старую гісторыю маёй хваробы каб ён зьнішчыў. Галоўны лекар гэтак і зрабіў. У мяне-ж супрацоўнікі гэтай міліцыі яшчэ перад гэтым сілком адабралі спраўку ад лекараў, што я хворы й павінен працаваць толькі на лёгкай фізычнай працы. У той-жа час на мяне завялі крымінальную справу, быццам я — «тунеядзец». Мяне выклікалі ў суд, але я не пайшоў у суд, а паехаў у Маскву. У 1977 г. прыйшоў у Міністэрства аховы здароўя й сказаў, што ў мяне цяжкая язва жывата, а ў раённай бальніцы мяне хворым ня прызнаюць і ня лечаць.

Па накіраваньню зь Міністэрства аховы здароўя мяне палажылі ў Маскве ў бальніцу — Інстытут імя Сечанкова[28]. Там я ляжаў каля трох месяцаў, з 10 лютага да 25 красавіка; мяне абсьледавалі й лячылі; потым выдалі спраўку — выпіску зь гісторыі хваробы (дзе пісалася, што я цярплю язьвеннай хваробай жывата), выдалі таксама бюлетэнь за ўвесь час, на працягу якога я ў іх знаходзіўся.

Ледзь я вярнуўся дамоў, мяне схапіла міліцыя, у мяне забралі спраўку — гісторыю хваробы — і павезьлі мяне на суд.

---

[26] ***«Известия»*** — савецкая штодзённая грамадска-палітычная газета. Выходзіла ад 1917 г. У 1977–1991 гг. мела поўную назву *«Известия Советов народных депутатов СССР»*. Была органам Вярхоўнага Савета СССР.

[27] ***«Труд»*** — савецкая газета, што выдавалася ад 1921 г. Была органам Усесаюзнага цэнтральнага савета прафесійных саюзаў.

[28] Магчыма, маецца на ўвазе Інстытут эвалюцыйнай фізіялогіі і біяхіміі імя І. Сечанава Акадэміі навук СССР.

На судзе казалі, што я не працую, не хачу працаваць, і што я займаюся паклёпамі й плёткамі. А калі я пачынаў абʼясьняць, дык пракурор стукаў кулаком па стале й загадваў мне замаўчаць (ніякага абаронцы я не заўважыў). Суд некалькі разоў выходзіў на нараду. Потым сказалі, што я падлягаю адміністрацыйнай адказнасьці. Я сказаў, што не разумею, што гэта значыць. Судзьдзя сказаў, што зразумею, калі будзе трэба.

Ніякай пастановы суду мне не далі. Але яшчэ перад судом у міліцыі мне далі надрукаванае на машынцы абвіняльнае заключэньне, дзе я абвіняюся ў «тунеядзтве», у «паразітным спосабе жыцьця» паводля арт. 204 УК БССР. (У залучэньні да гэтай заявы я прыводжу копію гэтага абвінавальнага заключэньня, напісанага 15 сьнежня 1976 г. заступнікам начальніка Талочынскага РОВД маёрам Смоляк В. Н. і пацьверджанага 16 сьнежня начальнікам Талочынскага РОВД (Раённы Аддзел Нутраных Справаў) падпалкоўнікам міліцыі Асмалоўскім М. Е., зь візай Коханаўскага пракурора Талочынскага раёну Пелюдзь В. І.)

Летам 1978 г., пасьля таго, як я вярнуўся з Масквы, мяне абманным шляхам сілком памясьцілі ў абласную псыхіятрычную бальніцу. Зроблена гэта было так. Мяне выклікалі (павесткай) у ваенкамат быццам для мэдыцынскай камісіі (я звольнены ад службы ў арміі ў сувязі зь язьвеннай хваробай). Ваенкамат запрапанаваў мне легчы ў бальніцу, ён сказаў, што там мне будуць лячыць язву «гіпнозам»; я спачатку не згаджаўся, але ён настойваў, што гэтак трэба. Калі я сядзеў і чакаў накіраваньня ў бальніцу ў калідоры ваенкамату, на мяне накінуліся двух міліцыянераў, надзелі на мане наручнікі, упіхнулі ў воранак і павезьлі… Я аказаўся ў абласной псыхіятрычнай бальніцы, у палаце, дзе было каля 30 запраўдных варʼятаў. Гэта было вельмі цяжка, ад гэтага ўзапраўды можна страціць розум. Там мяне трымалі 17 сутак; у гэтым часе мяне ня бачыў і ня гутарыў зы мной ніводзін лекар. Цераз 17 сутак мяне прывялі на камісію. Камісія гэтая правярала, ці я ня дурны; задавалі, прыкладам, гэткія пытаньні: якая розьніца між птушкай і самалётам, між канём і трактарам; пыталі пра сучасную цякучую палітыку, якое становішча займае Леанід Ільіч Брэжнеў.

Потым спыталі, чаму я скарджуся, сказалі, што скардзіцца ня трэба. І адпусьцілі.

Калі ў красавіку гэтага году я прыехаў у Маскву, раённыя ўлады паведамілі сюды, што я «небясьпечны псых» і што мяне неабходна расшукаць. Міліцыя расшукала мяне (я не хаваўся, я тады затрымаўся ў гасьцініцы каля ВДНХ[29]*); мяне прывезьлі ў 71 аддзел міліцыі; тут зы мной гутарылі ахвіцэры міліцыі, потым — два лекары-псыхіятры. Усе яны ўстанавілі, што я поўнасьцяў нармальны. Яны таксама пыталіся, чаму я скарджуся. Я расказаў і паказаў ім усе свае дакуманты. Яны сказалі — знаем…*

Мне стала ведама, што ў вёсцы мяне расшуквае міліцыя, і яны хочуць узноў памясьціць мяне ў псыхіятрычнай бальніцы, надоўга. Ужо разоў пяць прыяжджала міліцыя да маёй старой маці, гаварылі ёй, што цяпер мяне запратураць на два гады… (Маці плача. Калісьці, падчас нямецкай акупацыі, ёй пагражалі нямецкія ахвіцэры, дабіваліся, дзе хаваюцца браты… А цяпер — свае-ж…).

Я баюся, што як толькі я вярнуся дамоў, мяне забяруць у псыхбальніцу.

У травені гэтага году я зьвярнуўся ў Чырвоны Крыж за невялікай матарыяльнай дапамогай: мне зусім няма з чаго жыць, але я не магу выехаць з Масквы, бо яшчэ ня вырашаныя мае справы. Я надзеіўся, што мне дадуць хоць-бы 10-15 рублёў. Я гаварыў ветліва й спакойна, але я гаварыў, што маю права на помач, бо-ж, калі я працаваў, я плаціў… (тут у атрыманай копіі адзін ці два радкі адсутнічаюць)… прывезьлі ў 134 аддзел міліцыі й трымалі там да вечара, каля 10 гадзінаў. Там зы мной гаварыў сьледчы, з маіх слоў напісаў ён маё аб'ясьненьне (тыя, з Чырвонага Крыжа, сказалі, што я вяду сябе груба й хаджу туды кажны дзень, хаця ўзапраўднасьці я прыйшоў першы раз).

Я хачу, каб мяне вярнулі ў калгас. Я хачу працаваць на пасільнай для мяне працы. Вёска Высокае — мая радзіма, я тут радзіў-

---

[29] **ВДНХ** — Выстаўка дасягненняў народнай гаспадаркі.

ся, тут жылі мае прашчуры, тут цяпер жыве мая 70-гадовая маці. У нас ёсьць домік, невялікі прысядзібны ўчастак і карова.

Прашу аказаць мне справядлівасьць. Прашу ўстанавіць мяне ў маіх законных правох.

Прашу таксама адгарадзіць мяне ад неабаснаваных, незаконных перасьледваньняў міліцыі й не дапусьціць, каб мяне — псыхічна нармальнага чалавека — сілком памясьцілі ў псыхбальніцу. Калі й гэтым разам вы не абароніце маіх незаконна таптаных правоў, я магу зусім зьгінуць.

10 чырвеня 1979 г.

Карэйша І. Т.»

(Беларус. № 273. Студзень 1980. С. 2, 4.)

Камітэт Абароны Вязьняў Сумленьня на Беларусі й Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне[30] *выслалі 11 лютага сёлета амэрыканскай урадавай Камісіі да справаў бясьпекі й супрацоўніцтва ў Эўропе (тэй, якая займаецца пытаньнямі ажыцьцяўленьня Гэльсынскіх пагадненьняў) Мэмарандум № 2 з новымі матар'яламі пра перасьлед Івана Карэйшы, жыхара вёскі Высокае Каханоўскага сельсавету Талачынскага раёну.*

Іван Карэйша за ягоныя настойлівыя пратэсты да найвышэйшых органаў улады ў Маскве супраць несправядлівага выключэньня яго з калгасу засуджаны на год канцлягеру. Пра гэта стала ведама зь Інфармацыйнага Бюлетэню маскоўскае неафіцыйнае Працоўнае Камісіі для Расьсьледваньня Злаўжываньняў Псыхіятрыяй у Палітычных Мэтах. Іван Карэйша быў арыштаваны ў травені летась.

Неўзабаве па ягоным арышце, 22 травеня 1980 г. сябра вышэй згаданай маскоўскае неафіцыйнае Камісіі Фэлікс Серабракоў[31] *напісаў у віцебскі псыхіятрычны шпіталь галоўнаму*

---

[30] **Беларуска-амерыканскае задзіночанне (БАЗА)** — беларуская грамадская арганізацыя, заснаваная ў 1949 г. у ЗША прадстаўнікамі паваеннай эміграцыі.

[31] Маецца на ўвазе **Фелікс Сераброў** (рус. Феликс Серебров, 1930–2015), савецкі праваабаронца, дысідэнт, заснавальнік Рабочай

лекару Зорку ліста, заявіўшы, што калі Іван Карэйша, псыхічна здаровы чалавек, будзе паўторна пасаджаны ў псыхіятрычны шпіталь (Карэйшу двойчы да таго ўжо трымалі ў віцебскай псыхушцы), дык Камісія будзе разглядаць гэта як акт злоўжываньня псыхіятрыяй у палітычных рэпрэсійных мэтах.

«Працоўная Камісія, — казалася ў лісьце, — зварачае Вашую ўвагу на рэзалюцыю Сусьветнага кангрэсу ў 1977 годзе ў Ганалюлю[32], які асудзіў падобную практыку выкарыстоўваньня псыхіятрыі, і заклікае Вас больш не парушаць гэтае рэзалюцыі».

Карэйшу гэтым разам у псыхушку не пасадзілі, але засудзілі на год лягеру прымусовае працы. Суд над ім адбыўся ў жніўені 1980 году. Свой тэрмін Іван Карэйша адбывае пад гэткім адрысам: «учр. УЖ-15/15 «М», р/о Вейно, г. Магілёў, БССР».

(Мэмарандум у вабарону І. Карэйшы //
Беларус. № 286. Люты 1981. С. 1.)

Гэтыя ды іншыя падобныя інфармацыі надзвычай важныя для будучага стварэння поўнага даведніка беларускіх іншадумцаў, звесткі пра лёс якіх, выглядае, не захаваліся на Бацькаўшчыне і чые імёны менш вядомыя за імя Міхася Кукабакі.

камісіі па расследаванні ўжывання псіхіятрыі з палітычнымі мэтамі пры Маскоўскай Хельсінкскай групе. Быў асуджаны чатыры разы, у тым ліку за антысавецкую агітацыю.

[32] Маецца на ўвазе **VI Кангрэс Сусветнай псіхіятрычнай асацыяцыі**, які адбываўся ў жніўні — верасні 1977 г. у Ганалулу (ЗША), на якім было прынята рашэнне аб стварэнні Камітэта па расследаванні выпадкаў злоўжывання псіхіятрыяй, а таксама прынятая рэзалюцыя з асуджэннем сістэматычнага злоўжывання псіхіятрыяй з палітычнымі мэтамі ў СССР. Тады ж была прынятая «Гавайская дэкларацыя» — першы міжнародны дакумент, дзе былі сфармуляваныя этычныя нормы дзейнасці псіхіятраў розных краінаў.

ІНШАДУМСТВА, ІНШАДУМЦЫ НА СТАРОНКАХ ГАЗЕТАЎ «БАЦЬКАЎШЧЫНА» І «БЕЛАРУС»

1. А. З. У абарону М. Кукабакі // Беларус. № 328. Студзень — сакавік 1986. С. 2.

У Лондане адбылася аднадзённая галадоўка і дэманстрацыя ў абарону Міхала Кукабакі.

2. А. З. У абарону М. Кукабакі. [Лёндан] // Беларус. № 354. Сьнежань 1988. С. 6.

3. Абарона дыякана Ул. Русака // Беларус. № 347. Травень 1988. С. 7.

4. Акадэмік А. Сахараў пра Кукабаку // Беларус. № 353. Лістапад 1988. С. 8.

5. Алег Бембель выкінуты з партыі, звольнены з працы // Беларус. № 330. Верасень 1986. С. 2.

А. Бембель — аўтар кнігі «Роднае слова і маральна-эстэтычны прагрэс», выдадзенай у Вялікабрытаніі.

6. Арышты за адмову ад войска // Беларус. № 345. Сакавік 1988. С. 3.

Лонданскі аддзел праваабароннай арганізацыі «Міжнародная амністыя» лічаць асуджаных братоў Васіля і Мікалая Шустоў вязнямі сумлення.

7. Аўген Бузіньнікаў у іншым лягеры // Беларус. № 282. Кастрычнік 1980. С. 2.

8. Беларус — палітычны ўцякач у Швэцыі // Беларус. № 242. Чырвень 1977. С. 1.

9. Беларускі іншадумец Міхась Кукабака // Беларус. № 255–256. Ліпень — жнівень 1978. С. 1.

10. Бонэр, Елена. Міхал Кукабака: «Тут умовы нялюдзкія» // Беларус. № 289. Травень 1981. С. 1.

11. «Бяз права ліставаньня» (Зварот у вабарону Міхала Кукабакі) // Беларус. № 275. Сакавік 1980. С. 1.

12. Валянтын Мароз на волі! // Беларус. № 265. Травень 1979. С. 1.

13. Васілеўскі, Алесь. Гарачае падтрыманьне Міхала Кукабакі // Беларус. № 279. Ліпень 1980. С. 6.

Канферэнцыя ў Нью-Ёрку. Том Бэрд, Вітаўт Кіпель, Антон Шукелойць.

14. Г. Вільчынская — вязень за рэлігію // Беларус. № 314. Лістапад — сьнежань 1983. С. 2.

15. Галадоўка М. Кукабакі // Беларус. № 340. Кастрычнік 1987. С. 3.

16. Галадоўка разам з М. Кукабакам // Беларус. № 313. Кастрычнік 1983. С. 1.

Аднадзённая галадоўка ў абарону Кукабакі, праведзеная ў Лондане.

17. Галасы пратэсту іншадумства ў Прыбалтыцы, на Ўкраіне і ў Беларусі // Беларус. № 342. Сьнежань 1987. С. 3.

18. Галіна [памылкова — Зінаіда] Вільчынская ў гомельскім канцлягеры // Беларус. № 337. Ліпень 1987. С. 3.

19. Гарбачову пра Кукабаку // Беларус. № 330. Верасень 1986. С. 3.

Ліст кангрэсмена Франка Анунцыё (штат Ілінойс, г. Чыкага) да М. Гарбачова з просьбай дазволіць выезд на Захад вязню сумлення М. Кукабаку.

20. Гідоні, Аляксандар. Сіла і слабасьць савецкага дысыдэнства // Беларус. № 240. Красавік 1977. С. 4, 6.

Артыкул для «Беларуса» пераклаў з рускай мовы К. Акула.

21. «Голас Радзімы» пра М. Кукабаку // Беларус. № 294–295. Лістапад — сьнежань 1981. С. 1.

22. Грыгальчык, Пятро. Расплата за адмову служыць у войску // Беларус. № 349. Ліпень 1988. С. 4.

23. Грыгальчык, Пятро. Тэрарысты й заложнікі. Што зьмянілася, а што не ў СССР. Ліст у Рэдакцыю // Беларус. № 344. Люты 1988. С. 2.

24. Дыякан Ул. Русак арыштаваны // Беларус. № 329. Красавік — травень 1986. С. 2.

25. Дэманстрацыя на абарону Міхала Кукабакі 21 чырвеня 1981 году ў Мангатане. Фота Міхала Кукабакі // Беларус. № 289. Травень 1981. С. 1.

Подпіс: Камітэт Абароны Вязьняў Сумленьня на Беларусі.

26. Дэманстрацыя ў абарону В. Сядова. [Нью Ёрк] // Беларус. № 381. Ліпень — жнівень 1991. С. 1.

Выступалі В. Кіпель, А. Шукелойць.

27. Жанчына — вязень сумленьня [Вільчынская Галіна Уладзімераўна з г. Берасьця, 1958 году нар.] // Беларус. № 289. Травень 1981. С. 1.

28. За вызваленьне Кукабакі (З жыцьця ў Чыкага) // Беларус. № 340. Кастрычнік 1987. С. 6.

Вера Рамук.

29. Заява беларускага іншадумцы Івана Карэйшы // Беларус. № 273. Студзень 1980. С. 2, 4.

30. Зданковіч, А. У абарону М. Кукабакі // Беларус. № 314. Лістапад — сьнежань 1983. С. 2.

Дэманстрацыя ў Лондане у абарону Кукабакі. Сяргей Карніловіч, а. Тарановіч.

31. Зданковіч, А. У абарону М. Кукабакі // Беларус. № 342. Сьнежань 1987. С. 3–4.

32. Зданковіч, А. У вабарону Міхала Кукабакі // Беларус. № 293. Кастрычнік 1981. С. 1.

33. Зданковіч, А. У дзень галадоўкі М. Кукабакі // Беларус. № 331. Кастрычнік — лістапад 1986. С. 2.

34. Іншадумец Міхал Цімашэнка // Беларус. № 329. Красавік — жнівень 1986. С. 2.

Сенатар Альфонса Д'Амата.

35. Каліновіч, С. Беларусы на Эўрапейскім Кангрэсе ў Пасау // Беларус. № 279. Ліпень 1980. С. 4.

Аўген Бузіннікаў, Іван Карэйша, Дзімітр Касмовіч, Надзя Касмовіч, Міхал Кукабака.

36. Кангрэсмэн [Марыё] Біяджы ў справе Кукабакі // Беларус. № 275. Сакавік 1980. С. 1.

Р. Станкевіч.

37. Канец перадплачаным пачкам у СССР // Беларус. № 319. Травень 1984. С. 2.

Сродак ізаляцыі іншадумцаў ды сем’яў палітычных зняволеных ад вонкавага свету.

38. Куды пісаць пра М. Кукабаку // Беларус. № 313. Кастрычнік 1983. С. 2.

39. Кукабака, Міхал. Абароная прамова Міхала Кукабакі // Беларус. № 296. Красавік 1980. С. 2.

40. Кукабака, Міхась. Абарона правоў чалавека й распружаньне — непадзельныя // Беларус. № 257. Верасень 1978. С. 2–3.

Між іншым і прычыны эміграцыі з Беларусі.

41. Ліст М. Кукабакі // Беларус. № 311. Чырвень — ліпень 1983. С. 2.

42. Ліст Міхала Кукабакі // Беларус. № 305. Кастрычнік 1982. С. 2.

43. Ліст сэнатара Доўла да Кукабакі // Беларус. № 273. Студзень 1980. С. 1.

Віктар Некіпелаў.

44. М. Кукабака адмовіўся ад паклёпу // Беларус. № 334. Красавік 1987. С. 5.

45. М. Кукабака вернуты ў лягер // Беларус. № 335. Травень 1987. С. 6.

46. М. Кукабака: «Жыў не па хлусьні» // Беларус. № 373. Верасень 1990. С. 2.

47. М. Кукабака засуджаны ізноў // Беларус. № 296. Студзень 1982. С. 3.

48. М. Кукабака зноў арыштаваны // Беларус. № 361. Жнівень 1989. С. 3.

49. М. Кукабака на сьпісе аб звальненьні // Беларус. № 351. Верасень 1988. С. 2.

50. М. Кукабака пра «перабудову» // Беларус. № 349. Ліпень 1988. С. 2.

51. М. Кукабака ў віцебскай турме // Беларус. № 333. Студзень — сакавік 1987. С. 1.

52. Міхал Кукабака засуджаны ўзноў // Беларус. № 267. Ліпень 1979. С. 1.

53. Міхал Кукабака на волі // Беларус. № 354. Сьнежань 1988. С. 1.

54. Міхал Кукабака ў шпіталі // Беларус. № 282. Кастрычнік 1980. С. 2.

55. Моладзь Беларусі ў «Левай апазыцыі» // Беларус. № 259–260. Лістапад — сьнежань 1978. С. 2.

56. Мэмарандум Камітэту Абароны [Вязьняў Сумленьня на Беларусі] // Беларус. № 320. Чырвень 1984. С. 2.

Рэлігійны пераслед у Беларусі.

57. Мэмарандум у вабарону І. Карэйшы // Беларус. № 286. Люты 1981. С. 1.

58. Мэмарыял амэрыканскай камісіі па пагвалчаньне правоў на Беларусі // Беларус. № 242. Чырвень 1977. С. 1.

59. Новыя матар’ялы да справы М. Кукабакі // Беларус. № 264. Красавік 1979. С. 2.

60. Някіпелаў, Віктар. Адкрыты ліст да Я. Ханенкі // Беларус. № 262. Люты 1979. С. 3.

61. Някіпелаў, Віктар. У вабарону Міхала Кукабакі // Беларус. № 269. Верасень 1979. С. 5.

62. Някіпелаў, Віктар. У вабароне Міхала Кукабакі // Беларус. № 271–272. Лістапад — сьнежань 1979. С. 1.

63. Памагчы А. Круцьку прыехаць у ЗША // Беларус. № 259–260. Лістапад — сьнежань 1978. С. 2.

64. Памятайце пра Міхала Кукабаку! // Беларус. № 324. Сьнежань 1984. С. 1.

65. Паштоўка пра М. Кукабаку // Беларус. № 348. Чырвень 1988. С. 2.

66. Перад Венскай Канфэрэнцыяй [Нарада ў Нью Ёрку, скліканая сп. Уорэнам Зымэрманам] // Беларус. № 329. Красавік — жнівень 1986. С. 2.

Абмеркаванне грамадзянскіх свабодаў у Савецкім Саюзе. У нарадзе браў удзел старшыня БАЗА Антон Шукелойць.

67. Перасьлед узмацняецца // Беларус. № 314. Лістапад — сьнежань 1983. С. 2.

Савецкі урад прыняў закон, які дае правы працягваць тэрмін зняволеньня ў канцлагерах палітычным вязням. Міхась Кукабака.

68. Плякат пра М. Кукабаку // Беларус. № 327. Сакавік — ліпень 1985. С. 1.

69. Пра Беларусь на Мадрыдзкую канфэрэнцыю // Беларус. № 283–284. Лістапад — сьнежань 1980. С. 8.

Мемарандум пра адсутнасць правоў на Беларусі. Леў Аўсішчар, Аўген Бузіннікаў, Александар Бергер, Вячаслаў Зайцаў, Іван Карэйша, Аляксандр Круцько, Міхал Кукабака, Святлана Місюк, Яўхім Собаль, Рыгор Хес, Алег Чарапахін.

70. Прамова сп. Міхася Кукабакі на 2-м зьездзе Дэмакратычнай Партыі Беларусі, які адбыўся 9–10 лістапада 1991 г. (вытрымкі) // Беларус. № 387. Люты 1992. С. 2.

71. Прафсаюзы бароняць М. Кукабаку // Беларус. № 352. Кастрычнік 1988. С. 8.

72. Просьба аб дапамозе М. Кукабаку // Беларус. № 351. Верасень 1988. С. 2.

73. Прысутны. Беларусы Флярыды ўшаноўваюць украінскіх іншадумцаў // Беларус. № 276. Красавік 1980. С. 6.

Ул. Брылеўскі, Лангіна Брылеўская.

74. Р. Ж.-Г. У абарону савецкіх жанчын-вязьняў // Беларус. № 225. Студзень 1976. С. 6.

75. Рутман, Аркадзь. Міхал Кукабака (На 50-я ўгодкі жыцьця) // Беларус. № 332. Сьнежань 1986. С. 1, 2, 3.

76. Слуханьне інтэрвію з М. Кукабакам // Беларус. № 355. Студзень 1989. С. 6.

Янка Запруднік.

77. «Справа Аўгена Бузіньнікава» (Яшчэ адзін беларускі іншадумец) // Беларус. № 259–260. Лістапад — сьнежань 1978. С. 2.

78. Сэнатар Б. Доўл у вабарону М. Кукабакі // Беларус. № 264. Красавік 1979. С. 2.

79. Сэнатары пра М. Кукабаку // Беларус. № 329. Красавік — жнівень 1986. С. 2.

80. «Таймс» пра М. Кукабаку // Беларус. № 313. Кастрычнік 1983. С. 2.

81. Тэлеграма Елене Бонэр [на наступны дзень пасьля сьмерці Андрэя Сахарава] ад Беларуска-Амэрыканскага Камітэту Абароны Вязьняў Сумленьня ў Беларусі // Беларус. № 366. Студзень 1990. С. 7.

82. У вабарону М. Кукабакі // Беларус. № 301–302. Чырвень — ліпень 1982. С. 5.

Лонданскі «Таймс» (22.10.1982) просіць дапамогі беларускаму вязню сумлення.

83. У вабарону Міхала Кукабакі // Беларус. № 273. Студзень 1980. С. 1.

Паштоўка, прысвечаная М. Кукабаку.

84. У вабарону Міхала Кукабакі. Дэманстрацыя. Прамова Аркадзя Насовіча. Прамова Зінаіды Грыгарэнка. Прамова Я. Ханенкі // Беларус. № 290–291. Чырвень — ліпень 1981. С. 1.

Айцец Аляксандр, Ірэна Дутко, Вера Запруднік, Таня Заморская, М. Заморскі, Вітаўт Кіпель, Юрка Кіпель, архіяпіскап Мікалай, Коля Рамана, Павел Рамана, архімандрыт Язэп Строк, Янка Ханенка.

85. У Кангрэсавым выданьні // Беларус. № 324. Сьнежань 1984. С. 1.

Два мемарандумы пра стан рэлігіі і правоў чалавека ў Беларусі. Галіна Вільчыцкая, Даўбун, М. Кукабака, Люба Курс, Вера Рамук, Ёсіп Рынковіч, Галіна Сілівончык.

86. У Маскве пра М. Кукабаку // Беларус. № 348. Чырвень 1988. С. 2.

Акадэмік Андрэй Сахараў у ліку палітычных вязняў першым назваў М. Кукабаку.

87. У. Г. Зь няволі — у вольны сьвет // Бацькаўшчына. № 30 (312). 22 ліпеня 1956. С. 1.

Сяржант-перабежчык А. Крук.

88. У. Н. Маёр дзяржаўнай бясьпекі расказвае // Бацькаўшчына. № 23 (459). 7 чырвеня 1959. С. 2–3.

Пётр Дзярабін.

89. У. Н. Мэтады савецкай разьведкі // Бацькаўшчына. № 22 (458). 31 травеня 1959. С. 2.

Справа П. Дзярабіна, былога маёра КДБ.

90. У. Н. «Охрана» // Бацькаўшчына. № 24 (460). 14 чырвеня 1959. С. 2.

Справа П. Дзярабіна, былога маёра КДБ.

91. Удзельнік. Беларускі сьцяг у Морыстаун [Нью-Джэрзы] // Беларус. № 213. Студзень 1975. С. 6.

Жалобная маніфестацыя па вязнях савецкіх турмаў і канцлагераў. Васіль Барычэўскі, Пётра Пуко, Язэп Пацукевіч, Аўген Сільчукоў, Алесь Сінкевіч.

92. Ханенка, Янка. Адкрыты ліст да Міхала Кукабакі // Беларус. № 257. Верасень 1978. С. 2.

93. Ханенка, Янка. Адкрыты ліст да Міхася Кукабакі // Беларус. № 263. Сакавік 1979. С. 2.

94. Ханенка, Янка. Ліст ад суродзіча, што выбраў свабоду // Беларус. № 207. Ліпень 1974. С. 4.

Удзячнасць сябрам аддзелу БАЗА ў Нью-Ёрку за маральную і матэрыяльную падтрымку.

95. «Чыкага Трыбюн» пра М. Кукабаку // Беларус. № 355. Студзень 1989. С. 6.

96. Я. З. Лісты сэнатара Робэрта Доўла ў справе М. Кукабакі // Беларус. № 267. Ліпень 1979. С. 1.

97. Як дапамагчы М. Кукабаку // Беларус. № 332. Сьнежань 1986. С. 3.

98. Яшчэ адзін вязень сумленьня [Віктар Сазонавіч Храмянкоў] // Беларус. № 336. Чырвень 1987. С. 2.

99. Accommodation for M. Kukabaka guaranteed // Беларус. № 299. Красавік 1982. С. 6.

Аб’яднанне беларусаў у Вялікабрытаніі і прафсаюз электрыкаў Брытаніі гатовыя прыняць М. Кукабаку.

100. Ambassador Kampelman: «Kukabaka stands tall» // Беларус. № 298. Сакавік 1982. С. 6.

Вера Рыч дзякуе кіраўніку амерыканскай дэлегацыі на Мадрыдскай канферэнцыі за абарону правоў чалавека і ў прыватнасці М. Кукабакі. Адказ Кампельмана.

101. «Michal Kukabaka needs Help!» // Беларус. № 289. Травень 1981. С. 6.

102. M. Kukabaka's defense speech // Беларус. № 290–291. Чырвень — ліпень 1981. С. 8.

103. U. S. Department of State and Michal Kukabaka // Беларус. № 301–302. Чырвень — ліпень 1982. С. 8.

Дзяржаўны дэпартамент клапоціцца пра лёс М. Кукабакі.

ГАЗЕТА «БЕЛАРУС» І РАДЫЁ «СВАБОДА» ПРА МІХАСЯ КУКАБАКУ: ХРОНІКА ПРАВААБАРОНЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ[33]

Беларускі іншадумец Міхась Кукабака

Весткі пра Міхася (Міхала) Кукабаку, аўтара зьмешчанага ў гэтым нумары нашае газэты аўтабіяграфічнага нарысу «Ўкрадзеная Радзіма», узятыя з выдаванае ў Нью Ёрку выдавецтвам «Хроника» «Хроники текущих событий» ды з выдаваных радыём «Свабода» «Материалов Самиздата».

Міхась Кукабака, Беларус, нарадзіўся ў 1936 годзе ў Бабруйску. Бацькі ягоныя загінулі ў часе вайны, баронячы савецкую ўладу. Міхась узгадоўваўся ў бабруйскім дзіцячым доме. Зь Беларусі выехаў у 17-цігадовым веку. Прайшоў службу ў савецкай арміі.

За крытычныя выказваньні аб злаўжываньнях мясцовых уладаў і дэманстрацыйную адмову ад галасаваньня ўвесну 1969 году[34] *быў пасаджаны ў Уладзімерскую турму*[35]*, а тады — у спэцыяльную псыхіятрычную бальніцу, г. зв. псыхушку. У зьняволеньні, у розных месцах Савецкага Саюзу (але не на Беларусі) прабыў больш за шэсьць гадоў. З псыхушкі выпусьцілі*

---

[33] Друкуюцца выбраныя матэрыялы; усе яны альбо напісаныя, альбо апрацаваныя і перакладзеныя Янкам Запруднікам.

[34] У сакавіку 1969 г. у СССР адбываліся выбары дэпутатаў саветаў розных узроўняў.

[35] **Уладзімірская турма** (або «Уладзімірскі цэнтрал») — расійская і савецкая турма, што была створана яшчэ ў XVIII ст. у горадзе Уладзіміры. Пасля Другой сусветнай вайны выкарыстоўвалася для ўтрымання асобаў, асабліва небяспечных паводле сваіх антысавецкіх сувязяў і варожай дзейнасці і мела назву *«Владимирская тюрьма особого назначения МГБ СССР»*.

Міхася Кукабаку (быў звольнены як «пляменьнік» ген. Пётры Грыгарэнкі[36]*) у травені 1976 году.*

У жнівені 1976 году, як можна меркаваць з нарысу «Ўкрадзеная Радзіма», Міхась Кукабака вярнуўся на Радзіму ў Бабруйск ды пачаў там працаваць грузчыкам. Але ў кастрычніку таго-ж году ўзноў быў арыштаваны за пашырэньне Ўсеагульнае Дэкларацыі Правоў Чалавека ды пасаджаны ў Магілёўскую псыхіятрычную бальніцу.

Беспасярэдняй прычынай арышту й зьняволеньня Кукабакі гэтым разам паслужыла ягоная адмова зьняць павешаную над ложкам у сваім пакоі ў заводзкім інтэрнаце невялікую іконку, Усеагульную Дэкларацыю Правоў Чалавека ды партрэты акадэміка Андрэя Сахарава й гэнэрала Пятра Грыгарэнкі.

Міхася Кукабаку трымалі ў 3-ім аддзеле Магілёўскае псыхіятрычнае бальніцы ў строгай ізаляцыі й бяз права выхаду з памешканьня. Лекарка, што лячыла яго, яна-ж і загадчыца аддзелу, Надзея Драбкіна, заявіла яму: «Вывешваньне іконкі й партрэтаў гэткіх людзей, як акадэмік Сахараў і генэрал Грыгарэнка, пярэчыць агульнапрынятым нормам трыманьня й дзеля гэтага становіць ненармальнасьць». Драбкіна залічыла таксама да псыхічнае анамаліі жаданьне Кукабакі набыць партрэт Прэзыдэнта ЗША Картэра[37]*.*

У вабарону М. Кукабакі выступілі два іншадумцы (дысыдэнты) Віктар Някіпелаў і Аляксандар Падрабінак[38]*. Някіпелаў вы-*

---

[36] **Пётра Грыгарэнка** (укр. *Петро Григоренко,* 1907–1987), генерал-маёр Узброеных сілаў СССР, праваабаронца, удзельнік дысідэнцкага руху ад пачатку 1960-х гг., заснавальнік Украінскай Хельсінкскай групы. За актыўную праваабарончую дзейнасць неаднаразова ў СССР змяшчаўся ў псіхіятрычныя клінікі і прызнаваўся псіхічна хворым. У 1977 г. выехаў у ЗША і быў пазбаўлены савецкага грамадзянства. Экспертыза, праведзеная Амерыканскай псіхіятрычнай асацыяцыяй пацвердзіла ягонае псіхічнае здароўе, гэта ж прызнала і пасмяротная экспертыза ў Санкт-Пецярбургу ў 1991–1992 гг.

[37] **Джымі Картэр** (анг. *James Earl «Jimmy» Carter Jr.,* нар. 1924), амерыканскі палітык, 39-ы прэзідэнт ЗША (1977–1981).

[38] **Аляксандр Падрабінак** (рус. *Александр Подрабинек*, нар. 1953), савецкі і расійскі дысідэнт, праваабаронца, журналіст і грамадскі дзеяч. Адзін з заснавальнікаў Рабочай камісіі па расследаванні выкарыстання

слаў 15 кастрычніка 1976 году пракурору Магілеўскае вобласьці ліст з дамаганьнем «зрабіць захады дзеля безадкладнага вызваленьня М. Кукабакі» як асобы, арыштаванае беспадстаўна. Падрабінак з гораду Электрасталь Маскоўскае вобласьці ад імя іншадумскае Работніцкае Камісіі зьвярнуўся 16 кастрычніка 1976 году зь лістом да галоўнага лекара Магілёўскае абласное бальніцы з копіяй ліста ў міністэрства аховы здароўя СССР. «Работніцкая камісія, — пісаў Падрабінак, — уважае прымусовую шпіталізацыю Кукабакі за прыклад выкарыстоўваньня псыхіятрыі ў рэпрэсыўных палітычных мэтах і падае да Вашага ведама, што калі ў бліжэйшым часе Кукабака ня будзе звольнены, дык Камісія будзе вымушаная зьвярнуцца ў спэцыяльны Камітэт пры Міжнароднай Асацыяцыі Псыхіятараў, створаны нядаўна на VI-ым зьезьдзе Міжнароднае Асацыяцыі ў Ганалюлю.

20 кастрычніка 1976 году Някіпелаў і Падрабінак выступілі супольна зь лістом «У вабарону Міхала Кукабакі», у якім пісалі:

«...Кукабака быў небясьпечны для ўладаў сваім уплывам на іншых рабочых, якім ён даваў навочны прыклад, як трэба змагацца за свае правы. Жывучы ў інтэрнаце, абарачаючыся ў заводзкім калектыве, Кукабака быў непажаданым брадзільным пачаткам, сваясаблівым цэнтрам крышталізацыі незалежнае грамадзкае думкі. Гэтага рэжым ня мог ні зразумець, ні даравць. [...]

Стан ускладніўся тым, што Кукабака — адзін, у яго няма родных, а калі гэтак — паводля савецкіх законаў няма каму нат бараніць ягоныя правы. [...]

Мы зварачаемся да замежнае грамадзкае думкі, да асацыяцыі замежных псыхіятараў, да ўдзельнікаў нядаўняга зьезду на гавайскіх абтоках з заклікам заступіцца.

Свабоду Міхалу Кукабаку!».

псіхіятрыі з палітычнымі мэтамі пры Маскоўскай Хельсінкскай групе. Аўтар кнігі «Карательная медицина», напісанай у 1977 г., за распаўсюд якой у самвыдаце быў асуджаны на 5 гадоў высылкі. У 1981 г. асуджаны паўторна на 3,5 года пазбаўлення волі. Пазней, у 1987–2000 гг., быў галоўным рэдактарам штотыднёвай газеты «Экспресс-хроника».

5 лістапада Аляксандар Падрабінак зьвярнуўся ў Камітэт да разгляду жальбы на ўжываньне псыхіятрыі ў палітычных мэтах з просьбай разгледзець справу аб прымусовай псыхіятрычнай шпіталізацыі Кукабакі.

25 лістапада 1976 году М. Кукабаку выпусьцілі з бальніцы.

У красавіку 1977 году М. Кукабака падаў у Прэзыдыюм Вярхоўнага Савету СССР заяву з просьбай, каб ад яго забралі савецкае грамадзянства ды дазволілі выэміграваць.

MIKHAIL KUKOBAKA

I WANT TO LIVE BY MY CONVICTIONS

Mikhail Kukobaka has spent 5 years in Soviet psychiatric hospitals and 11 years in prisons and labour camps for his defence of freedom of speech.

ORPHAN

Mikhail Ignatyevich Kukobaka, an Orthodox christian, was born on 3rd December 1936 in Byelorussia. His father was killed in 1939. His mother was injured in 1944 while fighting as a partisan and died in 1946. Mikhail was brought up in an orphanage and trained as an electrician. He has no relatives.

ARREST

In April 1970 he was arrested and charged with anti-Soviet slander for speaking of the lack of freedom of speech in Soviet society. In 1968 he had visited the Czech consulate in Kiev to offer his sympathy and express his outrage over the Soviet invasion.

At the Serbsky Institute for Forensic Psychiatry in Moscow he was diagnosed schizophrenic, despite being considered normal at the psychiatric clinic at the city of Vladimir where he had first been held.

He spent a year in Vladimir prison, three years in the grim Sychyovka Special Psychiatric Hospital and two years at the ordinary psychiatric hospital at Vladimir.

BRIEF FREEDOM

Released in May 1976, his brief freedom was broken twice. In November 1976, while working as an electrician at a power station, he was forcibly hospitalised for showing "delusions that he could reform society". In fact, he had circulated the Universal Declaration of Human Rights amongst colleagues at work and had defended a woman who had been driven to suicide by difficulties with the local authorities. Alexander Podrabinek, a notable activist for the reform of Soviet psychiatry visited the hospital. He asked the doctor about Kukobaka's committal.

Doctor: "It was because of his incorrect, anti-Soviet behaviour. Some sort of discussions or complaints—I don't know exactly."
Podrabinek: "I can tell you. He was accused of disseminating the Universal Declaration of Human Rights."
Doctor: "Well, you see, I told you so— he's a sick man!"

Podrabinek made it clear that Kukobaka's case would get a lot of publicity in the West. He was released forthwith.

AN ICON ABOVE HIS BED

In October 1977 he refused to remove an icon which he had hung above his bed in the workers' hostel, and a portrait of Academician Sakharov.

The doctor told him,"To hang up icons and portraits of people like Academician Sakharov is going against the usually accepted norms of behaviour in our society and is therefore a mental abnormality." He was forced to take neuroleptic drugs but was released after another intervention by Podrabinek.

Улётка ў абарону Міхася Кукабакі

Міхась Кукабака — аўтар пашыраных самвыдавецтвам адкрытага ліста да ангельскага пісьменьніка Айвара Мантагю[39], нататак пра злаўжываньні ў Сычаўскай спэцпсыхбальніцы[40], адкрытага ліста да міністра аховы здароўя СССР Пятроўскага[41], артыкулу «Абарона правоў чалавека і адпружаньне — непадзельныя» ды зьмешчанага ў гэтым нумары нашае газэты аўтабіяграфічнага нарысу «Ўкрадзеная Радзіма».

(Беларус. № 255–256. Ліпень — жнівень 1978. С. 1.)

---

[39] **Айвар Мантэгю** (анг. *The Honorable Ivor Goldsmid Samuel Montagu,* 1904–1984), англійскі рэжысёр, сцэнарыст, кінакрытык, пісьменнік, актывіст камуністычнага руху 1930-х гг. У 1959 г. атрымаў Ленінскую прэмію міру.

[40] **Сычаўская спецпсіхбальніца** — установа ў г. Сычаўка Смаленскай вобл., якая мае афіцыйную назву *«Смоленская психиатрическая больница специального типа с интенсивным наблюдением»*. Тут утрымліваліся асобы, абвінавачаныя ў злачынствах і прызнаныя псіхічна хворымі. Актыўна выкарыстоўвалася ў карнай псіхіятрыі, скіраванай супраць дысідэнтаў.

[41] **Барыс Пятроўскі** (рус. *Борис Петровский*, 1908–2004), савецкі і расійскі хірург, грамадскі дзеяч, доктар медыцынскіх навук, прафесар. У 1965–1980 гг. быў міністрам аховы здароўя СССР.

Украдзеная Радзіма

Цягнік падыйшоў да Бабруйску раненька жнівеньскаю ранічкаю. Сярод мітусьлівага натоўпу пасажыраў гэты, барадаты, вылучаўся вонкавай несьпяшлівасьцяй. Зьлез адным з апошніх, здаў валізку ў камару перахоўваньня, а з пакінутым у руках партфэлем ізноў выйшаў на пэрон, як-бы ня ў змозе адразу разьвітацца зь мінуўшчынай. На выгляд яму было каля сараку. Рэдкая, але значная ўжо сівізна пракідалася ў барадзе й на скронях. Пад вонкавым спакоем і павольнасьцяй уважлівы назіральнік мог-бы спасьцерагчы нейкую нутраную напружанасьць. Гэта ўдавалі й вочы: трывожныя і як-бы нечага шукаючы. Разглядзеўшыся, прыежджы памалу падаўся ўбок ад станцыі.

Гледзячы збоку, можна было падумаць, што чалавек прыехаў у чужы, незнаёмы горад.

А запраўды, калі гэта было? І ці было?

Мне йшоў сямнаццаты год, калі гэткім жнівеньскім дзяньком, на гэтай-жа бабруйскай плятформе нас, выпускнікоў рамесьніцкага вучылішча, пасьпешліва грузілі на цягнік. Паводля разьмеркаваньня мы ехалі ўзводзіць адну з будоўляў камунізму ў далёкім Сібіры. Будоўлю гэтую мы ўзводзілі ў г. Ангарску[42]*, працуючы ў ваднэй зоне із зьняволенымі, ад якіх розьніліся хіба што сваёй маладосьцяй.*

Але цяпер я думаю пра іншае. Недзе тут, на вуліцы Менскай, побач із школаю ймя Бялінскага, павінен быць драўляны двухпаверхавы дом зь вялікім панадворкам, агароджаным суцэльным плотам. Уздоўж плоту — рады дрэваў. Недзе сярод іх — бярэзінка, пасаджаная маёй рукой. Як казала нам узгадавальніца — каб пакінуць памяць на зямлі, каб было пра што ўспомніць, калі вернемся сюды дарослымі... Вось і патрэбная мне вуліца. Але як яны не падобныя! — гэтая й тая, якую памятаў я ад маленства. Быццам дзьве розныя асобы з аднолькавым прозьвішчам.

Былая мая школа на месцы, а побач — цагляны будынак з шыльдаю «Школа-інтэрнат». І ніякіх дрэваў. Памяць сьцёртая

---

[42] **Ангарск** — горад у Іркуцкай вобласці Расіі.

бульдозэрам. Раптам, адзаду за інтэрнатам, спасьцерагаю знаёмы цёмна-брунатны дом. Ён гэта й патрэбен мне. Падыходжу бліжэй. Шыбы павыбіваныя, вокны забітыя дошкамі. Побач — даўгая аднапаверхавая будыніна ў гэткім-жа стане. Раней гэта былі г. зв. рабочыя клясы. Тут мы рыхтавалі хатнія заданьні. Сюды-ж, ратуючыся ад нядрэмнага вока ўзгадавальніка, зьбіраліся, пралазячы праз хвортачку, вольным часам для гульняў і абмяркоўваньня сваіх маленькіх дзіцячых таямніцаў.

Колькі разоў у панурай адзіночцы Ўладзімірскага цэнтралу ўваскрашаў я абразы свайго юнацтва. Вось я сяджу ля вакна ў гэтай рабочай клясе, абярняся, крадком пазіраючы назад. Вельмі-ж ужо цікавая кніжка ў Сярожкі — «Янкі пры двары караля Артура»[43]*. «Дай зірнуць!» — шапчу я. «Кукабака, ня круціся, сядзі ціха!» — абразае строгі голас узгадавальніцы.*

Колькі яшчэ розных вокрычаў давядзецца пачуць у жыцьці! «Не шевелись! Смир-р-но!». Або гадамі пасьля: «Руки назад! Не оглядываться!». І лясканьне аўтаматаў, і рык канвойных аўчарак…

…А ў пячорным мораку адзіночкі не сьпяшаючыся пракручваюцца кадры далёкай мінуўшчыны… Пасьля вокрычу ўзгадавальніцы я на сэкунду замiраю. Але арытмэтыка ня лезе ў галаву. За вакном лістапад. Вялізныя, мяккія сьняжынкі ціха ўсьцілаюць зямлю, кранутую першым марозікам. Хочацца на волю. На душы нейкі нязьясьнёны бунтарны настрой.

Шыбка ў вакне вузейшая як пройма, і я ссоўваю яе, збольшваючы струмень халаднаватага, казытлівага паветра. Папярэдзе мяне сядзіць сымпатычная дзяўчынка Рая Бойка, ёй гэта няпрыемна. — «Мішка, ня сквапніся, давай па-праўдзе!». — І яна перасоўвае шкло на сярэдзіну проймы, раздвойваючы стрыменьчык сьвежага паветра. Дзяўчынка мне падабаецца, але я наравіста перасоўваю шкло па-свойму.

Яна злуе. Паўторны вокрыч узгадавальніцы супыняе нашую мітусьню. Цяпер, у гэтай задушнай, панурай камары, мне шкада

---

[43] Твор Марка Твэна.

даўнейшае наравістасьці, і ахвоча папусьціў-бы тэй дзяўчынцы, перанёсшыся праз гады назад…

— Выбачайце, вы ў справе зносу гэтага будынку?

Я здрыгваюся ды апалошана гляджу на чалавека сярэдняга веку, з выгляду падобнага да майстра-будаўніка. Ня ў змозе адразу вярнуцца да рэчаіснасьці, зьбянтэжана мармычу: «Не, не, я так, збоку…».

Ён нездаўменна агледзеў мяне, каўзануўшыся позіркам па згнечаным, добра запыленым ужо касьцюме ды запыленым, даўно ня чышчаным абутку. Твар ягоны, які толькі вось выказваў зычлівасьць, зрабіўся ўцьвелены й нат злосны. Але нічога не сказаўшы, ён завярнуўся й забарзьдзіў трушком, дзелавіта пакрыкваючы нешта начальнічае работнікам, што стаялі ля грузавіка.

Нейкі час раздумляюся, чым я мог прыцягнуць ягоную ўвагу. Ну, але-ж! Мой партфэль ды барада, як у канадзкага шкіпера мінулага стагодзьдзя, ды бэрэт. Відаць, гэты, не зусім звычайны для правінцыі вонкавы выгляд і стварыў ілюзію начальства. А ўпадваньне перад начальствам на Русі — агульнаведамае. Гэта нацыянальная рыса. Калі вы ў капялюшы, у вакулярах ды яшчэ з партфэлем — сто працэнтаў гарантыі, што ў якой-хаця ўстанове да вас паставяцца спапярэдліва ды ў якім-хаця магазыне абслужаць больш па-людзку як грамадзяніна безь пералічаных атрыбутаў. Гэткая ўжо псыхалёгія савецкага чалавека!

Я падыходжу да дому і асьцярожна, рассунуўшы дошкі на забітых дзьверах, пралажу ў сярэдзіну. Узьбіраюся па сходах. Паўзь мяне із спуджаным сковытам прагойсваюць два сабакі ды выскокваюць надвор. Навокала запусьценьне й кучы сьмецьця. Памосты зьдзертыя, а ўсё, што можна паламаць — паламанае. Падбіраю з падлогі пару школьных сшыткаў. Даты на іх двух-трохгадовае даўнасьці. Тут-жа ляжыць маленькая насатка з намаляваным зайчыкам. Ці-ткі не мае гэта Раі? Памятаю, што тутака былі нашыя спальні. З правага боку хлапцы, зь левага — дзяўчаты. А ўнізе, пад сходамі, стаяў вялікі бачок — параша, агульная для ўсіх. Маленькая сцэна — тут

нашая самадзейнасьць ладзіла паказы. У хоры завучвалася бязь ліку песьняў пра Сталіна, «Маскву — Пэкін»[44].

Тут-жа ставілі навагоднюю ялінку. Сярэдніх памераў пакой, тады ён здаваўся мне вялікай заляй.

Я вылез на двор і, абтрусіўшыся, падаўся да цэнтру. Штачасіны ўзрастала пачуцьцё трывогі. Як быццам нечага не ставала ў вобразе роднага гораду, які я праз шмат гадоў захоўваў у сваёй душы. Адчуваньне было падобнае да таго, як быццам-бы з пакою неспадзеўкі й няўзнак забралі нейкую дарагую для вас рэч. Да прыкладу, улюбёны малюнак. Раней гэтая рэч так гэтак доўга была ў вас наваччу, што вы проста пакінулі яе заўважаць. Але вось вы ўвайшлі ды адчулі лёгкую ўзьнепакоенасьць. На першы погляд усё, як быццам, на месцы. Вы азіраецеся навокала, не дабачаючы пустога на сьцяне. У першых сэкундах мозг як-бы дамалёўвае рэч, якое няма, з замацаванага ў памяці вобразу. Але ўзьнепакоенасьць і трывога нарастаюць. І раптам ваш пагляд блукаючы няйначай магнітам прыцягваецца да зяхлівай пусьціні.

Даўно павінны былі паказацца макаўкі шматгаловага сабору — галоўнае ўвагі годнасьці гораду. Вось і кінатэатр «Таварыш»... Дзіва, то-ж сабор павінен быць недзе тут, із сваёй чыгуннай агароджай і колькімі яблынамі за ёю. Перада мной прасторны сквэр. Я ўваходжу ў яго і раптам, праз дрэвы, бачу круглы выступ сьцяны з пацямнелае ад часу цэглы. У хваляваньні прысьпяшаю хаду, уздымаю галаву і... нічога не разумею! Над рэшткаю фундамэнту й часткаю задняе сьцяны былога сабору высіцца недарэчная скрынка з шэрым парэпаным тынкам на фасадзе. У зьдзіваваньні аглядаю гэтую дзівосную канструкцыю. Шыльда вяшчае: «Спортивный комплекс. Построен в 1967 году в честь 50-летия Великой Октябрьской Социалистической революции».

Вось як адзначылі юбілей захопу ўлады мясцовыя гаспадарыкамуністыя! Гэткім-жа барбарствам, як і паўвека таму.

---

[44] ***«Масква — Пекін»*** — савецкая песня, напісаная ў 1949 г. Вядомая паводле радкоў: *«Русский с китайцем — братья навек...»* або *«Сталин и Мао слушают нас»*.

У маленстве і юнацтве нашыя ўзгадавальнікі насьмешкамі й даўгімі нудоснымі лекцыямі выраблялі ў нас ненавісьць і пагарду да ўсяго рэлігійнага. У піянерах і камсамоле я таксама не ўсьцярогся ад гэтага «прамываньня мазгоў». Але былі і іншыя, незаплянаваныя лекцыі. Манатоннасьць і нудота напоўказарменнага жыцьця часамі гэтак абрыдвалі, што шмат хто з нас уцякаў зь дзіцячага дому ў «самаволку». Гэнымі рэдкімі гадзінамі свабоды мы прагна ўбіралі ў сябе жыцьцё навакольнага гораду, незнаёмае й звычайна недаступнае для нас.

І тады мы бачылі, як шмат людзей было, асабліва сьвятамі, ля сабору. Але бязь кірмашовага гармідару й таўпеханьня, усе былі ласкавыя й ветлівыя адзін да аднаго. Ля ўваходу з пакорнай цярплівасьцяй стаялі й сядзелі старыя дзяды й бабулі, хворыя й калекія. І мы бачылі, што людзі, якія ўваходзілі ў гэты нязвычайны дом ці выходзілі зь яго, заўсёды падавалі гарацешным. Хто манэтку, а хто проста кавалак хлеба. Бо-ж час быў галодны. Гэтыя людзі, іх звалі веруючымі, былі куды дабрэйшыя за тых, што абыякава праходзілі вуліцаю паўз працягнутую руку бязногага інваліда.

Веруючыя. Людзі, што вераць у дабро й справядлівасьць.

І адразу неяк выцьмявала красамоўства платных узгадавальнікаў перад навочнай праўдай жыцьця.

І вось сабору няма. Засталіся адломкі: частка фундамэнту й сьцяны, падагнаныя да чужога цела й чужое мэты. Душу сьвятыні ўсьмерцілі. А гэта-ж колькі пакаленьняў жыхароў гораду прайшло праз саборныя сьцены. Усяздругатальны гураган апошняе вайны праймчаўся, зьлітаваўшыся над саборам. Дзіцём я з глыбокай пашанай гладзіў займшэлую граніну старога мураваньня, і мне здавалася, што я кранаюся сівое старавеччыны. А калі ціхім сонечным днём я глядзеў на купал галоўнае званіцы, што плыў у нябёснай сіні, дык як быццам чуў далікатны, мэлядычны звон.

Можа й ня быў гэты сабор гэткі старавечны, каб прынаджваць натоўпы замежных турыстых, але ён быў гісторыяй гэтага гораду, ягонай памяцяй і душой. Зь цяжкім пачуцьцём я адыходзіў ад каменнага трупа. Пасьля я даведаўся, што гэт-

кая-ж доля спаткала й каталіцкі касьцёл, што стаяў нездалёк ад стадыёну. На ягоным фундамэньце цяпер пастаўлены дом будаўнічага трэсту.

Неўспадзеў я падумаў пра Парыж. Не, пэўне-ж я ня быў у гэтым горадзе. Але я ведаў Парыж з кнігаў Гюго, Бальзака, Д'юма[45]*, з абеглых нататак савецкіх журналістых. І я падумаў, што калі-б уваскросіць Парыжаніна, што памёр дзьвесьце, нат чатырыста гадоў таму, дык ён увайшоў-бы ў сяньняшні Парыж як у горад свайго маленства. Ён пазнаў-бы ўсе стара-вечныя саборы й палацы. І сказаў-бы з поўнаю асновай: «Але, гэта мой родны горад. Яго нельга зьмяшаць зь іншым, бо Парыж непаўторны».*

Абыякавым позіркам я каўзануўся па танку, што ўзгрувазьдзіўся на бэтонны пастамэнт — помніку нейкаму генэралу-танкістаму, які, відавочна, першы ўварваўся на гэтым танку ў вызваляны ад Немцаў Бабруйск. Але памяць падказвае і іншае. Гэткія-ж генэралы ды на гэткіх-жа танках урываліся ў краі Прыбалтыкі, у Бэсарабію й Польшчу. А па вайне ўжо трушчылі людзей на вуліцах Будапэшту й Прагі[46]*. Ды што там Прага, а собскі Новачаркаск*[47]*?*

Пасьля я даведаўся, што для збурэньня сабору выклікалі такі-ж танк з суседняе вайсковае часьці. Але ня здолеў ён адужыць старавіны. Давялося ўжыць выбухоўку.

І зусім неспадзявана думка прыйшла. На гэтым пастамэньце бяссэнсава йржавее 32 тоны, відаць, неблагое сталі, а ў Бабруйску, дый ва ўсім раёне ў магазынах — ані прасаў, ані нажніцаў ніякіх. Але-ж, калі-б усе тыя сродкі, што йдуць на разьдзьмуханьне ваеннага псыхозу, абярнуць на карысьць людзям! Шмат каго можна было-б лепш апрануць і накарміць, а бесхацімныя дасталі-б страху над галавою ды ня туляліся-б па чужых кутох ды па казармах-інтэрнатах.

---

[45] Маюцца на ўвазе францускія пісьменнікі Віктор Гюго (1802–1885), Анарэ дэ Бальзак (1799–1850), Аляксандр Дзюма (бацька, 1802–1870).

[46] Маюцца на ўвазе падзеі 1956 г. у Венгрыі і 1968 г. у Чэхаславакіі, што суправаджаліся ўвядзеннем савецкіх войск у гэтыя краіны.

[47] Маецца на ўвазе расстрэл працоўных, што выйшлі на забастоўку ў Новачаркаску 1–2 чэрвеня 1962 г.

Пасьля роздумаў ля танку я заблукаў на могілкі. Яны значна разрасьліся, зрабіліся цясьнейшыя. Памятаю, тут была невялікая драўляная царква. На маё нездаўменнае пытаньне нейкая паджылая жанчынка, што папраўляла магілку, расказала, што царква згарэўшы колькі год таму пры вельмі дзіўных акалічнасьцях. Пажар пачаўся ўначы, неспадзявана й моцна. Калі жыхары бліжэйшых дамоў і веруючыя кінуліся гасіць, дык зьнекуль зьявілася ачапленьне зь міліцыі, і нікога не падпусьцілі да месца пажару.

Пакінуўшы могілкі, я ўжо не спрабаваў шукаць чаго-небудзь памятнага ў гэтым горадзе.

Сходзячы да чыгуначнага пераезду, што на вуліцы Бахарава, згледзеў перасьцерагальны напіс ля шлягбаўму: «Берегись поезда!». І адразу ўспомніў: а гэта-ж 25 год таму тутака было напісана: «Сьцеражыся цягніка!» і толькі пад ім — расейскі пераклад.

Цяперака беларуская фраза зьнікла. На сваё зьдзіваваньне мяне гэта прыкра зачапіла. Неспадзявана я ўсьвядоміў сябе Беларусам. То-ж бо гэттака, спрэку веку, жылі дзяды й прадзеды. Самая зямля гэтая складаецца з прыску безьлічы пакаленьняў маіх суродзічаў. І я, іхны нашчадак, маю неаспрачальнае права ня толькі на гэтую зямлю, але й на сваю родную мову, на права быць Беларусам.

Цяпер, ужо сьведама, я пачаў разглядаць напісы на шыльдах магазынаў, установаў. Пераважная бальшыня іх — расейскаю моваю. І адно нязначны беларускі акцэнт у прахаджанаў нагадвае, што сам знаходзішся не ў Кастраме ці Іванаве. На рынку часам можна пачуць беларускую гаворку. Гэтыя, відаць, зь сёлаў прыехаўшы. Усё-ж плянаваная асыміляцыя яшчэ не завершаная, хоць ейныя ўдачы відавочныя.

Пасьля я пабываў у Менску. Там абраз іншы, расейскіх шыльдаў мала. Але-ж Бабруйск не сталіца. Доступ чужаземцам сюды зачынены, а затым можна бесьперашкодна й няўхільна сьціраць «чужой земли язык и нравы»[48].

---

[48] Зменeная цытата з верша Міхаіла Лермантава «Смерць паэта» (*«земли чужой язык и нравы»*).

Падобную сыстэму плянавае русыфікацыі я назіраў і на Ўкраіне. Але да гонару Ўкраінцаў яны куды ўпорысьцей абараняюць нацыянальную самабытнасьць ад пасяганьняў «старэйшага брата». Хоць сілы занадта няроўныя. І яны часта ўспамінаюць нядобрым словам свайго «неразумнага сына» Багдана Хмяльніцкага[49]*, які больш за трыста гадоў таму зрабіў фатальны ўчынак, што межаваў з нацыянальнаю здрадаю.*

За колькі дзён я ўладкаваўся на працу, прапісаўся ды асяліўся ў інтэрнаце. Аднак неўзабаве ўлады разьведаліся, што г. зв. іншадумец, «тыцкаю носа, куды ня сьлед», даю чытаць Усеагульную Дэклярацыю правоў чалавека й г. д. Пачаліся перасьледы. Двойчы мяне садзілі ў вар'яцкі дом. Выганялі з працы. Сярод зімы выкідалі на вуліцу зь інтэрнату. Каторы ўжо раз лава на станцыі рабілася маім прытулкам.

У маім пашпарце запісана: нацыянальнасьць — Беларус, месца нараджэньня — г. Бабруйск. Тутака жылі мае бацькі, адсюль яны пайшлі на фронт і не зьвярнуліся. Тутака-ж я як поўны сірата гадаваўся ў дзіцячым доме. Але цяпер у гэтым горадзе для мяне не знайшлося ні страхі над галавою, ні годнае працы. Улады прапануюць мне выехаць адсюль. Куды? — Хоць у Хабараўск[50]*, мы ахвоча выпішам табе туды білет, — казаў мне Марат Цімахвеевіч Кузьняцоў, галоўны лекар абласное псыхіятрычнае больніцы. Але-ж у межах калючага дроту, што аперазаў край на шмат тысячаў кілямэтраў, законы (а праўдзівей беззаконьне) усюды аднолькавыя. Ці будзе гэта ў Хабараўску, Уладзіміры ці Бабруйску. Што ні дзень, гэты горад робіцца для мяне ня толькі ўсё больш чужы, але й варожы. Я вылячаюся ад настальгіі.*

---

[49] **Багдан Хмяльніцкі** (укр. *Богдан Хмельницький,* 1596–1657), украінскі вайсковы ды палітычны дзеяч, гетман Запарожскага войска, які ў часе вайны з Рэччу Паспалітай у 1654 г. падпісаў дамову з Маскоўскай дзяржавай аб далучэнні да яе тэрыторый Запарожскага войска.

[50] **Хабараўск** — горад на Далёкім Усходзе Расіі, цэнтр Хабараўскага краю.

Нядаўна я падаў у Прэзыдыюм Вярхоўнага Савету заяву з просьбаю вызваліць мяне ад савецкага падданства ды дазволіць мне пакінуць край. Мне, простаму работніку, адмовілі і ў гэтым. У праве, што не падлягае няпэўнасьці ў цывілізаваных краёх.

Чаму?

Я спрабую асэнсаваць прычыну гэткае адмовы.

У Савецкім Саюзе права на азначэньне й выбар Радзімы таксама манаполія дзяржавы. На сваё меркаваньне ўлады адных пазбаўляюць Радзімы, другіх абвяшчаюць ейнымі зраднікамі, трэйцім адмаўляюць у праве на выезд з краю.

Фактычна і тых, і другіх караюць за спробу самастойна разьвязаць пытаньне: ***што гэта мая Радзіма****?*

За даўнымі часамі, калі калючы дрот яшчэ чакаў на вынахад, людзей, нязгодных з воляю кіраўніка або правадыра, ахоўваў канвой зь дзідамі. Часам, дзеля большае надзейнасьці, іх закоўвалі ў кайданы.

Але калі чалавек усё-ткі ўцякаў ці спрабаваў гэта зрабіць, дык нікому ня прыходзіла надум вінаваціць яго ў зрадзе Радзімы.

Інакш цяпер. Нашая дзяржава вызначае чалавеку Радзіму Ўказам Прэзыдыюму. «От сих и до сих». А каб Указ быў аўтарытэтнейшы — агароджвае гэтую радзіму калючым дротам з сыгналізацыяй ды выстаўляе канвой у зялёных шапках з аўтаматамі і аўчаркамі.

Згодна з гэтымі ўказамі прэзыдыюму Малдаванін, да прыкладу, забавязаны ўважаць далёкія Курылы або Сахалін за больш родныя мясьціны, як землі побач за Прутам. І ня важся, чалавеча, думаць інакш, а то і ў зрадзе Радзімы ня доўга цябе зьвінаваціць!

Толькі ***чые*** *Радзімы?*

Не — жывыя людзі — не алавяныя салдацікі, яны адважваюцца думаць інакш. І зраджаюць Указы, не ўважаючы, што зраджаюць Радзіму.

Радзіма… Колькі тлумачэньняў у гэтага слова. Для адных — гэта геаграфія, месца, дзе нарадзіўся. Але-ж чалавек можа нарадзіцца ў няволі ці ў варожым асяродзьдзі. Тады прыста-

саваньне да ўсяго. Да чужое культуры, звычаяў, мовы. Духовая й фізычная асыміляцыя.

Але ёсьць і тыя, хто ў лятуценьні пра ***гістарычную*** *Радзіму праносіць сваю любасьць і лятунак праз гады й пакаленьні. Адзін мой знаёмы, малады Габрэй зь Менску, неяк сказаў: «Калі-б у Ізраілі жыцьцё было нат горшае, як тут, я-б усяроўна паехаў туды».*

Але можа быць і яшчэ адно тлумачэньне Радзімы. Ня кожны, магчыма, яго прыйме, але яно ёсьць.

Бог стварыў людзей вольнымі й роўнымі. І гэтае спачатнае імкненьне да свабоды прыроднае ўсім людзям усіх нацыяў і перакананьняў.

Духовая свабода, роднасьць душаў, а ня толькі супольнасьць зямлі й крыві — вось, што адзіночыць гэтых людзей, незалежна ад іхнае нацыянальнасьці. Пазбавіўшы свабоды, іх тым самым пазбаўляюць і Радзімы.

Ня толькі інтэлектуалы тыпу Герцэна[51] *або Пляханава*[52] *ад'яжджалі на Захад. Тысяча напаўпісьменных сялянаў: Расейцы, Украінцы, Беларусы, Палякі ў шуканьні Радзімы засялялі неабжытыя землі ў далёкай Канадзе ды іншых краёх.*

Людзі дзясяткаў розных нацыянальнасьцяў і рэлігійных перакананьняў, свабодна задзіноўчыўшыся, стварылі сабе новую Радзіму — Задзіночаныя Штаты Амэрыкі. Тысячамі ймкнуць туды й цяпер. Толькі з Расеі няшмат. Калючы дрот і аўтаматы на вышках — непераможная перашкода. Як і шмат гадоў таму, Расею пакідаюць або хочуць пакінуць тыя, у каго ўкралі Радзіму...

25 сакавіка 1978 г.

213802 г. Бабруйск
вул. Крылова, д. 11, пак. 100.

Міхась Кукабака.

(Беларус. № 255–256. Ліпень — жнівень. 1978. С. 2–3.)

---

51 **Аляксандр Герцэн** (рус. *Александр Герцен*, 1812–1870), рускі публіцыст, пісьменнік, філосаф.

52 **Георгі Пляханаў** (рус. *Георгий Плеханов*, 1856–1912), рускі філосаф, тэарэтык і прапагандыст марксізму, дзеяч расійскага і міжнароднага сацыялістычнага руху.

Сэнатар Б. Доўл[53] у вабарону М. Кукабакі

Выступіўшы ў Сэнаце ЗША 27 сакавіка 1979 г. з нагоды 61-х угодкаў абвешчаньня незалежнасьці БНР, сэнатар Боб Доўл (сябра амэрыканскае дэлегацыі на Мадрыдзкую канфэрэнцыю 1980 году[54], на якой будзе разглядацца пытаньне ўжыцьцяўленьня Гэльсынкаўскага пагадненьня[55]) падаў пра свае захады ў вабароне беларускага іншадумца Міхала Кукабакі. «Я, — сказаў сп. Доўл, — напісаў савецкаму паслу Дабрыніну[56] ды начальніку турмы, дзе Кукабаку трымаюць цяпер (г. зн. у Бабруйску — рэд. «Б»), настойліва просячы іх выпусьціць Кукабаку безадкладна на волю» («Конагрэшэнал Рэкорд»[57], 27.III.79, б. С 3542).

Сэнатар Доўл дадаў:

«З мужнымі змагарамі, гэткімі, як М. Кукабака і А. Бузіньнікаў, ідэя свабоды — як мітычны кліч сырэны, супраць якога не ўстаяць. Цяга да свабоды можа быць прыпыненая, але яе нельга задушыць».

(Беларус. № 264. Красавік 1979. С. 2.)

Новыя матарыялы да справы М. Кукабакі

У выдаваных радыям «Свабода» «Материалах самиздата» ў выпуску № 8/79 за 9 сакавіка сёлета зьмешчаныя пяць матарыялаў да справы арыштаванага беларускага іншадумца Міхала Кукабакі. Гэта: Кукабакава «Скарга» старшыні КДБ

---

[53] **Боб Доўл** (анг. *Robert Joseph «Bob» Dole,* нар. 1923), амерыканскі палітык-рэспубліканец, дэпутат Палаты прадстаўнікоў Кангрэса ЗША ў 1961–1969 гг., сенатар ад штата Канзас у 1969–1996 гг.

[54] Маецца на ўвазе Мадрыдская канферэнцыя Арганізацыі па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе (АБСЕ), што адбывалася ў 1980–1983 гг.

[55] **Хельсінкскае пагадненне** — Заключны акт Нарады па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе, падпісаны прадстаўнікамі 35 дзяржаў (у тым ліку і СССР ды ЗША) у Хельсінкі (Фінляндыя) 30 ліпеня — 1 жніўня 1975 г. Дакумент прадугледжваў, сярод іншага, узгадненне абавязацельстваў па пытаннях правоў чалавека і асноўных свабод.

[56] **Анатоль Дабрынін** (рус. *Анатолий Добрынин*, 1919–2010), савецкі дыпламат, пасол у ЗША ў 1962–1986 гг.

[57] ***«Congressional Record» («Кангрэсавыя запісы»)*** — афіцыйнае выданне абмеркаванняў і дэбатаў, што адбываюцца на сесіях у Кангрэсе ЗША.

Ю. Андропаву[58] *з дамаганьнем змусіць бабруйскіх працаўнікоў КДБ «трымаць сябе ў рамках прыстойнасьці» й вярнуць забраную маёмасьць (напісаная ў Бабруйску 2.XII.76); «Заява» М. Кукабакі Старшыні Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР М. Падгорнаму*[59] *з просьбай вызваліць яго ад савецкага падданства й дазволіць выехаць з СССР (напісаная ў Бабруйску 16.IV.77); «Заява» Кукабакі пракурору Магілёўскае вобласьці аб працягваньні псыхіятрычных перасьледаў яго (напісана ў Бабруйску 21.VI.77); «Адкрыты ліст Міністру аховы здароўя СССР» Б. Пятроўскаму аб практыцы псыхіатрычных перасьледаў (напісаны ў Бабруйску 27.VI.77) ды артыкул «На сустрэчу з маленствам», улучна з ананімнай даведкай пра аўтара (бязь месяца напісаньня, 1977).*

У Архіве Самвыдавецтва радыя «Свабода» дакумэнты гэтыя знаходзяцца пад нумарамі: 3491-3495.

У Камітэце Абароны Вязьняў Сумленьня на Беларусі, створаным нядаўна ў Нью Ёрку, робіцца цяпер пераклад гэтых дакумэнтаў у ангельскую мову з мэтай іхнага пашырэньня на Захадзе, каб змабілізаваць грамадзкую думку ў вабарону Міхала Кукабакі.

(Беларус. № 264. Красавік 1979. С. 2.)

Ліст сэнатара Робэрта Доўла ў справе Міхала Кукабакі

19-га чырвеня сёлета сэнатар-рэспубліканец Боб Доўл выслаў ліст генэральнаму пракурору СССР Раману Рудэнку[60] *ў справе беларускага іншадумца Міхала Кукабакі.*

У лісьце сэн. Доўл зьвярнуў увагу Рудэнкі на тое, што М. Кукабаку даўгі час трымалі ў псыхіятрычных бальніцах,

---

[58] **Юры Андропаў** (рус. *Юрий Андропов*, 1914–1984), савецкі дзяржаўны і партыйны дзеяч. У 1967–1982 гг. быў старшынёй Камітэта дзяржаўнай бяспекі СССР, у 1982–1984 гг. — Генеральны сакратар ЦК КПСС.

[59] **Мікалай Падгорны** (рус. *Николай Подгорный*, 1903–1983), савецкі палітычны дзеяч. У 1965–1977 гг. быў старшынёй Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР.

[60] **Раман Рудэнка** (рус. *Роман Руденко*, 1907–1981), савецкі дзяржаўны дзеяч. У 1953–1981 гг. — Генеральны пракурор СССР.

хоць тыя, хто сустракаў Кукабаку, як і тыя, што чыталі яго-ныя артыкулы й нарысы, ведалі яго як чалавека здаровага. За здаровага ён быў нядаўна прызнаны і экспэртамі Інстытуту крымінальнае псыхіятрыі ў Маскве[61].

Спасылаючыся на гуманітарныя пункты Гэльсынкаўскага пагадненьня, а таксама на дух міжнароднага адпружаньня[62], *у выніку чаго сталася магчымым падпісаньне ў Вене ўмовы аб абмежаваньні стратэгічнае зброі*[63], *сэнатар Доўл зьвярнуўся да генэральнага пракурора Рудэнкі з просьбай звольніць М. Кукабаку ды даць яму магчымасьць выэміграваць.*

Таго-ж самага дня сэнатар Доўл выслаў таксама ліст савецкаму паслу ў Вашынгтоне Анатолю Дабрыніну, далучыўшы тэкст свайго ліста да Рудэнкі. Сэн. Доўл папрасіў Дабрыніна дапамагчы абладзіць справу Кукабакі. «Я спадзяюся, — напісаў ён, — што гуманітарныя думкі, выказаныя прэзыдэнтам Брэжневам[64] *у часе падпісаньня ў Вене ўмовы аб абмежаваньні стратэгічнае зброі, знойдуць сваё адлюстраваньне пры разглядзе справы Міхала Кукабакі».*

У вабодвых лістах сэнатар Боб Доўл выказаў спадзяваньне на пісьмовы адказ на свае лісты. Адказу тымчасам няма.

Я. З.

(Беларус. № 267. Ліпень 1979. С. 1.)

Міхал Кукабака засуджаны ўзноў

Як падалі з Масквы 22 чырвеня сёлета заходнія карэспандэнты, беларускі іншадумец Міхаіл Кукабака засуджаны йзноў

---

[61] Маецца на ўвазе **Навукова-даследчы інстытут судовай псіхіатрыі імя У. П. Сербскага**, дзе дысідэнты праходзілі псіхіятрычную экспертызу.

[62] Маецца на ўвазе палітыка «разрадкі» (фр. *detente*), што запанавала ў міжнародных дачыненнях у 1970-я гг. і складалася са спробаў наладжваць супрацоўніцтва паміж краінамі Захаду і СССР.

[63] Маецца на ўвазе падпісанае 18 чэрвеня 1979 г. у Вене пагадненне паміж СССР і ЗША аб абмежаванні стратэгічных узбраенняў (гэтак званае АСВ-ІІ).

[64] **Леанід Брэжнеў** (рус. *Леонид Брежнев*, 1906(07)–1982), савецкі партыйны і дзяржаўны дзеяч. У 1966–1982 гг. займаў пасаду Генеральнага сакратара ЦК КПСС, г. зн. быў фактычным кіраўніком СССР.

на тры гады зьняволеньня за «анты-савецкія паклёпы». Пра гэта паведаміў заходнім карэспандэнтам савецкі акадэмік-іншадумец Андрэй Сахараў. Ён сказаў, што суд над Кукабакам адбыўся ў Магілёве ды што Кукабаку засудзілі за ягоны нарыс «Жыцьцё ў Бабруйску» (у Бабруйску М. Кукабака жыў да ягонага арышту ў кастрычніку летась).

У нарысе «Жыцьцё ў Бабруйску», паводля словаў Сахарава, аўтар крытычна апісвае жыцьцё работнікаў. Нарыс перадаваўся ў Савецкі Саюз заходня-нямецкай радыястанцыяй «Дойчэ Вэльле»[65].

(Беларус. № 267. Ліпень 1979. С. 1.)

У вабарону Міхала Кукабакі

Газэта «Беларус», да якое зьвярнуўся ў вадкрытым лісьце Віктар Някіпелаў (гл. «Беларус», № 271–272) з просьбай «падтрымаць Міхала Кукабаку сваёй увагай, лістамі да яго з-за мяжы», выдала паштоўку, прысьвечаную М. Кукабаку. Мэта паштоўкі — спрыяць вызваленьню М. Кукабакі з турмы ды ягонаму выезду з Савецкага Саюзу, дзе яго перасьледуюць за палітычныя й рэлігійныя перакананьні. Дзеля гэтага вельмі важна пашыраць у заходнім грамадзтве ймя М. Кукабакі, інфармаваць пра зьдзек над ім, пра патаптаньне ягоных прыродных людзкіх правоў.

HELP FREE

MICHAL KUKABAKA
Byelorussian political prisoner in the Soviet Union

PLEASE MENTION HIS NAME!

Michal Kukabaka (b. 1936), a laborer. Spent six years in psychiatric prisons (1969-76) for refusing to participate in Soviet elections, acquainting his co-workers with the Universal Declaration of Human Rights, and for writing open letters. Sentenced again in 1979 to three years of prison for his essays, "Human Rights and Detente are Indivisible," "The Stolen Fatherland," and others. Renounced Soviet citizenship and wants to emigrate to any free country. His parents died in WW II and he has no relatives whatsoever.

His address (in prison): 211440, Vitebskaya oblast, g. Novopolotsk — 35, Uchrezhdeniye UZh 15/10 — "D", USSR.

Send this card to your government, a newspaper, Soviet ambassador, the United Nations, governments of the Byelorussian SSR and the USSR, and anyone who can help. Michal Kukabaka's life is at stake!

To continue this action we need your donation: Committee for Defense of Prisoners of Conscience in Byelorussia (use abbreviation: Committee for DPCB), 187-06 Hillside Ave., Jamaica, N. Y. 11432, U.S.A.

Паштоўка, прысвечаная М. Кукабаку, выдадзеная газетай «Беларус»

Паштоўкі гэтыя трэба пасылаць перш-наперш да афіцыйных асобаў кажнага ўраду на сьвеце, улучна з урадамі БССР і СССР, а таксама ў арганізацыі, урадавыя ўстановы (асабліва тыя, што маюць міжнародныя сувязі або сувязі з Савецкім

[65] **«Нямецкая хваля»** (ням. *«Deutsche Welle»*) — заснаваная ў 1953 г. заходненямецкая радыёстанцыя, пазней таксама і тэлекампанія.

Саюзам), дыплʼяматычныя місіі й прадстаўніцтвы. Зразумела, можна паштоўкамі карыстацца і ў прыватным ліставаньні — паслаць сваякам, скажам, прывітаньне каму-небудзь (у дарозе паштоўка будзе рабіць таксама інфармацыйную работу).

Пісаць на паштоўцы шмат ня трэба (ды на ёй шмат і не напішаш). Важна ня гэтулькі тое, што Вы напішаце, колькі сам факт пасланьня паштоўкі, факт ***Вашага*** *звароту з просьбай аб дапамозе. Хопіць нат напісаць адзін сказ: «Памажэце М. Кукабаку выехаць з Савецкага Саюзу» (ці нешта ў гэтым духу). Калі хто-небудзь з адрысатаў захоча больш інфармацыі пра М. Кукабаку, ён будзе ведаць, куды зварачацца: на паштоўцы пададзеныя два адрасы — Камітэту Дапамогі Вязьням Сумленьня на Беларусі й газэты «Беларус» (на адвароце паштоўкі).*

Цана паштоўкі — 25 цэнтаў. Прыбытак зь ейнага продажу (як і ахвяры, на якія Камітэт Дапамогі чакае ад Вас) пойдзе на справу дапамогі вязьням сумленьня на Беларусі.

(Беларус. № 273. Студзень 1980. С. 1.)

Ліст сэнатара Доўла да Кукабакі

Сэнатар Боб Доўл напісаў 13 сьнежня 1979 г. ліст да беларускага іншадумца Міхала Кукабакі ў новаполацкую турму (з копіяй савецкаму паслу ў Вашынгтоне А. Дабрыніну). Ліст сэн. Доўл напісаў у вадказ на адкрыты ліст да яго ад Віктара Някіпелава, расейскага паэты і іншадумца, у міжчасе таксама арыштаванага савецкай уладай. Віктар Някіпелаў — блізкі прыяцель М. Кукабакі ды мае ад яго афіцыйнае ўпаўнаважаньне выступаць у ягоную абарону.

Ніжэй падаём тэкст сэнатара Доўла да Кукабакі ў перакладзе з ангельскае мовы:

«Паважаны Містэр Кукабака:

Я толькі што дастаў ліста, напісанага ад Вашага ймя Містэрам Віктарам Някіпелавам, які, як я разумею, знаходзіцца цяпер таксама пад арыштам.

Суд над Вамі ў чырвені сёлета выклікае вялікае зьдзіваваньне сярод нас, што займаюцца справай змаганьня за правы чалавека па цэлым сьвеце. Адвага, якую Вы выявілі праз гады

зьняволеньня, трымаючыся сваіх паглядаў і перакананьняў, выклікала захапленьне сярод нас, што ўважаюць свабоды, у якіх адмоўлена Вам, за натуральныя правы чалавека.

Я разумею, што Вы церпіце ад благога здароўя і, перадаючы Вам пра сваю асабістую ўстурбаванасьць гэтым, я хачу выказаць Вам запэўненьні, што пляную вясьці далей мае намаганьні ў кірунку Вашага звальненьня й свабоды, як гэта робяць і шмат Вашых прыяцеляў на Захадзе.

Шчыра Ваш — Боб Доўл, сэнатар Задзіночаных Штатаў».

(Беларус. № 273. Студзень 1980. С. 1.)

Дэтальнае апісаньне суду над Міхалам Кукабакам, што адбыўся ў Бабруйску 20-21 чырвеня 1979 г., было зробленае Віктарам Някіпелавам, які знаходзіцца цяпер таксама ў турме. Запіс, зроблены Някіпелавам, ды іншыя матарыялы пра Кукабаку, займаюць увесь выпуск №43/79 (10.XII.79) «Материалов Самиздата», выдаваных радыястанцыяй «Свабда».

У сваім выступленьні на судзе беларускі іншадумец М. Кукабака, крытыкуючы дзяржаўны лад Савецкага Саюзу, сказаў, што ў запраўды дэмакратычнай дзяржаве «павінна быць дазволенае стварэньне нацыянальных партыяў, дазволеная прапаганда і агітацыя за аддзяленьне нацыянальных тэрыторыяў ад дзяржавы».

(Беларус. № 274. Люты 1980. С. 1.)

Кангрэсмэн Біяджы[66] ў справе Кукабакі

Дастаўшы ад сп-чны Раісы Станкевіч[67] *паштоўку М. Кукабакі з просьбай аб дапамозе яму, кангрэсмэн Марьё Біяджы*

---

[66] **Марыё Біяджы** (анг. *Mario Biaggi*, 1917–2015), амерыканскі палітык-дэмакрат. Быў дэпутатам ад Нью-Ёрка ў Палаце прадстаўнікоў Кангрэса ЗША ў 1969–1988 гг.

[67] **Раіса Станкевіч** (нар. 1941), грамадская дзеячка, дачка Станіслава і Зінаіды Станкевічаў. Выехала з Беларусі разам з бацькамі ў 1944 г. Жыла ў Мюнхене, дзе вучылася ў нямецкай школе. У 1958 г. пераехала ў ЗША. Была выхавальніцай у беларускім дзіцячым садку. У 1973 г. закончыла Універсітэт св. Яна ў Нью-Ёрку са ступенню магістра біяхіміі. Шмат гадоў працавала ў даследчай лабараторыі Слоўн-Катэрынскага цэнтра

зь Нью Ёрку напісаў 21 лютага сёлета два лісты — адзін генэральнаму сакратару КПСС Л. Брэжневу, а другі савецкаму паслу ў Вашыгнтоне А. Дабрыніну.

У лісьце да Брэжнева кангрэсмэн Біяджы напісаў: «На маю думку, Міхал Кукабака зьняволены несправядліва, і я прашу Вас, каб яго звольнілі ды дазволілі яму выэміграваць у іншую краіну, калі ён гэтага жадае. Калі-ж звальненьне немагчымае, я прашу Вас, каб зь ім абыходзіліся гуманна, пакуль ён будзе ў турме: каб яго адпаведна харчавалі; каб ягоныя мэдычныя патрэбы былі дагледжаныя, ды каб яму давалася праца, адпаведная да ягоных здольнасьцяў.

«Я буду ўдзячны, — канчае свой ліст кангрэсмэн Біяджы, — за ўсе Вашыя стараньні на карысьць Кукабакі».

Копію свайго ліста сп. Біяджы паслаў у Вашынгтон савецкаму паслу Дабрыніну, папрасіўшы яго таксама дапамагчы Міхалу Кукабаку выйсьці з турмы ды эміграваць за межы, а калі гэта немагчыма, дык каб яму было забясьпечанае гуманнае абыходжаньне.

(Беларус. № 275. Сакавік 1980. С. 1.)

Чатырнаццатая сустрэча Беларусаў Паўночнай Амэрыкі

Пагвалчаньне людзкіх правоў у Беларусі.

З дакладам на гэтую тэму выступіў д-р Янка Запруднік. Прааналізаваўшы пашырэньне дамаганьняў людзкіх правоў, ён адзначыў, што гэты працэс не абмінуў і Беларусі. Толькі за апошнія гады назіраем там дзейнасьць беларускіх інша-

---

вывучэння раку ў Нью-Ёрку. Ад 1970 г. належала да Беларуска-амерыканскага рэспубліканскага клуба. Была сябрам Беларуска-амерыканскага задзіночання, уваходзіла ў Галоўную ўправу ды кіраўніцтва Нью-Ёркскага аддзела арганізацыі, у рэдкалегію газеты «Беларус». Была старшынёй Задзіночання беларуска-амерыканскай моладзі, старшынёй рэдкалегіі часопіса «Беларуская моладзь». У 1987 г. закончыла факультэт русістыкі Гантэрскага каледжа Гарадскога ўніверсітэта Нью-Ёрка, абараніўшы магістарскую працу на тэму, прысвечаную гісторыі Беларусі пачатку XX ст. Сябра Адміністрацыйнага камітэта Фундацыі імя І. Любачкі. Жыве ў Нью-Ёрку.

думцаў, як Міхал Кукабака, Бузіньнікаў, Зайцаў[68]*, арышты вернікаў, арышты тых беларусаў, што дамагаюцца выязных візаў із Савецкага Саюзу. Гэткі працэс назіраецца на Ўсходзе Эўропы ўсюды. Сяньня ў Польшчы справа дамаганьня людзкіх правоў прыняла асабліва войстры паварот. Салідарызуемся з дамаганьнямі польскіх работнікаў і мы, Беларусы. Сярод бастуючых польскіх работнікаў напэўна ёсьць нямала Беларусаў з Беласточчыны.*

(Беларус. № 282. Кастрычнік 1980. С. 1.)

Міхал Кукабака ў шпіталі

Як падаў апошні нумар самвыдавецкага расейскага часапісу «Хроніка бягучых падзеяў» («Хроника текущих событий» № 56 за 30 красавіка 1980 г.), што кагадзе трапіў на Захад, Міхал Кукабака 23 красавіка сёлета быў перавезены ў менскі шпіталь для зьняволеных з ацёкам нагі ды болямі ў гаймаравай паражніне (хвароба вуха).

М. Кукабака быў асуджаны ў чырвені 1979 г. у Бабруйску за свае палітычныя, рэлігійныя й нацыянальныя перакананьні на тры гады турмы і тэрмін зьняволеньня адбываў у новаполацкім канцлягеры.

М. Кукабака даўно ўжо адмовіўся ад савецкага грамадзянства ды дамагаецца права на выезд замежы, у якую хаця дэмакратычную краіну.

Паводля вышэй згаданага нумару «Хронікі», Кукабаку ня пусьцілі на курс токараў, не дазвалялі ўзяць зь лягернае бібліятэкі нямецка-расейскага слоўніка, не давалі магчымасьці

---

[68] Маецца на ўвазе **Вячаслаў Зайцаў** (1917–1992), літаратуразнаўца, перакладчык, касмолаг. Ад 1964 г. жыў у Мінску, быў супрацоўнікам Інстытута літаратуры імя Я. Купалы АН БССР, вывучаў харвацкую і сербскую літаратуры, беларускую культуру эпохі Адраджэння, даследаваў касмічныя рэмінісцэнцыі ў помніках старажытных літаратур, займаўся тэмай «Космас і Біблія». Быў абвешчаны «саюзнікам заходніх багасловаў». У 1974 г. выйшаў з КПСС, быў звольнены з інстытута, займаўся лектарскай дзейнасцю ў гарадах СССР. У 1978 г. арыштаваны і пасля псіхіятрычнай экспертызы змешчаны на прымусовае лячэнне ў Казанскую спецыяльную псіхіятрычную бальніцу, адкуль быў вызвалены ў 1982 г.

купляць у кніжнай краме. Ад яго забралі ўсе адрысы (у тым ліку і адрысы афіцыйных асобаў і пракуратуры), копіі жальбаў, заяваў і лістоў, запісы пра атрыманыя й высланыя лісты, сьпіс асабістых рэчаў, кнігі ў ангельскай мове.

Кукабаку перавялі былі на новую працу — вязаць сеткі. За нявыкананьне нормы яго каралі штрафным ізалятарам.

У лістападзе ці сьнежні 1979 году — падае «Хроніка бягучых падзеяў» — Кукабаку далі 6 месяцаў «памешканьня камэрнага тыпу» за тое, што ў кіно (наведваньне кіно — прымусовае) ён адварочваўся ад экрану й затыкаў вушы ватай.

Кукабака — падае «Хроніка», — дамагаўся пераводу яго ў іншую калёнію.

23 красавіка 1980 г. яго прывезьлі ў Менск у шпіталь, куды прывозяць цяжка хворых зьняволеных з усіх канцоў Беларусі.

(Беларус. № 282. Кастрычнік 1980. С. 2.)

Міхал Кукабака

Дэманстрацыя на абарону Міхала Кукабакі 21-га чырвеня 1981 г. (нядзеля 2 гадз. п/п) у Мангатэне на Гамаршыльд Пляза[69] *(47 вул. Іст паміж 1-й і 2-й Авэню). Сабвэйны*[70] *супынак: Гранд Сэнтрал Стэйшэн*[71]*.*

21-чырвеня спаўняюцца 2-я ўгодкі ад асуджэньня ў Бабруйску беларускага іншадумца й патрыёта Міхася Кукабакі на тры гады турмы за пашырэньне тэксту Ўнівэрсальнае Дэклярацыі Правоў Чалавека, за абарону беларускае мовы, за веру ў Бога, за адмову ад савецкага грамадзянства й жаданьне выэміграваць з СССР.

Жонка акадэміка Андрэя Сахарава Елена Бонэр[72] *у вапошнім дакумэньце пра Кукабаку (Масква, 23.XII.1980) піша: «Міхал*

---

[69] ***Dag Hammarskjold Plaza*** (анг.) — грамадскі парк на Манхэтэне ў Нью-Ёрку каля штаб-кватэры Арганізацыі Аб'яднаных Нацый. Названы ў гонар шведскага палітыка Дага Хамаршэльда (1905–1961), Генеральнага сакратара ААН у 1953–1961 гг.

[70] Ад анг. *subway* — метро, падземка.

[71] Анг. *Grand Central Station*.

[72] **Алена Бонэр** (рус. *Елена Боннэр*, 1923–2011), савецкая і расійская грамадская дзячка, праваабаронца, дысідэнтка, жонка Андрэя Сахарава.

Кукабака патрабуе дапамогі. Ён — сірата, сям'ю страціў у часе вайны. Ён — працоўны чалавек. Ён — жывы, разумны й добры чалавек. Хочацца верыць, што людзі ў розных краёх сьвету таксама не застануцца абыякавымі да ягонае долі ды пастараюцца дапамагчы яму».

Ня будзьце абыякавымі, падтрымайце справу абароны Міхася Кукабакі!

Камітэт Абароны Вязьняў Сумленьня на Беларусі.

(Беларус. № 289. Травень 1981. С. 1.)

У вабарону Міхала Кукабакі

Дэманстрацыя

У нядзелю 21-га чырвеня, роўна на другія ўгодкі ад незаконнага засуджэньня ў гор. Бабруйску на Беларусі іншадумца Міхала Кукабакі на тры гады зьняволеньня, у Нью Ёрку ля будынку ААН адбылася дэманстрацыя за вызваленьне Кукабакі. Ладзіў дэманстрацыю Камітэт Абароны Вязьняў Сумленьня на Беларусі.

Напярэдадні дэманстрацыі пра яе паведамілі газэты «Беларус», «Новое Русское Слово»[73] (у колькіх нумарох, зь няведамай дасюль фатаграфіяй Кукабакі), украінская «Свабода»[74] (у англамоўным выданьні), «Новый Американец»[75], «Новая газета»[76], польская радыяпраграма «Два Эдварды». Былі парассыланыя прэсавыя камунікаты ў галоўныя амэрыканскія газэты.

Мітынг на Пляцы імя Гамаршэльда ля будынку Аб'еднаных Нацыяў, у якім узяло ўдзел каля 150 асобаў, пачаўся а 2:30 папаўдні. Вёў яго др. В. Кіпель[77].

---

[73] ***«Новое Русское Слово»*** — рускамоўная газета, што выходзіла ў Нью-Ёрку ў 1910–2010 гг.

[74] ***«Свабода»*** — украінская газета ў ЗША. Выходзіць ад 1893 г.

[75] ***«Новый Американец»*** — штотыднёвая руская газета, што выходзіла ў Нью-Ёрку ў 1980–1982 гг. Сярод яе стваральнікаў былі эмігранты Сяргей Даўлатаў, Пётр Вайль і іншыя.

[76] ***«Новая газета»*** (*«New Gazette»*) — руская эміграцыйная газета, што выдавалася ў Нью-Ёрку ў 1980–1983 гг.

[77] **Вітаўт Кіпель** (нар. 1928), грамадскі дзеяч, навуковец, доктар мінералогіі, даследчык беларускай эміграцыі. Ад 1955 г. жыве ў ЗША. Працаваў у навукова-вытворчых фірмах, у Балтымарскім універсітэце (штат Мэрыленд). У 1959–1985 гг. — у Даследчым цэнтры навукі і тэхналогіі

Архіепіскап БАПЦ Мікалай[78] *у прысутнасьці а. Архімандрыта Язэпа Строка*[79] *і а. Аляксандра Яноўскага*[80] *адправіў малебен за здароўе і вызваленьне хворага паняволенага Міхала Кукабакі. Усюды па беларускіх цэрквах на эміграцыі ў гэты дзень адбыліся падобныя службы.*

Нью-Ёркскай публічнай бібліятэкі (у т. л. на пасадзе выканаўчага дырэктара). У 1962–1963 гг. вучыўся ў Ратгерскім універсітэце (Нью-Джэрсі) па спецыяльнасці бібліятэказнаўства. Лідар беларускага рэспубліканскага руху. У 1972–1982 гг. — старшыня Федэрацыі беларускіх рэспубліканскіх клубаў. У 1974 г. абраны на старшыню Рэспубліканскай федэрацыі штата Нью-Джэрсі. Рэдактар газеты нью-джэрсійскіх рэспубліканцаў *«Heritage Review»*. Заснавальнік і дырэктар беларускіх фестываляў у Нью-Джэрсі (1976–1979). У 1972 г. у Вашынгтоне абраны на заступніка старшыні Нацыянальнай канфедэрацыі амерыканскіх этнічных груп. У 1975 г. узнагароджаны медалём Паняволеных народаў Эйзенхаўэра. У 1978–1982 гг. — старшыня Этнічнай рады штату Нью-Джэрсі. Ад 1982 г. — старшыня БІНіМа. Аўтар працы «Беларусы ў ЗША» (1993 г.; англамоўнае выданне 1999 г.), шэрагу грунтоўных бібліяграфічных даведнікаў, а таксама дзясяткаў публікацый, у т. л. артыкулаў беларусазнаўчай тэматыкі ў амерыканскіх энцыклапедыях.

[78] **Мікалай** (свецк. **Міхась Мацукевіч**, 1917–2002), рэлігійны дзеяч, мітрапаліт БАПЦ. Пасля Другой сусветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам Згуртавання беларусаў у Вялікабрытаніі. У жніўні 1951 г. пераехаў у Таронта (Канада), а пазней — у Вініпег, дзе вучыўся ва Украінскай багаслоўскай акадэміі (калегіі). 06.05.1952 рукапакладзены на святара. Быў настаяцелем прыхода Св. Кірылы Тураўскага ў Таронта, наведваў беларускія асяродкі ў Садбуры, Манрэалі, Лондане, Кітчэнеры, Гвэлфе, Бэры, Брантфардзе, Атаве, Алістане ды інш. У 1968 г. у Адэлаідзе (Паўднёвая Аўстралія) хіратанісаваны галавой БАПЦ Сяргеем у епіскапа Турава-Пінскага і Таронцкага з імем Мікалай. У 1973 г. на Саборы БАПЦ узначаліў Канадска-еўрапейскую епархію БАПЦ. Удзельнік расколу БАПЦ у 1980-я гг., калі на Надзвычайным саборы БАПЦ у Кліўлендзе (Агаё, ЗША) у 1983 г. быў абраны першым іерархам БАПЦ (паўторна абраны таксама ў 1984 г. на ІІІ Саборы БАПЦ). Спрычыніўся да пераводу багаслужбаў і літургічных кніг на беларускую мову.

[79] **Язэп Строк** (1904–1990), праваслаўны дзеяч, святар, архімандрыт. Ад канца 1960-х гг. жыў у ЗША, быў настаяцелем царквы Св. Юрыя ў Чыкага. Ад 1980-х жыў у Свята-Ціханаўскім манастыры ў Пенсільваніі.

[80] **Аляксандр Яноўскі** (? — ?), рэлігійны дзеяч. Пасля Другой сусветнай вайны апынуўся ў ЗША. Быў святаром парафіі Жыровіцкай Божай Маці ў Гайленд-Парку. Яго пазнейшы перавод у Кліўленд спрычыніўся да паглыблення крызісу ў БАПЦ.

Прамаўлялі на мітынгу: др. В. Кіпель, сп. Янка Ханенка[81]*, старшыня Камітэту Абароны, сп. Рыгор Хес, актывісты гэбрайскага руху ў Менску, які колькі дзён перад тым прыбыў у Амэрыку і асабіста ведае Кукабаку; сп-ня др. В. Калынік ад Амэрыканцаў за вызваленьне паняволеных народаў і ад Украінскага Кангрэсавага Камітэту; сп. А. Насовіч*[82]*, юрыст.*

Юрка Кіпель[83] *і Вера Запруднік*[84] *прачыталі, па-беларуску й па-ангельску, урывак з абароннае прамовы Міхала Кукабакі, сказанае ім на судзе ў Бабруйску 21-га чырвеня 1979 году.*

Удзельнікі дэманстрацыі падпісалі пэтыцыю да дзяржаўнага сакратара Злучаных Штатаў Аляксандра Гэйга[85] *з просьбай зрабіць усё магчымае перад урадамі Савецкага Саюзу й Беларускае ССР, каб Міхалу Кукабаку была дадзеная магчымасьць выехаць на Захад. Подпісы пад пэтыцыяй зьбіралі Таня Заморская*[86] *й Павал ды Коля Рамана*[87]*.*

---

[81] **Янка Ханенка** (нар. 1951), грамадскі дзеяч. У 1974 г. уцёк з савецкага карабля-сухагруза «Шура Кобер» у г. Іры. Атрымаў прытулак у ЗША, пасяліўся ў Кліўлендзе. Сябра Беларуска-амерыканскага задзіночання, у 1988–2000 гг. кіраваў Кліўлендскім аддзелам арганізацыі. Быў старшынёй Камітэта абароны вязняў сумлення.

[82] Маецца на ўвазе **Аркадзь Рутман** (псеўд. **Насовіч**), юрыст. Здолеў выехаць з СССР у ЗША, у Беларускай рэдакцыі Радыё «Свабода» на пачатку 1980-х гг. вёў праграму «Ты і закон»

[83] **Юрка Кіпель** (нар. 1958), грамадскі дзеяч, доктар медыцыны, сын В. і З. Кіпеляў. У 1982 г. скончыў медыцынскі факультэт Ратгерскага ўніверсітэта. Працуе як педыятр-кардыёлаг, сябра Амерыканскай акадэміі педыятрыі, Амерыканскай калегіі кардыялогіі. Удзельнічаў у выданні часопіса «Беларуская моладзь», танцаваў у гурце «Васілёк». Разам з Натай Русак кіраваў дзіцячай танцавальнай групай «Матылькі». Быў актыўным у амерыканскім скаўтынгу. Сябра Беларуска-амерыканскага задзіночання. У 1991 г. прывозіў у Беларусь гуманітарную дапамогу ад беларусаў ЗША. Жыве ў Нью-Джэрсі.

[84] **Вера Запруднік** (нар. 1957), дачка Янкі Запрудніка.

[85] **Аляксандр Хэйг** (анг. *Alexander Meigs Haig, Jr.*, 1924–2010), амерыканскі ваенны і дзяржаўны дзеяч, дыпламат. У 1981–1982 гг. быў Дзяржаўным сакратаром ЗША.

[86] **Таня Заморская** (нар. 1968?), дачка беларускіх эмігрантаў у ЗША Веры і Міколы Заморскіх.

[87] Маюцца на ўвазе сыны Алы Орса-Рамана.

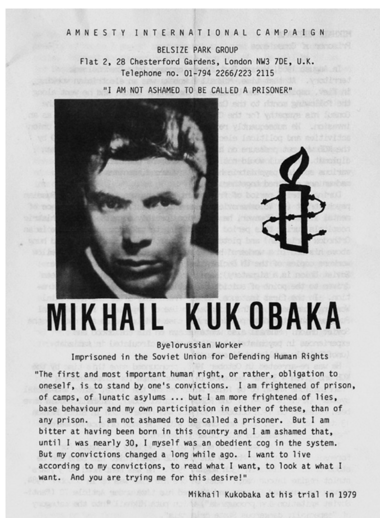

AMNESTY INTERNATIONAL CAMPAIGN

BELSIZE PARK GROUP

Flat 2, 28 Chesterford Gardens, London NW3 7DE, U.K.

Telephone no. 01-794 2266/223 2115

"I AM NOT ASHAMED TO BE CALLED A PRISONER"

MIKHAIL KUKOBAKA

Byelorussian Worker

Imprisoned in the Soviet Union for Defending Human Rights

"The first and most important human right, or rather, obligation to oneself, is to stand by one's convictions. I am frightened of prison, of camps, of lunatic asylums ... but I am more frightened of lies, base behaviour and my own participation in either of these, than of any prison. I am not ashamed to be called a prisoner. But I am bitter at having been born in this country and I am ashamed that, until I was nearly 30, I myself was an obedient cog in the system. But my convictions changed a long while ago. I want to live according to my convictions, to read what I want, to look at what I want. And you are trying me for this desire!"

Mikhail Kukobaka at his trial in 1979

Улётка ў падтрымку М. Кукабакі

Кангрэсмэн Ўільям Грын[88] з Мангатэну зьмясьціў прэсавы камунікат Камітэту Абароны Вязьняў Сумленьня на Беларусі пра дэманстрацыю й Міхала Кукабаку ў «Конгрэшэнал Рэкорд», афіцыйным выданьні Кангрэсу ЗША.

Сп. Вітаўт Тумаш малодшы[89] забясьпечыў на мітынг гукаўзмацняльную сыстэму. Галоўны плякат для дэманстрацыі выканала сп-ня Ірэна Дудтко[90]. Сп. М. Заморскі[91] запісаў дэманстрацыю на відэаістужку.

(Беларус. № 290–291. Чырвень — ліпень 1981. С. 1.)

У вабарону Міхала Кукабакі

17-га верасьня ў Лёндане (Ангельшчына) перад будынкам савецкага пасольства была праведзеная дэманстрацыя за вызваленьне з савецкае турмы Міхала Кукабакі, Беларуса-іншадумца. Ладзіла дэманстрацыю Амнэсты Інтэрнэшэнал[92] і трывала яна

---

[88] **Уільям Грын** (анг. *Sedgwick William «Bill» Green*, 1929–2002), амерыканскі палітычны дзеяч-рэспубліканец. Дэпутат Палаты прадстаўнікоў Кангрэса ЗША ў 1979–1993 гг.

[89] **Вітаўт Джордж Тумаш** (1946–2006), сын эміграцыйнага грамадскага дзеяча, скарыназнаўцы Вітаўта Тумаша.

[90] **Ірэна Рагалевіч-Дутко** (нар. 1942), грамадская дзяячка, мастачка. Жыве ў ЗША.

[91] Відаць, маецца на ўвазе **Мікола Заморскі** (1924–1989), грамадскі дзеяч, актыўны ўдзельнік амерыканскага Камітэта абароны вязняў сумлення ў Беларусі.

[92] **«Міжнародная амністыя»** (анг. *Amnesty International*) — міжнародная арганізацыя, створаная ў 1961 г. і маючая на мэце барацьбу за абарону правоў чалавека ў свеце. Сёння арганізацыя мае больш за 2,2 мільёна сябраў у 150 краінах свету.

ад гадзіны 8-й ураньні аж да гадзіны 8-й вечара. Сябры гэтай міжнароднай арганізацыі стаялі перад пасольствам, трымаючы партрэты М. Кукабакі й плякаты з напісамі па-ангельску «Звольніце Міхала Кукабаку» (быў плякат з гэткім-жа напісам і ў расейскай мове).

На падтрыманьне Амнэсты Інтэрнэшэнал прыбылі й мы, Беларусы, каб выканаць свой маральны абавязак перад сваім дарагім суродзічам, далучыўшы вялізарнага памеру плякат у ангельскай мове — «Звольніце Міхала Кукабаку, беларускага іншадумца».

Было прыгатавана колькі тысячаў лістовак з заклікам памагчы вызваліць Кукабаку ды зь ягонай фатаграфіяй, якія былі раздаваныя праходжым лёнданцам. Шмат хто зь іх, пабачыўшы вялікі плякат з назовам «Byelorussian», затрымваўся, іх цікавіла нацыянальнасьць, краіна паходжаньня іншадумца М. Кукабакі. Людзі падпісвалі пэтыцыі: адну савецкаму паслу, другую мясцоваму савецкаму пракурору з копіямі Брэжневу й генэральнаму пракурору СССР Ракункову[93]*.*

Падобныя дэманстрацыі пляналіся на той-жа дзень у Даніі і Аўстрыі. Колькасьць удзельнікаў дэманстрацыі мянялася, але сягала часамі да больш як 25 асобаў. Дзень быў працоўны, і шмат удзельнікаў прыбыло ўжо пад вечар.

Сярод удзельнікаў дэманстрацыі быў і доктар-псыхіятар А. Валашановіч[94]*, які выехаў з СССР у лютым сёлета ды прыйшоў, каб асабіста ўшанаваць, як ён выразіўся, «вялікага чалавека Міхала Кукабаку», зь якім ён сустрэўся ў Маскве. Прыбылі на дэманстрацыю й прадстаўнікі ад рэлігійных ды сьвецкіх установаў Лёндану.*

---

[93] **Аляксандр Ракункоў** (рус. *Александр Рекунков*, 1920–1996), савецкі юрыст. У 1981–1988 гг. — Генеральны пракурор СССР.

[94] **Аляксандр Валашановіч** (рус. *Александр Волошанович*, нар. 1941), псіхіятр, праваабаронца. Ад 1977 г. выступаў кансультантам Працоўнай камісіі па расследаванні ўжывання псіхіятрыі з палітычнымі мэтамі, праводзіў уласныя абследаванні палітычных зняволеных, прызнаных псіхічна хворымі і выказваў нязгоду з прынятымі афіцыйнымі псіхіятрычнымі службамі рашэннямі. У выніку ціску ў 1980 г. эміграваў з СССР.

Мы, Беларусы, чуліся ўзмоцнены духам, назіраючы, як жанчыны чэскае, вугорскае ды польскае нацыянальнасьці стаялі з партрэтамі М. Кукабакі. Мы вельмі ўдзячныя арганізатарам дэманстрацыі, асабліва сп-ні Рывэ Бэрман, сп-чне Караляйн Пэковэр ды сп. Чарльсу Рабы, а таксама студэнтам і студэнткам ды ўсім, хто спрычыніўся да паданьня голасу за свабоду беларускага вязьню сумленьня, дарагому суродзічу Міхасю Кукабаку.

А. Здановіч[95]

(Беларус. № 293. Кастрычнік 1981. С. 1.)

У вабарону М. Кукабакі

Як падае лёнданскі «Таймс» (22.V.82), на Захад трапіў з Савецкага Саюзу зварот ад неафіцыйнае прафсаюзнае арганізацыі СМОТ[96] *з просьбай аб дапамозе беларускаму вязьню сумленьня Міхалу Кукабаку, якога трымаюць ад 16 красавіка сёлета ў маскоўскім Інстытуце Судовае Псыхіятрыі імя Сербскага.*

Лёнданскі аддзел Амнэсты Інтэрнэшэнал ладзіў 1-га ліпеня сёлета дэманстрацыю перад савецкім пасольствам у Лёндане, дамагаючыся звальненьня з «псыхушкі» М. Кукабакі, чалавека зусім нармальнага, і дазволу яму выехаць на Захад.

(Беларус. № 301–302. Чырвень — ліпень 1982. С. 5.)

---

95 **Аляксандр Жданковіч (Здановіч)** (1924–1996), грамадскі дзеяч. Пасля Другой сусветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Жыў у Лондане. Ад 1947 г. быў сябрам Згуртавання беларусаў у Вялікабрытаніі, аднак далучыўся да апазіцыі і выйшаў з арганізацыі. Ад 1948 г. быў сябрам Хрысціянскага аб'яднання беларускіх работнікаў, уваходзіў у Часовую ўправу арганізацыі, быў першым старшынёй Лонданскага акруговага цэнтра. Цягам усяго існавання ХАБР уваходзіў у Галоўную ўправу. У 1962 г. стаў стваральнікам беларускай школкі ў Лондане. Ад 1956 г. уваходзіў у Краёвы штаб Беларускага вызвольнага фронту, у сярэдзіне 1960-х гг. спрабаваў адрадзіць дзейнасць лонданскага асяродка БВФ. У 1972 г. вярнуўся ў ЗБВБ, пастаянна абіраўся ў Галоўную ўправу, быў намеснікам старшыні, сакратаром, у 1995 г. быў абраны на пасаду старшыні.

96 ***Свободное межпрофессиональное объединение трудящихся*** (СМОТ) — адна з першых спробаў стварэння ў СССР незалежных прафсаюзаў. Зарганізавана ў 1978 г.

Куды пісаць пра М. Кукабаку

Амнэсты Інтэрнэшэнал у Лёндане ў лістоўцы, прысьвечанай беларускаму вязьню сумленьня Міхалу Кукабаку, падала два адрасы, савецкага лідэра Андропава й Генэральнага Пракурора СССР Ракункова, з просьбай пісаць да іх, каб 46-гадовага Кукабаку, здароўе якога вельмі слабое, звольнілі з турмы, Пісаць можна на абодвы адрасы. Пішучы, трэба памятаць наступнае, як гэта раіць Амнэсты Інтэрнэшэнал: 1. Ліст павінен быць кароткі й ветлівы. Грубы тон і мова ліста барзджэй пашкодзяць Кукабаку, як памогуць. 2. У лісьце трэба коротка падаць дэталі Кукабакавае справы. 3. Можна пісаць па-ангельску, зварачаючыся да міністра й паслоў словамі «Your Excellency». 4. Згадаць у лісьце, што Кукабака падаў заяву на выезд з Савецкага Саюзу.

У лістоўцы Амнэсты Інтэрнэшэнал пададзены ўзор гэткага ліста. […]

Варта таксама выслаць копію такога ліста савецкаму паслу ў тэй краіне, адкуль ліст пішацца.

(Беларус. № 313. Кастрычнік 1983. С. 2.)

«Таймс» пра М. Кукабаку

Лёнданская газэта «Таймс» зьмясьціла ў нумары за 25 кастрычніка сёлета артыкул пра М. Кукабаку, падаючы коратка гісторыю перасьледаў яго ды паведамляючы, што ў нядзелю 30 кастрычніка зьняволены Кукабака будзе галадаваць, пратэстуючы супраць пагвалтаваньня правоў чалавека ў СССР.

(Беларус. № 313. Кастрычнік 1983. С. 2.)

BAY AREA COUNCIL FOR SOVIET JEWS

106 BADEN ST. • San Francisco, Calif. 94131 • (415) 585-1400

Member, Union of Councils for Soviet Jews

The Bay Area Council For Soviet Jews is honored to join in this tribute to Andrei Sakharov, a great advocate for human rights, and the premier symbol of peace in the world today.

We will not rest, nor will we be silenced, until Sakharov and his wife, Elena Bonner, are free from the violence and abuse that has been aimed at them by the Soviet government.

We call on all peace-loving people to join us in supporting Sakharov. No government that imprisons Sakharov can be serious about peace.

We also remember, and continue to fight for freedom, for many other prisoners of conscience in the USSR, including: Anatoly Shcharansky, Joseph Begun, Alexander Paritsky, Yuri Orlov, Yuri Tarnopolsky, Felix Kochubievsky, Yuri Fedorov, Alexei Murzhenko, Moshe Abramov, and others.

At this difficult time for the Sakharovs we pledge to continue our support for Sakharov, for Soviet prisoners of conscience, and for all oppressed Jews in the USSR.

COMMITTEE FOR THE DEFENSE OF PRISONERS OF CONSCIENCE IN BYELORUSSIA

187-06 Hillside Avenue, Jamaica, N.Y. 11432

Mikhail Kukobaka

The Committee for the Defense of Prisoners of Conscience in Byelorussia pays its tribute to Andrei Sakharov and Elena Bonner, defenders of Mikhail Kukobaka.

Mikhail Kukobaka, 48, political prisoner, who has spent 11 years in prison for his convictions and for writing critical essays in defense of human freedom and the Byelorussian language.

"I categorically reject the charges imputed to me. My convictions and my articles are a result of my life experience and deep reflections on events in our country . . . My convictions have resulted from my suffering and are firm . . . A man who spends his entire life in prison for his convictions cannot be a criminal . . . Long ago, I arrived at the conclusion that communism of the Soviet brand is a system of coercion and general destruction . . . Soviet socialism is a vast concentration camp protected by special units of border guards. I have arrived at a complete break with the system. Yes, I want to emigrate from the Soviet Union. . . ."

Mikhail Kukobaka's statement at his trial on June 20-21, 1979, in Babruysk, Byelorussia.

Улётка ў абарону М. Кукабакі

Памятайма пра Міхала Кукабаку!

У беларускай праграме радыё «Свабода» 17-га кастрычніка сёлета, а ў расейскай 19-га кастрычніка, былі перададзеныя радыягутаркі пра беларускага іншадумца Міхала Кукабаку, які дагэтуль знаходзіцца ў зьняволеньні за свае палітычныя, нацыянальна-культурныя й рэлігійныя перакананьні. Хворага Міхала Кукабаку савецкая «гуманная» ўлада гадамі трымае ў турмах і лягерох прымусовае працы, адмаўляючы яму права на выезд з Савецкага Саюзу, ад грамадзянства якога Кукабака адмовіўся, у які-небудзь дэмакратычны край.

(Беларус. № 324.
Сьнежань 1984. С. 1.)

Плякат пра М. Кукабаку

Плякат гэты выданы лёнданскім аддзелам Амнэсты Інтэрнэшэнал. Вялікага фармату 1 м. удаўжкі й 65 цм. ушыркі, з чорным фонам і белымі літарамі, плякат прадстаўляе колькі найважнейшых мамэнтаў з жыцьця беларускага іншадумца Міхала Кукабакі, рабочага родам з Бабруйску, які ўжо гадамі гібее ў савецкіх турмах, «псыхушках» і лягерох прымусовае працы.

Канфлікт у Міхала Кукабакі з савецкай уладай выбухнуў, калі ў 1968 г. савецкае войска акупавала Прагу. Міхал Кукабака, быўшы тады ў Кіеве, пайшоў у чэхаславацкае пасольства там і склаў пратэст супраць савецкае інтэрвенцыі ў Чэхаславаччыне. Мамэнт гэты паказаны першым на плякаце.

На плякаце, ілюстраваным рысункамі й фатаграфіямі Кукабакі ды некаторых месцаў ягонага зьняволеньня, зьмешчаная таксама цытата з Кукабакавых выказваньняў у часе суду над ім. Беларускі іншадумец сказаў:

«Найпершае ды найважнейшае права чалавека, а фактычна абавязак перад самім сабой, гэта трымацца сваіх перакананьняў. Я баюся турмаў, лягероў, псыхбальніцаў… але яшчэ больш як турмы, баюся хлусьні, нікчэмных паводзінаў ды свайго ўдзелу ўва ўсім гэтым. Мне ня сорамна, калі мяне завуць вязьнем, але мне прыкра, што я нарадзіўся ў гэтай краіне, і мне сорамна,

што блізу трыццаць гадоў я быў сам паслухмянай прыладай гэтай сыстэмы. Ды мае пагляды даўно зьмяніліся. Я хачу жыць паводля сваіх перакананьняў, чытаць, што мне падабаецца, і глядзець, што хачу. І вы судзіце мяне за гэтае жаданьне».

Плякат пытаецца вялікімі літарамі: «Ці Кукабака свабодны?».

Плякат паведамляе, што здароўе ў Міхала Кукабакі вельмі слабое і заклікае пасылаць просьбы да савецкага пасла ў Лёндане, каб Міхалу Кукабаку было дазволена эміграваць на Захад. Пададзены адрыс савецкага пасольства. […]

(Беларус. № 327.
Сакавік — ліпень 1985. С. 1.)

У абарону М. Кукабакі

У Лёндане 30 кастрычніка 1985 г. перад будынкам пасольства адбылася аднадзённая галадоўка й дэманстрацыя ў абарону Беларуса-іншадумца Міхала Кукабакі, шматгадовага вязьня сумленьня ў Савецкім Саюзе. Дэманстрацыю ладзілі актывісты з Амнэсты Інтэрнэшэнал (аддзел Бэльсайз Парк, раней — Гэмпстэд Юнітэрыян). Штагоду 30-га кастрычніка іншадумцы ў Савецкім Саюзе ды іхныя прыхільнікі ў вольным сьвеце адзначаюць Дзень Палітычнага Вязьня.

Ужо а 7-й гадзіне ўраньні дэманстранты пачалі сваю актыўнасьць на месцы дэманстрацыі, разьмяшчаючы плякаты й партрэт М. Кукабакі ды раздаючы пазьней лістоўкі й зьбіраючы подпісы пад пэтыцыяй да савецкіх уладаў аб вызваленьні Кукабакі й дазволе яму выехаць за межы Савецкага Саюзу.

Вялікае зацікаўленьне праходжых выклікаў ілюстраваны плякат, прысьвечаны Кукабаку.

М. Кукабаку ўзялі пад сваю абарону лёнданская група Амнэсты Інтэрнэшэнал ды гэткія-ж групы ў Даніі і Аўстрыі. Лік абаронцаў Кукабакі павялічваецца, у чым можна было пераканацца з таго, што на дэманстрацыю прыбылі людзі з розных краінаў вольнага сьвету, каб выказаць сваю салідарнасьць зь беларускім іншадумцам.

Беларусы Лёндану й ваколіцаў падтрымалі дэманстрацыю групай, на чале якое быў старшыня ЗБВБ сп. Я. Міхалюк[97]*.*

А. З.

(Беларус. № 328. Студзень — сакавік 1986. С. 2.)

Гарбачову пра Кукабаку

Кангрэсмэн Франк Анунцыё[98] *із штату Іліной (г. Чыкага) напісаў ліст генэральнаму сакратару ЦК КПСС М. Гарбачову*[99] *з просьбай дазволіць беларускаму вязьню сумленьня Міхалу Кукабаку выехаць на Захад. Кукабака знаходзіцца ў зьняволеньні ад 1970 году за свае палітычныя, рэлігійныя й нацыянальныя перакананьні.*

Тэкст ліста кангрэсмэна Анунцыё зьмешчаны ў ягоным выступленьні ў Кангрэсе ЗША з нагоды 68-ых угодкаў абвешчаньня незалежнасьці Беларускае Народнае Рэспублікі (гл. «Кангрэсавыя Запісы», 8.IV.1986, б. E1010).

У сваім выступленьні кангрэсмэн Анунцыё адзначыў патрыятычную дзейнасьць Беларускага каардынацыйнага Камітэту ў Чыкага[100] *ды выдатны ўдзел амэрыканскіх Беларусаў у «духовым, эканамічным і інтэлектуальным росьце Амэрыкі».*

(Беларус. № 330. Верасень 1986. С. 3.)

---

[97] **Янка Міхалюк** (1922–1995), грамадскі дзеяч. Пасля Другой сусветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам Згуртавання беларусаў у Вялікабрытаніі, адзін з заснавальнікаў беларускага жыцця ў Брадфардзе. Ад 1965 г. жыў у Лондане (Вялікабрытанія). Быў пастаянным сябрам Галоўнай управы Згуртавання беларусаў у Вялікабрытаніі, у 1970–1995 гг. — нязменным старшынёй арганізацыі. Належыў да кіраўніцтва Англа-беларускага таварыства, займаўся распаўсюдам часопіса *«The Journal of Byelorussian Studies»*. Уваходзіў у Раду апекуноў Беларускай бібліятэкі імя Ф. Скарыны.

[98] **Франк Анунцыё** (анг. *Frank Annunzio*, 1915–2001), амерыканскі палітычны дзеяч з Чыкага. Быў дыпутатам Палаты прадстаўнікоў Кангрэса ЗША ў 1965–1993 гг.

[99] **Міхаіл Гарбачоў** (рус. *Михаил Горбачев*, нар. 1931), савецкі партыйны і дзяржаўны дзеяч, у 1985–1991 гг. — Генеральны сакратар ЦК КПСС.

[100] **Беларускі каардынацыйны камітэт у Чыкага** — грамадская арганізацыя, створаная прадстаўнікамі паваеннай эміграцыі ў 1970-я гг.

М. Кукабака ў Віцебскай турме

Як падала брытанская арганізацыя, што сочыць рэігійныя справы ў Савецкім Саюзе, Кестан Коледж, беларускі вязень сумленьня Міхал Кукабака (пра якога былі весткі, што яго выпусьцілі на волю ў ліку 150 вязьняў) пераведзены зь Пермскага лягеру № 36 у віцебскую турму. [...]

Падаем просьбу да ўсіх людзей добрае волі пасылаць Кукабаку словы падтрыманьня, бо ў яго падарванае здароўе ў выніку шматгадовага й жорсткага зьняволеньня.

(Беларус. № 333. Студзень — сакавік 1987. С. 1.)

Галадоўка М. Кукабакі

На 18-м годзе свайго зьняволеньня беларускі вязень сумленьня ў Савецкім Саюзе Міхал Кукабака адзначыць яшчэ раз галадоўкаю Дзень палітычнага Вязьня ў СССР 30-га кастрычніка сёлета. Тое самае зробіць Кукабака і 10 сьнежня на ўгодкі прыняцьця Аб'еднынымі Нацыямі Ўсеагульнае Дэкларацыі Правоў Чалавека.

Зь беларускім іншадумцам будуць сёлета салідарызавацца ягоныя абаронцы на Захадзе правядзеньнем дэманстрацыяў у Лёндане, Даніі, Аўстрыі ды ў Чыкага. Ініцыятары дэманстрацыяў — аддзелы Міжнароднай Амністыі, а ў Чыкага — Беларускі Каардынацыйны Камітэт.

Беларуска-Амэрыканскі Камітэт Абароны Вязьняў Сумленьня на Беларусі й Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне выслалі тэлеграмы ў Міністэрства Юстыцыі СССР з просьбаю вызваліць Міхала Кукабаку й даць яму магчымасьць выехаць у якую-небудзь некамуністычную краіну, як аб гэтым просіць сам Кукабака. З падобнымі просьбамі было выслана зь ініцыятывы Міжнароднае Амністыі ў Лёндане на працягу кастрычніка сёлета колькі дзесяткаў лістоў да савецкага міністра юстыцыі Краўцова[101]*. Рэдакцыя «Беларуса» просіць усіх сваіх чытачоў*

---

[101] **Барыс Краўцоў** (рус. *Борис Кравцов*, нар. 1922), савецкі юрыст, Герой Савецкага Саюза, у 1984–1989 гг. быў міністрам юстыцыі СССР.

таксама пісаць лісты да міністра Краўцова з просьбай вызваліць М. Кукабаку. […]

(Беларус. № 340. Кастрычнік 1987. С. 3.)

У Маскве пра М. Кукабаку

Савецкі акадэмік Андрэй Сахараў на прэсканфэрэнцыі ў Маскве ў часе побыту там прэзыдэнта Рэйгана[102], гаворачы пра палітычных вязьняў, якіх савецкая ўлада трымае яшчэ ў зьняволеньні, назваў першым беларускага іншадумца Міхала Кукабаку.

(Беларус. № 348. Чэрвень 1988. С. 2.)

Паштоўка пра М. Кукабаку

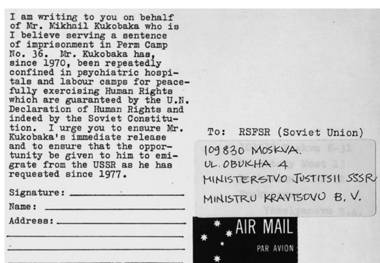

I am writing to you on behalf of Mr. Mikhail Kukobaka who is I believe serving a sentence of imprisonment in Perm Camp No. 36. Mr. Kukobaka has, since 1970, been repeatedly confined in psychiatric hospitals and labour camps for peacefully exercising Human Rights which are guaranteed by the U.N. Declaration of Human Rights and indeed by the Soviet Constitution. I urge you to ensure Mr. Kukobaka's immediate release and to ensure that the opportunity be given to him to emigrate from the USSR as he has requested since 1977.

Signature: ________
Name: ________
Address: ________

To: RSFSR (Soviet Union)
109830 MOSKVA.
UL. OBUKHA 4
MINISTERSTVO JUSTITSII SSSR
MINISTRU KRAVTSOVO B. V.

AIR MAIL
PAR AVION

Паштоўка ў абарону М. Кукабакі, выдадзеная ў Аўстраліі

Архітэктар Сьвецік Каранеўскі[103] ў Аўстраліі выдаў паштоўку на абарону беларускага вязьня сумленьня Міхала Кукабакі. Кукабака адбывае цяпер тэрмін пакараньня ў лягеры прымусовае працы.

На адным баку паштоўкі — фатаграфія Кукабакі, на другім — адрас і просьба (па-ангельску) да пракурора РСФСР Емельянава[104], каб Кукабаку выпусьцілі на волю й дазволілі яму выехаць з Савецкага Саюзу, як ён гэтага дамагаецца ад 1977 году.

---

102 **Рональд Рэйган** (анг. *Ronald Wilson Reagan*, 1911–2004), амерыканскі палітычны дзеяч, губернатар штата Каліфорнія, акцёр і радыёвядучы, 40-ы прэзідэнт ЗША (1981–1989).

103 **Свецік Каранеўскі**, архітэктар, сын беларусаў-эмігрантаў у Аўстраліі Міколы і Аўгінні Каранеўскіх. Жыве ў Сіднэі.

104 **Сяргей Емяльянаў** (рус. *Сергей Емельянов*, 1936–1995), савецкі юрыст, у 1984–1990 гг. быў пракурорам РСФСР.

Паштоўкі гэткія Вы можаце дастаць задарма з рэдакцыі «Беларуса». З маркай за 36 цэнтаў (у ЗША) яна будзе дастаўленая адрасату паветранай поштай.

Просьба да ўсіх: пасылайце гэтыя паштоўкі або пішэце лісты пракурору Емельянаву з дамаганьнем (ветлівым) выпусьціць Міхала Кукабаку на волю. […]

(Беларус. № 348. Чэрвень 1988. С. 2.)

М. Кукабака на сьпісе аб звальненьні

У канцылярыі кангрэсмэна Фрэнка Вульфа[105] *із штату Вірджынія газэце «Беларус» было сказана, што зьняволены беларускі іншадумец Міхал Кукабака быў на сьпісе прозьвішчаў, які міжнародная рэлігійная дэлегацыя перадала савецкім уладам улетку сёлета. У складзе дэлегацыі быў і кангрэсмэн Вульф. Савецкія афіцыйныя асобы Фёдар Бурлацкі*[106]*, старшыня Грамадзянскай Камісіі Правоў Чалавека, і Канстантын Харчэў*[107]*, старшыня Савету да Рэлігійных Справаў, публічна сказалі дэлегацыі, што ў верасьні сёлета ў Савецкім Саюзе будзе амністыя. Савецкія чыноўнікі не сказалі, аднак, ці ўсе тыя, хто быў у сьпісе, будуць звольненыя.*

На сьпіску было таксама прозьвішча дыякана Ўладзімера Русака[108]*, Беларуса з Баранавічаў.*

---

[105] **Фрэнк Вульф** (анг. *Frank Rudolph Wolf*, нар. 1939), амерыканскі палітык-рэспубліканец, у 1981–2015 гг. быў дэпутатам Палаты прадстаўнікоў Кангрэса ЗША.

[106] **Фёдар Бурлацкі** (рус. *Федор Бурлацкий*, 1927–2014), савецкі і расійскі палітолаг, журналіст і публіцыст, доктар філасофскіх навук, адзін з аўтараў «Морального кодекса строителя коммунизма» (1961).

[107] **Канстанцін Харчаў** (рус. *Константин Харчев*, нар. 1934), савецкі партыйны і дзяржаўны дзеяч, дыпламат. У 1984–1989 гг. быў старшынёй Савета па справах рэлігій Савета Міністраў СССР.

[108] **Уладзімір Русак** (нар. 1949), праваслаўны святар. Падрыхтаваў трохтамовае даследаванне «Свидетельство обвинения», прысвечанае дачыненням Рускай праваслаўнай царквы і савецкай улады, з аповедам пра рэпрэсіі супраць царквы. За казанні пра пакутнікаў за веру быў пазбаўлены права служэння. У 1986 г. быў асуджаны за «антысавецкую агітацыю і прапаганду» на 7 гадоў. Па вызваленні жыў у Маскве.

Дамаганьні вызваленьня Кукабакі ды іншых зьняволеных не павінны аднак паслабляцца ад заяваў савецкіх чыноўнікаў аб амністыі.

(Беларус. № 351. Верасень 1988. С. 2.)

Міхась Кукабака на волі!

Заходнія газэты паведамілі 6 сьнежня, што беларускі іншадумец, шматгадовы палітычны вязень Міхал Кукабака выпушчаны на волю зь Пермскага лягеру суровага рэжыму (лягер № 35). Карэспандэнт газэты «Нью-Ёрк Таймс» А. Розэнталь[109] *паведаміў з Масквы, што Кукабаку звольнілі 3-га сьнежня, калі яму споўнілася 52 гады жыцьця. Але не ўгодкі нараджэньня былі прычынай вызваленьня Кукабакі. Ход гэты быў прыстасаваны савецкімі ўладамі да прыезду Гарбачова ў Нью-Ёрк*[110]*. Як зазначыў Розэнталь, гэта быў свайго роду «падарунак ад Гарбачова гораду Нью-Ёрку».*

Кукабака знаходзіцца цяпер у Маскве, затрымаўся ён часова на кватэры былога палітвязьня эканаміста Льва Цімафеева[111]*, зь якім Кукабаку давялося дзяліць у лягеры № 35 штрафную камэру.*

(Беларус. № 354. Сьнежань 1988. С. 1.)

---

[109] Маецца на ўвазе **Эндру Разэнталь** (анг. *Andrew Mark Rosenthal*, нар. 1956), журналіст, сын ведамага рэдактара «Нью-Ёрк Таймс» Абрама Разэнталя. У той час Эндру Разэнталь працаваў карэспандэнтам у Маскве.

[110] Маецца на ўвазе візіт Міхаіла Гарбачова ў Нью-Ёрк у снежні 1988 г., падчас якога савецкі лідар сустракаўся з Рональдам Рэйганам і Джорджам Бушам, выступаў у ААН.

[111] **Леў Цімафееў** (рус. *Лев Тимофеев*, нар. 1936), расійскі пісьменнік, журналіст, эканаміст, грамадскі дзеяч, дысідэнт. Аўтар працы «Технология черного рынка, или Крестьянское искусство голодать». Арыштаваны ў 1985 г., вызвалены ў 1987 г. Адзін з заснавальнікаў часопіса *«Гласность»* і аднайменага прэс-клуба. Жыве і працуе ў Маскве.

[Гутарка В. Крупскага[112] з Міхасём Кукабакам][113]

М. Кукабака: Я зь вялікай павагай стаўлюся да супрацоўнікаў Вашай рэдакцыі.

В. Крупскі: ***Як Вы адчуваеце сябе на свабодзе? Колькі гадоў Вы правялі ў зьняволеньні, здаецца, гадоў васямнаццаць…***

М. Кукабака: Не, крышку менш. Усяго разам я правёў шаснаццаць з палавінаю гадоў. У 1970 мяне пасадзілі, а два гады ў мяне перапынак быў. Значыцца, шаснаццаць з палавінаю гадоў усяго разам. Апошні раз я бесьперапынна сядзеў больш за дзесяць гадоў, гэта значыцца ад 18 кастрычніка 1978 г. і да другога сьнежня гэтага году.

В. Крупскі: ***Якія месцы зьняволеньня былі для Вас найцяжэйшыя?***

М. Кукабака: Трэба сказаць, самаму моцнаму ціску, можна сказаць, фізычнаму, мяне паддалі, калі я сядзеў у Навапалацкім канцлягеры Віцебскай вобласьці, гэта значыць, у Беларусі. Тады ўсімі спосабамі хацелі вымусіць ад мяне пакаяльнага ліста з тым, каб я ўзьвёў паклёп на сваіх блізкіх сяброў і сам раскаяўся, «усьведаміў», як гэта яны ўважалі. Мне прапанавалі выклікаць карэспандэнта «Советской Белоруссии», каб ён памог ускласьці ліст, гэта значыць, каб я публічна адмовіўся ад сваіх поглядаў. Дзеля гэтага яны мяне ўва ўсе штрафныя ізалятары цягалі, у ПКТ садзілі, надсылалі ў накрытую зачыненую турму, арганізоўвалі пабоі мяне крымінальнікамі (у Клецкай турме; там быў такі апэратыўнік капітан Маранчак) на заданьне мясцовага КДБ. Словам, ужывалі вельмі шмат мэтадаў.

Вельмі цяжкім таксама было зьняволеньне ў Пермскіх лягерах у 36-й зоне, гэта значыць ВС 389/36, які быў расфарміраваны летась. Там быў больш псыхалягічны ціск. Дзевятнаццаць месяцаў мне не давалі ліставацца, наагул, хоць я і ня быў пазбаўлены права ліставацца, але з розных выдуманых прычынаў мне

---

[112] **Васіль Крупскі** (сапр. Васіль Фрэйдкін), журналіст, быў карэспандэнтам Беларускай, а потым Рускай рэдакцыі Радыё «Свабода» ў Мюнхене, Нью Ёрку.

[113] Машынапіс захоўваецца ў архіве БДАМЛМа.

не давалі пісаць лісты. Таксама саджалі ў карцэры, саджалі ў ПКТ, гэта значыць, у лягерную турму, за тое, што дамагаўся перагляду мае справы, хацеў дамагацца рэгабілітацыі. Вось такая была сытуацыя.

Апошнімі часамі ў сувязі зь вялікай падтрымкай міжнароднай грамадзкасьці стаўленьне да мяне стала больш спакойным, гэта значыць, у карцэры мяне не саджалі, апошнім часам перад вызваленьнем.

В. Крупскі: ***Міхал, ці сустракалі Вы яшчэ якіх-небудзь палітзьняволеных зь Беларусі?***

М. Кукабака: *Я на этапе выпадкова сустрэў Зайцава Вячаслава Кандратавіча зь Беларусі. Але ягонага лёсу я ня ведаю. Магчыма, яго дзе-небудзь у больніцу засадзілі. Вярталіся мы зь ім зь Інстытуту Сербскага. Далей я сказаў-бы, што ў Пермскіх лягерох ёсьць людзі проста трагічнае долі. Я хацеў-бы сказаць пра людзей, засуджаных за гэтак званыя «ваенныя злачынствы». Гэта значыцца, што на самой рэчы — я глыбака перакананы — што бальшыня гэтых людзей не рабіла злачынстваў, хоць, магчыма, некаторыя й былі замешаныя.*

Брэжнеў сваім часам падняў гэткую кампанію, што «ніхто не забыты, нічога не забыта». І некаторыя людзі, якія ўжо пры Сталіне адбылі зьняволеньне, гэта значыць, адразу-ж па вайне ўсё было расьсьледавана і ясна было, у якой ступені ён там мог супрацоўнічаць зь немцамі, іх зноў арыштоўвалі ў 70-х гадох, і давалі па 15, па 10 гадоў дадаткова. У дачыненьні да гэтых людзей гэта трагічная сытуацыя. Некаторыя зь іх памерлі ў лягеры, так і ня выйшаўшы на свабоду. Гэта зусім безабаронныя былі людзі, зусім бездапаможныя. Іх бязупынку шантажавалі. «Калі Вы будзеце апратэстоўваць, будзеце змагацца, мы проста Вам новую справу складзём у моц новавыяўленых абставінаў»... Ёсьць такі мэтад шантажу, што «мы новую сфабрыкуем справу і прысудзім Вам расстрэл». І гэткіх беларусаў вельмі шмат у лягеры было. Гісторыя, бадай, яшчэ чакае на расьследваньне вось гэтага злачынства камуністаў у дачыненьні да гэных людзей.

В. Крупскі: **Міхал, мы чыталі Вашыя працы, якія зьяўляліся ў самвыдавецтве. У аднэй зь іх Вы асуждалі палітыку моўнае русыфікацыі ў Беларусі. Відаць, гэтая палітыка спрычынілася таксама да таго, што Вы цяпер гаворыце з намі па-руску. Што-б Вы маглі сказаць на гэтую тэму?**

М. Кукабака: *Зусім слушна. Я — ахвяра савецкае палітыкі русыфікацыі. Я яшчэ памятаю, калі быў у дзіцячым доме ў Беларусі, дык у нас некаторыя часапісы выходзілі ў беларускай мове, вывучалі крыху беларускую мову. Пасьля ў сямнаццаць гадоў павезьлі мяне ў Сібір на гэтак званую будоўлю камунізму, і я вярнуўся толькі ў 1976 г. пасьля зьняволеньня. Я заўважыў, што шмат што зьмянілася ня ў лепшы бок. Русыфікацыя запраўды ў Беларусі ў самым шырокім маштабе праяўляецца. Дарэчы, у 1987 годзе, калі мяне вывозілі «ўгаворваць», каб я напісаў пакаяльны ліст і выйшаў на свабоду, я быў у Віцебскай турме і спэцыяльна кожны дзень слухаў радыё, сачыў [за навінамі]. І разумееце, на мой жаль, бачыў, што па-беларуску амаль ніхто не гаворыць. Нават дыктар радыё, і такое адчуваньне, што ён ня часта гаворыць па-беларуску. Беларускую мову ў існасьці знаюць можа толькі філёлягі ды дыктары, і, магчыма, некаторыя пісьменьнікі, якія спрабуюць, так сказаўшы, узьняць, ажывіць беларускую культуру. Я стаўся ахвяраў гэтай русыфікацыі, на жаль.*

В. Крупскі: **Міхал, у свой час Вы адмовіліся ад савецкага грамадзянства. Ці Вы й далей застаецеся на гэткай-жа пазыцыі?**

М. Кукабака: *Так, я застаюся на гэткай-жа пазыцыі. У 1977-м годзе я адмовіўся ад савецкага грамадзянства дзеля палітычных матываў, заявіў, што ня хачу нічога мець агульнага з камунізмам, не хачу быць саўдзельнікам ва ўсіх гэтых злачынствах. Я застаюся на гэтай пазыцыі, я буду дамагацца адкліканьня неабгрунтаванае пастановы ад 1977-га году, у якой мне было адмоўлена ў маім дамаганьні пазбавіць мяне савецкага грамадзянства. Пакуль існуе камуністычны рэжым, пакуль існуе таталітарная сыстэма, я не хачу быць грамадзянінам гэтай дзяржавы. Таму што грамадзянства ў гэтым дачыненьні,*

прымусовае грамадзянства — гэта рабства. І грамадзянства дзяржавы, учынкі якое нельга прадказаць, якое робіць шкоду людзям, наўсуперак волі народу, гэта як-бы ўскосны ўдзел ува ўсім гэтым. Вось такая праблема.

В. Крупскі: ***Міхал, у выніку новае палітыкі савецкага кіраўніцтва Вы выйшлі на свабоду. Што Вы думаеце аб палітыцы перабудовы і, у прыватнасьці, што Вы думаеце аб курсе Міхаіла Гарбачова, аб ім самім?***

М. Кукабака: *Аб запраўдных намерах Гарбачова меркаваць, разумееце, даволі цяжка. Так, пачнем ад таго, што я выйшаў на свабоду. Я ня думаю, што я выйшаў на свабоду выключна дзеля нейкіх новых гуманістычных тэндэнцыяў у савецкім грамадзстве. Не. Я думаю, я выйшаў на свабоду выключна ў моц вялізарнага ціску з боку заходняй міжнароднай грамадзкасьці, розных арганізацыяў, дзяржаўных палітыкаў, і сп. Рэйгана, і сп. Мітэрана*[114]*, і Гэльмута Коля*[115]*, шмат каго, вельмі многія людзі змагаліся за тое, каб нас выпусьцілі на свабоду. І Гарбачоў, і ягоны ўрад зацікаўленыя ў падняцьці эканомікі, бязумоўна, ва ўмацаваньні ня толькі эканамічнага патэнцыялу, але і абароннага патэнцыялу. І Захад у нейкай меры ставіў даваньне эканамічнай дапамогі, фінансавай у залежнасьці ад гуманітарных праблемаў. Я думаю, вось гэта й спрычынілася да таго, што Гарбачоў выпусьціў нас на свабоду. У падтрымку гэтага аргумэнту гаворыць і тое, што на працягу ўсіх гадоў я дамагаўся перагляду справы. Мне гэтак і ня было дазволена перагледзіць маю справу.*

Цяпер што да галоснасьці. У мяне такое адчуваньне, што галоснасьць праяўляецца толькі там, дзе й бяз гэтага ўжо ўсё ведама, як на Захадзе, гэтак і тут. Там-жа, дзе можна схаваць, там хаваюць. Там галоснасьці няма. Там пануе безгалоснасьць. А дзе проста немагчыма схаваць, там яны вымушаныя… пры-

[114] **Франсуа Мітэран** (фр. *François Maurice Adrien Marie Mitterrand*, 1916–1996), французскі палітычны і дзяржаўны дзеяч, адзін з лідараў сацыялістычнага руху, прэзідэнт Францыі ў 1981–1995 гг.

[115] **Гельмут Коль** (ням. *Helmut Josef Michael Kohl*, нар. 1930), нямецкі палітычны і дзяржаўны дзеяч, федэральны канцлер ФРГ у 1982–1998 гг.

кладам, друкаваць творы, выступаць, таму што з узмацненьнем абмену можна пераслаць на Захад, можна апублікаваць на Захадзе творы, як заўсёды гэта рабілі адважныя людзі. У гэтым выпадку яны дапушчаюць галоснасьць. Але я паўтараю: там, дзе можна прыхаваць, яны прыхоўваюць.

[1989 (?)]

ЖЫЦЦЁ ПАСЛЯ ВЫЗВАЛЕННЯ, або ЛІСТЫ ЯК НЕНАПІСАНЫЯ ЎСПАМІНЫ

На прэзентацыі ў Бабруйску Праваабарончым цэнтрам «Вясна» стужкі «Дысідэнт», прысвечанай Міхасю Кукабаку, Алесь Бяляцкі сказаў пра героя: *«*Вельмі добра, што ён піша, хоць пісаць кніжку ўспамінаў прынцыпова адмаўляецца. У яго шмат занатовак, эпізодаў з тых дысідэнцкіх гадоў*»*[116].

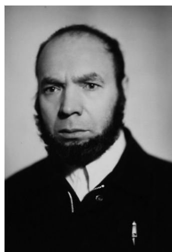

Кукабакавы лісты да Янкі Запрудніка пасля вызвалення — гэта таксама частка ўспамінаў: дакументальнае сведчанне 1990–2000 гадоў. Сведчанне пра сябе па-за кратамі, але ці свабоднага насамрэч? Пра апошнія дні «імперыі зла», пра надзеі і прадказанні, калі чытач сам можа вызначыць, што спраўдзілася, а што не.

27.V.89 г.

Здравствуй, дорогой Паша[117]*!*

Во-первых, большое спасибо за помощь, которую вы все мне оказали. Она мне очень кстати. До этого Леонид Иванович кредитовал меня на неопределенный срок, и я, пользуясь случаем, сразу рассчитался с ним. Он высказал сомнения в отношении Петра Павельевича, и я нашёл его доводы вполне

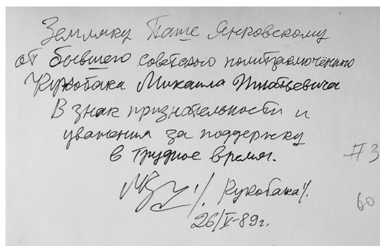

Здымак М. Кукабакі і аўтограф (на адвароце) П. Янкоўскаму (Я. Запрудніку). 26.05.1989

[116] «Міхась Кукабака — прыклад нязломнасці чалавечага духу». Гл.: http://spring96.org/be/news/73905.

[117] **Павал Янкоўскі** — псеўданім Янкі Запрудніка.

обоснованными. Об этом мы Мише (родичу Светличной) и изложили, надеясь, что он всё передаст Вам при встрече.

Далее Леонид Иванович высказывался в том плане, что лучше бы вообще сюда не пересылали деньги, Петру, в смысле, а пересылали на имя Каролин Браун, к примеру, чтобы при поездке в Англию Лёня мог их использовать. В этом тоже, видимо, есть смысл. Ну, да разве всё предусмотришь заранее? Поезд, как говорится, ушёл. Я очень благодарен за саму помощь, в какой бы форме она ни проявилась.

Лёня звонил, что от тебя письмо, но я не застал его дома. На днях заберу. Вообще все письма я получаю на адрес Льва Тимофеева. Мне это удобно, так как в любое время могу забрать их у него. Лучше туда и пиши. Под его фамилией в скобках указать: (Для Миши), и всё будет понятно.

Пользуясь случаем высылаю свою фотографию: такой я через два с лишним месяца после лагеря.

А теперь несколько слов о себе как диссиденте на сегодняшний день.

Итак, коммунисты категорически отказались пересматривать сфабрикованное мне обвинение (иначе пришлось бы меня реабилитировать) и освободили по указу о помиловании, против которого я столь же категорически возражал.

В течении 12 лет я упорно настаивал на своём отказе от советского гражданства, добивался юридического признания этого факта. Мои требования игнорировали, как будто их и не существовало.

Подобный тактический приём — «не замечать» — весьма распространён среди советских чиновников любого уровня.

Если какое-то явление или факт не укладывается в официально установленные догмы, то их не будут замечать, несмотря на их очевидность для окружающих. Так, на протяжении десятилетий «не замечали» таких неудобных для властей явлений, как: пьянство, наркомания, политзаключённые, мафия и т. д. Утверждалось, что ничего подобного при социализме нет и быть не может.

Не посчитались и с моими требованиями прямо из лагеря выслать за рубеж, хотя я неоднократно заявлял, что признавать советское гражданство не буду; поэтому после освобождения возникнут проблемы.

По условиям освобождения (при помиловании) ссылка мне официально не определена. Тем не менее власти отказались выдать мне старые документы, а потребовали, чтобы я ехал на место своего ареста получал там новый паспорт и устраивался. Это уже явное ограничение мне в выборе места жительства, а сам факт получения нового паспорта означает фактическое признание советского гражданства, против которого я решительно возражаю.

По месту ареста в г. Бобруйске у меня нет ни друзей, ни родственников, нет и не было никакого жилья; враждебное отношение местных властей. Иначе говоря, сознательно хотят создать провокационную, конфликтную обстановку вокруг меня. За 10 лет, что я сидел, местные власти содействовали разворовыванию и порче даже моих скромных вещичек, которые по закону должны были храниться на складе до моего освобождения. На мою жалобу бобруйский прокурор даже не стал отвечать вообще.

И вообще, юридически абсолютно необъяснимо, почему я обязан получать удостоверение личности — паспорт именно в г. Бобруйске (с которым меня абсолютно ничего не связывает кроме неприятных воспоминаний), а не в любом другом городе СССР, в том числе и в Москве?

Вот такую создали ситуацию. Освободили, но… не имею крыши над головой. Не имею права устраиваться на работу и законно арендовать жильё у кого бы то ни было. Вообще лишён всяких прав.

На свои последние заявления в Президиум СССР, поданые ещё в лагере в 1988 г., так и не получил ответа. Буду писать сново. На этот раз «Открытое обращение» в Президиум, в котором буду настаивать на признании (юридическом) своего отказа от гражданства, впервые сделанного 16 апреля 1977 года.

Что же касается процедуры самой эмиграции, то выехать из СССР по «сценарию» советских идеологических служб, вероятно, можно было и в 1976-77 гг. (т. е. фиктивный брак и т. д.).

Но я предпочёл годы заключения, чем соблюдать советский ритуал эмиграции, а точнее, коммунисты решили скорее похоронить меня в тюрьмах, чем позволить выехать из страны не по ихнему «ритуалу».

Чем же я их так «обидел»?

Главное, я отказался от гражданства по политическим мотивам.

Одним из аргументов было следующее. «Мне стыдно, что я родился "русским" в этой стране... я считаю оскорбительным для себя быть гражданином государства, которое уничтожило десятки миллионов собственных граждан и принесло неисчислимые страдания народам других стран... будучи гражданином, я как бы соучаствую во всём том зле, которое совершает это государство вопреки воле своего народа...».

Я утверждал, что гражданство в СССР — это фикция, как и многое другое, как выборы, демонстрации и т. д.

Дальше, «...так как инакомыслие в этой стране считается преступлением, то я, в силу своих убеждений, всегда буду субъектом преступления по законам этого государства, а значит обречен на бессрочное заключение... поэтому после освобождения меня от советского гражданства прошу позволить выехать в любую не-коммунистическую страну».

Вот так я ставил вопрос в 1977 годы и позже в лагерях. Выезд не как самоцель, побег, а как элемент борьбы за суверенитет личности. Как борьба против государственной собственности на человека.

Разумеется, на такие «уступки» коммунисты не могли пойти и упрятали меня на долгие годы за решётку.

Но даже и без всего этого. Вы же знаете — все эти годы был Афганистан. Я не смог бы пройти мимо, как не мог пройти мимо Чехословакии 1968 года.

Значит, я все равно был обречен на тюрьму. Я стал бы вечным узником, если бы не политические маневры Горбачёва, если

бы он не сделал нас — политзаключённых — своей разменной монетой в торговле с западом. То, что я говорю, — не домысл.

В 1986 году начальство Пермского лагеря угрожало добавить мне новый срок после 1990 года, если я не изменю своих убеждений. Это ещё 10 лет. Всего составило бы 28 лет. Это был бы конец. Я бы умер. У меня нету столько сил, Бог не дал лишнее.

Коммунистическое государство в России является анахронизмом в современном цивилизованном мире. Равносильно, как если бы восточную деспотию XV века перенести в XX-ый. Ни в маленькой Австрии, ни в большой Америке люди не смогут чувствовать себя спокойно, пока существует коммунистический режим в такой огромной стране, как Россия; пока судьбы многих миллионов людей будут зависить от воли «злого» Сталина или «добренького» Горбачёва.

Для того, чтобы скрыть, замаскировать от мира крепостническую сущность режима в СССР, коммунисты прибегают к имитации всех внешних атрибутов демократии: голосование, демонстрации, псевдообщественные организации, разные названия газет и т. д.

Важным элементом пропаганды является и гражданство.

Но институт гражданства в СССР не имеет ничего общего с тем, что подразумевают под этим в Западно-европейском обществе.

Человек в СССР никогда не был и даже сегодня не является гражданином в том понимании этого слова, как о себе может сказать житель Австрии, Дании, Великобритании или, скажем, Вы — гражданин Соединенных Штатов Америки.

Свыше 20 лет назад, когда я стал бойкотировать это коллективное шаманство, эти ритуальные «игры» в демократию — выборы, профсоюзы, демонстрации и т. д., то вопрос гражданства — это важное звено советской пропаганды — как-то выпадало из поля моего внимания.

Но разобравшись во всём этом, я решил официально не признавать того, чем в действительности никогда не обладал

и не обладаю — гражданство. Я отказался от соблюдения «ритуала».

Гражданство в СССР — это иллюзия. Принудительное гражданство — это рабство. В СССР человек до сих пор является собственностью государства. Таковы реалии этой страны.

Боюсь, что я утомил Вас своим длинным и, прямо скажем, «школьным» письмом. Просто хотелось, чтобы меня правильно поняли. К сожалению, не всегда меня понимают (или не хотят), в том числе и некоторыи диссиденты. Думаю, в первую очередь те, кто хочет спокойно жить и в то же время считаться диссидентом.

Человеку свойственно стремление к душевному комфорту — к согласию с самим собой. А если кто-то рядом это «согласие» нарушает самим фактом своего существования, а точнее образом своего поведения? Такой человек не всегда приятен, его не хочется понимать.

Вам, как-бы со стороны, легче быть объективным в таком деле. По существу, я продолжаю тот же образ жизни, ту же линию поведения, которые были прерваны моим арестом 6 октября 1978 года.

Власти терпят меня на свободе, пока терпят. Дальше будет видно. Возможно, я окажусь на Западе, может, нет. Не всё самому ясно. Пока никаких официальных приглашений я ниоткуда не получал. Об этом мне сказали в ОВИРе (отдел виз).

Мне можно сделать один, но очень серьёзный упрёк — в моей слабой активности, слабой энергичности.

Объективная сторона дела такова, из-за длительного срока заключения (и жестоких условий) у меня разладились некоторые функци организма, своего рода болезнь. Трудности с врачом, лекарством и прочее… Это проблема — очень многих, кто слишком долго сидел и остался без семьи. Со сроком мне «не повезло» больше, чем другим, на сегодняшний день. Но каждый выбирает себе судьбу сам, и здесь нет места для сожалений.

Субъективно то, что из-за своей житейской бестолковости плохо справляюсь с такими проблемами. Плохо то, что допустил слабость, позволил личным неурядицам повлиять на

свои общественные интересы. По существу, стою как бы вне окружающей жизни.

Единственный человек это Леонид Иванович, который с полным пониманием и сочуствием относится к этой моей сегодняшней растерянности. Дай Бог, всё как-то образуется.

М. Горбачёв не раз публично заявлял, что «не обладает истиной в последней инстанции». Далее, он утверждал, что за инакомыслие никто в СССР не будет подвергаться преследованию.

Может быть этими заявлениями он хотел снизить поток эмиграции и заодно создать себе «имидж» на Западе? Вполне возможно, что так. Если бы его намерения были искренними, то провели бы реабилитацию лиц, пострадавших за политическое инакомыслие в так называемые «застойные годы». Пока об этом не слышно.

Задолго до Горбачева с его «перестройкой» я жил и поступал, опираясь на свою совесть и разум, и не оглядывался на решения, указы, заявления разных Правителей. При этом убеждении остаюсь и сейчас.

Поэтому я открыто солидарен с любой группой лиц, союзом или партией, которые чётко стоят на демократических (а значит антикоммунистических) позициях. Разумеется, при условии их правильного подхода к национальным проблемам.

Правильным отношением к национальному вопросу я считаю не «признание прав на самоопределение» (об этом и во всех советских конституциях записано), а непризнание Российской Империи — СССР как правового образования. И требование провести деколонизацию в соответствии с решениями ООН.

Как сам белорус по национальности, я твёрдо убежден: только при полной независимости от Москвы белоруссы могут возродиться как нация.

Руссификация угрожает и многим другим народам Империи.

Сказанное — не преувеличение. Язык — этот важнейший признак национальной самобытности народа, потерял в сегодняшней Белоруссии свою массовую базу. Разве не парадокс, что Вы — белоруссы, живущие в далёкой Америке, за многие

тысячи километров от исторической Родины, являетесь более полноценными представителями белорусской культуры, носителями языка, чем люди, живущие на земле своих предков. Печально, но это — факт.

Сейчас, в условиях либерализации, делаются попытки исправить такое положение. Но это усилия энтузиастов вопреки воле продажного белорусского чиновничьего аппарата и… при равнодушии, прямо скажем, основной массы писателей. Это ли не показатель национальной деградации народа, утери им чувства национального достоинства. Всё это результат коммунистической национальной политики, проводимой десятилетиями.

А вот положению, вернее, отношению к национальным вопросам в Прибалтийских республиках нам, белорусам, можно только завидовать. Там даже партийная верхушка вынуждена считаться с требованиями народа, учитывать его настроения.

Да ведь и в лагерях, если вспомнить, основную массу политзаключённых составляли представители из Прибалтики, потом украинцы. Из белоруссов лишь я один был осуждён по ст. 7 УК РСФСР по обвинению в «национализме», да и по ст. 190 — то есть по статьям, которые считаются «классическими» политическими статьями.

За освобождение Марта Никлуса[118]*, Тарто*[119]*, Тамкевичюса*[120]*, Сваронераса и др. в Прибалтике выступала интеллигенция, устраивались демонстрации.*

Меня поддержали только Вы и правозащитные организации за рубежом. Здесь, в СССР, в мою защиту выступали только

---

118 **Март Ніклус** (эст. *Mart Olav Niklus*, нар. 1934), эстонскі праваабаронца. За антысавецкую дзейнасць знаходзіўся ў зняволенні ў 1958–1966 і 1981–1988 гг. У 1990–1992 гг. быў дэпутатам Кангрэса Эстоніі.

119 Маецца на ўвазе **Эн Тарта** (эст. *Enn Tarto*, нар. 1938), эстонскі палітычны дзеяч, адзін з лідараў дысідэнцкага руху. У 1956–1960, 1962–1967 і 1983–1988 гг. знаходзіўся ў зняволенні за антысавецкую дзейнасць.

120 Маецца на ўвазе **Сігітас Тамкевічус** (літ. *Sigitas Tamkevičius*, нар. 1938), літоўскі каталіцкі дзеяч, арцыбіскуп Каўнаса. У 1983 г. быў арыштаваны і асуджаны за антысавецкую прапаганду і агітацыю. Вызвалены ў 1988 г.

некоторые московские диссиденты во главе с академиком А. Д. Сахаровым.

В Белоруссии же — тишина. Все эти сегодняшние крикуны-«перестройщики», коньюктурщики: Алесь Адамович[121]*, Василь Быков*[122]*, Гилевич*[123] *и др. Никто из них и слова не сказал в мою защиту, да и вообще в защиту сегодняшних политзаключённых. С завидным энтузиазмом они сейчас «разрабатывают» очень им выгодную, золотую жилу — сталинских репрессий 40-50 летней давности. Как же!? И безопасно, и престижно. Но ни один из них даже сегодня, когда я на свободе, не поинтересовался: как я живу, как устроен, в чём нуждаюсь после почти 17 летнего заключения.*

Никто из них ни в чём не попытался помочь мне, поддержать мои требования о пересмотре сфабрикованных мне дел, помочь мне в реабилитации, пока я жив. Как же! Мёртвых легче, безопаснее реабилитировать, ведь не только жертвы, но и палачи в могилах. Мои же палачи и сегодня при деле, на своих местах, только ждут своего часа. Поэтому и обходят их стороной быковы и адамовичи.

Потому и не верю я в искренность слов Быкова и Адамовича — ни устному, ни письменному. Все они конъюктурщики. Хотя Вас, на Западе, их броская, эффектная, «смелая» фраза с высоких трибун может легко ввести в заблуждение. Не забывайте только. Их показная «смелость» — это разрешенная смелость как элемент перестроечной пропаганды Горбачёва. Изменится власть, и фраза их изменится.

Вы для меня важный фактор поддержки сегодня, и я благодарен Вам за это. Паша! Мне было бы интересно увидеть

---

[121] **Алесь Адамовіч** (1926–1994), пісьменнік і грамадскі дзеяч. У 1989 г. быў народным дэпутатам СССР.

[122] **Васіль Быкаў** (1924–2003), пісьменнік і грамадскі дзеяч. У 1978–1989 гг. быў дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, у 1988 г. стаў адным з заснавальнікаў Беларускага народнага фронту. У 1989 г. абраны народным дэпутатам СССР.

[123] **Ніл Гілевіч** (1931–2016), паэт і грамадскі дзеяч, народны паэт Беларусі. У 1985–1990 гг. быў дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР.

фотографии Ваших мест, всё, что связано с белорусским землячеством.

Привет твоим близким и всем сябрам белоруссам. И конечно передайте привет и мою благодарность за поддержку Зинаиде Михайловне.

Всего Вам доброго!

МК.

3.III.89.

Вот примерно такое письмо, Паша, я отправил тебе со своей фотографией. Схожие письма и послал Каролин Браун в Англию и Герхильд Кучере в Австрию. Ни одно из них не дошло до адресата. Такова эта избирательная «гласность». Фотографию твою получил, большое спасибо, и за бандероль с кофе тоже. В моих делах пока никаких изменений нет. 10 марта я направил «Открытое обращение» в Президиум. Пока ответа не получил и вряд ли получу. Очень они любят «отмалчиваться», когда ответить нечего или неудобно.

Что скрывать, настроение у меня отвратительное. В лагере я был как стальная пружина, чем больше давят, тем больше сопротивление.

Сейчас полная душевная расхлябаность как никогда в жизни. Но и проблемы личного плана, которые пытаюсь решить, раньше тоже не возникали.

Ну, да ладно об этом. Пока Леонид Иванович будет в Англии, успеешь написать ему для меня. У Вас почта быстрее гораздо, чем у нас, работает.

Всего доброго!

Привет землякам, Зинаиде Михайловне и по возможности выехавшим из СССР недавно, кто меня знает. Где-то в Штатах Петренко, Мария Гавриловна с семьей. Она очень много мне старалась помочь, пока я сидел. Не знаю её адреса. Ну, будь здоров!

МК (Кукабака).

14.II.1990 г.

Здравствуй, дорогой Паша!

Давненько я не писал тебе. Да ведь у нас письма за границу всё равно что из лагеря. Пишешь и как бы ощущаешь чьё то недремлющее око, которое заглядывает через плечо: то ли слово написал, так ли мысль выразил, чтобы её выпустить за кордон. И часто не выпускают, несмотря на все разговоры о гласности. Кстати, получил ли ты мою Рождественскую карточку?

По-прежнему разгоняют митинги, если они не понравились властям. 18 января в Москве на площади около памятника Юрию Долгорукому[124] *Демократический Союз*[125] *и Московский Народный Фронт*[126] *пытались провести митинг в память о разгоне Учредительного Собрания в 1918 году.*

Понаехали «чернорубашечники» (спецназ), с дубинками разгоняли, а кого и арестовали; своими глазами видел. Любопытно, что помогали им арестовывать демонстрантов немало людей в «штатском». Среди них, говорят, много «афганцев» — бывших интервентов. Их охотно берут на службу в КГБ и другие карательные органы.

И всё таки народ осмелел, как меньше стали сожать. И в Белоруссии народ стал просыпаться понемногу. Даже Христианское Демократическое движение[127] *образовалось, в котором и священники принимают участие. Благо Литва рядом, есть с кого пример брать.*

---

[124] Помнік кіеўскаму князю Юрыю Даўгарукаму (1090-я — 1157), які лічыцца заснавальнікам Масквы, стаіць на Цвярской плошчы расійскай сталіцы, якая да 1993 г. называлася Савецкай.

[125] **Дэмакратычны саюз** — першая палітычная партыя ў СССР, якая адкрыта абвясціла сябе апазіцыйнай. Заснаваная ў траўні 1988 г. групай праваабаронцаў і дысідэнтаў. Міхась Кукабака пазначаецца як адзін з удзельнікаў дзейнасці партыі.

[126] **Маскоўскі народны фронт** — грамадска-палітычнай арганізацыя, якая існавала ў Маскве ў 1988–1990 гг. Асноўная мэта — дамагчыся рэфармавання СССР.

[127] Відаць, маюцца на ўвазе першыя спробы стварэння **Беларускай хрысціянска-дэмакратычнай злучнасці**, афіцыйны ўстаноўчы сход якой адбыўся пазней — 1 чэрвеня 1991 г.

Недавно написал статью «Где взять средства для экономики (или во что обходятся ложные стереотипы)», где утверждал необходимость ликвидации армии, КГБ, пропаганды и предлагал бороться за статус постоянного нейтралитета для России.

Так оказалось проблемой, даже в неформальной печати (самиздат) опубликовать, не говоря уже, что бы включить в программу какой-либо организации. Лидер ХДС России[128] *заявил, что нейтралитет — это безнравственно (?). Выходит, пацифисты во всех странах безнравственные люди?*

К сожалению, шовинистическое сознание у русскоязычного населения очень сильно развито. Оно — главным образом тормозит достижение независимости в Латвии, Эстонии и Молдавии, не говорю уже о Белоруссии.

Чуть раньше написал аб Афганской проблеме. Кое-кто поморщился, но в самиздате где-то, пусть в сокращении, но пошла. Полный текст посылаю тебе, почитай и поступай по своему усмотрению.

У американцев слишком эйфорическое представление о Горбачёве. Они не сознают хорошо, что многое он делает исключительно под давленим обстоятельств и с целью любыми путями сохранить власть за собой. И все же, пока, хоть со скрипом, но страна движется вперед. Намечается официальный раскол КПСС. Это будет началом конца коммунизма в СССР.

Ну, желаю тебе всего наилучшего, счастья и покоя в семье. Привет Зинаиде Михайловне, при возможности. Будут новости, напишу обязательно.

МК.

---

[128] Маецца на ўвазе **Аляксандр Агароднікаў** (рус. *Александр Огородников*, нар. 1950), расійскі дысідэнт, хрысціянскі дэмакрат. У 1989 г. стаў арганізатарам і старшынёй Хрысціянска-дэмакратычнага саюза Расіі.

4.IV.90.

Здравствуй, дорогой Паша!

Ваше общее поздравление с Новым Годом получил, большое спасибо. Правда, получил в начале марта. 2 месяца шло письмо-поздравление с Америки до Москвы. Таково «сито» советской цензуры даже при ихней Перестройке.

Сейчас я помимо своих личных дел — прописки, трудоустройство, жильё и т. д., пытаюсь как-то содействовать освобождению оставшихся политзаключённых. Из активных диссидентов я последний покинул лагерь. Но там остались те, кто не хотел бороться с режимом и не хотел жить в СССР. Разными путями они хотели уехать или убежать из страны. За это их судили как за «измену Родине».

Один из них, к примеру, Саша Голдович[129] *(обрусевший белорус) на надувной лодке пытался вместе с женой сбежать в Турцию. Поймали и 15 лет лагеря и 5 лет ссылки дали. Судили в 1985 году. Значит, конец срока в 2005 году. А у него плохое здоровье.*

Мать его обращается во все инстанции и к разным людям за помощью, чтобы заставить власти пересмотреть в суде приговор её сына. Я пытаюсь ей в этом помочь.

Свидетели обвинения недавно отказались от своих показаний. Они заявили, что КГБ заставило их лгать на Голдовича, чтобы осудить его как «изменника». Свидетели обратились в Верховный Совет СССР, в Прокуратуру, в Верховный Суд СССР. Все они пока «отмалчиваются».

Мать обратилась с просьбой о помощи к Барбаре Буш[130] *(жене Президента США) и к мадам Миттеран*[131] *(аналогично).*

---

[129] **Аляксандр Галдовіч** (рус. *Александр Голдович*, нар. 1947), інжынер. Быў асуджаны ў 1985 г., памілаваны і рэабілітаваны ў 1991 г.

[130] **Барбара Буш** (анг. *Barbara Pierce Bush*, нар. 1925), жонка 41-га прэзідэнта ЗША Джорджа Буша старэйшага, маці 43-га прэзідэнта ЗША Джорджа Буша малодшага.

[131] **Даніэль Мітэран** (фр. *Danielle Mitterrand*, 1924–2011), грамадская дзеячка, жонка прэзідэнта Францыі Францыі Франсуа Мітэрана.

Вы, наверное, знаете о положении в Литве[132]*? В Москве проводились митинги в поддержку независимости Литвы. Я тоже выступал на одном из крупных (первый раз в качестве «оратора»).*

Недавно Центральное Телевидение пригласило меня на Теле-Мост, с Лондоном, вроде. Это будет 26 апреля в 7 или 8 часов по местному. Дают 1 минуту. Плохо представляю, что можно рассказать за одну минуту.

Паша, ты спрашиваешь, что мне прислать? Вообще я очень непритязательный и обхожусь самым малым. Так что мне пока ничего из вещей (в смысле одежды) или продуктов не нужно.

А вот одна вещь мне бы очень не помешала. Я имею в виду диктофон с запасными кассетами.

Хотя великий Энштейн[133] *и говорил, что «хорошие мысли так редко приходят в голову, что их не трудно и запомнить». На самом деле это не так, во всяком случае у меня. Если во время не запишу, то легко забываю. Здесь и низкая грамотность сказывается, да и годы заключения даром не прошли. Так что если можно мне диктафон или какой-либо портативный магнитофон (я в этом плохо разбираюсь), на ваше усмотрение, то я буду весьма благодарен.*

А вот как переслать, чтобы дешевле обошлось? Только через Петра Павельевича не нужно. А если переслать посылкой в Австрию, Герхильд Кучере, а она мне передаст? Вот её адрес [...]. Она очень хороший человек, много мне помогла во всём. Если иначе, то вот телефоны в Москве [...].

Всего тебе доброго! Привет семье и землякам.

МК.

---

[132] Маюцца на ўвазе падзеі, звязаныя з прыняццем 11 сакавіка 1990 г. Вярхоўным Саветам Літоўскай ССР Акта аб аднаўленні незалежнасці Літвы і наступнымі спробамі кіраўніцтва СССР супрацьстаяць выхаду Літвы са складу Савецкага Саюза.

[133] **Альберт Эйнштэйн** (ням. *Albert Einstein*, 1879–1955), нямецкі фізік-тэарэтык, стваральнік тэорыі адноснасці.

19/VI.1990 г.

Здравствуй, дараги земляк Паша!

Леонид передал мне, что ты звонил и объяснил, зачем. Постараюсь встретить Аллу[134] *и конечно заранее благодарю тебя за внимание к моим нуждам. С ней же и письмо это рассчитываю передать. Недавно получил письмо от Алеся Юстыновича*[135] *из Лондона и от Каролин.*

Знаешь, Паша, вопрос выезда я решил пока отложить на неопреленный срок. События в стране так нарастают, что любой неравнодушный человек может быть полезен. Я всегда был неравнодушным и надеюсь внести свою скромную лепту в развал этой «империи зла», как справедливо заметил Рейган в свое время[136]*. И хочется надеяться, что мы с тобой доживём до того часу, что в Беларусию можно будет приехать как в независимую свободную страну.*

Другой вопрос, что я плохо справляюсь с разными сваими житейскими проблемами, и это отвлекает, мешает заниматься делом.

Алесю Здановичу я посылал свою статью «Как закончить Афганскую войну». Ты её не читал? Посмотри, может быть в «Беларус» подойдёт. Возможно, я самонадеян, но мне кажется, никто ранее не давал такого бескомпромисного анализа этой проблемы, как в этих двух статьях. Первая была написана в конце 1988 года и называется «Мне стыдно за своего отца», была опубликована в «Русской Мысли»[137] *за февраль 1989 (№ 3761 и 3762). Я очень неравнодушен к этой теме. По данным официальной советской прессы Чернобыльская авария обошлась уже около 15 млрд рублей, в то время как война в Афганистане*

---

[134] Маецца на ўвазе **Ала Орса-Рамана** (нар. 1936), грамадская дзяячка, прафесар хіміі. Заснавальніца танцавальнага гурта «Васілёк», з якім у 1990 г. якраз і прыязджала ў СССР на гастролі.

[135] Відаць, маецца на ўвазе Алесь Жданковіч.

[136] 8 сакавіка 1983 г. прэзідэнт ЗША Рональд Рэйган у сваёй прамове ў Фларыдзе перад Нацыянальнай асацыяцыяй евангелістаў назваў СССР «імперыяй зла».

[137] ***«Русская мысль»*** — рускамоўная газета, якая выдавалася у Парыжы ад 1947 г.

забрала 60 (!) млрд рублей. Представляешь?! И несмотря на это Горбачев продолжает по 4-5 млрд ежегодно тратить на Афганистан, на поддержку своего холуя Наджибеллы[138]*, а белорусы в это время калечатся от радиации.*

Потом я написал статью на антивоенную тему «Где взять средства для экономики (или во что обходятся ложные стереотипы)». Копию переслал Каролин Браун. Можешь попросить копию, если хочешь.

У нас здесь эта статья, видно, не по вкусу многим пришлась. Думаю, причина не в литературных недостатках (я ведь не профессионал). В ней я анализирую причину формирования «оборонного сознания» у народа и ставлю вопрос о ликвидации ВПК (военно-промышленного комплекса) и принятия статуса постоянного нейтралитета для страны. Я посылал статью в «Литер. газету», в «Огонёк»[139] *и др. издания — бесполезно. К сожалению, у нас даже некоторые диссиденты заряжены великодержавным шовинизмом. Впрочем, лучше почитать статью, чем пересказывать её.*

И потом, ты, наверное, знаешь, что Горбачёв выбрасывает десятки миллиардов на так называемую «помощь» Кубе, Эфиопии, в Анголу и в другие места, далеко не всем известные. В то же время экономика страны в крайне тяжёлом состоянии. Кругом очереди, во всём дефицит. Но им-то всегда всего хватало. Всем этим генералам от Партии, Армии и КГБ. Недавно в «Огоньке» были краткие данные о дачных постройках у некоторых генералов. Так вот, у маршала Язова[140] *1400 м² дача, а приусадебный участок равен 16,5 гектаров. Какому помещику в Царской России снилось такое поместье? У других генералов поменьше, но всё равно по несколько сот кв. метров,*

---

[138] **Махамад Наджыбула** (1947–1996), афганскі дзяржаўны і палітычны дзеяч. У 1987–1992 гг. — прэзідэнт Афганістана.

[139] ***«Огонёк»*** — савецкі і расійскі грамадска-палітычны ды літаратурна-мастацкі штотыднёвы часопіс, які выходзіць у Маскве ад 1923 г.

[140] **Дзмітры Язаў** (рус. *Дмитрий Язов*, нар. 1924), савецкі вайсковы і дзяржаўны дзеяч, маршал Савецкага Саюза. У 1987–1991 гг. — міністр абароны СССР.

в то время, как многие тысячи семей ютятся в коммуналках да по общежитиям.

По существу, Армия у нас является врагом народа. И это особенно ясно выявилось во время событий последних двух лет: Тбилиси[141]*, Баку*[142]*, Армения*[143]*. Сейчас десантники разбойничают в Прибалтике*[144]*, а завтра их бросят разгонять белорусов, если те начнут добиваться независимости по примеру Литвы. По последним подсчётам, на «оборону» уходит не меньше 200 млрд руб. в год или 20–25% от ВНП (валового национального продукта). Кто сегодня угрожает белорусам, молдованам, прибалтийцам? Кроме Москвы, никто. Армия нужна Горбачёву для удовлетворения своих имперских амбиций; народу, нам — она не нужна. Это я и хотел показать в статье.*

К сожалению, взгляды, подобные моим, пока не находят широкого распространения. Но я всё же хочу взяться за это дело в ближайшем будущем. Ещё в начале прошлого года я попытался встретиться с Василём Быковым. Хотелось найти в нём единомышленника и земляка. К сожалению, не получилось. Отнёсся он ко мне очень равнодушно, мягко говоря. Оно и неудивительно. Он же коммунист, а я свыше 20 лет открыто выступал против коммунизма как системы. Об этой короткой встрече я и написал небольшой очерк «Писатель спешит на

---

[141] Маецца на ўвазе спецыяльная аперацыя па разгоне апазіцыйнага мітынгу каля Дому ўрада ў Тбілісі, што была ажыццёўлена ў ноч на 9 красавіка 1989 г. сіламі ўнутраных войскаў і Савецкай арміі і прынесла чалавечыя ахвяры.

[142] Маюцца на ўвазе падзеі гэтак званага Крывавага студзеня 1990 г., калі ў Баку сіламі Савецкай арміі ў ноч на 20 студзеня былі задушаныя выступленні азербайджанскай апазіцыі, у выніку чаго загінулі сотні мірных дэманстрантаў.

[143] Відаць, маюцца на ўвазе падзеі армяна-азербайджанскага канфлікту вакол Нагорнага Карабаха, што актывізаваўся ў 1987–1988 гг. і які спрабавалі ўрэгуляваць з прыцягненнем савецкіх войскаў.

[144] 26 сакавіка 1990 г. савецкія дэсантнікі занялі будынкі гарадскога камітэта Кампартыі Літвы, Вышэйшай партыйнай школы, ЦК КПЛ, каб абараніць савецкую ўласнасць і вымусіць літоўскія ўлады адмяніць Акт аб аднаўленні незалежнасці Літвы.

заседание»[145]*. Посылаю его тебе на твоё полное усмотрение. Я не знаю, был ли он где опубликован. Наверное, нигде не был. Наша беседа с Быковым всего 20 мин. была.*

Конечно, даже то, что делает Быков — это нужное дело сегодня, учитывая, насколько забит сегодня народ в Белоруссии. Но он мог бы сегодня быть решительнее: ведь бояться ему нечего.

Кстати, в числе подаренных ему рукописей был и очерк «Свидание с детством», написанный летом 1977 года и вошедший в Обвинение по ст. 190 УК РСФСР. Ты, наверное, его знаешь. Я Каролин его посылал месяца три назад.

Ты, наверное, слышал, что прошлым летом лагерь посетили французские журналисты. Провели интервью с некоторыми. Посылаю тебе перепечатку в финском журнале. Это мне один эстонец передал (Март Никлус). Посмотришь на мой последний концлагерь: всего их у меня было 7, три психушки, а тюрем трудно подсчитать — десятка три наберется с апреля 1970 года.

И ещё посылаю «Экспресс-хронику»[146]*, самиздатская газета.*

Недавно освободился Леонид Лубман[147]*. Это еврей. Но один из честнейших и порядочных людей в лагере. И добавлю, очень мужественный и интеллигентный. К сожалению, он заболел сильно за время заключения. У него брат в Израиле. Может, помогут ему излечиться. В газете смотри его комментарии об оставшихся там.*

Утомил я тебя, наверное, длинным письмом? При случае передавай привет Зинаиде Михайловне и, конечно, землякам-белоруссам. Алесь Зданкевич согласен посылать мне газету «Беларус». Буду рад.

---

[145] Гл.: Кукабака, Міхась. Пісьменьнік сьпяшаецца на паседжаньне... // Беларус. № 371. Чырвень — ліпень 1990. С. 4, 10.

[146] ***«Экспресс-хроника»*** — расійская штотыднёвая праваабарончая газета, заснаваная ў 1987 г. Галоўным рэдактарам да 2000 г. быў Аляксандр Падрабінак.

[147] **Леанід Лубман** (рус. *Леонид Лубман*, нар. 1936), інжынер, дысідэнт. У 1977 г. быў асуджаны на 13 гадоў за «здраду радзіме», вызвалены ў 1990 г.

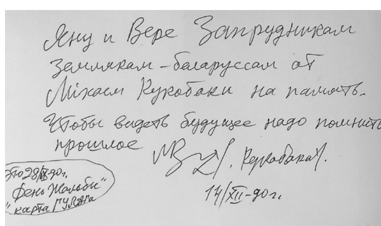

М. Кукабака 28.09.1990

Желаю тебе доброго здоровья прежде всего и благополучия всей семье!

МК.

12/VII/90 г.

Дорогой Паша!

Шчыры дзякую за такі цудоўны падарунак, а таксама за фотоздымкі, на якіх я адразу пазнаў суайчыннікаў, з якімі правёў увесь дзень 25 чэрвеня.

Цяпер, на ўсякі выпадак, перайду на русскі, а то шмат памылак параблю.

К сожалению, на концерт[148] *я опоздал, так как без паспорта не рискнул ехать сразу, а 25 июня было посещение детсада, когда я всё же решился приехать в Минск без документов. Паспорт я сдал в милицию для прописки в Москве, и он там до сих пор.*

Ко мне земляки отнеслись очень хорошо, по-братски. А вот представителю «Радзімы»[149] *я почему-то очень не понравился (как и он мне).*

Вернувшись в Москву, я набросал мини очерк, который высылаю тебе. Поступай с ним по своему разумению.

---

[148] Маецца на ўвазе канцэрт танцавальнага гуртка «Васілёк».

[149] Відаць, маецца на ўвазе **Беларускае таварыства «Радзіма»** — заснаваная ў 1964 г. як *Беларускае таварыства па сувязях з суайчыннікамі за рубяжом* грамадская арганізацыя, што мелася падтрымоўваць сувязі з суайчыннікамі за межамі СССР. Ад 1976 г. змяніла назву на Беларускае таварыства «Радзіма».

Кажется, Юрко[150] *подарил мне пляжную кепи с белорусским гербом. А я не нашёл ничего лучшего, как дать ему в виде «сувенира» свою лагерную бирку, которую вывез из Пермской зоны 2 декабря 1988 г. (обычно отбирают при освобождении, но я утоил её при обыске). Мы не раз вместе фотографировались, и с Верой*[151] *отдельно, и с Аллой Романо. Если получатся снимки, то и мне пришлёшь.*

Знакомых у меня нет в Минске, поэтому вернулся в Москву сразу. Дозвонился до редакции газеты «Свобода»[152] *из БНФ*[153]*, но встретиться со мной не захотели, ссылаясь на нехватку времени.*

С Лукашуком[154] *я, конечно, спишусь и встречусь.*

Высылаю тебе три номера одной независимой газеты «Экспресс-Хроника». В № 27 на 3-й странице реплика по моей мелкой житейской проблеме.

Кому-то из земляков дал газету со статьёй генерала КГБ Олега Калугина[155]*. Он много лет шпионил в США и других странах. Советую почитать, не пожалеешь о затраченном*

---

[150] Маецца на ўвазе Юрка Кіпель.

[151] Тут і далее ў гэткіх выпадках маецца на ўвазе Вера Запруднік.

[152] **«Свабода»** — грамадска-палітычная штотыднёвая газета, што выходзіла ў Мінску ў 1990–1997 гг. Галоўным рэдактарам ад 1991 г. быў Ігар Гермянчук.

[153] **Беларускі народны фронт «Адраджэнне» (БНФ)** — грамадска-палітычны рух за пераўтварэнне грамадства і адраджэнне беларускай нацыі. Заснаваны ў 1988 г., устаноўчы з’езд адбыўся ў 1989 г. у Вільні. У 1993 г. створана таксама партыя БНФ.

[154] **Аляксандр Лукашук** (нар. 1955), журналіст, публіцыст, перакладчык. Скончыў Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут замежных моў. Працаваў перакладчыкам, журналістам, рэдактарам. У 1990–1992 гг. — галоўны рэдактар выдавецтва «Беларусь». Ад 1993 г. працуе на Радыё «Свабода», ад 1999 г. — дырэктар Беларускай службы гэтага радыё.

[155] **Алег Калугін** (рус. *Олег Калугин*, нар. 1934), грамадскі і палітычны дзеяч СССР, генерал-маёр КДБ, народны дэпутат СССР. На пачатку 1990-х гг. актыўны ўдзельнік руху «Демократическая Россия». Аўтар кнігі «Первое главное управление. Мои 32 года в разведке и шпионаже против Запада» (1994), ад 1995 г. жыве ў ЗША. У 2002 г. завочна асуджаны ў Расіі «за дзяржаўную здраду».

времени. Кстати, этого генерала Горбачёв уже наказал за откровенность: лишил всех наград и званий.

Прилагаю также самый свежий список политзаключённых в СССР для информации. В основном это отказники от службы в армии. Среди старых, кого лично знаю: более достойные это — Казачков Михаил[156]*, Смирнов Валерий*[157]*, Александр Голдович. Есть там и негодяй один — Олег Михайлов*[158] *за попытку угона самолёта. В лагере сотрудничал с КГБ, по мнению многих, вёл себя как провокатор.*

Алесь Зданкович обещал мне присылать «Ніву»[159] *і «Беларус». Конечно, буду рад. Написал, чтобы высылали из Минска «Свабоду».*

Меня радует и удивляет твоя энергичность. Видимо, это уже результат чисто американского воспитания. В этом отношении я обратил внимание также на Веру Бартуль[160] *и Аллу Романо. Сколько жизнерадостности и непоседливости.*

---

[156] **Міхаіл Казачкоў** (рус. *Михаил Казачков*, нар. 1944), фізік. У 1975 г. арыштаваны афіцыйна за валютныя спекуляцыі, насамрэч за намеры выехаць у ЗША. Правёў у зняволенні 15 гадоў. Вызвалены ў 1990 г. і хутка выехаў у ЗША.

[157] **Валеры Смірноў** (рус. *Валерий Смирнов*) згадваецца ва ўспамінах розных былых палітзняволеных як чалавек, які змог у часе знаходжання за мяжой (ці ў ФРГ, ці ў ЗША) папрасіць палітычнага прытулку, аднак вярнуўся ў СССР, каб забраць сям'ю. Быў арыштаваны і асуджаны на 10 гадоў.

[158] **Алег Міхайлаў** (рус. *Олег Михайлов*, нар. 1948), трэнер па цяжкай атлетыцы. На пачатку 1970-х правёў 3 гады ў зняволенні, пасля чаго вырашыў уцякаць з СССР. Рыхтаваў угон самалёта, але быў схоплены КДБ у 1979 г. і асуджаны «за здраду радзіме» да 13 гадоў лагераў і 3 гадоў высылкі. У 1990 г. уцёк з высылкі, нелегальна дабраўся да Літвы, потым у 1991 г. з Беларусі з Белавежскай пушчы на самаробным мотадэльтаплане пераляцеў у Польшчу. Стаў адным з апошніх уцекачоў з СССР.

[159] **«Ніва»** — беларуская газета, што выдаецца у Беластоку (Польшча) ад 1956 г.

[160] **Вера Бартуль** (1922–2006), грамадская дзяячка, жонка Францішa Бартуля. Ад 1956 г. жыла ў Нью-Ёрку. Працавала як мадэлька, пазней — як менеджар кампаніі модаў. Была сябрам Беларуска-амерыканскага задзіночання, у 1960–1970-х гг. была старшынёй Жаночай секцыі арганізацыі. Спявала ў жаночым секстэце «Гоман».

М. Кукабака на мітынгу ў дзень палітзняволеных у Мінску (на прыступках будынка КДБ). 30.10.1990

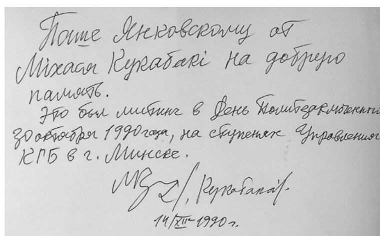

Паше Янковскому от Міхася Кукабакі на добрую память.
Это был митинг в День политзаключенных 30 октября 1990 года, на ступенях Управления КГБ в г. Минске.
/ Кукабака/
14/XII–1990 г.

Несмотря на уже немолодой возраст, они мало отличались от молодых по энергичности.

Большой привет от меня им и всем землякам, с которыми мне довелось свидиться.

Дай Бог тебе здоровья, Паша, и благополучия семье! Ещё раз спасибо за всё, что ты для меня делаешь.

МК.

1/X.90 г.

Дорогой Паша!

Прабачте, что несколько задержался с ответом. Я последовал Вашему совету: пазнаёмився с Сашей Лукашуком, съездил в Белоруссию. Выник вельми обнадеживающий. (Правда, проф. Шыраева[161] *я не нашёл; в Москве такой не проживает, как мне сказали в Горсправке.)*

Саша оказался чудесным человеком, как по характеру, так и как организатор. Я выступал в Доме Печати. Говорил не только о своих злоключениях, но и о сегодняшних проблемах. Попытался и о национальном вопросе коснуться, но меня остановили. А один из коммунистов демонстративно покинул зал, когда я дал оценку роли Ленина в наших сегодняшних проблемах. Ну, это мелочи. В целом встречи прошли очень хорошо.

---

[161] Маецца на ўвазе **Яўген Шыраеў** (нар. 1933), геадэзіст, доктар тэхнічных навук. Ад 1977 г. — прафесар геалагічнага факультэта Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Я написал в Верховный Суд БССР заявление с предложеним заставить Прокуратуру пересмотреть мои так называемые «преступления». Некоторые депутаты обещали.

В начале сентября был в Ленинграде на 2-й Международной конференции по правам человека. Еле-еле удалось пробиться на трибуну для пятиминутного буквально выступления в последний день работы.

Здесь прилагаю Вам текст своего выступления. Не всем оно понравилось. Слишком сильны в умах стереотипы «оборонного» сознания. Даже кто-то из белоруссов послал мне записку: «земляк, а ты не боишься Саддама Хусейна[162]*?».*

Вот такая логика — сначала помогали создавать себе врагов, а потом нас же приучают их бояться. И где же конец всему этому? Примерно так и ответил.

Вскоре после возвращения пришла от Саши Лукашука газета со статьёй обо мне. Высылаю Вам также эту газету. Статья написана в целом очень хорошо. Однако чувствуются цензурные ограничения. Так, он не упоминает фамилию ст. следователя Витебского КГБ Соловьёва Анат. Фёдоровича, которого я публично обвинил в уголовном преступлении — подлоге. Я заявил, что готов это доказать в судебном расследовании.

Одновременно была большая статья «Рэабилитавать при жыцці» в газете «Літаратура і Мастацтва»[163]*. Она также подготовлена Сашей Лукашуком.*

В общем, он действительно оказался хорошим человеком и журналистом. Чувствуется, что изрядно потрудился над материалом.

Вы, наверное, слышали, что у нас некоторые бывшие (и даже сегодня состоящие на службе) работники КГБ начинают выступать с критикой своего ведомства. Одним из «героев» этого года стал бывший генерал КГБ Олег Калугин. Михаил Горбачёв лишил его всех званий и наград за публичные выступ-

---

[162] **Садам Хусэйн** (1937–2006), іракскі дзяржаўны і палітычны дзеяч, прэзідэнт Ірака ў 1979–2003 гг.

[163] **«Літаратура і мастацтва»** — штотыднёвая літаратурная газета, што выдаецца ў Мінску ад 1932 г.

ления. Газету с его статьёй я передал кому-то из ребят Аллы Романо, надеясь, что она попадет к Вам.

Выступление это важно тем, что он своим авторитетом генерала КГБ подтверждает: КГБ не изменило своих принципов работы со времён Ежова-Берии[164]. Он нанёс удар по КГБ изнутри, что для массового сознания гораздо убедительнее, чем критика таких людей, как я, то есть репрессированных. За что он и был наказан.

Я тоже решил не остаться в стороне и написал статью в его поддержку «Вашу руку, генерал! (Заявление Олега Калугина подтверждаю)». Но ни одно из «смелых» официальных изданий не захотело её опубликовать. Ни «Огонёк», ни «Лит. Газета» или другие. Я передал Саше, и где-то в газете БНФ была напечатана статья, наверное, в «Свабода».

Здымак М. Кукабакі ў Тыролі. 13.11.1991

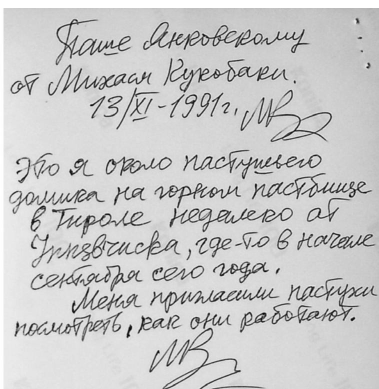

Паше Янковскому
от Михаила Кукобаки.
13/XI-1991 г.

Это я около пастушьего домика на горном пастбище в Тироле недалеко от Иннсбрука, где-то в начале сентября сего года.
Меня пригласили пастухи посмотреть, как они работают.

Если попадёт ко мне, я Вам перешлю для интереса. Всё таки я уверен, что передовой фронт борьбы за демократию, за спокойствие во всём мире проходит здесь, на бескрайних

---

[164] Маюцца на ўвазе **Мікалай Яжоў** (1895–1940), народны камісар унутраных спраў СССР у 1936–1938 гг., ды **Лаўрэнцій Берыя** (1899–1953), народны камісар унутраных спраў СССР у 1938–1945 гг., што з'яўляліся арганізатарамі сталінскіх рэпрэсій.

просторах Империи. Все эти Саддамы Хусейны, Пол-Поты[165] *и т. д. лишь следствия политики Москвы.*

Всего Вам доброго! Привет Вере, семье Веры Бартуль и всем нашим общим друзьям.

Будьте здоровы!

МК.

13.XI.1991 г.

Здравствуй, Паша!

Давненько я не писал тебе. За это время успел съездить в Австрию. Посмотрел, как живут обычные люди обычной нормальной жизнью. Как и должны мы все жить.

Приглашала меня пенсионерка (по болезни) доктор философии Герхильд Кучера. Судя по её фамилии — чешского происхождения. Впрочем, по моему мнению, добрая половина австрийцев имеет славянскую кровь в каком-то поколении.

Герхильд — член Международной Амнистии и вела компанию за моё освобождение в последние годы. Всё это я узнал лишь освободившись, когда она мне написала. Жил я в Innsbruck 52 дня и около 3 суток в Вене провёл. Инсбрук очень спокойный город. За это время я не видел ни одного случая хулиганства или ещё какого происшествия. Всего раза три попадались на глаза солдаты и раз 6-7 полицейские. Это главное отличие от московских улиц, плюс отсутствие суеты, спешки как пешеходов, так и тех, кто едет в авто.

Но Инсбрук, думаю, не типичный город. Отношение ко мне было очень доброжелательным как со стороны новых знакомых, так и посторонних людей.

Ездил практически без денег, так как из-за путча[166] *валюту не продавали. Но там мне немного помогли разные люди, и я*

---

[165] **Пол-Пот** (1925–1998), камбаджыйскі палітычны і дзяржаўны дзеяч, Генеральны сакратар Камуністычнай партыі Кампучыі ў 1963–1979 гг. Яго кіраванне суправаджалася масавымі рэпрэсіямі, ад якіх пацярпелі больш за мільён чалавек.

[166] Маюцца на ўвазе падзеі Жнівеньскага путчу ў Маскве 19–21 жніўня 1991 г.

привёз с собой поношенную, но в хорошем состоянии обувь, одежду тёплую. В условиях сегодняшнего дефицита и дороговизны в Москве это хорошее подспорье для меня. Так что поездка не в убыток прошла, да и на другой мир немножко глянул. Такое, может, один раз в жизни человека бывает. И я благодарен Герхильд и её коллегам, что эту возможность они мне предоставили.

Приезжала из Лондона Каролин Браун (член АІ[167]*) на 3 дня. Привезла мне письмо от Алеся Юстынавича и немного денег от него же. Но я всё сэкономил. С первого и до последнего дня я не смог преодолеть своеобразной жадности в себе. Дело в том, что советское правительство меняет рубли по такому курсу, что все цены на Западе становятся для нас в 100–150 раз дороже. И хотя я в Москве ничего не менял, но в уме своём переводил на рубли.*

Поясню на примерах. Года два назад банк в Москве за 1 рубль давал 20 шиллингов, а в августе 1 шиллинг продавал уже за 3 рубля. Так же, как раньше 1 доллар = 0, 60 коп., то в августе 1 доллар = 33 руб.

Это означает: сходить в туалет (извините) в Москве — 20 коп., в Инсбруке — 28 руб. (в 140 (!) раз дороже). То же самое и позвонить по телефону. Хлеб в 90 дороже, транспорт раз в 180 и т. д. От этой психологии я так и не избавился до конца. Когда хозяйка легла в больницу на неделю и дала мне деньги, чтобы я сам себе готовил, как я поступил? Не угадаете! Я просто спрятал эти деньги в чемодан, подальше от собственного соблазна. Две булки хлеба разделил на 8 частей. Получилось по 200 гр. хлеба на день. Так же разделил другие остатки продуктов и объявил сам себе «лечебное голодание». При посещении больницы хозяйка дотошно расспрашивала меня, что я готовлю. Я сочинял, насколько позволяла моя фантазия. «Gut, gut!» — кивала она головой. Таким образом за 8 дней я не истратил ни шиллинга. Всё сэкономил и чуствовал себя отлично. Джинсы, которые были тесноваты, через неде-

---

[167] Маецца на ўвазе арганізацыя «Міжнародная амністыя» (*Amnesty International*).

лю одевал их легко, без усилий. Со стороны всё это выглядит немного комично.

Но представь себе, что там, где ты платишь 1 доллар, вдруг, по чьей-то злой воле, тебя заставили бы платить 140 долларов. Коммунисты нас грабят самым бессовестным образом. Когда только они одни ездили за границу, был один курс, когда позволили простым людям ездить, стал другой. Очень мешало мне незнание языков, ни немецкого, ни английского. Эту зиму буду «зубрить» и тот, и другой.

Вернулся я в Москву 24 октября. Договорился с хозяйкой, что до весны меня «не попросит» со своей коммуналки. Для «подкрепления» (негласного, конечно) договора привёз ей теплые полусапожки. Купил в коммисионном магазине Вены за 50 шиллингов. Но и в Москве не дешевле. Теперь добиваюсь от Моссовета хоть какого-нибудь жилья, чтобы не зависеть от случайных людей. Надеюсь до весны получить комнату в «коммуналке». Если получу, то в ней и умирать придёться. На квартиру уже ни сил, ни времени не хватит. Ты, возможно, не очень представляешь, что такое «коммуналка»? Это когда в одной 3-4 комнатной квартире живут 2-3 или 4 семьи (бывает и больше). Где сейчас я временно живу, имеется ещё 3 семьи. Всего нас 9-10 человек. На всех — одна кухня, один туалет и одна ванная.

Я, наверное, не писал тебе. По всем 4 судимостям я добился реабилитации по суду к июлю этого года. Но ни о какой компенсации пока речи нет. Это мне самому надо ходить по судам подавать иски и всё такое прочее. Ни сил, ни желания нету.

Весной ездил в Могилёв — не лучший город в Белоруссии. На основании решения о реабилитации просил предоставить хоть какое то жильё, чтобы жить в Белоруссии. «Мэр» города Габрусь со мной и разговаривать по существу не захотел. С тем я и укатил снова в Москву. В Москве некоторые люди доброжелательней ко мне, чем в Минске. Там только на словах сочувствуют. А ведь я единственный белорус, который за последние 20 с лишним лет находился в лагерях по чётким политическим обвинениям. Украинцев, эстов, литовцев, латышей,

русских было много, а белорус — один. Во всех этих республиках принят закон о компенсациях (пока в России задерживается). Грустно мне немного от всего этого. И я думаю, не уехать ли мне, чтобы хоть под старость пожить относительно по-человечески, если здесь мне не дадут жилья. Всю оставшуюся жизнь скитаться по чужим углам — без радости. Чужая земля бывает приветлевей, чем формально, по документам, родная.

Кстати, в позапрошлом году в американском посольстве мне дали статус «беженца» — документ храню. Я их ещё спросил: «А если я сразу не уеду, то через год-два или больше мне сново нужно проходить стадию проверки на статус?» «Нет», ответили мне, «это срока давности ни имеет, когда захотите, тогда и приезжайте».

Нет-нет да и появляются у меня мысли о выезде от всей этой бытовой неустроенности и несправедливости людей, которые на всех углах кричат, что они демократы и болеют за народ.

Правда, и один боюсь ехать, так как кому я нужен в свои 55 лет на чужбине. Но и здесь ни одна женщина не захочет со мной связываться из-за отсутствия жилья.

Таковы итоги моего без малого 17 летнего пребывания за кратами. Я одержал убедительную моральную победу над своими палачами и палачами моего народа. Но они разгромили меня физически — лишив всякой материальной основы для достойного человеческого существования. Не говоря уже о том, что ограбленные годы и здоровье никакими «указами» не вернуть.

Кстати, КГБ в последние годы постоянно меня убеждал, мол, никому я не буду нужен, ни самому себе, если много просижу. Так как не смог создать семьи и всё в этом духе. Всё это они «доказывали» мне, чтобы получить «покаянное» заявление.

И странное дело, сегодняшние демократы, на словах проклиная КГБ, своим поведением, отношением к людям моей судьбы оправдывают, точнее, оставляют в силе все замыслы КГБ. Получается — зло торжествует, а порядочность — проигрывает. Преступник-следователь м-р Соловьёв Анатолий Федорович живёт в хорошей квартире в г. Витебске, пользуется разными

льготами, имеет семью (уже внуков), а я — его жертва (он сфабриковал моё последнее дело в 1984 г.) юридически реабилитированный, лишён практически всего. Ведь сам факт моей реабилитации — доказательство его преступления. И местные депутаты от БНФ (Бел. Нар. Фронт), и «Мемориал»[168] *— смотрят на эту несправедливость совершенно спокойно. Я оставлен один на один с этой несправедливостью. Поневоле рождаются в голове разные нехорошие мысли.*

Я боюсь ехать в Витебск или Могилёв. Боюсь случайно встретить следователя. Потому что не уверен, что смогу перейти на другую сторону улицы или как-то обойти его стороной. Однажды во время следствия говорю ему: «Вот Вы фабрикуете мне дело. А не думаете, что придёт время, и меня реабилитируют? Как Вы будете объяснять это своим детям, смотреть в глаза людям? Ведь подобное уже было 30 лет назад?»

Он злорадно рассмеялся: «Ты, Кукобака, никогда не будешь реабилитирован! Мы реабилитировали невинных советских граждан, а ты сознательно выступаешь против нашего государства».

И ещё один эпизод. Убедившись, что на никакие сделки склонить меня не удасться, он как-то не выдержал: «Да-а! Гуманные у нас законы, слишком гуманные. Ведь ты же открытый враг! Тебя бы вывести да к стенке! А мы тебя должны судить, а мы тебя должны сажать». Он чуть не брызгал ядом от ненависти ко мне.

Я слишком слабый христианин, чтобы всё это простить и забыть. И потому нет мне покоя, пока живут спокойно эти люди. Я подал на него заявление в Прокуратуру Белоруси с требованием возбудить против него дело о подлоге. Но оно вяло где-то бродит по инстанциям. Все они преступники: следователи, судьи, прокуроры. «Ворон ворону глаз не выклюет», говорит народ. И это правда.

---

[168] Відаць, маецца на ўвазе **«Мартыралог Беларусі»** — добраахвотнае грамадскае гісторыка-асветнае таварыства памяці ахвяр камунізму і сталінскіх рэпрэсій у Беларусі, заснаванае ў 1988 г.

9–10 ноября был на съезде Объединённых Демократических Партий Белоруссии[169]*. Очень грустное впечатление. Общие слова, обтекаемые мысли, повторяют друг друга. Мне позволили сказать пару слов. Я призвал радикализировать программу партии. Призвать народ выступить за полную демократизацию Белоруссии и принятие Статуса о нейтралитете. Объявить моральную войну армии и всему военно-политическому комплексу. Не реформировать, а упразднить КГБ как государственный институт. Запретить профессию разведчика-шпиона, как запрещены «профессии» воров, грабителей и т. д. Точно так же Белоруссия может обойтись и без Министерства обороны. Или, по крайней мере, сам народ должен решать, сколько ему нужно генералов держать на своей шее, а не наоборот.*

Текст своего выступления я отправил Алесю Здансковичу с просьбой: если посчитает подходящим, то пусть отправит в редакцию газеты «Беларус», к Вам. Кстати, вернувшись, я получил 3 номера «Беларуса», большое спасибо.

7 ноября впервые Москва встречала без красных флагов на стенах и портретов Ленина. Правда, большевики провели свою демонстрацию. Но их, твердолобых, собралось относительно немного. Было много любопытных, спорящих чуть не до драки со своими оппонентами.

В Москве всё увеличиваются очереди и цены на продовольствие. Это называется «рынком», а по существу идёт бессовестное ограбление народа ради великодержавных амбиций Российских лидеров. Вместо того, чтобы остановить конвееры по производству оружия и начать радикальное сокращение армии, наши правители торгуются с Америкой из-за каждой ракеты, растягивая нищету народа на долгие годы. Даже Ленин и тот в свое время решился на 10-кратное сокращение армии с 5 млн до 500 тыс. В этом был главный успех НЭПа, а не в рыночной экономике.

---

[169] Маецца на ўвазе **Аб’яднаная дэмакратычная партыя Беларусі**, заснаваная ў 1990 г. У лістападзе 1991 г. адбыўся яе Другі з’езд.

Утомил я тебя своим меланхоличным письмом. Кстати, давно уже я передавал для «Беларуса» небольшой очерк о лагерной жизни — «История одного ненаписаного рассказа». Передавал через Михаила Казачкова, который разъезжает по Европе и Америке после своего освобождения.

Передавайте привет нашим землякам Вере Бартуль и Вере Запрудник, Юрке Кипелю и другим, кто меня помнит.

Доброго тебе здоровья и благополучия в делах!

МК.

9.VII.92 г.

Здравствуй, Паша!

Давненько не писал тебе. Правда, на Пасху послал открыточку, не знаю, дошла ли. У нас здесь сейчас ни в чём нельзя быть уверенным. И на этом не слишком оптимистическом фоне у меня в личном плане произошло весьма приятное событие. Можешь поздравить меня с успехом. Отныне у меня есть своя квартира. В прошлом месяце я переселился с чужой коммуналки в свою «берлогу». Уже прописался, стал в очередь на получение телефона. Кончились мои скитания по чужим углам и зависимость от капризов случайных людей. Вообще то, что мне удалось, это на грани чуда. Если учесть трудности с жильём не только в Москве, но и по всей Империи.

Нередки случаи самовольных захватов квартир, разные преступления на этой почве. Поэтому я очень нервничал последние месяцы. Ведь до этого у меня уже было несколько неудач и в Москве и в Белоруссии. Просил в г. Могилёве хоть комнату в коммуналке или в общежитии – отказал тамошний «мэр» Габрусев. Хотя я к тому времени (март 1990 года) был уже реабилитирован. Вообще моя удача — это результат и ряда случайностей, и благодаря поддержке разных людей. Есть здесь и твой, Паша, заметный вклад и других земляков-белорусов за кардоном. Вот только в самой Белоруссии... Впрочем, уже говорил. Кстати, оттуда местные власти даже не выплатили денежную компенсацию вопреки закону о реабилитации.

Весь месяц бегал по комиссионным магазинам в поисках обстановки для квартиры, что подешевле. Цены у нас сейчас «космические». Но это уже мелочи быта, как говорится.

Квартира неплохая: общая пл. 40 м², есть туалет, ванная, кухня просторная с эл. плитой. Есть лоджия. К зиме, может, сумею застеклить её. Расположена на 4-м этаже в 14-этажном доме, до ближайшей ст. метро добираться около 20 минут автобусом.

Что делается у нас здесь, в России? Надеюсь, Вы имеете общее представление. «Ястребы» — генералитет страны продолжают разрушение экономики и пытаются организовать политическое контранаступление по всему фронту бывшей Империи. Всё ещё 1/3 ВНП (вал. нац. прод.) идёт на военное производтсво. Спускаются на воду новые военные корабли (в т. ч. атомные подлодки), а русские священники их освящают, благославляют они и новоиспечённых офицеров «на ратный труд». Широко разрекламированная «конверсия» в итоге «родила мышь» — за год было остановлено лишь 12 военных заводов из 5 (пяти) тысяч. Это по официальным данным. Остальные 4990 продолжают разрушать собственную страну. И в то же время с протянутой рукой к Западу: дай! дай! дай! Такого абсурда ещё в мире не было.

На сегодня в Москве издаётся легально 30 (!) чисто фашистских газет. Масса разного рода «патриотических» (читай — профашистских) организаций, в которых самый активный контингент: разные спецназовцы, омоновцы, КГБэшники — бывшие и сегодняшние. Одним словом, всё, что связано с ВПК, с армией — этой школой убийц — агрессивно ощетинилось, не хочет уступать своих позиций, не понимая, что это самоубийство.

Ельцин[170] *проявляет преступную нерешительность, задабривает их всячески в ущерб остальному трудовому населению*

[170] **Барыс Ельцын** (рус. *Борис Ельцин*, 1931–2007), савецкі і расійскі палітычны і дзяржаўны дзеяч, першы прэзідэнт Расійскай федэрацыі ў 1991–1999 гг.

страны. Либо он трусит, либо сам скрытый шовинист, рядящийся в «демократическую» фразеологию.

В Белоруссии тоже мало утешительного. Правительство холуйничает перед Москвою. Лишь руководители Балтийских республик и Молдова мужественно и последовательно ведут политику национальной независимости от Московской Империи, не всегда, правда, успешно. Но их силы слишком малы, а прав-во США не столь решительно, как хотелось бы. Прилагаю к этому письму три газетные вырезки на военную тему.

Недавно получил из Лондона письмо от Алеся Здановича. Довольно грустное. Из него следует вывод, что в Беларуси «монополию» на культуру захватывают те, которые раньше ей вредили, как могли. Сеяли вражду и к честным эмигрантам за кордоном, и к тем, кто здесь, в Империи, как мог сопротивлялся произволу.

Моё имя тоже вскользь упоминается у «деятелей» белорусской культуры из Минска. Впрочем, процитирую строчки из письма. Для тебя, Паша, думаю, это будет интересно знать: кто есть кто? Думаю, они и в Штаты любят сегодня ездить, эти сегодняшние «патриоты».

«…У 1982 годзе прыбыў працаваць у Бібліятэцы (имеется ввиду в Лондоне) Адам Мальдзіс[171]*, загадчык сэктара беларускай дакастрычніцкай літаратуры ордэна Дружбы народаў Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР, член саюза пісьменьнікаў СССР. Папрацаваўшы 2 месяца, выбыў і ў 1984 г. у газеце "Голас Радзімы" зьмяшчаў "За Ла-Маншам сярод беларусаў" з "Англійскага дзёньніка".*

І так у ягоным дзёньніку між іншага сказана: "…А. Надсон[172] *дастаў з кішэні вялізны пук ключоў… Каб Вы адчувалі сябе самастойна, вось Вам запасныя ключы!". Далей ён піша: "…і я рашыў паглядзець у чытальнай залі перыёдыку. У Нью-*

---

[171] **Адам Мальдзіс** (нар. 1932), літаратуразнаўца, гісторык, пісьменнік, доктар філалагічных навук, прафесар.

[172] **Аляксандр Надсан** (1926–2015), рэлігійны і грамадскі дзеяч, грэка-каталіцкі святар, кіраўнік Беларускай бібліятэкі імя Ф. Скарыны ў Лондане.

Ёркскім “Беларусе” кінулася ў вочы фатаграфія: некалькі чалавек “дэманстравалі” ля савецкага пасольства “ў абарону беларускага дысідэнта” Кукабакі». А вось і партрэт самога “дысідэнта” — барадатага і, відаць, далёкага ад інтэлектуальнасці. Хто б гэта мог быць? — не выцерпеў я і спытаў у Аляксандра Надсона, які праглядаў новы нумар “Літаратуры і Мастацтва”. — Мы ў Беларусі ня ведаем такога “беларускага дзеяча”. — Ат, махнуў рукой Надсон, — не звяртайце ўвагі. Трэба было выдумаць — то і выдумалі! Як гэта так: іншыя маюць сваіх дысідэнтаў, а беларусы не маюць. Бо чым мы горшыя?».

Дазвольце прывесьці і яшчэ адну цытату з «дзёньніка» за 13 лістапада 1982 г.

“...Вось і настаў “судны дзень” — дзень, на які прызначана мая лекцыя. Аляксандар Надсон супакойваў мяне: усё абыдзецца добра, бо рассылаючы запрашэнні, ён абмінуў “экстрэмістаў”, якія здольны ўзьняць “вэрхал”. Але тыя ж “экстрэмісты” могуць прыйсьці і няпрошаныя... Апрача таго, я ведаў, што на вечары будзе сам Антон Адамовіч[173], адзін з галоўных антысаветчыкаў сярод беларускай эміграцыі”.

Да вышэй прыведзеных “экстрэмістаў” былі Надсонам залічаны Я. Сяўковіч[174], А. Ружанец[175] і А. Здановіч (заступнік старшыні ЗБВБ). Гэтыя нумары “Голасу Радзімы” трапілі ў мае рукі пару месяцаў таму назад, і з гэтым выступіў на агульным зьезьдзе ЗБВБ 30-га траўня г. году...

...Зачытаў на зьездзе і іншы матэрыял, дзе гаворыцца аб утварэнні спэц. сэкцыі для “апекі” над беларусамі за межамі

---

173 **Антон Адамовіч** (1909–1998), грамадскі дзеяч, літаратуразнавец, гісторык, публіцыст, літаратар, аўтар вялікай колькасці літаратуразнаўчых прац.

174 **Янка Сяўковіч** (1920–1992), грамадскі дзеяч. Пасля Другой сусветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам Згуртавання беларусаў у Вялікабрытаніі. У 1975–1990 гг. кіраваў Лонданскім аддзелам ЗБВБ.

175 Маецца на ўвазе **Аляксандр Ражанец** (1921–2014), грамадскі дзеяч. Пасля Другой сусветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам Згуртавання беларусаў у Вялікабрытаніі. Жыў спачатку ў Брадфардзе, потым у Лондане.

Рэспублікі (чытай, "апекі" над іх кішэнямі) і там сказана, што ўжо ў 1990 годзе Урад БССР узаконіў, што ўсе мы, эмігранты, падлягаем Таварыству Беларускай Мовы[176]*, якое ў спалучэнні з Таварыствам Радзіма разгарнула сусьветную дзейнасць, і там якраз дзеяч Адам Мальдзіс, які прыслаў ліст Управы ТБМ, звяртаючыся да суайчыннікаў аб Фондзе — яны задумалі выдаць 130 тамовую энцыклапедычную "Памяць". На мой погляд, то будуць перапісваць хіба ўсё тое савецкае, што пісалась дагэтуль. Немагчыма! Школы не маюць кніжак, брак паперы, грошы, а партакраты вядуць сябе так, як і раней!».*

Я полностью разделяю тревогу Алеся. […]

Ну вот и все мои скромные новости. Если у тебя возникнет необходимость послать мне что-то, минуя цензуру, то это можно сделать через Герхильду в Австрии. Она знает как.

Впрочем, сегодня это уже не столь важно. Ну, желаю Вам доброго здоровья! Привет от меня Бартулям, Яну и Вере Запрудникам и другим землякам, кто меня знает.

Будьте здоровы!

МК.

15.VIII.1993 г.

Здравствуй, дорогой Янка!

Давно я тебе не писал. Случайно от кого-то узнал, что ты был в Минске в июле на собрании белорусов из разных дальних краёв[177]*. Мне тоже хотелось посмотреть и послушать, о чём там говорят, но после некоторых колебаний не решился поехать в Минск. Видимо, там были по приглашениям. И потом, организатором был опять господин Мальдзис (как мне позже сказали), а я хорошо помню его едва скрытое раздражение моим присутствием в прошлом году в Молодечно. И если бы не*

---

[176] **Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны** — грамадская арганізацыя, заснаваная ў 1989 г. з мэтай адраджэння беларускай мовы.

[177] Маецца на ўвазе **Першы з'езд беларусаў свету**, што праходзіў у Мінску 8–10 ліпеня 1993 г.

ты, то меня попросили бы выйти вон, пусть даже формально вежливо, под каким-то предлогом.

Может показаться, что я обижен за прошлое и поэтому преувеличиваю? Не совсем так. Хотя бы потому, что до сих пор мне не выплатили (и не начислили) материальную или денежную компенсацию по «закону о реабилитации». И это несмотря на мои неоднократные напоминания. И это несмотря, что на протяжении 20 лет (а может и больше) я едва ли не единственный человек в Белоруссии, осуждённый по формально политическому обвинению. И отсидел по белорусским судам свыше 7 лет.

В России таких, как я, сотни (если не тысячи), и всем им выплатили (мне тоже — за 3 года, а за 6 лет пока не хотят). Так что у меня есть основания думать, что я в Белоруссии «персона нон грата», и кое-кому там хочется обо мне просто забыть, как будто меня такого нет и не было в природе. История с неудачей в получении жилья в Могилёве тоже не случайность. Скорее случайность, что в Москве удалось «выкрутить» однокомнатную квартиру. Хотя в одной Москве таких, как я, многие десятки, а то и сотни.

Белорусская правящая верхушка всё больше «братается» с Российской правящей верхушкой и втягивает Республику в разные сомнительные союзы под флагом славянина и т. п.

Вряд ли эти угроза независимости — одно дело быть «наместником» Москвы в Минске и совсем другое быть президентом «на равных» с Клинтоном[178] *или Миттераном — но страдания народа продлятся. Потому что привязка к российскому ВНП, к российским политическим амбициям замедлит укрепление белорусской экономики, замедлит разоружение-конверсию. А это главный балласт, от которого сумела освободиться Прибалтика, и итоги уже видны. Эстония резко улучшила всю свою финансовую систему. Не намного отстают и Латвия с Литвой. И это несмотря на огромную зависимость от России, в*

---

[178] **Біл Клінтан** (анг. *Bill Clinton*, нар. 1946), амерыканскі палітычны дзеяч-дэмакрат, 42-і прэзідэнт ЗША (1993–2001).

первую очередь, по энергоносителям. Белоруссия в более лучшем положении объективно из-за многопрофильности экономики, её мощности. Всё дело в политике, в управлении страной. Конечно, мне неудобно упрекать оппозицию во главе с З. Позняком[179] *и другими лидерами групп хотя бы потому, что я сам живу в Москве. И всё таки они делают гораздо меньше, чем могли бы. Для этого надо чуть меньше личных амбиций, меньше честолюбивой борьбы за лидерство как самоцель. Но, повторяю, мне такие упрёки делать публично не очень тактично из-за своего двусмысленного положения, из-за того, что живу в Москве и оторван от практического участия в событиях в Белоруси, от её жизни. Но, повторяю, я там многим неудобен: бывшим партаппаратчикам как живой свидетель и жертва их преступлений, так и молодым, честолюбивым деятелям оппозиции. Потому что есть опасение конкуренции им. Ведь в глазах рядового обывателя-избирателя мои «теоретические» убеждения, мои аргументы опираются уже на практику прошлой биографии, они подкреплены ею. А поведение моё в прошлом безупречное.*

Но у меня никогда не было и нет амбиций в этом плане. Отсюда я и не могу быть конкурентом кому бы то ни было. Но кто об этом знает, кроме меня самого или Бога? На Украине почти все бывшие политзаключенные стали депутатами разных уровней или вошли в управленческие структуры. И это аргумент правоты моих рассуждений. Поэтому и дорога в Белоруссию мне была по существу «закрыта» после многолетнего заключения. Конечно, если бы я был фанатиком, мог бы приехать и жить там на положении бомжа, скитаться по общежитиям (если кто-то пустит человека моего возраста в общежитие). Но я не фанатик, а обычный человек, которому за 50 лет, не имевший никакого имущества, ни денег и выгодной профессии в том числе. А хотелось чуть-чуть устроить как-то свою жизнь. И как-будто на удивление в Москве, столице самой

---

[179] **Зянон Пазняк** (нар. 1944), палітык і грамадскі дзеяч, археолаг, мастацтвазнаўца, пісьменнік. Адзін з заснавальнікаў і кіраўнік у 1989–1999 гг. Беларускага народнага фронту «Адраджэнне». Ад 1996 г. жыве на эміграцыі, атрымаў палітычны прытулак у ЗША.

Империи, это оказалось несравнимо легче, чем в «родной» Белоруссии. Так что, Янка, идея моего старого очерка «Украденая Родина» не потеряла своей актуальности и сегодня. Сместились лишь отдельные акценты. Кстати, нигде и никто в Белоруси не захотел опубликовать этот мой очерк, как и другие мои материалы, хотя бы в назидание современникам — за что человек может провести добрую часть своей жизни за решётками. Кому-то это невыгодно. Подозреваю, и «тем», и «другим». Одним словом, забыть прошлое, не напоминать обо мне.

WORLD REPORT

Painful past. *Mikhail Kukobaka, labeled schizophrenic for his anti-Soviet activities, at a memorial to the KGB's victims*

Mad Russians

Victims of Soviet 'punitive psychiatry' continue to pay a heavy price

Pyotr Starchik can't drive a car, buy a house, travel abroad or get married.

Like thousands of former anti-Soviet dissidents, Starchik was stripped of those rights when he was declared insane by a state psychiatric panel. And like all whose political dissent was dealt with in this Kafkaesque fashion, Starchik found that the end of the Soviet state has not brought an end to his legal nightmare. Russia has yet to come clean on its history of punitive psychiatry, and many of the doctors who carried out the campaign, though now elderly, retain lofty positions. And so Starchik remains in the limbo he entered after his arrest for anti-Soviet activities in 1972. "I can do anything I want—kill a person and not be responsible," he says in a fleeting stab at humor. "At the same time, I can't get a job that requires certification."

Starchik could try to overturn his diagnosis through a cumbersome process that would begin with a request to the security services—his old KGB tormentors—to "declassify" his case. "Why should I?" he asks. "[The authorities] put the wrong diagnosis. It is their guilt. It is up to them to apologize." The 58-year-old former dissident and onetime psychology student works as a night watchman and contents himself with writing music, drawing colorful visions of God in the style of William Blake and caring for his triplet babies.

Closed files. Over seven decades of Soviet communism, an estimated 40 million people were sent to the gulag, the vast network of labor camps, prisons and special psychiatric hospitals. During the *glasnost* of the late 1980s, former camp inmates gave vent to memories of their repression. Their pressure led to a government decree offering material compensation to victims, but the state stopped short of opening period files.

Today, Russia's state center for forensic psychiatry is still the Serbsky Institute, where psychiatrists once examined thousands of political dissidents whom they deemed mentally unfit. One favorite diagnosis: *vyalotekushchaya*, or "sluggish schizophrenia," a clinical term coined at Serbsky to explain why someone with such a disorder might appear normal most of the time. One manifestation of this novel ailment was "stubbornness and inflexibility of convictions"; the usual treatment consisted of megadoses of

Публікацыя, прысвечаная М. Кукабаку, у амерыканскім часопісе «U.S. News and World Report». 1996

[…][180] В общем, настроение злое и хорошее одновременно. Все страхи у меня давно позади. Если кого и боюсь, то скорее самого себя.

Всего тебе доброго, Янка! Успехов в делах!

МК.

[180] Купюра датычыцца падрабязнасцяў у лісце пра расійскую нутраную палітыку і дэталі прыватнага жыцця М. Кукабакі.

АЛЯКСАНДР ГІДОНІ, РАСІЙСКІ ДЫСІДЭНТ

Праваабаронцтва — справа надзвычай далікатная і тонкая. Гэта толькі для старонніх, незаганжаваных яна выглядае маналітным фронтам аднадумцаў. Насамрэч тое настолькі ж далёка ад рэальнасці, як, прыкладам, міф пра еднасць эміграцыі. Любой эміграцыі.

Вельмі няпростыя адносіны праваабаронцтва з нацыянальным пытаннем. Дастаткова згадаць толькі два імя — расійскіх інтэлігентаў, пісьменнікаў, лаўрэатаў Нобелеўскай прэміі Аляксандра Салжаніцына і Іосіфа Бродскага ды іх творы «Як нам уладкаваць Расію» і «На незалежнасць Украіны» адпаведна, каб пераканацца ў тым. Для іх тэма правоў чалавека заканчвалася, калі заходзіла аб праве нацыі на мову, гісторыю, незалежнасць урэшце. Мо праз гэта практычна і не было кантактаў паміж беларускай эміграцыяй і расійскімі праваабаронцамі на Захадзе?

Зрэшты, адзін кантакт усё ж быў — Аляксандр Гідоні; менавіта на яго спасылаўся Янка Запруднік у артыкуле ва ўкраінскім часопісе «Сучасність». Унікальнасць гэтага чалавека ў расійскім дысыдэнцтве падкрэсліваецца тым, што ў першай напісанай гісторыі руху — у кнізе французскага аўтара Сесіль Вэсье *(Cecile Vaissie) «За вашу и нашу свободу! Диссидентское движение в России»* (Масква, 2015) — ягонага прозвішча няма нават у іменным паказніку. Прамінуць такую асобу — гэта трэба вельмі моцна хацець не заўважыць, што нават для французскіх палітолагаў, вядомых сваёй любоўю да Расіі, хіба за межамі навуковасці.

Нарадзіўся ён у 1936 г. у сям'і Рыгора Гідоні — знакамітага мастака, вынаходцы колерамузыкі. Хлопцу быў толькі год, калі бацьку арыштавалі і расстралялі. Ішоў 1937-ы. Маці з двума сынамі была выслана ў Башкірыю.

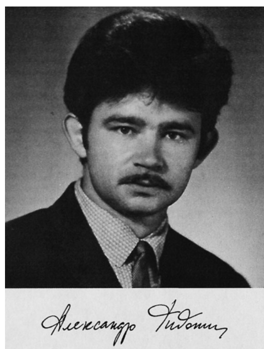

Толькі ў 1945 г. вярнуўся Аляксандр у Ленінград, пахаваўшы старэйшага брата. Тут ён у 1953 г. паступіў на гістарычны факультэт ЛДУ. Менавіта там вясной 1956 г. ён заснаваў дыскусійны клуб, які пасля ўжо першай лекцыі — лекцыі самога Гідоні «Гісторыя і сучаснасць» — быў ліквідаваны кіраўніцтвам ўніверсітэта.

Між тым Аляксандр, скончыўшы экстэрнам гістарычны факультэт — з чырвоным дыпломам, паступіў на філалагічны і стварыў новы гурток па вывучэнні гісторыі. Але фармат легальнай арганізацыі не задавальняў, і ён засноўвае падпольную — «Сацыял-прагрэсіўны саюз». Сярод першасных мэтаў было навязанне кантактаў з прадстаўнікамі эміграцыі, друк і пашырэнне ўлётак, нават падрыхтоўка да ўзброенага супраціву.

У 1956 г. за пратэст супраць акупацыі савецкімі войскамі Венгрыі Аляксандр Гідоні быў арыштаваны КДБ. Прысуд — два гады пазбаўлення волі.

У верасні 1957 г. ён стаўся адным з галоўных арганізатараў страйку ў *Дубровлаге*, вынік якога — новы прысуд: чатыры гады *«за массовые беспорядки в лагере»*, шырокая вядомасць сярод зняволеных, а таксама… згода супрацы з КДБ.

Гідоні быў датэрмінова вызвалены напрыканцы 1960 г. Пра выкладчыцкую працу на волі, абарону кандыдацкай дысертацыі, ад’езд жонкі ў нібы турыстычную паездку ў Італію ў 1973 г., але насамрэч з цвёрдым намерам застацца там, пра змаганне за права далучыцца да яе, пра эміграцыю ў Канаду ў 1975 г. — пра ўсё гэта ён піша ва ўспамінах *«Солнце идет с Запада»* (Таронта, 1980).

Супраца з КДБ, пра якую даволі хутка зрабілася вядома, падазрэнні ў выдачы сакрэтаў ВСХСОН[181], зразумела, паставіла Гідоні ў двухсэнсоўнае становішча што да дысідэнцкага руху.

181 *Всероссийский социал-христианский союз освобождения народа*.

Але, думаецца, не гэта (асабліва пасля пазнейшага працэсу Якіра – Красіна) вылучае яго і не гэтым тлумачыцца моцная антыпатыя з боку расійскіх змагароў за свабоду.

Вось што ён піша ва ўспамінах: *«Другой моей ошибкой была надежда на помошь со стороны диссидентских кругов в Москве в случае возникновения скандала. Я недооценил наличия среди диссидентов тенденции к чисто корпоративной замкнутости и своего рода "мафиозности" даже. Мне казалось, что мое имя как человека, бывшего одним из первых фактически диссидентов послесталинской эпохи, должно было вызвать сочувствие или хотя бы минимальный интерес. Однако в подавляющем большинстве московские диссиденты интересовались только "своими" людьми. [...] Для "официальных диссидентов" типа Твердохлебова*[182] *или Наталии Горбаневской*[183] *я был "чужак", "провинциал", да к тому же ешё и подозрительный человек из-за истории с социал-христианами. [...] Я рвался из СССР по* ***политическим*** *соображениям, а русская эмиграция на Западе —* ***бытовая*** *по преимушеству; я мечтал об отношениях дружбы и взаимопонимания в среде единомышленников, а встретил наличие такого количества эмигрантских клик, враждуюших друг с другом, что на фоне этого даже советский лозунг "монолитного единства" начинает выглядеть чуть ли не привлекательно»*[184].

---

[182] **Андрэй Твердахлебаў** (рус. *Андрей Твердохлебов*, 1940–2011), савецкі праваабаронца, дысідэнт, фізік. Адзін з заснавальнікаў Камітэта правоў чалавека ў СССР (1970–1972), адзін са стваральнікаў савецкай секцыі «Міжнароднай амністыі». У 1975–1978 гг. знаходзіўся ў высылцы. У 1980 г. выехаў у ЗША.

[183] **Наталля Гарбанеўская** (рус. *Наталья Горбаневская*, 1936–2013), расійская паэтэса, перакладчыца, праваабаронца, дысідэнтка. Была рэдактаркай першых нумароў самвыдатаўскага бюлетэня *«Хроника текущих событий»*. Удзельніца дэманстрацыі супраць уводу савецкіх войскаў у Чэхаславаччыну і аўтарка кнігі пра яе. У 1969 г. была арыштаваная, у 1971–1972 гг. знаходзілася на псіхіятрычным лячэнні з дыягназам «шызафрэнія». У 1975 г. эмігравала з СССР. Жыла ў Парыжы. Працавала ў часопісе «Континент», газеце «Русская мысль».

[184] Гидони, Александр. Солнце идет с Запада. Торонто, 1980. С. 427–429.

Натуральна, такое не магло быць даравана ні дысідэнтамі ў Расіі, ні эмігрантамі. А Гідоні толькі паглыбляў канфлікт, выступаючы за правы іншых нацыянальнасцяў у Імперыі:

«Вялікай слабасьцяй дысыдэнцкага руху ў СССР зьяўляецца адсутнасьць у васяродку ***расейскіх*** *дысыдэнтаў ясна вызначанай праграмы іх дзейнасьці ў нацыянальным пытаньні. Між іншым, гэта ледзь ня ключавое пытаньне ў палітычнай сытуацыі шматнацыянальнага Савецкага Саюзу. Многія дысыдэнты заражаны вялікадзяржаўным шавінізмам і хацелі-б выкарыстаць нацыянальную барацьбу прыгнечаных народаў у СССР у мэтах зьмены структуры палітычнае ўлады, але ніяк не задаволіць патрабаваньняў пра самавызначэньне й незалежнасьць. Дзіва няма, што на такой аснове нельга стварыць адзінага фронту змаганьня супраць савецкага камунізму, і, як вынік, разьлічваць на перамогу. Вельмі пашыраны шавінізм і ў васяродзьдзі расейскае эміграцыі на Захадзе, а якраз на помач і зразуменьне з боку эміграцыі спадзяюцца шматлікія савецкія дысыдэнты розных нацыянальнасьцяў. Вось характэрны прыклад: зусім нядаўна Ўладзімер Букоўскі*[185] *даваў інтэрвію ў Вашынгтоне, выступаючы перад расейскімі эмігрантамі. У найбольшай расейскай газэце на захадзе — у “Новым Рускім Слове”, што выходзіць у Нью Ёрку, хутка зьявіўся артыкул аб гэтым інтэрвію. Аўтар ягоны, як быццам гаворачы ад імя ўсёй эміграцыі (што, на шчасьце, не адказвае сапраўднасьці), спачатку выразіўшы салідарнасьць з Букоўскім, рэзка выступіў супраць ягонага заклiку даць свабоду ўсім народам — ня толькі расейскаму, але й усім іншым, якіх насільна ўключылі ў СССР. (“НРС”, 5.3.77 г.)»*[186]

Так што супраца з нерасейскімі эмігрантамі для Гідоні сталася заканамернай. З беларускага боку асабліва актыўным

---

[185] **Уладзімір Букоўскі** (рус. *Владимир Буковский*, нар. 1942), пісьменнік, грамадскі дзеяч, адзін з заснавальнікаў дысідэнцкага руху ў СССР. Каля 12 гадоў знаходзіўся на прымусовым лячэнні ў псіхіятрычных клініках. У 1976 г. быў абменены СССР на лідара чылійскіх камуністаў Луіса Карвалана. Жыве ў Вялікабрытаніі.

[186] Аляксандар Гідоні. Сіла і слабасьць савецкага дысыдэнцтва // Беларус. № 240. 1977. С. 6.

быў сусед па канадыйскай сталіцы Кастусь Акула, які пазьней увайшоў у рэдакцыйную калегію «Современника»:

«Аляксандар Гідоні прасіў мяне, каб я папрасіў газэту “Беларус” напісаць пра “Современник” больш, чымся ў рубрыцы “Што чуваць”. Галоўнай спружынай часапісу ёсьць Гідоні, а не рэдактар Фабрыцыус, чалавек характару “пусьці павалюся” або ягамосьць, што хоча сядзець “на двух стульях”.

Ужо ведама, што Гідоні сьцягнуў на сябе й жонку агонь ярых расейскіх шавіністаў, а сьцягне яшчэ больш, асабліва калі даў мне да дыспазыцыі ў журнале месца. Гэтта-ж збоку й ведамы ўкраінскі пісьменьнік Самчук[187]*. Разумееце, пра што гавару?*

Таму нам трэба Гідоні памагчы.

Спадзяюся, разумееце»[188].

«Дарагі Янка, дзякую за чэк. Квіт далучаю. У гэтым нумары часапісу[189] *я выцягнуў “цяжэйшыя гарматы”.*

Нядаўна ад а. Надсана атрымаў “Письмо к русскому другу”[190]*, якое Ты ўжо пэўне-ж маеш. Усю гэту цэласьць, нейкіх трыццаць бачын “Современник” зьмесьціць у наступным нумары як “Приложение”, каторае мне каштуе 300 даляраў. Часапіс бедны, хоць прадаецца на маскоўскім чорным рынку. Сам Гідоні сядзіць на “вэлфэры”*[191]*, хіба пакуль пачне зарабляць на сваёй пісаніне»*[192].

---

[187] **Улас Самчук** (1905–1987), украінскі пісьменнік, сябра Урада УНР у выгнанні, быў адным з заснавальнікаў і кіраўніком літаратурнай арганізацыі МУР. Памёр у Таронта.

[188] Ліст Кастуся Акулы да Янкі Запрудніка ад 24.12.1977.

[189] Маецца на ўвазе часопіс **«Зважай»**, які ў Таронта выдаваў Кастусь Акула.

[190] ***«Письмо к русскому другу»*** — рускамоўны тэкст, напісаны ананімна маскоўскім беларусам Аляксеем Каўкам у 1977 г. і прысвечаны выкрыццю асіміляцыйнай культурнай палітыкі ў БССР і каланіяльнай залежнасці рэспублікі ад Масквы. Тэкст распаўсюджваўся нелегальна, быў перададзены ў Вялікабрытанію, дзе быў выдадзены беларускімі эмігрантамі і шырока распаўсюджваўся на Захадзе.

[191] ***Welfare*** — форма сацыяльнай дапамогі дзяржавы малазабяспечаным сем’ям.

[192] Ліст Кастуся Акулы да Янкі Запрудніка ад 31.12.1979.

Янка Запруднік на просьбу Акулы адгукнуўся рэцэнзіяй, якую так і назваў — *«Современник»*:

«Выдаваны ў Таронта ў Канадзе часапіс “Современник” (Сучасьнік) мае падзагаловак: “Журнал расейскае культуры й нацыянальнае думкі”. Заснаваны ён быў, як гэта адзначана на тытульнай старонцы, праф. Л. І. Страхоўскім і В. Л. Савінам. Было гэта, калі не памыляемся, недзе ў 1950-х гадох.

Сваім загалоўкам ды зьмешчаным на вокладцы профілем найбольшага расейскага паэты Аляксандра Пушкіна часапіс сымбалізуе традыцыю расейскае нацыянальнае й прагрэсыўнае думкі, якою адзначаўся гістарычны папярэднік “Современника”, што выходзіў у Пецярбурзе ад 1836 па 1866 год. У гэным першым “Современнику”, як падае Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, “зьмяшчаліся матар’ялы зь літаратурнага жыцьця Беларусі. З рэзкай крытыкай славянафілаў па нацыянальным пытаньні на Беларусі выступіў Чарнышэўскі[193] *ў арт. “Нацыянальная бестактоўнасьць”. Салтыкоў-Шчадрын*[194]*, Чарнышэўскі адстойвалі права беларускага народу на разьвіцьцё свае нацыянальнае культуры...”.*

Сьвет ад таго часу непазнавальна зьмяніўся. Ды ня зьнікла адно патрэба й цяпер, як калісьці за часамі Чарнышэўскага, бараніць “права беларускага народу на разьвіцьцё свае нацыянальнае культуры” – у сувязі з русыфікацыйнай палітыкай верных у гэтым дачыненьні савецкіх спадкаемцаў расейскіх цароў.

Новы “Современник” у сваіх апошніх нумарох (а можа і ў папярэдніх) годна працягвае лібэральную лінію пушкінскага часапісу. Мы ня ведаем, колькі ўвагі Беларусі было прысьвечана ў ранейшых гадавікох таронтаўскага “Современника”, ня ведаем, якое становішча займалі ягоныя папярэднія рэдкалегіі ў дачыненьні да беларускага пытаньня. Але з прыемнасьцяй

---

[193] **Мікалай Чарнышэўскі** (рус. *Николай Чернышевский*, 1828–1889), расійскі філосаф-матэрыяліст, тэарэтык утапічнага сацыялізму, рэвалюцыянер-дэмакрат, літаратурны крытык.

[194] **Міхаіл Салтыкоў-Шчадрын** (рус. *Михаил Салтыков-Щедрин*, 1826–1889), расійскі пісьменнік, журналіст, рэдактар часопіса «Отечественные записки».

адзначаем, што сучасная рэдкалегія часапісу (галоўны рэдактар — Л. Е. Фабрыцыюс, адказны сакратар — Г. А. Гідоні-Румянцаў) паставіліся да Беларусі вельмі прыхільна й зычліва. І найлепш пра гэта сьветчаць матар'ялы, зьмешчаныя ў кнігах часапісу №33-34 і 35-36 за 1977 год.

У першай зь іх быў зьмешчаны пачатак працы праф. Ул. Сядуры[195] *"Салжаніцын і традыцыя паліграфічнага раману Дастаеўскага", прыхільная рэцэньзія на кнігу Юр'я Стукаліча (Юркі Віцьбіча)*[196] *"Мы дойдём!" (выданьне Фундацыі ймя П. Крэчэўскага, Нью Ёрк, 1975), ліст у рэдакцыю беларускага пісьменьніка Кастуся Акулы*[197]*, у якім аўтар пісаў: "Маё знаёмства з Вашым вельмі цікавым часапісам цягнецца ўжо колькі гадоў. Трэба прызнаць, што апошнім часам часапіс разросься, узбагаціўся каштоўным мастацкім матар'ялам; пабольшыўся лік аўтараў і пашырыліся далягляды іхнага бачаньня як мастацкага, гэтак і ў публіцыстычнай сфэрах". Кніга "Современника" №35-36 падцьверджвае гэтае назіраньне К. Акулы. У ёй, як мы ўжо інфармавалі ў газэце "Беларус", выдрукаванае заканчэньне працы праф. Ул. Сядуры, апублікаванае інтэрвію з К. Акулам і ўкраінскім пісьменьнікам Уласам Самчуком пра іхную творчасьць ды палітычны стан на Беларусі і Ўкраіне, зьмешчаная*

---

195 **Уладзімір Сядура** (псеўд. Глыбінны, 1910–1995), пісьменнік, літаратуразнаўца, культуролаг. Аўтар кніг: «На берагох пад сонцам» (1964), «На Святой зямлі» (1972), «Паэта з Божае ласкі. Успамін і роздум пра паэта Язэпа Пушчу» (1979), «Пад лебядзіным знакам. Аповесць пра Максіма Багдановіча» (1983), «Вялікія дарогі» (1997). Даследчык творчасці Ф. Дастаеўскага. Жыў у ЗША.

196 **Юрка Віцьбіч** (Стукаліч) (сапр. Серафім Шчарбакоў, 1905–1975), пісьменнік, публіцыст, краязнаўца, грамадскі дзеяч. Аўтар кніг прозы «Смерць Ірмы Лаймінг» (1932), «Формула супраціўлення касцей» (1937). У эміграцыі выдаў кнігу гістарычных нарысаў «Плыве з-пад Святое гары Нёман» (Мюнхен, 1956) і зборнік артыкулаў на рускай мове «Мы дойдем» (Нью-Ёрк, 1975). Жыў у ЗША.

197 **Кастусь Акула** (да эмігр. Аляксандр Качан, 1925–2008), пісьменнік, грамадскі дзеяч. У 1948–1954 гг. рэдагаваў газету «Беларускі эмігрант». Аўтар раманаў «Змагарныя дарогі» (1962), «Гараватка» (1965–1981), *«Tomorrow is Yesterday»* (1968), «За волю» (1991). Жыў у Канадзе.

таксама рэцэньзія К. Акулы на кнігу Юзэфа Мацкевіча[198] *“Ня трэба голасна гаварыць”, а таксама дапіска К. Акулы “Магутны дакастрычніцкі рубель”.*

Галоўнай спружынай часапісу зьяўляецца ведамы расейскі дысыдэнт і выдатны публіцысты Аляксандар Гідоні, дарэчы, шчыры прыяцель Беларусаў і супрацоўнік нашае газэты.

Часапіс “Современник”, прысьвечаны актуальным і пякучым праблемам сучаснасьці, і інфармацыйны, разнастайны ў сваім літаратурным і публіцыстычным матар’яле ды добра рэдагаваны, заслугоўвае ўсялякага падтрыманьня – маральнага й матар’яльнага»[199].

Аляксандр Гідоні памёр даволі рана, у 53 гады, пакінуўшы не толькі зборнікі ўласнай прозы і паэзіі, літаратуразнаўчыя і гістарычныя артыкулы, але і свой след у беларускім іншадумстве.

Аляксандар Гідоні

Шлях да беларускай душы[200]

Як наўзьдзіў, мала ведаем звычайна мы, Расейцы, пра нашых суседзяў Беларусаў. Штосьці пра любоў да «бульбы», нешта пра палескія балоты; колькі гучных імёнаў зь дзялянкі культуры й гісторыі (Янка Купала, Кастусь Каліноўскі, недзе «ў глыбіні стагодзьдзяў» — Франьцішак Скарына), а цяпер — Вольга Корбут[201] *і «Песьняры»*[202]*. Ды яшчэ някрасаўскія радкі з «Чыгункі» пра «высокага ростам хворага Беларуса»*[203]*. Нескладаны*

---

[198] **Юзаф Мацкевіч** (пол. *Józef Mackiewicz*, 1902–1985), польскі пісьменнік, публіцыст, антыкамуніст. Аўтар прац, прысвечаных катынскаму расстрэлу.

[199] Беларус. № 251. 1978. С. 7.

[200] Беларус. № 251. 1978. С. 2. Пераклад, хутчэй за ўсё, Кастуся Акулы.

[201] **Вольга Корбут** (нар. 1955), гімнастка, чатырохразовая алімпійская чэмпіёнка.

[202] **«Песняры»** — вакальна-інструментальны ансамбль, створаны Уладзімірам Мулявіным у Мінску ў 1969 г.

[203] Маецца на ўвазе верш расійскага паэта Мікалая Някрасава *«Железная дорога»*, дзе ёсць наступныя радкі: *«…Волосом рус, / Видишь, стоит, изможден лихорадкою, / Высокорослый, больной белорус…».*

й невялікі багаж! І гэта датычыць да культурных расейскіх людзей, ня кажучы ўжо пра «просты народ».

Дзіва няма, што шмат хто навет не здагадваецца, жывучы ў Савецкім Саюзе, пра тое, што ў глыбіні беларускае нацыянальнае сьведамасьці жыве й разьвіваецца ідэя незалежнасьці й змаганьня за ўтварэньне самабытнага гаспадарства на зямлі, глеба якое ўжо даўно нарыхтаваная, каб прыняць запаветную волю. Але гэная глеба сакавіта прасякнутая народнаю крывёй, паколькі на працягу стагодзьдзяў Беларусь знаходзілася пад прыгнётам апантаных прагнасьцяй экспансіі суседзяў. Першым чынам, нажаль, з боку суседзяў з Усходу, г. зн. Расейцаў.

Аўтар гэтых радкоў доўгі час ня быў выключэньнем з правіла, калі ведаў пра Беларусь ня больш за малое каліва сярэдняінтэлігенцкай расейскай эрудыцыі ў «нацыянальным пытаньні». Нават выйшаўшы на шлях апазыцыі супраць савецкага рэжыму, я даволі доўга не ўяўляў сабе, што «беларускае пытаньне» ў гэтым аспэкце ня менш важнае, як, скажам, пытаньне ўкраінскае ці прыбалтыцкае. Такім парадкам мой шлях пазнаньня Беларускае Душы быў даволі тыповы, зь перашкодамі й цяжкасьцямі ў гэтым падарожжы.

Першае маё знаёмства зь Беларусам, які так ці йнакш падчыркваў сваю якраз ***беларускую*** *прыналежнасьць, узыходзіць да студэнцкіх гадоў. Я вучыўся на Ленінградзкім унівэрсытэце й жыў у студэнцкім інтэрнаце. У вадным пакоі зы мной жыў студэнт Усходняга Факультэту Анатоль Гаўрыловіч, вучыўся на індыйскім аддзеле факультэту ды адзначыўся надзвычайнымі лінгвістычнымі здольнасьцямі. Усе гэныя мовы, патрэбныя яму для спэцыяльнасьці: гіндускую, бэнгальскую, стары санскрыт (ня кажучы ўжо пра ангельскую) ён паглынаў, быццам вітамінныя таблеткі – здавалася, без найменшых намаганьняў. Прадказвалі яму бліскучую кар’еру. І раптам нешта заламалася. Анатоль прызнаўся мне, што перашкодай сталася ягонае беларускае паходжаньне. Для спэцыялізацыі за мяжой перавагу аддалі менш здольнаму ды затое «чыста расейскаму» і з палітычнага гледзішча больш «прававернаму» студэнту. Гаўрыловіч не апавядаў мне пра ўсе дэталі, ды я*

зразумеў, які чульлівы[204] быў гэны ўдар па ягонай чалавечай і нацыянальнай годнасьці. Што здарылася далей з Анатолем, ня ведаю; у кажным выпадку, у даволі высокіх «навуковых сфэрах», зь якімі я меў дачыненьні, прозьвішча ягонага не давялося чуць. А асноўныя задаткі ў гэтага таленавітага беларускага юнака былі запраўды бліскучыя…

Гэта адзін з эпізодаў. Калі нейкі час пасьля трапіў я за гэтак званы «рэвізіянізм» і падтрыманьне вугорскае рэвалюцыі 1956 г. у савецкі палітычны лягер, дык, знаходзячыся ў Поцьме (Мардовія), сустракаў між зэкаў цімала Беларусаў. Аднак мушу сказаць, што ў гэным часе не дайшоў я яшчэ да прызнаньня важнасьці беларускай нацыянальнай ідэі. Беларускае пытаньне было засталучанае ў маёй сьвядомасьці праблемамі, пра якія гаварылі гучней і часьцей: праблемамі самастойнае Ўкраіны, незалежных Лятувы, Латвіі і Эстоніі, вызваленага Каўказу. Я ведаў вельмі шмат перакананых нацыяналістаў усіх гэтых народаў, але ў пэрыядзе свайго турэмнага зьняволеньня не сустракаў Беларусаў гэткай-жа ясна выяўленай нацыянальнай сьціраванасьці. Відаць, працэс русыфікацыі прыдушваў Беларусь з большай сілай, і адно нялічаныя Беларусы ў гэным часе, 50-х і 60-х гадох, маглі заяўляць аб сабе як аб прадстаўнікох першым чынам свайго народу, а пасьля ўжо — як аб удзельніках антыкамуністычнага супраціву.

Напісаўшы вось гэта, жыва ўяўляю сабе, як ахвоча пачнуць «выкрываць» мяне некаторыя зь вялікарасейскіх шавіністых. «Ага!» — зларадна скажуць яны, гэтыя прыхільнікі славутай «адзінай і недзялімай Расеі» — «Гідоні, што крычыць пра свой антыкамунізм і любоў да Расеі, сам прагаворваецца, што для яго справа "антыкамуністычнага супраціву" стаіць на другім месцы пасьля клопатаў пра аддзяленьне некага ад Расеі». Каюся, ***у дадзеным аспэкце*** *гэта запраўды так. Ня веру ў магчымасьць памыснага змаганьня з камунізмам без папярэдняга прызнаньня* ***кажнаму народу****, гвалтам уключанаму ў савецкую імпэрыю, права на поўную нацыянальную незалежнасьць. Гэта датычыць як Беларусаў, гэтак і да ўсіх іншых, бяз выключэньня.*

---

[204] У сэнсе: адчувальны.

*Між іншага, адзін з улюблёных шавіністычных аргумэнтаў супраць ідэі самавызначэньня народаў — меркаваньне, што, быццам, калі-б **цяпер** недзе на Ўкраіне ці Беларусі правесьці рэфэрэндум у пытаньні аддзяленьня, дык няведама, якія былі-б ягоныя вынікі. Гэтым самым падсоўваецца такі сылагізм: калі бальшыня народу ня мае **ўсьведамленай** ідэі незалежнасьці, дык прыхільнікі гэтае ідэі не рэпрэзэнтуюць «народных масаў» і, вынікам гэтага, ніякага адзяленьня ад каляніяльнай мэтраполіі ня трэба: яна (ідэя) паходзіць ад «злога», ад «перайманьня», ад «чужаземнага ўмяшаньня». Якраз во ў такім духу піша, напрыклад, на балонках расейскага журналу «Голос зарубежья»[205] А. Міхайлоўскі ў вартыкуле «Пакт між "Кантынэнтам" і "Культурай"»[206]: «Ні "просты" народ, ні большая частка інтэлігэнцыі не павінны, бачыце, рашаць пытаньня незалежнасьці. Гэтая незалежнасьць павінна быць прадвызначаная (предрешена) і прадпісаная народу пасаджанай ужо ў краі (пытаньне: кім?) урадавай уладай…» («Голос зарубежья», № 7, Мюнхэн, 1977, б. 19).*

*Сафізмы гэтыя прасякнутыя надзвычайнай крывадушнасьцяй. Зусім-жа ясна, што стагодзьдзі каляніяльнага прыгнёту й дэспатызму не маглі не пакінуць свайго сьледу. Ясна, што не бальшыні, а адно перадавой, творчай меншыні нацыі ўласьцівае **сьведамае** імкненьне да ідэі незалежнасьці, што адно паступова даходзіць да бальшыні. Гэта — ня выключна ўкраінская ці беларуская сытуацыя. Калі-б у ЗША часоў вайны за Незалежнасьць правесьці ўсеагульнае галасаваньне, лічачыся з думкай ляялістых, мяшчанаў, ангельскае агэнтуры дый проста баязьлівых людзей, дык, бадай, кароль Джордж III*[207]

---

[205] ***«Голос зарубежья»*** — рускі эміграцыйны часопіс, які выдаваўся ў Мюнхене і Сан-Францыска ў 1976–1998 гг.

[206] Маецца на ўвазе ***«Kultura»*** — польскі эміграцыйны штомесячны часопіс, што выдаваўся ў 1947–2000 гг. спачатку ў Рыме, а потым у Парыжы. Заснавальнік і галоўны рэдактар — Ежы Гедройц.

[207] **Джордж III** (анг. *George III*, 1738–1820), кароль Вялікабрытаніі ў 1760–1820 гг. Менавіта ў часе ягонага кіравання ЗША аддзяліліся ад Брытанскай імперыі.

мог-бы панаваць, не турбуючыся ні пра Вашынгтона, ні пра Дэкларацыю Незалежнасьці, ні наагул пра нейкіх там «янкі, што збунтаваліся». Ці гэта значыць, што справа змаганьня за свабоду была несправядлівая ды не выражала агульнанароднае волі ў гістарычнай пэрспэктыве?

Пра падобныя рэчы даводзілася мне думаць у часе маіх наведваньняў Беларусі. Я бываў колькі разоў у Менску, Горадні, Магілёве, праяжджаў па сельскай мясцовасьці. Сустракаўся із шмат якімі Беларусамі. Адны зь іх поўнасьцяй русыфікаваныя, іншыя падкрэсьлена гаварылі (навет з Расейцамі) па-беларуску; адны цікавіліся палітыкай, іншыя-ж аддавалі перавагу спорту ці іншым нэўтральным тэмам. Найбольш цікавыя былі спатканьні ў Менску, дзе я пазнаёміўся з шэрагам прадстаўнікоў творчае інтэлігенцыі: літаратарамі, мастакамі, скульптарамі, архітэктарамі й вучонымі. Атмасфэра гэных гутарак часта характарызавалася тымі крытычнымі настроямі ў дачыненьні да савецкае ўлады, тыповымі для інтэлігэнцкіх колаў Масквы й Ленінграду. Але, бязумоўна, паказальнай іхнай асаблівасьцяй быў тыпова «беларускі мамэнт»: тэма магчымай незалежнасьці беларускага мастацтва й навуковае творчасьці ў умовах агульнае савецкае цэнзуры й спэцыфічнае «русыфікацыі». Не скажу, што ў гутарках гэных выказваліся абавязкова наскрозь скрайнія погляды (тым больш не магу, зь ведамых меркаваньняў, называць прозьвішчы), аднак што ў васяродзьдзі беларускае інтэлігэнцыі прабудзілася нацыянальнае пачуцьцё, за гэта, як сьветка, ручаюся.

Тыповым прыкладам злых і зьедлівых выказваньняў маіх сугутурнікаў пра ўладу былі папулярныя жарты пра засільле ў колах «ураду БССР» тае «партыйна-партызанскае» клікі, што ўзьнікла ў ходзе вайны на беларускае тэрыторыі. — Гэтыя партызаны, жартавалі мае сугутарнікі — як уварваліся ў Дом Ураду пасьля адыходу Немцаў, дык і сядзяць там дагэтуль, «трымаючы абарону».

Цікава, што ўсе мае наведваньні Менску (я быў там тры разы) супадалі зь нейкімі ня зусім звычайнымі абставінамі.

Першы раз, памятаю, увесь горад быў усхваляваны выбухам, які зьнішчыў у Менску вялікую радыяхвабрыку[208]*. З гэтае прычыны была процьма пагалосак: ад меркаваньняў пра «шпіёнаў» да больш цьвярозых гутарак пра недапушчальныя парушэньні тэхнікі бясьпекі на бальшыні менскіх прамысловых прадпрыемстваў. У часе майго другога візыту здарыўся выпадак трагікамічнага характару: аварыя ўрадавае машыны, калі яна на павышанай хуткасьці пераадольвала найкарацейшую адлегласьць ад будынку ўраду да чыгуначнае станцыі. Дарожны выпадак — сама па сабе рэч сумная, але мянчане зларадніčалі: «Ага! Так ім і трэба — абжорам урадохам! Дарогі тае — пехатой колькі хвілін. А ім навет ні ў галаве тое, што можна рухацца йнакш, як у сваіх “чайках” ды “волгах”. Вось лёс і пакараў».*

Урэшце, апошні раз я быў у Менску ў гарце буйных выпадкаў, зьвязаных з маім собскім лёсам. Я прыляцеў самалётам, каб перасьцерагчы некаторых сваіх менскіх знаёмых пра тое, што на маёй кватэры (я жыў тады ў Кастраме) КДБ зрабіў ператрус, цікавічыся маймі знаёмствамі ў цэлым Саюзе. Пры гэтым канфіскавалі мае прыватныя лісты, запісныя кніжкі, розныя паперы. Я ўважаў за свой абавязак перасьцерагчы ўсіх людзей, якіх у сувязі з гэтым маглі-б дапытваць. Дагэтуль з удзячнасьцяй прыгадваю, як сардэчна паставіліся да мяне ў Менску мае беларускія сябры, выказваючы поўнае разуменьне мае сытуацыі, даючы маральнае падтрыманьне й выяўляючы традыцыйную гасьціннасьць. І гэта ў мамэньце, калі мяне страшэнна сачылі, калі даводзілася аглядацца й кідацца на ўсялякія хітрыкі!

Я пакінуў Савецкі Саюз у травені 1975 году. Ужо знаходзячыся ў Канадзе, воляй выпадку пазнаёміўся зь беларускімі эмігрантамі, што зноў дало мне нагоду задумацца й памеркаваць над тымі ці іншымі пытаньнямі, датычнымі да Беларусі, ейнай гісторыі, культуры, ейнага цяперашняга статусу. Асабліва

---

[208] Маецца на ўвазе выбух у цэху па вырабе тэлевізійных футаралаў на Мінскім радыёзаводзе, які адбыўся 10 сакавіка 1972 г. і ў выніку якога загінулі да 143 чалавек.

памысным для сябе ўважаю факт свайго знаёмства з выдатным беларускім пісьменьнікам і грамадзкім дзеячом Кастусём Акулам. Гутаркі зь ім, супольны ўдзел у некаторых культурных і палітычных акцыях спрыялі майму больш грунтоўнаму, як раней, разуменьню беларускіх праблемаў, ідэялягічных тэндэнцыяў, спадзяваньняў ды імкненьняў.

Як Расеец і антыкамуністы, я, рэч ясная, гляджу на шмат што вачыма расейскага чалавека й прыхільніка свабоднае Расеі. Аднак самую гэтую ідэю я ўяўляю сабе як рэалізацыю прынцыпу запраўднае дружбы ўсіх паняволеных народаў. Такога прынцыпу нельга ўжыцьцявіць бяз прызнаньня права на поўную й бязумоўную свабоду ўсім паняволеным камунізмам людзям і нацыям. І тое, што дзякуючы маім сустрэчам і роздумам, перада мной раскрылася — у розных выявах — вялікая, прыгожая й свабодалюбівая душа беларускага народу, гэта я ўважаю за адну зь бессумлеўных удачаў свайго жыцьцёвага шляху.

ВАСІЛЬ САСНОЎСКІ: ТЭРАРЫСТ ЦІ ДЫСІДЭНТ?

25 траўня (некаторыя крыніцы называюць іншую дату — 26-га) 1977 г. нехта В. Сасноўскі, пагражаючы «бомбаю» (насамрэч гэта быў муляж), запатрабаваў, каб самалёт АН-24 рэйса Рыга — Даўгаўпілс змяніў курс і ляцеў у Швецыю. Пілот падпарадкаваўся.

У Стакгольме шведскія ўлады Сасноўскага арыштавалі, але выдаць у СССР адмовіліся. Самалёт з камандаю і 18 пасажырамі быў вернуты 27 траўня, Сасноўскі ж, атрымаўшы, з аднаго боку, палітычны прытулак, з другога — быў зняволены да пачатку суда.

Для краіны Саветаў ён быў адназначна тэрарыстам: 3 студзеня 1973 г. згодна з Указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета ССР захоп самалётаў пачаў кваліфікавацца як асобны від злачынства. Крымінальныя кодэксы саюзных рэспублік прадугледжвалі пакаранне ў выглядзе пазбаўлення волі ад 3 да 10 гадоў, у выпадку ж Сасноўскага (з пагрозамі) — да 15 гадоў ці смяротнага пакарання.

Як выглядае, для шведскіх уладаў сітуацыя была не настолькі адназначнаю. І не толькі для іх.

Ужо на пачатку ліпеня супрацоўнік рэдакцыі нью-ёркскай газеты «Беларус» Янка Запруднік атрымаў ліст ад лонданскіх суродзічаў.

Лёндан, 2.VII.77

Дарагі Доктар Запруднік,

Перасылаю фота-копію ліста Васіля Сасноўскага, які сядзіць у швэдзкай турме й чакае суду. Цяпер няма сумніву, што ён беларус. На маю думку, яму трэба дапамагчы, але ня крыкам у нашых газэтах. Калі-б хто ад Вас мог зьвярнуцца да Амэрыканскіх дзейнікаў, было-б пажаданым. Наш суродзіч

толькі ўцёк, нікога ня раніў, не забіў. Цяпер супроць яго Саветы павялі вялікую нагонку: Совет Віклі Прэсс[209] *і інш. Што тут зроблена ў гэтай самай справе, Вы ўжо ведаеце ад сп. Міхалюка*[210] *й Навары*[211]*. [...]*

Прывітаньні!

+ Часлаў С.[212].

З Нью-Ёрка ў шведскую турму пачалі дасылацца нумары газеты і прынагодныя лісты. Пісаў і Сасноўскі. Ягоная карэспандэнцыя — унікальная магчымасць даведацца пра ўгоншчыка як пра асобу і пра ягоныя матывы.

4.6.77 г.

Паважаныя сябры, Беларусы.

Вялікае вам дзякуй за тое, што Вы, у цяжкую для мяне гадзіну, падтрымліваеце мяне духоўна. Шчырае за гэта Вам дзякуй. Маё прозвішча Васіль, па бацьку таксама, а фамілія мая — Сасноўскі. 20-га чэрвеня мне споўніцца 38 гадоў. Нарадзіўся я ў Гомельскай вобласці. Па сваёй працы праехаў я па ўсёй Савецкай краіне. Шмат чаго можна паведаміць, але гэтага на паперы нельга зрабіць, таму што я знаходжуся пад арэстам. За тое, што я паветраным шляхам пераляцеў у гэтую краіну. Мяне будуць судзіць, на які срок, я яшчэ не знаю. Вось якія маі справы ў наступны час. Прабачце, што я вельмі мала змог Вам напісаць.

---

[209] ***«Sowiet Weekly»*** — прапагандысцкая газета, друкавалася Савінфармбюро ў Лондане ад 1942 да 1991 г.

[210] Маецца на ўвазе Янка Міхалюк.

[211] **Павал Навара** (1927–1983), грамадскі дзеяч. Ад 1947 г. жыў у Лондане. Быў адным з заснавальнікаў Згуртавання беларусаў у Вялікабрытаніі і рэгулярна абіраўся ў Галоўную ўправу арганізацыі. У 1954 г. быў адным з ініцыятараў стварэння Англа-беларускага таварыства. У Галоўнай управе ЗБВБ часта абіраўся на пасаду старшыні, а таксама доўгі час ў 1970-я гг. быў сакратаром арганізацыі.

[212] **Часлаў Сіповіч** (1914–1981), рэлігійны дзеяч, стваральнік беларускага рэлігійна-грамадскага асяродка ў Лондане, ад 1960 г. — грэка-каталіцкі біскуп.

Яшчэ раз я вельмі ўдзячны Вам за Вашы хлопаты.
Да пабачэння.

В. Сасноўскі.

P. S. Свайго адрасу я нязнаю.

6.6.77 г.

Са шчырым прывітанням да Вас, паважаныя землякі!

Ваш ліст я атрымаў, які Вы прыслалі ў травні, і даў адказ, нязнаю, чаго Вы не атрымалі майго ліста. У наступную гадзіну пакуль знаходжуся пад аховай следчай улады. Кажуць, што ў канцы ліпеня будзе суд, сам я дасканальна ня знаю. Вы пытаеце на мой погляд на жыццё. Мой погляд на жыццё такі, як і ўсіх людзей, якія маюць поўную свабоду. Ды хіба ж на паперы можна расказаць, гэта калі ў сустрэчы, там можна расказваць усё, а каб перанесці на паперу сваю думку, то трэба быць добрым паэтам. Ды я знаходжуся яшчэ і пад цэнзурай як падследчы. Каб усё было добра на Радзіме, хіба я быў бы тут, а калі цябе застаўляюць, што-б ты мусіў што-небудзь зрабіць і каб цябе схаваць, як грошы ў кішэню, каб ты не пытаўся стада за сабой вясці ў шкоду, дык мусіш пайсці на ўсё. Пры тым дыктатарскім ражыме, які існуе на наступны час на Радзіме, гэта мне здаецца да дабра не вядзе, гэта вядзе да пропасці і больш за ўсё, што гэта доўга так не будзе, можа яшчэ гадоў 15–20, не болей. Яны прывядуць самі краіну да такой дарогі, што ні ў зад, ні ў пярод, ды яны гэта й самі добра бачаць, але пакуль яшчэ ёсць калгасныя рабы, дык чуць дзержацца, але рабы сталі старымі, а моладзь усё ў горадзе, вось і подойдзе скора да канца.

Вось такія справы, зямляк. Вялікае дзякуй за хлопаты. Да пабачэння.

В. Сасноўскі.

24.6.77 г.

Паважаныя, нязнакомыя сябры.

Вялікае Вам дзякуй за тое, што Вы пажадалі для мяне добрага заканчэння маёй справы. Нарадзіўся я ў Гомельскай вобласці, у 1940 годзе. Працаваў на розных пасадах так як у

нашай (Краіне), Вы гэта і без мяне знаеце. Пайшоў на гэты шлях таму (пералёт у Швецыю), што мне не было другога выхада. Последні час мяне звальнялі з працы за тое, што я багата зарабляў (гэта калі ўзяць на рублі), а мяне власці хацелі, каб я жыў так, як жывуць мільёны нясчастных, таму што я ўжо быў (мечаны). (Папытка пераходу ў Турцыю). Пасля быў у псіхбальніцы. У наступны час нязнаю, якая мяне ждзе пакута. Сяжу пад арэстам, а жду пакарання. Вось такія маі справы.

З пашанай да Вас

В. Сасноўскі.

P. S. Вы можете пользоваться и русским языком, я в основном пользуюсь русским.

Паважаны Ян, паважаныя суродзічы!

Перш за ўсё, вялікае вам дзякуй за Вашы безкарысныя хлопаты. Мне вельмі прыемліма, што людзі з усіх частак свету клапоцяцца за маю судьбу. Ты пішаш мне, ці можна да мяне званіць, ці можна каму-небудзь з Вас пад'ехаць да мяне. Я гэткага, дарагі сябра, ня знаю, на гэтае пытаньне можа даць адказ толькі Hans Holmer[213]*, таму што я нязнаю сваіх праў у наступны час.*

У мяне быў суд 20.7.77, але прыгавор будзе вынесены, як мне паведамілі, 27.7.77. Ты пішаш, чы згаджуся я, каб хто-небудзь пад'ехаў на сустрэчу. Я не супраць таго, каб хто-небудзь пад'ехаў, калі для Вас такая сустрэча будзе прыемлімай і натхненнай. За літаратуру пытання тут няма, мне даюць чытаць шмат кніжак усякіх пісменнікаў. Ты пытаеш, чы можна выкарыстоўваць тут грошы, можна, колькі хочаш, калі ёсць. Я нязнаю, які будзе прыгавор, але мяне няправільна абвінавачвалі, і я жду рашэння суда, а там буду падымаць пытанне далей, калі мяне будуць судзіць як за цяжкое праступленне.

---

[213] **Ханс Холмер** (шв. *Hans Gillis Åke Holmér*, 1930–2002), кіраўнік Шведскай нацыянальнай службы бяспекі. Стаў знакаміты пазней за апісаныя ў лісце падзеі, у 1986–1987 гг., дзякуючы расследаванню забойства шведскага прэм'ер-міністра Улафа Пальмэ.

Фамілія маёй маці Касінская Сафія Аляксандраўна. Па жонцы ў Амэрыцы ёсць сваякі, Сітнікі. Быўшая Палеская вобласць, горад Мазыр, вёска Слабада, а зараз Гомельская вобласць — гэта радзіма Сітнік. Мая радзіма вёска Жмурнае Лельчыцкага р-на Гомельскай вобласці (старая Палеская вобласць).

Вось пакуль і ўсё.

З найлучшымі пажаданнямі да Вас.

В. Сасноўскі.

19.8.77 г.

З вялікім прывітаннем да Цябе, паважаны Янка!

Твой ліст ад 2.8. я атрымаў і «Беларус» таксама. Вялікае Табе дзякуй. На ліст, у якім ты прыслаў дапамогу, я даў адказ із Штакгольму, але ад Цябе яшчэ не атрымаў адказу. У тым лісце я незнаў, куды мяне напраўляць і мацьму чы я магчымасць з Вамі сустрэчу. Цяпер адказваю, што магчымасць такая ёсць і яна неабходная. Тут я працую, а ў застаўшыеся гадзіны прабую вучыць шведскую мову, але яна вельмі цяжка даецца, так як няма настаўніка. Прабаваў званіць да хаты, але Масква не пазволіла. Вось як? Але нічога, найглаўнейшае я выканаў, толькі ў свой час баяўся, каб мяне не заграбасталі з некаторымі бумагамі ў арыгінале, калі я працаваў там. Безмоўна, мяне пасцігла-б тая кара, што і Пяньков. Адзін раз я быў ужо на самым краю, але выкруціўся, за што пабыў у іх руках. Гэта я гавару аб случаі ў 1974 годзе на «Каўказе». Цяпер жду, што пад'едзе з маіх землякоў, надзеючыся што ты мяне зразумееў? Я не знаю, чаго так доўга ідуць нашы лісты? Ну, нічога, абы ішлі, хоць медленна.

Усяго Табе найлепшага, прывітанні ўсім маім землякам.

Васіль.

25.10.77 г.

Паважаны мой Янка, са шчырым прывітаннем да цябе Васіль. Вось ужо прайшло болей як два месяцы, як я не маю ад цябе ніякіх вестак, можа, ты не пішаш, чы другія якія прычыны. Адкажы тады, можа я цябе чым-небудзь паскарбіў. Я ждаў

Раю[214]*, якая па тваёй пратэкцыі хацела заехаць да мяне, але не заехала. 23.10 у мяне быў Міша Сінкевіч, сын Віктара*[215]*, ты да яго пісаў пісьмо, і мы дагаварыліся аб усім неабходным, я даў сваё сагласься, калі ёсць такі закон у Швецыі, я аб гэтым ня знаў. Ён сказаў, што будзе гаварыць з адвакатам. Янка, ты напішы хоць два словы заказным пісьмом, каб я знаў, у чым справа твайго маўчаньня. Я табе адправіў ужо тры пісьма, гэта чацвёртае. Усяго табе добрага.*

Да пабачэння,

Васіль.

15.12.77 г.

Янка, добры дзень да Цябе!

У мяне да Цябе вялікая просьба, каб ты адправіў гэты ліст да А. Салжаніцына[216]*. Справа ў тым, што гэта вялізарнейшы пісьменьнік, які знаёмы з жыццём, і ён, калі згодзіцца, то дапаможа ўкласці вялізарную цікавасць як да чытачоў, так і на пользу обшага ўкладу. Янка, ты мяне прабач, але я хачу напісаць тое, што ў маёй душы ў наступны момант. А ў мяне на душы вось што. Да мяне пішуць вельмі багата людзей, і добрых 50 % прадлагаюць розныя свае паслугі, але абавязкова на якіх-та ўмовах. Чаму гэта так? Адкажы. Другое, я ў наступны момант пры ўсёй маёй жаданасці не хачу пісаць абы-што, а напісаць сур'ёзнае што-небудзь, баюсь, таму што для гэтага ёсть у мяне ўсе асновы. Каб я быў у Англіі чы Амэрыцы, то гэта другая справа, а тут вельмі не надзёжна я сябе чувствую (адчуваю). Вось дажа ты пісаў і перастаў чаму-та. Чаму? Мне дапамога, Янка, матэрыяльная зараз ня трэба, калі трэба будзе, то я здаровы чалавек, і зараблю для сябе, дарам хлеб есці ня буду,*

[214] Маецца на ўвазе Раіса Станкевіч.

[215] **Віктар Сянкевіч** (1926—?), журналіст, гісторык, грамадскі дзеяч. У той час жыў у Іспаніі, чытаў лекцыі ў Каталіцкім універсітэце г. Памплона. Ад 1992 г. жыў у Сан-Францыска (ЗША).

[216] **Аляксандр Салжаніцын** (рус. *Александр Солженицын*, 1918–2008), расійскі пісьменнік, публіцыст, грамадскі дзеяч, дысідэнт. Лаўрэат Нобелеўскай прэміі па літаратуры 1970 г.

але як не хапае падтрымкі маральнай, калі ты знаходзішся ў чужой краіне, а гэта самае найважнейшае. Я трохі разабраўся ў гэтым і сам за 10 месяцаў, але гэтага яшчэ недастаткова! У наступны момант я, Янка, закончыў свае расчёты па турбіне і прыйшоў да поўнага заключнага канца. Калі я выйду, я думаю даць людзям электраэнэргію, самую дзяшовую, самую бязврэдную для акружнай срады, як кажуць, вечную. Гэта не хвастаўство, Янка, і не фантазёрства, гэта 100 % праверанцыя даныя, і ў прымітыўных умовах іспытаны. Праўда, трэба будзе яшэ адшліфоўка, але гэта ўжо дэталі маленькія, галоўнае, ідэя мая — правільная была, якая на днях падцвярдзілася маімі праверкамі.

На гэтым і закончу.

Усяго табе добрага, да пабачэння.

В. Сасноўскі.

1.9.1978 г.

Нартэлья[217]

Паважаны мой Янка!

Атрымаў ад цябе апошні нумар «Беларус», дзе прачытаў аб тым, што і мяне счытаюць дысыдэнтам, а не «тэрорыстам». Янка, справа ў тым, што я ніколі не займаўся адкрытымі выступленнямі супраць улады, але я думаю, што я тожа ўнясу свой вопыт і пазнанні для барацьбы з крамлёўскімі анархістамі, але зараз я не магу, таму што калі я маўчаў сорак гадоў, то памаўчу і гэтыя два гады, таму што калі я пачну гаварыць, то я магу і ня выйсці адсюль. Швецыя — гэта не Нямеччына чы Амерыка, я думаю, ты мяне зразумееш? — потым, як зустрэнемся. Вось таму я і ня хочу пакуль чапляць тыя пытанні, на якія я хочу адказаць, але не магу. Бачыш, тут на западзе маюць такую інфармацыю, якая дае магчымасць трохі арыентавацца, але праўдзівай інфармацыі вельмі мала. Я не разумею можа чаго, але як прачытаеш пра розныя здзекі над людзмі і другое, што здзіўляешся над тым, што запад застаецца ў большай частцы

---

[217] **Нартэлья** (анг. *Nortelja*) — мястэчка ў Швецыі.

пасіўным наглядачом. Чаму? Таму што вялікая палітыка ня хоча ўлазіць у нашы пытаньні, а калі і ставіцца другі раз якое-небудзь пытанне, то Масква толькі павядзе пальцам, і ўсе з гэтым згаджаюцца. Чаму? Вельмі багата гэтых «чаму». Я думаю, што я ўсё-такі можа троху здзьвіну некаторыя напрамкі, праўдзівей, думкі некаторых палітыкаў, адкрыю ім вочы на ту «праўду», якую праводзяць у жыцьцё за «чырвонай» сьцяной, а калі яны і к гэтаму застануцца глухімі, то я не завідую ім. Так што дзякую Табе, Янка, толькі за тое, што Ты сгаджаешся с тым становішчам, якое я заняў. Я не прывёз радастных вестак, а тое, што я скажу людзям, гэта праўда, а Ты сам разумееш, што «нашы» за праўду ідуць на ўсё. Так што хай хлопцы не дзяржаць крыўды на мяне, таму што сказаць хлусню я ўжо ня хачу. А зараз два, тры словы аб сваім жыцці. Мяне маюць хутка перавесці ў другую турму — адчыненага тыпу, тады я напішу Табе, гэта больш свабодная турма, там будзе трохі лягчэй. Шведскую мову я ўжо трохі адолеў, гаварыць медленна ўжо магу, думаю, што калі вазьмуся за ангельскую, калі прыеду, то за два гады вывучу с Божай помашчу. Пішу трохі, як кажуць, раблю наброскі чернавыя для кніжкі, даю думкі на паперы, а пасля як хто дапаможа, то будзе вельмі інтэрэсная кніжка. Вось такі справы, да палавіны срока мне засталося восем месяцаў, а там Бог дасць і волю.

Шчыра твой сябра,

Васіль.

Tillberga[218]

21.01.79 г.

Паважаны мой Янка, добры дзень да Цябе. Атрымаў я ад Цябе 25.9.78 газету, а праз чатыры дні быў адпраўлены ў адкрытую вязніцу. Тут больш свабодна, каждую другую нядзелю атрымліваю двухдзённы водпуск, калі мяне выпусцяць на палавіне срока, то засталося чатыры месяцы. Праведзены час

[218] **Тылберга** — мястэчка ў цэнтральнай Швецыі, у муніцыпалітэце Вестманланд.

у вязніцы я не правёў як бяздзельнік, вывучыў трохі шведскую мову, хоць і ня меў настаўнікаў (буду мець такую магчымасць пасля асвабаджэння), а так-жа закончыў свой энергетычны праект, праўда, трэба будзе яшчэ пасядзець з праектантамі, калі я найду, з кім заключыць кантракт, але гэта я думаю зрабіць пры помацы як Тваёй, так і другіх нашых людзей, таму што гэтая справа вельмі сур'ёзная. Мне здаецца, Янка, што я найшоў вялікае адкрыццё ў электрычнай праблеме, толькі адна ўстаноўка можа даваць да паўмільёна кв. электрычнай энергіі і каштуе менш, чым сушчаствуюшчыяісточнікі на сенняшні дзень. Вельмі хацеў-бы пачуць ад цябе па гэтаму пытанню савет, і другое: засталося да мая, да канца мая, я вельмі хацеў-бы жыць не тут, таму што калі я пачну гаварыць, то мяне насцігне учасць такая, як і балгара ў Лондане[219]*, пагэтаму мне патрэбна перабрацца да Вас, а для гэтага я незнаю, што патрэбна, парай. Вось, здаецца, пакуль і ўсё.*

Да пабачэньня й з найлепшымі падажаннямі.

Твой Васіль.

Паводле «Ведомостей Верховного Совета СССР» (ад 6 февраля 1980 г.) Прэзідыум Вярхоўнага Савета СССР выдаў Загад аб пазбаўленні Васіля Васільевіча Сасноўскага савецкага грамадзянства. Шведскі суд прыгаварыў яго да чатырох гадоў зняволення.

У Нью-Ёрк гэты чалавек ніколі не прыехаў, перарвалася нават лістоўная сувязь. Што здарылася з ім? З яго планамі пра кнігу, з яго вынаходніцтвам? Дый кім ён быў урэшце: дысідэнтам, змагаром з рэжымам? Авантурыстам у пошуках лепшага жыцця? Злачынцам? І як склаўся ягоны лёс па вызваленні? На ўсе гэтыя пытанні яшчэ трэба шукаць адказы.

---

[219] Маецца на ўвазе балгарскі дысідэнт **Георгі Маркаў** (1929–1978), што ўцёк з Балгарыі, жыў у Лондане, працаваў на БіБіСі і быў забіты спецслужбамі праз ін'екцыю рыцыну.

Дык вось багатая чужына,
Глядзі, ледзь толькі паспявай.
Даўно мы чулі пра краіну,
Што ў ёй — нібыта самы рай.

Іду ў Нью-Йорку, пазіраю,
Вакол агні, агні гараць…
Не ведаю адносна раю,
А што багата — дык відаць.

Такіх вітрын нідзе не стрэціш…
Якіх там ні пабачыш цуд!
Відаць, што толькі ёсць на свеце,
Сабрана за стагоддзі тут.

І ўсё крычыць, кудысьці мкнецца.
У тым нямала пекнаты,
Ды мне, Амерыка, здаецца,
Залішне ганарышся ты.

Ты паглядаеш, як з узгорка,
Вядома пыха ўсім твая,
Паслухай жа, тваім Нью-Йоркам
Захоплены не вельмі я.

Праспекты, стрыты, што цясніны,
Як бы на мерку на адну,
Каля такіх прастораў сініх
Стаяць бы тут прыгажуну.

Ён мог бы фарбамі іскрыцца
І вежы стромыя ўздымаць,

А то каробкі-камяніцы
Пахмура-шэрымі стаяць.

І небаскробы цешаць мала,
Як тыя прывіды кругом,
Як быццам пашчапаў хто скалы
На часткі дужым калуном.

І тым агнём рэклам стракатых
Не мог Нью-Йорк мяне крануць.
Ну што з таго, што ён багаты?
Яму мы ведаем цану.

І хоць у сейфы Уол-Стрыта
Ліецца золата ракой,
Мы знаем, як яно здабыта, —
На ручаях крыві людской.

Усё здабыта пад прынукай,
Усіх пакут не прыгадаць...
Ёсць у твайго народа рукі,
І залатыя, што й казаць,

І пазайздросціш часам, можа,
Як на умельства паглядзіш.
Ды ён не ўвесь жыве ў раскошы,
Дарма аб тым на свет крычыш.

Яшчэ па нетрах цёмных, дымных
І ў ясны дзень вісіць смуга,
І за пахлёбкаю нішчымнай
Стаіць даўжэзная чарга.

Там боль, пакуты і пагарда,
І поўніць гнеў людскую кроў,
Іх мала радуюць мільярды
Тваіх тузоў-уладароў.

Хоць ззянне золата не змеркла,
Але чыё яно, чыё?
Каму тут рай, каму ж і пекла,
Тут, кажуць, кожнаму сваё.

А мы законамі другімі
Узгадаваны ў барацьбе.
Мой родны край, мая Радзіма,
Я так сумую па табе!

Пятрусь Броўка. На чужыне

ВЕРНІКІ

[Жнівень 1987]

Дзень добры вам, сябры!

Як добра, што я маю гэту магчымасьць пісаць вам. Ужо тры тыдні я, мая жонка і сынок Давыд выехалі з Савецкага Саюза на сталае жыццё ў Вялікабрытанію. У горадзе Бірмінгеме жыве дзядзька[220] *маёй жонкі, дзе мы пакуль і знаходзімся. Мы яшчэ надта не ў старым веку, мне 31 год, а жонцы 36. Сыну нашаму чатыры гады. У СССР мы жылі недалёка ад горада Вільні. Я сам з гораду Маладэчна, дзе і цяпер жывуць мае бацькі, браты ды сёстры. Жонка мая Тамара з горада Навагрудка. Па нацыянальнасці мы беларусы. Належым да царквы Пятідзесятнікаў. Да веры ў Бога мы прыйшлі ўжо сталымі. Да палітыкі мы таксама не ставімся абыякава. Мы за сапраўдную дэмакратыю як у Савецкім Саюзе, а таксама ў ваусім свеце. Лічым за лепшае каб і наша Беларусь была вольная, але пакуль гэта немагчыма. Хоць ніякага граха няма жадаць вольнасці, але гэта не зусім па сэрцу было і ёсць кіраўнікам Савецкага гасударства або краіны. Мы ня былі жывучы ў СССР актыўнымі змагарамі за паважанне праў Беларусі як рэспублікі. Але мовы нашых бацькоў, дзядоў трымаліся як маглі. Гэта было вельмі цяжка, і цяпер не палягчэла. Бо пераважная частка беларусаў адышла або адыходзіць ад беларускай мовы. Чаго граха таіць, мы таксама незаўсёды, ні кожны дзень, ні кожны час размаўляем чыста па-беларуску. Ужывалі больш змешаную беларускую мову з рускімі словамі. Але заўсёды памяталі, што мы беларусы. І колькі яшчэ было і ёсць такіх паміраючых беларусаў. Яны лічаць сябе беларусамі,*

---

[220] Маецца на ўвазе **Міхась Баяроўскі** (1924–2013), грамадскі дзеяч. Пасля Другой сусветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам ЗБВБ. Жыў у Бірмінгеме.

а беларускім языком не карыстаюцца, толькі змешанным языком. Гэта вялікае гора. Што датычыць гора, то яно началось ужо даўно. Мой татка Грыгальчык Антон Пятровіч, просты селянін, быў вывезяны да Сібіры і прабыў там с 1939 года ажно па 1953 год. Усё яго юнацтва прайшло ў вельмі цяжкіх умовах. Я таксама нацярпеўся шмат. І хоць здекваліся нада мной за маю веру ў Бога (я ня мог працаўладкавацца, быў прызнаны ў шпіталі хворым на нэрвы), гэта па моему тожа не абышто. У 26 гадоў я ажаніўся ды пераехаў на жыццё з Маладзечна ў Вільню. На гэты перыяд майго жыцця прыйшлось пакуль самая цяжкае выпрабаванне. За рэлігійные пераканані была асуджана мая жонка, гэта здарылась у канцы мая 1983 года. Наша рэлігійная дзейнасць не з'яўлялась вар'яцкай. Я і мая жонка толькі хацелі аддаваць Богу тое што належыць Яму, а цару, што належыць яму. А ўлады не хацелі рэгістраваць нашу царкву за такія пераканані. Нас штрафавалі, у маёй кватэры двойчы праводзілі абшукі, гэта ўжо здарылася, як мы жылі ў Вільні. Ну і канцы канцоў быў суд. Мая жонка Тамара 3 гады лагяроў общага рыжыму як бы за хлусню на Савецкі парадак, за тое, што яна пісала заявы, дзе крыўдзілася на нібы цяжкія ўмовы жыцця і асабліва хрысціянскага жыцця. Уладам надта не падабалась, што мы ждалі выехаць да краін Захаду. І ў рэшце так вось атрымалась. Савецкі суд выявіў «гуманасць», улічваючы тое, што мая жонка хутка павінна была радзіць, ей табор змянілі ссылкай. Якую мы разам адбылі ў Літве, некалькі дзесяткаў кілёметраў ад Вільні. У 1985 годзе жонка мая сталася вольнай. Але адносіны улад да нас і да нашай царквы не змяніліся. І вось у 1987 годзе ў красавіку нам сказалі ў МВД Літвы, каб мы сабіраліcь эміграваць, што мы і зрабілі. І выехалі з Савецкага Саюзу 28.V.1987 года. Настрой у нас не надта добры. Родны кут ёсць родны кут, але слава Богу за ўсё. Я хочу выказаць вам падзяку за беларускае слова, як на бумазе, дык і па радыё. У Беларусі, як мы былі, было толькі магчымасць слухаць вольных беларусов па радыё, і гэта было вельмі каштоўна. Каб жа там былі незалежные газеты або часопісы. На жаль не.

Чулі мы пра кніжку Бембеля[221] або пра Кукабаку. І тут былі за праўду пакрыўджаных. Хацелась бы нам вельмі мець дыск або магнітафонную касэту з сьпевам Данчыка[222]. Але ня ведаем куды павінна пісаць і грошы пасылаць. Канчаючы гэта пісьмо хочым мы сказаць, што хочым трымацца беларускай грамадскасць на Захадзе, мусіць па-першае ў Ангельшчыне. Ну а вам хочым пажадаць усяго найлепшага, хай прыдзе час або такая «галоснасць», калі газэты «Беларус» і падобныя ім змогуць прадавацца ў Менске і па ўсёй Беларусі. На памяць невялікі верш высылаю свой:

Там

Там... ганьба тваім сынам быць,
Пашана — расейцам!
Там… лічаць мове нашай ня жыць!
Толькі ня ўбачыць свету смерці
Нашага месца.
Беларусь ёсьць каму бараніць,
Ні адзін Бембель яшчэ знойдзецца.
Але хай і без мяне, і без цябе, мой сябр,
У барацьбе той не абыйдзецца.

Прашу прабачэння, сябры, за свае памылкі, іх мусі будзе ў маім пісьме. (Я не вывучаў сваёй роднай мовы ў школе. Я рос у горадзе. Але ўжо потым займаўся самаадукацыяй. Вершы пісаў і раней як па-беларуску, так і па-руску). Гэты верш можыця ўжываць як на вашу думку. Хацеў бы я атрымаць ад вас ліста, ці

---

221 Маецца на ўвазе кніга: Бембель, Алег. Роднае слова і маральна-эстэтычны прагрэс. Лёндан, 1985.

222 **Багдан (Данчык) Андрусышын** (нар. 1958), спявак, журналіст, грамадскі дзеяч. Скончыў факультэт масавых камунікацый Нью-Ёркскага ўнiверсітэта. Ад юнацтва захапляўся беларускімі песнямі. У 1977 г. запісаў першы альбом «Беларусачка». У 1981 г. ездзіў з канцэртамі на Беласточчыну, а ў 1989 г. упершыню прыехаў у Беларусь, што стала вялікай культурнай падзеяй. У 1997 г. спыніў канцэртную дзейнасць. Працуе на Радыё «Свабода». Жыве ў Празе.

ясней адказа на маё пісьмо. Можа і ў вас будуць яшчэ пытаньні да нас, то пішыця, будзем вельмі ўдзячнымі.

Грыгальчык Пётр[223] *Антонавіч*
Баяровская Тамара Гаўрылаўна
Баяроўскі Давыд Пятровіч

Да пабачэння.

Прывітанне вам, паважаны спадар, а таксама ўсёй радакцыі газэты «Беларус».

Вельмі я ўдзячны вам за кружэлку Данчыка, гэта сапраўды беларускія спевы, гэта нашы спевы, гэта цудоўна. Калі будзе, прышліце мне і касэту з спевамі, але вы пісалі дарэчы што ёсць. Дрэнна, што я пакуль не магу вам за гэта адплаціць грашыма. Прабачце, яшчэ толькі становімся на ногі мы. Што датычыць матарэяла «Беларусі» наконт баптыстаў у Беларусі, то я згаджаюсь з думкай «Беларуса» аб гэтым пытані, толькі б хацелась больш яснага каментару да пададзенай інфармацыі. Сапраўды баптысцкая і петідесятніцкая царква нідзе так ні моцна колькасна, як на Беларусі ды Украіне, я таму сведка. Як добра, што ў гэтых царквах ёсць ужо спевы і пропавядзі на беларускай мове, хоця службы цалкам яшчэ ні ідуць на беларускай мове аднак гэта ўжо шаг наперад. Ранее усё і ў баптыстаў на Белорусі было па-расейску. Цяпер відавочна — адраджэнне, свайго, бацькоўскага. Мне прыходзілася пісаць вершы на рэлігійныя тэмы на сваёй роднай мове, і яны чыталісі ў царквах. Спачатку з мяне смяялісь, асабліва самыя беларусы, якія абрасеялісь. Вядома вершы мае былі можа і слабыя з усіх бакоў, я ж мову бацькоў і дзядоў маіх і ў школе не вучыў, я сам яе пра сябе вывучыў. Аднак дзякуй Богу, я ні здрадзіў ні сваей Бацькаўшчыне, ні царкве. Магчыма, я і ні моцны змагар быў за Беларусь, каб яна засталася Беларусьсю, я ні дайшоў яшчэ да

[223] Сям'я Пятра Грыгальчыка здолела выехаць з СССР пры падтрымцы Згуртавання беларусаў у Вялікабрытаніі і асабістым умяшальніцтве Маргарэт Тэтчэр. Праз некаторы час пасля прыезду ў Вялікабрытанію Грыгальчык з сям'ёй выехаў у ЗША. Гл.: Гардзіенка, Натальля. Беларусы ў Вялікабрытаніі. Мінск, 2010. С. 227.

падпісвання лістоў-пратэсту Савецкаму ўраду, як цяпер робяць ужо на Беларусі шмат хто з інтылэгенцыі і працоўных. Хочыцца сказаць, гэта вялікі крок наперад, што Беларусь пачала «прасынацца». Але відавочна, што ў гэтым руху «наперад» шмат камуністаў-беларусаў, якія можа чакаюць, што Савецкія ўлады могуць даць Беларусі, ні памерці, могуць аддаць Беларусь, усі тое што ў Яе было пахабна адабрана. На маю думку «Крамлёўскія сатрапы» цяпер не адкажуць станоўча на гэтыя лісты грамадзкасці Беларусі. Але стукаць у гэтыя «дзверы» патрэбна, нідзе яны ні дзенуцца, адчыняцца. А на Беларусі, патроху, патроху, і абудзіцца сапраўдная дэмакратычная думка, працэс гэты пачаўся, хоць і напачатку начале з мясцовымі каммуністамі. Магчыма, і утворэння арганізацыі, я б жадаў сапраўдна дэмакратычных арганізацыі, ані экстрэмісцкіх левых, ні правых. Аднак ні будзем залятаць наперад. Каб на нашай Бацькаўшчыне працэс дэмакратызацыі ішоў як належыць, ужо шмат што робіць ваша праца, і газэта «Беларус», хочыцца толькі пажадаць яшчэ больш дакладных атрыкулаў на ўсе тэмы. Мяркую з часам з’явяцца і добрыя карэспандэнты у газеце, і з самой Беларусі, гэта было б надта добра. Я таксама згодзен быць і заставацца назаўсёды тут Беларусам, калі прыдзецца. Але маю надзеі павярнуцца да вольнай і дэмакратычнай Беларусі, дзе б сапраўды паважалась чалавечая годнасць. Як бы хацелась, каб усё гэта рабілась бяз гвалту, вайны, каб сапраўды дэмакратыя прышла на нашу Бацькаўшчыну, ні па крывай дарозе. Дрэнна, што няма на Беларусі сваёй Беларускай праваслаўнай царквы. Дакладней ёсць царква, але службы там ні ідуць на беларускай мове, гэта дрэнна вельмі. Што я мог пачуць, калі быў у каталіцкім касцёле на Беларусі, усё па-польску, што гэта!? І тыя хто ходзіць у касцёлы, лічаць сябе, ды і іх лічаць палякамі. Гэта ж няпраўда. Я згаджаюсь што ў Беларусі есць этнічныя палякі, але есць і беларуская каталіцкая царква. У гэтай справе, каб Беларускі народ быў адзіны пры існаванні розных рэлігійных плыняў трэба шмат працы газэты «Беларус», каб беларуская мова і на Беларусі, у рэлігійных службах, была мовай службовай. Гэта таксама ні

дасці памёрці беларускай нацыі, і яе культуры. Цяпер што датычыць праграмы радыё «Свабода» на беларускай мове, я магу сказаць толькі добра. Калі я жыў там, гэта быў толікі адзін канал сапраўднай інфармацыі. Гэтыя перадачы слухаў я, а таксама некаторыя мае сябры ў Маладзечне, а таксама ў Вільні. Пярадачы вядома глушыліся ды і глушацца. Але мы слухалі іх ды і слухаюць людзі. Так у першыню я пачуў пра Кукабаку, што ён у зняволенні. Гэта было вялікае дзіва, у нас у Беларусі, дзе усе такія забітыя, во знайшоўся чалавек, Беларус, з вялікай літары. Затак усё толькі рускія або украінцы, ну і вядома літоўцы, усе болі не здавалёныя іх становішчам, усе у іх узнікаюць усялякія там групы дэмакратычныя. І шмат хто з беларусаў, трэба сказаць. далучаўся да рускіх дысыдэнтаў або украінцаў. Быць разам, німа нічога дрэннага, але галоўнае застацца Беларусам. І вось на Беларусі пачаўся рух, і добра нічым мы ні горш за іншыя народы. Што датычыць вас, то я памятаю савецкія газэты вас называлі здраднікам і фашыстам, каб людзі адхіснуліся ад радыё «Свабода», што там працуюць адны паліцаі. Але ўсё роўна людзі слухалі ды слухаюць. У тых. хто абвінавачвае вас, рукі у саміх у крыві. Мой тата правёў 15 год у табарах за Сталінам, за тое, што любіў працаваць на зямлю. «Кулак» — ды і ў Сібір. Прабачэння у яго ніхто ні папрасіў аж да гэтых часоў. Слаба яшчэ каштуе савецкая літасць да грамадзян, якія былі і есць зняволеныя за свае думкі ды словы. Мая жонка гэта спытала, калі была засуджана на 3 гады нібы за «клевету» на «советский общественны строй». Яна ж хацела быць веруючай і заставацца грамадзянінам сваёй Бацькаўшчыны і мець усе правы на жыццё. Але гэта не спадабалась Савецкай уладзе, у выніку яна апынулась у Савецкім судзе. У астатні час шмат вязняў савецкіх табароў ужо на волі, «літасць» улад. А павінна быць толькі амністыя, а адпаведныя законы, на якіх забівалась сумленне, павінны быць скасаваныя. Што датычыць Кукабакі, трэба нам усім тут дамагацца ад Савецкіх улад, каб ён быў на волі. Я згодзен і галадаваць за яго, вашыя думкі наконт гэтага пытання выкажыцца, добра? Ну і вядома і дэманстрацыі каля савецкіх установаў патрэбны. Гэта было, хай будзе на далей.

Вось такі прабачце у мяне атрымаўся доўгі ліст. Надта б я хацеў ведаць гісторыю Беларускай рэспублікі, у 1917 годзе, калі меець якую кніжку па гэтаму пытанню, прышліце, вядома на беларускай мове. Мы ужо вывучаем ангельскую мову. Трохі гаворым, але яшчэ цяжка. Яшчэ дрэнна, што няма хоць кароткай перадачы на беларускай мове «Голас Амерыкі»[224]*, але гэта мусіць складанае пытанне. І яшчэ адно пытанне, як памёр наш пясняр Янка Купала, як гэта разумець трагічна, гэта пытанне савецкім уладам, але трэба паставіць яго беларусам усім, магчыма ён таксама замардаваны. Ну вось буду заканчваць, прабачце, калі што ні гэтак. Пішыця, буду вельмі рады. Калі якая праца ёсць, буду старацца дапамагчы вам. Вершы мае у ЗБВБ, якія пісаў астатнім часам. І так усяго вам найлепшага і поспехаў вам у вашай працы на карысці нашага народа. З маіх лістоў, што хочыце, можыце пячатаць у газэце.*

Пятро Грыгальчык, Тамара Баяроўская.

---

[224] **Радыё «Голас Амерыкі»** (анг. *Voice of America*) — радыёстанцыя з цэнтрам у Вашынгтоне, створаная ў 1942 г. У 1947 г. было арганізавана вяшчанне на рускай мове, у 1949 г. — на ўкраінскай мове, у 1951 г. — на літоўскай, латышскай, эстонскай, грузінскай, армянскай, азербайджанскай мовах. Сёння вяшчанне вядзецца на 46 мовах. Арганізаваць беларускія перадачы, нягледзячы на захады эміграцыі, не ўдалося.

БЕЗ СТАТУСУ

Яшчэ менш пэўнасці ў тым, да якой катэгорыі залічыць беларусаў, што беглі з Бацькаўшчыны не праз гвалт або эмігравалі — не ў бок Ізраілю. Наўрад ці яны былі ці хоць бы самі сябе залічалі да дысідэнтаў. Але бясспрэчна, што гэта — іншадумцы. Хоць мо і не ў тым сэнсе, якое ўкладаў у тое азначэнне Янка Запруднік.

* * *

21 студзеня 90 г., Eislingen/Fils[225]

Вельмі паважаны спадар Запруднік!

З пачуцьцём вялікай удзячнасьці чытаў я Ваш ліст, адрасаваны мне. Вялікі дзякуй за цёплыя словы, за калядны падарунак. Мне было вельмі прыемна адчуць, што я гэтуль, на чужыне, не адзін, што існуюць мае шматлікія землякі, раскіданыя па ўсім сьвеце, якія ў ліхую хвіліну здольныя сказаць мне такія патрэбныя зараз словы падтрымкі, неяк дапамагчы… Ведаеце, апасьля Вашых радкоў я нібыта уваскрос. Хай беражэ Вас Госпад!

Ну, а зараз, як Вы прапанавалі мне, распачну я скарочаны (бо ня хопіць і цэлага тому) распавяд аб сваёй долі.

Я нарадзіўся 15 кастрычніка 1954 г. у вёсцы Лобча Лунінецкага раёну Брэсцкай вобласьці ў сям'і служачых.

Па меры ўступленьня ў самастойнае жыцьцё, я вельмі хутка пачаў заўважаць яскравую неадпаведнасьць паміж тым, аб чым гаварылася з высокіх трыбунаў, і тым, што адбывалася на самой справе.

---

[225] **Айзлінген** (ням. *Eislingen/Fils*) — невялікі гарадок у Нямеччыне, у акрузе Гёпінген зямлі Бадэн-Вюртэмберг, на рацэ Фільс.

З'яўляючыся па натуры сваёй чалавекам адкрытым, я быў не ў стане замыкацца ў сабе і з ахвотаю дзяліўся «плёнам» свайго працьвеpажэньня з таварышамі.

Гэта акалічнасьць аднак вельмі хутка трапіла ў поле зроку пэўных сьпецслужбаў, і неўзабаве я быў выціснуты са сваёй першай навучальнай установы — Маскоўскага інстытуту геадэзіі, аэрафотаздымкі і картаграфіі[226] *(1973 г.).*

У 1974 г. я стаў студэнтам матэматыка-механічнага факультэту Ленінградскага ўніверсітэту, дзе празаймаўся да траўня наступнага году і быў адлічаны з фармуліроўкаю «па ўласнаму жаданьню» за рэдагаваньне нефармальнае сьцянное газэты, а гэтаксама з прычыны актыўнай грамадзянскай пазіцыі, адкрыўшай маім многім калегам-студэнтам вочы на такія пытаньні, як свабода перамяшчэньня, свабода абмену інфармацыяй, свабода веравызнаньня і г. д.

Улетку 1975 г. я паступіў у Беларускі універсітэт[227] *на адзьдзяленьне матэматыкі, аднак у выніку бязлітаснага націску на адміністрацыю факультэту з боку супрацоўнікаў КДБ і бесперапыннага цкаваньня ў адносінах да мяне праз тры месяцы навучаньня быў вымушаны пакінуць і гэтую ўстанову.*

У гэты час нязьмерна ўзрос ціск і на сям'ю маіх бацькоў. Вельмі часта школу, дзе працавала маці, наведвалі супрацоўнікі КДБ. Яны навіду ва ўсіх дапытвалі яе, дапытвалі малалетнюю сястру, зрываючы яе з урокаў і ўпарта ўнушаючы ёй думку аб тым, што яе брат — вораг. Наогул, аба мне сярод насельніцтва масіравана распаўсюджваліся ўсялякія гадасьці.

Даведзены да адчаю, у ліпені 1977 г. я ледзьве не ажыцьцявіў спробы нелегальна перайсьці савецка-фінскую граніцу з мэтаю дасягнуць Швецыі, аднак з прычынаў свае маладосьці і залішняе ўражлівасьці не разьлічыў сваіх магчымасьцяў і, уканец стомлены, быў затрыманы ў пагранічнай зоне ўзброеным нарадам.

---

[226] Больш дакладная назва: Маскоўскі інстытут інжынераў геадэзіі, аэрафотаздымкі і картаграфіі.

[227] Маецца на ўвазе Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.

Гэтага, канешне, мне не падаравалі. Умомант я быў транспарціраваны ў псіхіятрычную лячэбніцу ў г. Петразаводску, дзе, у глыбокай таямніцы ад усяго сьвету, правёў каля 2-х тыдняў, пасьля чаго зьбег і пасьпяхова дабраўся дамоў. Справа ў тым, што ў гэтай лячэбніцы мне не давалі магчымасьці нават зрабіць паведамленьне родным. Я западозрыў няладнае. На шчасьце, спроба мне ўдалася.

Потым мяне, канешне, знайшлі і адправілі на так званае абследаваньне (насільна пэўна) у псіхіятрычную «бальніцу» ў пасёлку Навінкі[228]*, што ля Менску. Але гэта было ўжо нястрашна — цяпер пра мяне ВЕДАЛІ. Прабыўшы ў гэтай лячэбніцы каля 20 дзён, я быў урэшце вызвалены і адпушчаны дадому без усялякага дурнога дыягназу.*

У ліпені 1978 году я пасьпяхова здаў уступныя экзамены ў Маскоўскі універсітэт[229] *на геаграфічны факультэт — гэта мне дазволілі, але як толькі высветлілася, што я праходжу па конкурсу, мяне адразу выклікалі ў дэканат, дзе ў прысутнасьці нейкіх таямнічых асобаў, якіх раней ніколі ня бачыў, мне было ясна сказана, што я не магу быць прынятым і параена прыяжджаць гэтак праз тры гады, калі я стану «па-сапраўднаму савецкім чалавекам» (!).*

У жніўні 1978 г. я патаемна ад «ўсёбачнага вока» рэпрэсіўных органаў прыехаў у Рыгу (Латв. ССР) і паступіў у палітэхнічны інстытут. Аднак і тут я празаймаўся нядоўга — як толькі ўлады даведаліся аб маім месцазнаходжаньні, яны пусьцілі ў абарот ці не ўвесь арсенал сваіх выпрабаваных жудасных па сваёй бруднай сутнасьці прыёмаў. Займацца пры такіх абставінах стала немагчыма, і я вымушаны быў пакінуць вучобу.

21 траўня 1979 г. я быў раптам арыштаваны па поўнасьцю сфабрыкаванаму пад ціскам КДБ абвінавачваньню ў падробе

228 Маецца на ўвазе **Рэспубліканская клінічная псіхіятрычная бальніца**, што знаходзіцца ў былой вёсцы Навінкі на ўскрайку сучаснага Мінска. Дзейнічае ад 1918 г. Сёння гэта найбуйнейшая псіхіятрычная клініка ў Беларусі.

229 Маецца на ўвазе Маскоўскі дзяржаўны ўніверсітэт.

дзяржаўных дакументаў і асуджаны на 3 гады пазбаўленьня волі.

У 1980 г., пасьля таго, як аба мне паведаміла адна з заходніх радыёстанцыяў, я быў вызвалены ўмоўна і ў верасьні таго ж году накіраваны ў Пермскую вобласьць на «будоўлі народнае гаспадаркі».

Там, узьняўшы свой голас у абарону некаторых бязьвінна пакараных людзей, 17 лютага 1982 г. я быў ізноў пазбаўлены волі і накіраваны на зону ля г. Бярэзнікі Пермскае вобласьці, дзе прасядзеў да 18 лістапада 1982 г. Такім чынам, агульны тэрмін майго пакараньня склаў каля 3,5 гадоў.

Пасьля прыезду да бацькоў мяне ізноў ні на хвіліну не пакідалі ў спакоі. За мною на месцы працы і пражываньня сачылі сьпецыяльна прыстаўленыя людзі, якім належала дакладваць у КДБ аб кожным маім кроку. Чаго толькі тагды не прыйшлося вынесьці!

У красавіку 1987 г. Я вымушаны быў зволіцца, зарвацца зь месца і зьехаць у прыгарад г. Пінска — вёску Вышэвіцы.

У чэрвені 1987 г. ізноў пайшоў працаваць, аднак з-за нязноснага свавольства адміністрацыі, што дзейнічала ў адносінах да мяне яўна па нечаму ўказаньню, ужо ў верасьні вымушаны быў зволіцца.

З кастрычніка 1987 г. паступіў на працу на новае прадпрыемства (адзначу, што паўсюдна я працаваў толькі мастаком).

Гарбачоўская перабудова, з'яўляючыся па-сутнасьці сваёй чыста дэкларатыўнай акцыяй, тым не менш у нейкай меры ўскалыхнула соннае запрыгоненае грамадства. Народ, які адчуў паслабленьне, пачаў падымаць галаву. Не верачы да канца ў шчырасьць крамлёўскага кіраўніцтва, я, тым не менш, не пажадаў заставацца ўбаку ад таго новага і прагрэсіўнага, што пачало ўзьнікаць у грамадстве.

У пачатку 1989 г. мною была створана першая ў г. Пінску група падтрымкі Беларускага Народнага Фронту «Адраджэньне». Затым аналагічныя групы пачалі ўзьнікаць і на другіх прадпрыемствах горада ды па месцы жыхарства.

Улетку 1989 г. на масавым устаноўчым сходзе, што адбыўся кансьпэратыўна, я быў абраны адзінагалосна кіраўніком Пінскага рэгіянальнага адзьдзяленьня БНФ. Крыху раней у г. Пінску мною было створана гісторыка-асьветніцкае таварыства «Пагоня», галоўная мэта якога — уздым страчанай нацыянальнае самасьвядомасьці беларусаў.

Я актыўны ўдзельнік большасьці мітынгаў, дэманстрацый, іншых акцыяў, што ладзіліся па ініцыятыве БНФ, дэлегат устаноўчага з’езду БНФ у Вільні, член рэдакцыйнае камісіі БНФ і, магчыма, камісіі па міжнародных сувязях (не ведаю — пры мне такія размовы былі).

Кіруючая бюракратыя не падаравала мне маіх паводзінаў — 7 красавіка я быў зноў звольнены з працы. Моцна раздразьнілі яе і мае артыкулы (асабліва аб мітынгу на стадыёне «Дынама» у Менску 19 лютага[230]*, што быў надрукаваны ў беластоцкай «Ніве»).*

Пасьля атрыманьня запрашэньня наведаць ФРГ не бяз цяжкасьцяў знайшоў работу. Быў ініцыятарам і вёў актыўную падрыхтоўку да агульнагарадскога мітынгу ў Пінску. Напэўна баючыся надалейшага руху падзеяў у Пінску ды рэгіёне, улады са здзіўляючай хуткасьцю выдалі мне замежны пашпарт і нават параілі не зьвяртацца.

Але ня іх парадамі я кіраваўся, калі прымаў рашэньне застацца на Захадзе.

Галоўная мая мэта — гэта ажыцьцяўленьне планамернай дапамогі маім сябрам па барацьбе, якія захінаюцца ў бюракратычным камуністычным пекле. Я ведаю, як нам у Пінску (ды ў Беларусі наогул) патрэбна памнажальная апаратура, неабходная для тыражыраваньня нашых матэрыялаў. Я зраблю ўсё ад мяне залежачае, каб выканаць свае абяцаньні. Але для гэтага неабходна як мага хутчэй працаваць, каб мець грошы.

---

[230] Маецца на ўвазе шматтысячны мітынг, арганізаваны на мінскім стадыёне «Дынама» з ініцыятывы Беларускага народнага фронту і Канфедэрацыі беларускіх суполак 19 лютага 1989 г.

Усё ўпіраецца ў гэты чортавы «азыль»[231]*. Гэтуль, у ФРГ, такія пытаньні вырашаюцца, на жаль, не адразу. Я ўжо і на ЗША паперы аформіў праз «Талстой фаундэйшэн»*[232] *у Мюнхэне. А тут яшчэ ліст з дому атрымаў — жонку маю Алену, з маленькім дзіцяткам, не выпускаюць, сволачы, хаця яна такое ж запрашэньне мае. Трэ было нам тагды разам ехаць — але дужа ж маленькім быў сыночак, думалася — хай падрасьце крыху, а я тым часам нешта гэтуль прыдбаю. Так хочацца хутчэй іх адтуль з гэтае радыяцыі ды зьдзекаў наменклатуры вырваць.*

Не, аб звароце назад не можа быць і гаворкі. Няхай тут і цяжка будзе наперш. Няхай і адзін я пакуль і бяз грошай. Але — свабода! Яна даражэй за ўсё.

Апрача ўсяго, я ня веру ў пераўвасабленьне камуністычнага рэжыму, які на працягу 70 гадоў тэрарызаваў і прыгнечваў парабчоны народ, а зараз раптам, ні з таго, ні з гэтага, стаў гуманным.

Гуманізм чужы сацыялізму, паколькі падпісвае яму сьмяротны прыгавор. А на дабрачынную сьмерць камуністычная сістэма, пад якой маскаю яна ні хавалася — ці то хрушчоўскай адлігі, ці то брэжнеўскае рэформы, ці гарбачоўскае перабудовы — ніколі ня пойдзе.

Цяперашняя перабудова ў маёй краіне — ня больш, як спрытны, прадуманы трук, народжаны ў крамлёўскіх нетрах і скіраваны на часовае закалыхваньне тых, хто сёньня ўжо гатовы сьнінуць рабскія кандалы і занесьці сякеру над галавою ўладарачага тырана.

Цяперашняя «перабудова» — гэта гіпертрафіраванае жаданьне збанкручанага, настоянага на злачынствах і чалавечае крыві рэжыму ў чарговы раз пусьціць пыл у вочы сусьветнай

---

[231] **Азыль** (ад анг. *right of asylum*) — права на прытулак, вызнаванае міжнароднай супольнасцю.

[232] **Талстоўскі фонд** (анг. *Tolstoy Foundation*) — дабрачынная арганізацыя, заснаваная ў Нью-Ёрку (ЗША) у 1939 г. дачкой знакамітага рускага пісьменніка Льва Талстога Аляксандрай з мэтай дапамогі расійскім эмігрантам. Фонд дапамагаў уцекачам, перамешчаным асобам і інш.

грамадскасьці, каб супакоіць яе ўзрушаную сьвядомасьць і тым самым хоць на імгненьне адцягнуць свой немінучы канец.

Ну вось і ўсё з большага, што я магу сказаць пакуль аб сабе. На жаль, гэта яшчэ далёка-далёка ня ўсё. «На жаль» таму, што з-за надзвычай буйнога аб'ёму гэта ўсё маё жыцьцё-быцьцё, як я ўжо адзначыў у самым пачатку, ня ўлезе ў рамкі звычайнага лісту. Дапамажыце мне дасягнуць спамянутага вышэй! Зразумела, калі гэта магчыма.

На гэтым закончу. Пішыце, калі ласка!

З найлепшымі пажаданьнямі і вялікаю павагаю да Вас

Анатоль Казлоў.

PS. Недалёка ад Нью Ёрку, у Нью Брансвіку па вуліцы Болдвін Стрыт, 68 пражывае мой вельмі добры сябра Васіль Стома[233]*. Мы перапісваліся зь ім, але тут, у ФРГ, я ня мею ягонага дакладнага адрысу. Ці можаце Вы дапамагчы мне наладзіць сувязь з гэтым чалавекам?*

Вялікі дзякуй за нумар «Беларуса»! Я адчуваю вострую неабходнасьць у такой літаратуры, а гэтаксама ў выданьнях БНФ, бо, пачынаючы з 9 нумара «Навінаў»[234]*, я ужо нічога не чытаў. Ці магчыма прыслаць копіі?*

І яшчэ для інфармацыі паведамляю, што я выехаў з СССР 21 верасьня 1989 г. і прыехаў у ФРГ 22 верасьня.

---

[233] **Васіль Стома** (1911–1992), пісьменнік, грамадскі дзеяч. Пасля Другой сусветнай вайны жыў у ЗША. Быў адным з заснавальнікаў аддзела Беларуска-амерыканскага задзіночання ў Нью-Джэрсі. Аўтар успамінаў «Маё мястэчка» (Мінск, 2014).

[234] **«Навіны БНФ "Адраджэнне"»** — газета, орган Беларускага народнага фронту «Адраджэнне», якая выдавалася ў Мінску ў 1988–1994 гг.

7 лютага 1991 г., Uhingen-Holzhausen[235].

Вельмі паважаны сп. Запруднік!

Дазвольце выказаць у адносінах да Вас шчырае ўдзячнасьці за тую дбайнасьць із Вашага боку, якую я меў адчуць, атрымаўшы ад Вас чарговы нумар газэты «Беларус».

Справы мае ідуць у нармальным рэчышчы. У хуткім часе скончыцца тэрмін наведваньня школы для аусзідлераў[236]*. Потым стане лягчэй.*

Хачу адзначыць, што знаёмства з беларусамі-эмігрантамі, як вочнае, так і завочнае, прынесла мне роспач і няверʼе ў іх. Наагул, беларускага ў іх, акрамя паходжаньня ды ўласьціваe лагоднасьці да праяваў нейчага не зусім здаровага напрамку дзеяньняў, мала чаго засталося. Як бачыцца, прыкметы гэтае спрадвечнае хваробы не змаглі, на жаль, вытруціць нават доўгія гады жыцьця ў вольных краінах. Тым ня менш, мне не давялося сярод гэтых людзей стрэць амаль нікога, хто не прэтэндаваў бы на адмысловае веданьне сітуацыі на Бацькаўшчыне. Шматгадовая адарванасьць ад радзімы, далёкасьць як фізычная, так і інтэлектуальная, ад грамадзка-палітычных працэсаў, якія там адбыліся апошнім часам, не пакідае нам шансаў на пасьпяховую пэрспэктыву беларускае эміграцыі. Шкада…

На заканчэньне хачу пажадаць Вам шчасьця й посьпехаў у працы, якая мусіць існаваць, як я гэта зразумеў, у вельмі складаных умовах.

Шчыра Ваш

Анатоль.

* * *

7.05.90

Паважаная рэдакцыя!

Звяртаюся да Вас, бо не маю а ні воднага роднага чалавека хіба добрага знаёмага на Захадзе, спасобнага дапамагчы.

---

[235] **Уінген** (ням. *Uhingen-Holzhausen*) — мястэчка ў Нямеччыне, у акрузе Гёпінген зямлі Бадэн-Вюртэмберг, на рацэ Фільс.

[236] ***Aussiedler*** (ням.) — эмігрант.

Восем месяцаў таму я збёг з бальшавіцкага раю і звярнуўся да швэцкіх улад аб палітычным зховішчы, і вось зараз мне гавораць, што я ні маю прычын для гэтага статусу, а калі так, то мне пагражае «дэпартацыя» ў Гарбачоўскую «дэмакратыю».

Каб не паказацца чорным катом у чорным мяшку, слова-другое аб сабе.

Мне зараз 29 гадоў. Пасля сярэдняй школы скончыў лётнае вучылішча грамадзянскай авіацыі і лётаў 4 гады ў сельска-гаспадарчай авіяцыі на Гомельшчыне. Сутыкнуўшыся з татальным гаспадарчым бардаком і непрыкрытай карупцыяй, вырашыў знайсці іх крыніцу і паступіў на вучобу ў Маскоўскі інстытут міжнародных спраў[237] *на факультэт міжнародных эканамічных адносін. (У гэты час я меў неразвенчаныя ілюзіі аб добрым Леніне і ні меньш добрым марксізме, які трафіў не ў зусім добрыя рукі). Але, маючы час для працы галавой (у чырвонасцяжным «Аэрафлоце»*[238] *мець нешта пад чарапной каробкай вельмі турботна), я быстра зразумеў, што камунізм не проста непрэтваральны, у прынцыпе гуманны ідэал, а вельмі злая і экспансіўная ідэалагічная параноя, 70 гадоў сасучая лепшыя сокі ў той лічбе і з Беларусі. З такімі думкамі ў гэтым наменклатурным інкубатары, пускаючым на свет ідэалагічных міліцыянераў, я пратрымацца не мог і неўзабаве нажыў сабе праблемы з КГБ. (Быў арыштаваны ў Маскве ля Калумбійскага пасольства, дзе я меў знаёмага і планаваў цераз яго зрабіць брак, каб пакінуць «першую краіну сацыялізму». Тут трэба спыніцца, каб была зразумела людзям з захаду, чаму з калумбійцам? Гэтыя «гістарычныя» падзеі адбываліся ў 1985 годзе, калі ў Маскве сустракацца з інастранцам было крымінальным для любога, не гаворачы пра студэнтаў вышэй названага інстытуту ленінска-сталінска-брэжнеўскіх міжнародных спраў, якія давалі падпіску аб забраненні «несанкцыяраваных кантактаў» з іна-*

---

[237] Відаць, маецца на ўвазе Маскоўскі дзяржаўны інстытут міжнародных адносінаў (рус. *Московский государственный институт международных отношений — МГИМО*).

[238] **«Аэрафлот»** (рус. «Аэрофлот») — савецкая дзяржаўная, пазней расійская авіякампанія, заснаваная яшчэ ў 1923 г.

странцамі. Таму сустрэча ў кнігарні (мы шукалі адну кніжку) з калумбійцам паказалася мне шансам выбрацца з таго балота, у якое я па добрай сваёй волі ўлез).

Пасля дапросаў на Лубянке быў выпушчаны на волю ад усяго. 8 месяцаў (гэта было ў пачатку перабудовы, калі яшчэ КПСС была самай лепшай у свеце і безрабоціцы не было) я не мог ні куды прыстроіцца на працу, як-небудзь прымітыўную для майго адукацыйнага ўзроўню, і пайшоў чорнарабочым на «Минский кирпичный завод». Не буду займаць Ваш час расказамі, як прыемна там працаваць «свабоднаму пралетарыяту», і не толькі там. Скажу толькі, што ўсе мае папыткі вастанавіць сваю прафесію ні ў Мінску, ні ў Гомелі, ні ў Элісце (той самай, дзе заразілі 26 дзяцей Спідам[239]) ні чым для мяне прыемным не закончыліся.

З апошняга свайго месца працы — Мінскага камвольнага камбінату — я «уволился по собственному желанию» за то, што арганізаваў групу падтрымкі Беларускага Народнага Фронту, што вельмі не спадабалася свінапасам з чырвонымі картонкамі ў кішэнях, якія называюць сябе адміністрацыяй.

Гэта было ў пачатку 1989 года. У гэты-ж час я падаў дакументы на эміграцыю ў ЗША цераз амерыканскае пасольства ў Маскве, бо проста змарыўся даказваць, што белае — гэта белае, а чорнае — чорнае. Але сустрэчу з прадстаўнікам службы эміграцыі і натуралізацыі мне назначылі толькі праз год, т. е. у пачатку 1990 года. Цэлы год вытрымаць у царстве крыўды я не мог не толькі і не столькі не маючы крыніц існавання, а па маральна-псіхалагічным прычынам: слухаць балтаўню пра перабудову я не магу, бо ведаю, што сістэма не перабудоўваецца, а толькі знішчаецца, і каб справа фактычна стаяла ў гэтым сэнсе, то яе, гэтую перабудову, можна было б зрабіць так-жа скора, як у свой час Ленін зрабіў сваю. Больш таго, несфармуляванасць мэтаў перабудовы (гэта замеціў яшчэ пакойны акадэмік Сахараў) застаўляе прызнаць сэнс гарбачоўскай

239 Маецца на ўвазе першае ў СССР масавае заражэння ВІЧ-інфекцыяй, што было выяўлена ў 1988 г. у г. Эліста (Калмыцкая АССР). Паводле даследавання, сярод ВІЧ-інфекаваных было больш за 70 дзяцей.

улады ні чым ні адлічным ад Ленінскага: перманентная крыўда і насілле дзеля самой-жа ўлады. (За прыкладамі далёка ня трэба хадзіць — дастаткова паглядзець у бок Літвы.)

Ня маючы вакол сябе аднадумцаў, я апынуўся ў інфармацыйным і чалавечым вакууме, які асабліва цяжкім быў у апошні час жыцця ў Саюзе. Такім чынам я апынуўся ў Швецыі, якая падвярнулася мне цераз маладзёжную арганізацыю па кантактам з савецкай моладдзю скандзінаўскіх краін «Next stop».

І вось зараз я ведаю ад шведскага ўраду, што не маю прычынаў…

Што-ж, зразумела, калі лес рубяць, то трэскі ляцяць. Калі мне не змяняе памяць, то Чэрчыль[240] *гаварыў: «Англія не мае пастянных сяброў. Англія мае пастаянныя інтарэсы». Гарбачоў — лепшы кіраўнік для Захаду, якога гасподзь Бог паслаў у Расію за апошнія 70 гадоў. Але згадзіцеся, вельмі непрыемна адчуваць сябе той трэскай, якое выскаквае з-пад сякеры і будзе спалена разам з астатнім смеццем пасля галоўнай працы.*

Патаму і звяртаюся да Вас с просьбай аб ратаванні. Ведаю, што Амерыканскія, Канадскія і Аўстралійскія ўлады патрабуюць паперу аб спонсарстве эміграцыі. Разумею, што 30-гадовага бэйбуса, нікому незнаёмага, вельмі цяжка параіць каму-небудзь, але ў сваё апраўданьне магу сказаць, што не баюся ні якай працы і не маю розавага свету ў вачах аб бліжэйшай сваёй будучыні на Захадзе.

Ведаю таксама, што рэдакцыя газеты не займаецца падобнымі справамі. Але калі мой спешны стыль (я, можа, яшчэ з месяц пратрымаюся ў Швецыі) не пакажацца зусім дрэнным, а сказанае мной колькі-небудзь інтарэсна, то прашу змясціць мой ліст у газеце — можа хто адклікнецца. Калі няма такой магчымасці, прашу выслаць гэтае звяртанне на адрасы беларускіх грамад ці цэркваў, якія вы ведаеце. Так-сама спадзяюся на скорае Вашае слова ў мой бок.

Dobrinevsky Sergey.

---

[240] **Уінстан Чэрчыль** (анг. *Sir Winston Leonard Spenser-Churchil,* 1874–1965), брытанскі палітычны і дзяржаўны дзеяч, прэм’ер-міністр Вялікабрытаніі ў 1940–1945 і 1951–1955 гг.

PS. Прабачце за дрэнную беларускую мову — жыццё ў савецкай Беларусі не праходзіць дарма. Таксама прабачайце і за чыстапісанне — сёння трэба яшчэ шмат напісаць, і для перапісвання ня маю часу.

З найлепшымі жаданнямі да Вас —

Дабрынеўскі Сяргей.

* * *

[Сакавік 1995]

Привет, земляки.

Извините за беспокойство, но у меня к Вам есть дело. Я недавно вместе со своей семьей 12/20/1994 иммигрировал из бывшего СССР. Я привез с собой свои литературные и философские произведения, которые я не мог издать в бывшем СССР по причине невозможности с моей стороны выполнения условий, которые поставило мне издательство, так и оставшемся коммунистическим. В законченном виде у меня есть две книги. Одна в объеме 680 страниц машинописного текста. Другая в объеме 600 страниц. Обе на руском языке. Обе книги многоплановые и охватывают события с 1600 и до августа 1991 г. Название книг «Над бездной». Начало описываемых событий происходит в Москве. Описан русский бунт. (В третьей моей книге, которую я уже заканчиваю писать, дан нестандартный философский анализ событиям, описываемым в моих первых двух книгах.) Через жизнь одного рода, покинувшего Москву в период бунта и переселившегося в Белорусь, показана жизнь Белоруского народа. Описана гражданская война на територии Белоруси. Отрожена жизнь и сопротивление тоталитарному режиму людей послевоенного поколения. Описано восстание в 1959 г. под Карагандой в Темир-Тау и растрел участников того восстания[241]*. Показана роль КГБ, спровоцировавшего забастовавших рабочих на востание, приведшая к трагедии.*

[241] Маецца на ўвазе паўстанне будаўнікоў казахстанскага горада Цеміртау, што адбывалася 1–4 жніўня 1959 г. Будаўнікі пратэставалі супраць нялюдскіх умоваў працы, праблемаў з вадой і харчаваннем. Для задушэння паўстання былі выкарыстаныя войскі. 11 чалавек былі забітыя.

Третья моя книга которую я заканчиваю писать называется «Философский ключ к жизни и к истории земной цивилизации». Чтобы третья моя книга не стала достоянием узкого круга моих возможных читателей я пишу её в литературно-философском ключе общедоступном для понимания и интересным для широкого круга читателей. Мое литературно-философское произведение нестандартно освещает прошедшую историю народов. Прошедшую историю Земной цивилизации. Раскрывает причины гибели древних цивилизаций, в том числе причины гибели древних цивилизаций Америки, нестандартный философский подход к проблемам открывает возможность составлять анализ-прогнозы событиям сегодняшнего дня, переходящим в будущее. Дает возможность повлиять на негативные процессы на стадии их зарождения, чтобы избежать трагедии, подобно трагедиям, происходящим сегодня на территориях бывшего СССР и в других регионах. Предотвратить революции, мятежи, войны. По сути я в своей третьей книге открываю новое философское направление, которое я хочу сделать общедоступным для понимания широкого круга читателей. Мои философские мысли равномерно распределены в философско-литературном произведении моей третьей книги. В третьей моей книге есть описание гладиаторских боев на арене древнего Рима. Есть описание похода для завоевания всего мира. Есть битвы, победы, поражения. Есть амазонки, приводящие в ужас своей храбростью победоносные армии мужчин воинов. Есть умные и глупые короли. Есть дворцовые интриги и заговоры, приводящие к свержению одних королей и возведению на трон других королей. Есть любовные интриги. Есть беззаветная любовь. Есть измена в любви. А вообще не стоит на двух страницах пытаться описать содержание трех книг общим объемом около 1600 стр. и одной из них литературно-философской. Немного о себе. Уроженец Белоруси Гомельское обл. г. Ветка. Воспитан в детдомах. В 1952 г. в числе других был отправлен на Южный Урал г. Магнитогорск. Там нам детдомовцам с Белоруси и с Украины было запрещено говорить на своей родной мове. В Белорусию я вернулся только

в 1969 г. Работал в Речицкой нефтеразведочной экспедиции. Потом в Калиновичской нефтеразведочной экспедиции. Создал антикоммунистическую подпольную организацию. Весной 1974 г. уехал в Казахстан. Вернулся в Белорусь осенью 1979 г. И поселился в г. Ветке Гомельской области. В марте 1980 г. мой дом в Ветке, где я жил вместе со своей семьей, оцепило КГБ. Я был арестован и отвезен в КПЗ г. Гомеля. Три дня шла тяжба между Белоруским КГБ и КГБ Казахстана кому я должен достаться. Улики КГБ Казахстана против меня были основательны, и я был этапирован в г. Актюбинск. Провалов в Белоруси небыло. В заключении я пробыл с 1980 по 1984 г. После освобождения местом жительства мне был определен г. Актюбинск. По причинам экономическим, а больше политическим, я не мог вернуться в Белорусь. Эмигрировать в Америку в качестве беженца оказалось доступней.

Напишите мне о возможности издания моих книг в Вашем издательстве.

С уважением

Гриськов Роман Яковлевич.

Цяжка дыхаецца ў Нью-Йорку і ў пераносным, у маральным сэнсе, у сэнсе яго духоўнай атмасферы. Аб чым я ўжо пачынаў гаварыць. Трэба дадаць яшчэ, што ў гэтай атмасферы выразна адчуваюцца вірусы сацыяльна-класавай узаемаадчужанасці, міязмы недаверу і варожасці паміж прадстаўнікамі розных нацыянальных груп і рас. Візуальна адзначаеш, што кожны тут трымаецца свайго «проса» або сваёй нацыянальнай «кватэры». Атручваецца паветра Нью-Йорка ядамі антыкамунізму, цяжкім дыханнем нашых ідэалагічных ворагаў. Наша літаральна першая спроба паглядзець горад, у прыватнасці, прайсціся па вуліцах таго раёна Манхетэна, дзе знаходзяцца тры савецкія прадстаўніцтвы пры ААН, скончылася даволі драматычна. Мы амаль лоб у лоб сутыкнуліся з натоўпам украінскіх нацыяналістаў, якія потым некалькі гадзін шалелі каля будынка прадстаўніцтваў. За пўгоддзе — тут ужо існуе нават свая статыстыка — у горадзе адбылося мноства ўсемагчымых правакацый, дэманстрацый, вылазак, скіраваных супраць савецкіх людзей. (Да гэтай дзейнасці, вядомая справа, не мае ніякага дачынення працоўны Нью-Йорк.)

Анатоль Вярцінскі. Нью-йоркская сірэна

«ГОЛАС РАДЗІМЫ»

Гаворачы пра сувязі з метраполіяй, ніяк нельга абмінуць газету «Голас Радзімы», былую «За вяртанне на Радзіму», «завяртанку». Дасылалася яна заўсёды бясплатна, сама шукала і знаходзіла (!) адрасы беларусаў у замежжы. Але і па-за дасылкаю нумароў і выданняў уласнай кніжнай, дакладней, брашуркавай серыі не цуралася асабістага падыходу. Гэта быў першы афіцыйны кантакт з Бацькаўшчынаю, хоць і вельмі ж своесаблівы.

Паважаны суайчыннік П. Янкоўскі!

Штодзённа ў рэдакцыю прыходзяць пісьмы ад нашых чытачоў. Землякі дзеляцца сваімі асабістымі навінамі, расказваюць аб рабоце ў патрыятычных арганізацыях, выказваюць сваю думку аб важнейшых падзеях і г. д. Але ёсць тэма, якая прысутнічае амаль у кожным пісьме — тэма Радзімы, роднай Беларусі.

У кожнага чалавека ў душы жыве свой сімвалічны вобраз, з якога пачынаецца глыбокае і ўсеабдымнае паняцце Радзіма. Для аднаго — гэта залітае сонцам пшанічнае поле дзе-небудзь на Брэстчыне. Для другога — пах чаромхі, што расла за ваколіцай роднай вёскі над Дняпером. Трэці і ў сне бачыць сцежку, што вяла да бацькоўскага дома, які ён пакінуў шмат год назад.

Напэўна, падобны вобраз жыве і ў Вашым сэрцы, дарагі зямляк. Які гэта вобраз? Што ўспамінаецца Вам, калі Вы думаеце аб родным краі?

Ведаю, што на чужыне чалавека ні на мінуту не пакідае туга па родных месцах. Гэтае пачуццё — пастаянны спадарожнік эмігранта. Як Вы лічыце, чаму людзей, якія доўгія гады жывуць удалечыні ад зямлі, дзе яны нарадзіліся, не пакідае пачуццё прывязанасці да Радзімы? Чаму гэтую сваю любоў Вы, нашы землякі, перадаеце сваім дзецям і ўнукам?

З нашай газеты, дарагі чытач, з іншых прагрэсіўных выданняў, Вы, вядома, ведаеце аб тых зменах, якія адбыліся на Радзіме за гады Вашай адсутнасці: у Беларусі з дапамогай іншых сацыялістычных рэспублік створана развітая эканоміка, пераўладкавана на новых асновах праца і быт людзей. Змяніўся і сацыяльны клімат: усталяваліся новыя грамадскія адносіны, змянілася становішча чалавека, ды і сам чалавек стаў іншым, бо ён жыве ў грамадстве, дзе ўсе роўныя, дзе жыццё заснавана на давер'і, супрацоўніцтве і брацкай узаемадапамозе. Як Вы адносіцеся да гэтых змен? Калі Вы наведвалі Беларусь, то Вам лягчэй меркаваць аб гэтым, у Вас ёсць магчымасць параўноўваць мінулае і сучаснае нашага народа. Калі Вы сустракаліся са сваімі землякамі на Радзіме, напэўна, можаце аб іх многае сказаць. Якія, на Вашу думку, адметныя рысы савецкага чалавека? Што Вам імпануе ў ім?

Буду вельмі ўдзячны, калі згодзіцеся напісаць нам аб тым, што Вы думаеце аб Радзіме, аб сваіх пачуццях, аб адносінах да свайго народа і да т. п. Загадзя дзякую і чакаю адказу.

З павагай,

Рэдактар газеты «Голас Радзімы» В. Мацкевіч[242].

12 красавіка 1972 г.

Паважаны П. Янкоўскі!

Я атрымаў Ваша пісьмо, але, на жаль, з адказам крыху затрымаўся. Толькі збіраешся сесці, каб напісаць некалькі радкоў, дык абавязкова знойдзецца якая-небудзь неадкладная справа.

Мне прыемна было даведацца, што Вы атрымалі нашы кніжкі і што яны прыйшліся Вам да густу. Магчыма, у бліжэйшы час мы зможам даслаць Вам і чацвёрты том БелСЭ[243]*. Наогул,*

---

[242] **Вацлаў Мацкевіч** — журналіст, рэдактар газеты «Голас Радзімы» і аўтар шэрагу кніг, прысвечаных эмігрантам, што выйшлі ў серыі «Бібліятэчка газеты "Голас Радзімы"».

Астатнія лісты падпісаныя Ул. Мялешкам. І на капэрце гэтага недатаванага ліста таксама стаіць прозвішча Мялешкі.

[243] **БелСЭ — Беларуская савецкая энцыклапедыя** ў 12 тамах. Выходзіла ў 1969–1975 гг.

рэдакцыя не займаецца распаўсюджваннем літаратуры, але часам мы выконваем тую ці іншую просьбу нашых знаёмых.

Дарэчы, мне як супрацоўніку рэдакцыі і як журналісту цікава было б пазнаёміцца з Вамі. Хацелася б, каб Вы крыху больш расказалі пра сябе, пра тое, як уладкаваліся ў далёкай краіне. Спадзяюся, што такое знаёмства будзе спрыяць развіццю нашай перапіскі, нашых далейшых адносін з Вамі.

Вельмі прыемна, што Вы, дарагі зямляк, жывучы на чужыне, не забылі сваю родную мову і дзетак сваіх таксама вучыце, каб разумелі яе. Спадзяюся, што і вашы бліжэйшыя сябры таксама памятаюць і любяць Беларусь.

Цікава, з кім з землякоў-беларусаў Вы сустракаецеся? Магчыма, хто з іх таксама хоча атрымліваць «Голас Радзімы»? Напішыце нам аб гэтым.

Дарэчы, хачу ад свайго імя і ад імя сваіх калег падзякаваць Вам за слушныя парады і за добрыя выказванні адносна нашай газеты.

Чакаю Вашага хуткага адказу.

З павагай

Ул. Мялешка.

18.VI.73 г.

Паважаны П. Янкоўскі!

Сусветны друк, радыё і тэлебачанне ў гэтыя дні ўдзяляюць вялізарную ўвагу візіту Генеральнага сакратара ЦК КПСС Л. І. Брэжнева ў Злучаныя Штаты[244]*. Бо сустрэча лідэраў дзвюх вялікіх дзяржаў адпавядае жыццёва важным інтарэсам ня толькі савецкага і амерыканскага народаў, але і служыць далейшаму аслабленню напружанасці, умацаванню міру ва ўсім свеце.*

Вядома ж, нашых землякоў таксама хвалюе сустрэча на вышэйшым узроўні ў Вашынгтоне. Чаго чакаеце Вы ад гэтай сустрэчы? Як аднесліся простыя амерыканцы да гэтага візіту?

---

[244] Візіт Леаніда Брэжнева ў ЗША для спаткання з амерыканскім прэзідэнтам Рычардам Ніксанам адбыўся ў чэрвені 1973 г.

Ці апраўдаліся Вашы надзеі на сустрэчу двух лідэраў? Якая Ваша ацэнка дыялога на вышэйшым узроўні?

Хачу загадзя падзякаваць Вам за хуткі адказ.

З павагай

У. Мялешка.

12.V.76 г.

Паважаны П. Янкоўскі!

Хачу, хаця і са спазненнем, падзякаваць Вам за станоўчы водгук пра БелСЭ і іншых выданнях, што з'явіліся летась у Беларусі. Прыемна было таксама пачуць добрае слова і пра «Голас Радзімы», які, я спадзяюся, Вы атрымліваеце рэгулярна і ў гэтым годзе.

Дарэчы, сёлета краіна, у якой Вы жывеце, адзначае сваё двухсотгоддзе. Гэта — вялікі юбілей, і амерыканцы, вядома, будуць яго шырока святкаваць. Што ж, адзначаць юбілеі не толькі прыемна, але і карысна: можна агледзецца назад, ацаніць зробленае, уявіць будучае, зыходзячы з сучаснага…

Якое ж яно — сучаснае Злучаных Штатаў? Не скідваючы з рахунку несумненныя поспехі краіны, сёння любы аб'ектыўны назіральнік вымушаны адзначыць, што гэта грамадства — хворае. І многія сімптомы хваробы — інфляцыя, звязаныя з ёй беспрацоўе, павышэнне цэн, рост злачыннасці — бачны кожнаму. Іншая справа, якія вывады робяцца з назіранняў.

Амерыканцы, урэшце як і іншыя людзі, любяць параўнанні. Але сёння параўнанні не ў карысць іх радзіме. Возьмем для прыкладу дасягненні ў розных галінах жыцця буржуазнага грамадства ў ЗША, якое існуе ўжо 200 гадоў, і дасягненні сацыялістычнай дзяржавы, якой яшчэ няма і шасцідзесяці. Вось толькі некалькі параўнанняў. Прыблізна ў той жа перыяд, калі працоўныя Расіі, скінуўшы цара, пачалі будаваць новае жыццё, Злучаныя Штаты сталі вядучай сілай сусветнага імперыялізму. І менавіта тады амерыканскі капітал узначаліў рэакцыйныя сілы свету, каб скінуць законную Савецкую ўладу працоўных. У СССР выконваліся паспяхова першыя пяцігодкі, а у Злучаных Штатах гаспадарыла «вялікая дэпрэсія». І сёння савецкія

людзі, паспяхова выконваючы сацыяльна-эканамічныя задачы дзесятай пяцігодкі, жывуць усё лепш. У Амерыцы — 14 мільёнаў чалавек жывуць на розныя віды дапамогі. У сацыялістычным грамадстве ўсе людзі роўныя ў сваіх правах, у нас няма «ніжэйшых класаў», а ў «свабоднай» Амерыцы і сёння да чалавека адносяцца з пагардай з-за таго, што ён негр.

Такія параўнанні можна прадоўжыць. Але мне хацелася б пачуць і Вашу думку, дарагі зямляк.

Чакаю Вашага адказу.

З павагай

У. Мялешка.

P. S. У бліжэйшы час вышлем сёе-тое з кніжак.

ДАЛІКАТНАСЦЬ АЙЦА НАДСОНА

15 сакавіка 1973.

Паважаны Спадар Запруднік,

Пасылаю Вам два прыклады фальсыфікацыі фактаў у першым томе «Гісторыі БССР»[245]*. Ня ведаю, ці Вы ўжо маеце гэтую кнігу. Яна падзелена на разьдзелы, якія звычайна складаюцца зь некалькі частак. Звычайна кожная частка напісана іншым аўтарам.*

Як можаце бачыць, паміж арыгінальным тэкстам «Баркулабаўскага летапісу» і тым, што кажа Абэцэдарскі[246]*, існуе паважная разьбежнасьць. Я ўжо не кажу нічога пра ягоную сумніўную інтэрпрэтацыю «людзей учцівых».*

Справа трактоўкі Падокшыным[247] *Скарынінскага тэксту яшчэ больш непрыемная. Ён падае Евангельскую цытату, ужытую Скарынам, за словы самога Скарыны, і надае ім значэньне зусім адваротнае, чым у арыгінальным, Евангельскім і Скарынінскім, тэксьце.*

---

[245] Гісторыя Беларускай ССР: у 5 т. / Гал. рэд. калегія: І. Ігнаценка (старш.). Мінск: Навука і тэхніка, 1972–1975.

[246] **Лаўрэнці Абэцэдарскі** (1916–1975), гісторык, доктар гістарычных навук, прафесар. У пасляваенны перыяд быў стваральнікам і лідарам навуковай школы вывучэння дасавецкага перыяду гісторыі Беларусі. Сярод іншага, аўтар прац: *«Белорусы в Москве в XVII в.: Из истории русско-белорусских связей»* (1957), *«Белоруссия и Россия: Очерки русско-белорусских связей второй половины XVI — XVII вв.»* (1978).

[247] **Сямён Падокшын** (1931–2004), філосаф, гісторык, культуролаг, доктар філасофскіх навук. Сярод іншага, аўтар прац: «Рэфармацыя і грамадская думка Беларусі і Літвы (2-я палова XVI — пачатак XVII ст.» (1970), «Скарына і Будны: Нарыс філасофскіх поглядаў» (1974), «Францыск Скарына» (1981), «Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага» (1990).

«Гісторыя Беларускай ССР» выдаецца Акадэміяй навук і мае быць аўтарытэтнай працай у галіне гісторыі Беларусі. Цікава, колькі нясьведамых чытачоў, якія ў добрай веры будуць карыстацца ёю, яна ўвядзе ў блуд? Дзеля гэтага ці ня варта падаць гэтыя факты сьведамага фальшаваньня гісторыі Беларусі да шырэйшага ведама, ня толькі на беларускай, але і на ангельскай мовах?

З пашанай да Вас,

а. А.

10 лютага 1973.

Паважаны Спадар Запруднік,

Дзякую за ліст і за Вашы новыя адрасы. Адносна супрацоўніцтва, аб якім гаворыце ў папярэднім лісьце, дык буду старацца памагаць у будучыні, чым магу.

Вы, напэўна, чыталі артыкул Броўкі[248] *пра Якуба Коласа ў леташнім № 10 часопіса «Soviet Literature»*[249]*. Я думаю, што гэта вельмі дрэнны артыкул. Броўка прадставіў Коласа, як нейкага жабрака, які не хадзіў у ніякую школу і толькі тое й рабіў, што вучыўся ў расейскіх пісьменьнікаў. Між іншым, адносна гэтага апошняга пункту варта прыпомніць, што Колас сам сказаў (гл. артыкул Пшыркова*[250] *«Незабыўныя сустрэчы». «Полымя», № 6, 1967, с. 205, таксама рэцэнзія ў «Журнале беларускіх студыяў»*[251]*, том I, № 4, 1968, с. 368*[252]*). Таксама няправільна*

---

[248] **Пятрусь Броўка** (1905–1980), грамадскі дзеяч, пісьменнік, паэт і перакладчык. У 1967–1980 гг. быў галоўным рэдактарам выдавецтва «Беларуская савецкая энцыклапедыя».

[249] ***«Soviet Literature»*** — англамоўны часопіс, што выдаваўся Саюзам пісьменнікаў СССР у 1946–1990 гг.

[250] **Юльян Пшыркоў** (1912–1980), літаратуразнаўца, доктар філалагічных навук, прафесар, даследчык творчасці Якуба Коласа.

[251] «***The Journal of Byelorussian Studies»*** — англамоўны навуковы часопіс, орган Англа-беларускага таварыства, выходзіў у Лондане ў 1965–1988 гг.

[252] Маецца на ўвазе рэцэнзія на адпаведны нумар часопіса «Полымя»: POŁYMIA (The Flame). A monthly journal of the Union of Byelorussian Soviet Writers. Minsk, 1967 // The Journal of Byelorussian Studies. Vol. I. № 4. P. 367–369.

прадстаўлена й «Наша Ніва»[253] *і тое, што перад рэвалюцыяй ня было іншых беларускіх часопісаў і кніг. Александровіч*[254] *у сваёй працы «Пуцявіны роднага слова»*[255] *(Вы яе маеце) піша пра гэты пэрыяд зусім інакш. Тэндэнцыя Броўкі ясная: даказаць, што перад рэвалюцыяй нічога беларускага ня было. Варта было-б нешта напісаць пра гэта ў Вашых «Фактах»*[256].

Другая цікавая тэма, на якую варта зьвярнуць увагу, гэта тое, што ў англамоўных савецкіх публікацыях беларускія геаграфічныя назвы і імёны і прозьвішчы людзей падаюцца ў зрусыфікаванай форме, ня лічачыся зусім з іх сапраўдным гучаньнем і законамі беларускай мовы. Напр. Mogilev (замест Mahiliou або Mahilow), Zabolotye (Zabaloccie, Zabalotstsie), Rygor Borodulin (Ryhor Baradulin), Petrus Brovka (Piatrus Brouka, Pyatrus Browka), Arkadi Kuleshov (Arkadz Kulashow, Kulyashow), Ganna (Hanna, Hannah) etc.

Падобных прыкладаў знойдзеце колькі хочаце хоць-бы ў той самай «Soviet Literature». Такім чынам, на экспарт усё беларускае падаецца ў расейскай форме.

Ці Вы ведаеце пра наступныя кнігі: Ешин З. С. Развитие культуры в БССР за годы Советской власти. «Вышэйшая школа», Мн, 1970; Бармичев В. Д. В едином союзе. Историко-публицистический очерк о развитии многонациональной социалистической культуры СССР. «Навука і тэхніка», Мн., 1972.

---

[253] **«Наша Ніва»** — штотыднёвая грамадска-палітычная, навукова-асветніцкая і літаратурна-мастацкая газета нацыяльна-адраджэнскага кірунку, што выдавалася ў Вільні ў 1906–1915 гг.

[254] **Сцяпан Александровіч** (1921–1986), пісьменнік, літаратуразнаўца, доктар філалагічных навук, прафесар.

[255] Александровіч, Сцяпан. Пуцявіны роднага слова. Праблемы развіцця беларускай літаратуры і друку другой паловы XIX — пачатку XX ст. Мінск: Выдавецтва БДУ, 1971. — 247 с.

[256] Маецца на ўвазе ***«Facts on Byelorussia»*** — выдаваны і рассыланы Янкам Запруднікам бюлетэнь, 10 нумароў якога былі апублікаваныя ў 1972–1974 гг.

Кнігі гэтыя важныя тым, што ў іх многа фактаў поступу русыфікацыі ў Беларусі. Калі Вы іх ня маеце, дык я магу зрабіць фатакопіі адпаведных разьдзелаў.

З пашанаю да Вас,

а. А. Надсон.

П. С. У «Голасе радзімы» № 5 (люты 1973) знаходзіцца артыкул А. Коршунава[257] *«Знойдзена “Пасхалія”». Параўнайце яго з маім артыкулам «Кніга Скарыны ў Капэнгагене» ў «Божым шляхам» № 5, 1971.*

А. Н.

14 лютага 1973.

Паважаны Спадар Запруднік,

Учора я Вам выслаў фатакопію артыкула Коршунава «Знойдзена “Пасхалія”. Як можаце самі пераканацца, гэта ў асноўным пераробка майго артыкула «Кніга Скарыны ў Капэнгагене» (гл. «Божым шляхам» № 5, 1971). Думаю, што Коршунаў зрабіў так не таму, што ня мог сам напісаць добрага артыкула, але каб ускосна паказаць нам, што яны нашыя выданьні атрымліваюць і зь іх карыстаюць. Гэта нам добра ведаць, але хіба згодзіцеся са мною, што пісаць пра гэта ня трэба, каб не пашкодзіць нашым вучоным, якія робяць карысную працу ў цяжкіх абставінах. Нам трэба цешыцца, што між імі і намі навязваецца кантакт, хоць вельмі слабы й пасрэдны.

Ваш а. А. Надсон.

15 красавіка 1975.

Дарагі Янка,

Вельмі дзякую за ліст, артыкул і фатакопію кнігі пра татараў. Артыкул вельмі добры й будзе надрукаваны ў сёлетнім

---

[257] **Аляксандр Коршунаў** (1924–1991), літаратуразнаўца, кандыдат філалагічных навук. Працаваў у Інстытуце літаратуры АН БССР.

нумары «Журналу»[258]*. Між іншым, Міхалюк*[259] *выслаў Табе лятунскай поштай адзін экзэмпляр «Журналу» за 1974 г. Ці Ты яго атрымаў?*

Мы толькі што атрымалі кнігу Царанкова «Францыск Скарына і яго час»[260]*. Фактычна гэта ня кніжка, а брашура (64 стар.). напісана яна папулярна, і аўтар не заўсёды ведае, пра што гаворыць. Між іншым, у брашуры знаходзяцца рэвэляцыйныя весткі адносна ўстанаўленьня даты выхаду «Малой падарожнай кніжкі». Пасылаю асобнай поштай фатакопіі адпаведных старонак, а таксама іншыя матар'ялы, якія маюць дачыненьне да гэтай справы, падчыркнуўшы і панумараваўшы адпаведныя параграфы. Вось паясьненьні да паасобных пунктаў:*

1. «Пасхалія» зьяўляецца ня першай, як цьвердзіць Царанкоў, а апошняй часткай «Малой падарожнай кніжкі», і да нядаўняга часу яна была няведамай дасьледчыкам.

2. Коршунаву «ўдалося напасьці на сьлед» Капэнгагенскага экзэмпляра «Малой падарожнай кніжкі» ў маім артыкуле ў «Божым шляхам», які, дарэчы (хай гэта будзе між намі) я яму асабіста выслаў. Калі прачытаеш уважна артыкул Коршунава, дык убачыш, што ён зьяўляецца парафразай майго. Між іншым, ён сам кажа, што вестка пра Капэнгагенскі экзэмпляр паявілася «ў замежным друку».

3. Аргуманты адносна даты выхаду «Малой падарожнай кніжкі» Коршунаў таксама узяў з майго артыкулу.

Я разумею, што Царанкову, як і раней Коршунаву, не выпадала ўспамінаць маё прозьвішча ці «Божым шляхам» (хоць у Ленінградзе адносна гэтага ня маюць ніякіх цяжкасьцяў). Але ці трэба было перакручваць факты? Зрэшты, магчыма

---

[258] Відаць, маецца на ўвазе артыкул: Zaprudnik J. Byelorussia's Representation in the Second State Duma (Feb. 20 — June 2, 1907) // Journal of Byelorussian Studies. Vol. III. No. 3. London, 1975. P. 229–243.

[259] Янка Міхалюк займаўся дасылкаю часопіса *«The Journal of Byelorussian Studies»*.

[260] Царанкоў, Леанід. Францыск Скарына і яго час. Мінск: БДУ, 1975. — 63 с.

тут спроба паказаць знаходку Капэнгагенскага экзэмпляра як дасягненьне «перадавой» савецкай навукі. Думаю, што варта пра гэта нешта напісаць, бо гэта яшчэ адзін доказ таго, як асьцярожна трэба карыстацца творамі савецкіх вучоных, бо ніколі ня ведаеш, наскольki праўдзівым ёсьць тое, што яны пішуць. Мне самому пісаць не выпадае, бо могуць мне зрабіць закід, што я асабіста зацікаўлены.

У нас тут нічога асаблівага. Працы шмат, пераважна адміністрацыйнай. У вялікодным тыдні быў на гадавой канфэрэнцыі Брытанскай асацыяцыі славістаў[261]*. Магчымасьці для беларускай навуковай дзейнасьці тут вялікія, але, на жаль, няма людзей. Тое-сёе, аднак, удасца зрабіць у гэтым годзе, і на некаторых спэцыяльных канфэрэнцыях, якія адбудуцца сёлета ўвосень, будуць даклады на беларускія тэмы.*

Як, напэўна, ведаеш, летам будзе ў Вас Уладыка Чэслаў. Ён Вам раскажа крыху больш пра нашыя навасьці.

Прывітаньні ўсім знаёмым,

Твой а. Алесь Надсон.

24 студзеня 1975.

Дарагі Янка,

Апошнія два тыдні я быў вельмі заняты, бо ў часе маёй адсутнасьці тут назьбіралася шмат розных спраў. Наканец цяпер маю крыху вольнага часу, каб напісаць пару слоў.

Мне было вельмі прыемна спаткацца з Табою пасьля стольkіх гадоў. Я рады таксама, што мне ўдалося пазнаёміцца крыху з вашым жыцьцём і працаю. Наогул мае ўражаньні з падарожжа па Амэрыцы вельмі добрыя. Мяне асабліва цешыць тое, што, нягледзячы на цяжкасьці, беларускае жыцьцё ў Вас разьвіваецца памысна. Гэта асабліва адчуваецца ў Нью Ёрку. У Вас ёсьць даволі шмат моладзі, якая гаворыць па-беларуску, і гэта варожыць добра на будучыню. З другога боку, маеце даволі вялікую групу інтэлігэнцыі (Ты, Кіпель, сп-ры Адамовіч,

---

[261] Маецца на ўвазе ***British University Association of Slavists***, якая дзейнічала ў Вялікабрытаніі ў 1950–1980-я гг.

Тумаш[262] *і інш.), якая працуе навукова. У нас, на вялікі жаль, гэтага не хапае.*

Я вельмі ўдзячны Табе за сяброўскую дапамогу ў часе майго побыту ў Нью Ёрку, ня кажучы ўжо пра выдатныя абеды з «гарачымі сабакамі»[263]*, якія мы мелі ў Тваёй канцылярыі. Спадзяюся адзін дзень адудзячыцца Табе, калі прыедзеш да нас у Лёндан.*

Я цяпер даволі заняты: маю даклады па-ангельску 13 і 22 лютага і рыхтую да друку артыкул аб беларускіх букварах.

Ня думаю, што мне хутка ўдасца прыехаць зноў да Вас. Затое Ўладыка Чэслаў павінен быць у Чыкага ў канцы травеня або ў пачатку чэрвеня. Думаю, што па дарозе назад ён заедзе да Вас у Нью Ёрк.

Перадай мае прывітаньні Тваёй жонцы, а таксама ўсім маім старым і новым знаёмым.

Пакуль што аставайся з Богам.

Твой а. Аляксандар Надсон.

12 кастрычніка 1978.

Дарагі Янка!

Дзякую за ліст. Адносна маіх гутарак у Загрэбе з Навуменкам[264]*, дык мы сапраўды гаварылі пра выданьні твораў Купалы і іншых беларускіх пісьменьнікаў (Гарун*[265]*, Бядуля*[266]*), і я даведаўся ад яго шмат цікавага. Паколькі, аднак, гэтыя гутаркі насілі прыватны (хоць і не сакрэтны) характар, дык публікаваць іх зьмест у «Беларусе» ніяк нельга. Такая публікацыя паставіла-б Навуменку ў цяжкое й непрыемнае становішча,*

---

[262] **Вітаўт Тумаш** (1910–1998), грамадскі дзеяч, медык, навуковец (скарыназнаўца). Старшыня БІНіМа ў 1953–1982 гг.

[263] Жартаўлівы даслоўны пераклад назову папулярнай амерыканскай сасіскі *hot dog*. Слова *dog* мае шмат розных значэнняў.

[264] **Іван Навуменка** (1925–2006), пісьменнік і літаратуразнаўца. У 1973–1982 гг. — дырэктар Інстытута літаратуры АН БССР.

[265] **Алесь Гарун** (сапр. Аляксандр Прушынскі, 1887–1920), паэт, празаік, публіцыст, дзеяч беларускага Адраджэння пачатку XX ст.

[266] **Змітрок Бядуля** (сапр. Самуіл Плаўнік, 1886–1941), паэт, празаік, мовазнаўца.

а мне зачыніла-б назаўсёды дарогу да далейшых кантактаў. Дзеля гэтага вельмі прашу ў гэтай справе нічога не пісаць у «Беларусе».

Прабач, што не магу задаволіць Тваёй просьбы, але, думаю, што зразумееш мае прычыны. Я заўсёды гатовы прыватна падзяліцца маімі ўражаньнямі з Загрэбу, але гэта павінна быць толькі для нашай інфармацыі.

У гэтым годзе мінае 50 год ад выхаду першай кніжкі а. Язэпа Гэрмановіча[267] *— «Вінцука Адважнага» — якая называлася «Як Казюк сабраўся да споведзі»*[268]*. Мы тут вырашылі скромна адзначыць гэты ягоны пісьменьніцкі юбілей у нядзелю 5 лістапада. Ці беларусы з Нью Ёрку (магчыма, БАЗА ці Інстытут) не захацелі далучыцца да гэтага сьвяткаваньня й прыслаць свае прывітаньні?*

Спадзяюся, што вы ўжо атрымалі апошні нумар «Журналу беларускіх студыяў», які выйшаў якіх два тыдні таму назад.

«Беларуская замежная пошта»[269] *— думка Пікарды*[270]*. Ёнжа дырэктар пошты й паштальён.*

Прывітаньні ўсім знаёмым.

Твой, а Алесь Надсон.

---

[267] **Язэп Германовіч** (1890–1978), рэлігійны дзеяч, святар, пісьменнік, педагог. У 1930–1940-я гг. працаваў у Харбіне. У 1948 г. быў выдадзены кітайскімі ўладамі СССР, дзе асуджаны да 25 гадоў лагераў. У 1955 г. вызвалены. Праз Польшчу і Рым у 1959 г. трапіў у Вялікабрытанію. Пасяліўся ў Лондане ў Марыян Хаўзе. Ад 1962 г. быў цягам некалькі гадоў дырэктарам школы-інтэрната св. Кірылы Тураўскага. У 1964 г. аднавіў выданне рэлігійна-грамадскага часопіса «Божым шляхам», рэдактарам якога заставаўся амаль да смерці. Пісаў байкі, быў аўтарам успамінаў «Кітай — Сыбір — Масква», выдадзеных на шасці мовах.

[268] Кніга выйшла ў Вільні ў 1928 г.

[269] **«Беларуская замежная пошта»** — незалежная паштовая служба, арганізаваная з ініцыятывы Гая Пікарды ў Лондане ў 1978 г. Гл.: Беларуская Замежная Пошта // Беларус. № 259–260. Лістапад — сьнежань 1978. С. 8.

[270] **Гай Пікарда** (анг. *Guy Reginald Pierre Picarda*, 1931–2007), брытанскі беларусіст, юрыст, даследчык беларускай музыкі, кнігадрукавання, гісторыі беларускай прысутнасці ў Вялікабрытаніі і інш., сябра Англа-беларускага таварыства.

29 лютага 1980.

Дарагі Янка!

Дзякую за ліст. Цешуся, што Ты атрымаў ксэракопіі з кнігі Гільлера (між іншым, на тытульным лісьце напісана «друге выдане», а не «выдане друге»)[271]*. Прабач, што ўся гэтая справа заняла так шмат часу. Твой ліст з просьбай прыйшоў, калі я быў у Францыі. Вярнуўшыся дамоў, я надумаўся пахварэць крыху, і такім чынам Твая справа (і ня толькі Твая) зацягнулася.*

Буду ўдзячны, калі зможаш прыслаць некалькі экзэмпляраў Твайго выданьня Каліноўскага[272]*, і то адразу пасьля ягонага выхаду з друку. Лішнія экзэмпляры патрэбны для адпраўкі туды, адкуль прыйшоў «ліст расейскаму сябру»*[273]*... Адносна гэтага «Ліста», дык згаджаюся з Табою, што гэта для нас незвычайны дакумэнт. Яшчэ прайшло замала часу ад яго публікацыі*[274]*, але, калі судзіць па атрыманых водгуках, яго ўжо высока ацанілі*

---

[271] Giller, A. Historia Powstania Narodu Polskiego w 1861–1864 r. T. I. Wydanie drugie. Paryz, 1867. У гэтай кнізе змешчаны тэксты «Мужыцкай праўды» Кастуся Каліноўскага.

[272] Паўстаньне на Беларусі 1863 году: «Мужыцкая праўда» і лісты «з-пад шыбеніцы»: тэксты і камэнтары Я. Запруднік і Т. Бэрд. Нью Ёрк: Фундацыя Крэчэўскага, 1980. — 69 с.

[273] «Ліст да рускага сябры» быў перададзены ў Вялікабрытанію з СССР праз Польшчу.

[274] *«У Лёндане Згуртаваньне Беларусаў у Вялікай Брытаніі выдала напрыканцы году летась брашуру на 64 бачыны — “Letter to a Russian Friend. A ‘Samizdat” Publication from Soviet Byelorussia” (“Ліст да расейскага Прыяцеля. Самвыдавецтва з Савецкае Беларусі”). Гэта — ліст ананімнага аўтара-Беларуса, напісаны па-расейску, у вадказ на пытаньне расейскага “прыяцеля”, ці не чакае беларускую мову ў век сучаснае навукова-тэхнічнае рэвалюцыі доля волскага дыялекту. Ліст напісаны ў красавіку 1977 г., а на Захад трапіў толькі летась.*

Аўтар ліста, добра абазнаны ў гісторыі свайго народу й шчыры патрыёт, бароніць свой народ ад русыфікацыі, сьцьвердзіўшы ейную напорнасьць, ды выказвае пераканаьне ў здольнасьць Беларусаў вытрываць перад сучасным русыфікацыйным наступам на іх ды замацавацца ў стагодзьдзях.

Гэты цікавы твор самавыдавецкае літаратуры на Беларусі, пра наяўнасьць якое мы ведалі даўно, добра выдадзены лёнданцамі: з уступам па-ангельску, ангельскім перакладам усяго тэксту ліста ды паясьняльнымі зноскамі» (Беларус. № 274. Люты 1980. С. 2).

многія чужынцы. Калі-ж ідзе пра «палітычна-праграмавы бок», дык, на маю думку, яго ня трэба шукаць у лісьце, бо ён не ўваходзіў у плян аўтара: ён паставіў сабе за мэту паказаць становішча беларускай мовы й культуры ў «сувэрэннай» БССР і строга трымаўся тэмы. Хто ведае, магчыма, існуюць «саміздаты», у якіх парушаюцца іншыя аспэкты беларускага нацыянальнага жыцьця…

Павал Урбан[275] *пісаў мне, што страціў працу ў радыё. Ня ведаю, што ў вас там робіцца. На маю думку, пры сучаснай палітычнай сытуацыі трэба было-б узмоцніць беларускія праграмы, а не аслабляць.*

Прывітаньні ўсім знаёмым.

Твой а. Алесь Надсон.

29 студзеня 1981.

Даражэнькі Янка,

Вось Табе «папраўлены» (як у паэме Купалы «Паэта і цэнзар»…) рэпартаж пра аўтарскі вечар Сакрата[276]*. Спадзяюся, што ён цяпер выглядае крыху лепш. Бязумоўна, можаш рабіць якія хочаш стылістычныя папраўкі й замены. Адносна ініцыялаў, дык, калі ўважаеш, што Здановічавы не падыходзяць, стаўляй, якія хочаш, толькі не мае. І не кажы Здановічу, хто рабіў папраўкі, бо я яшчэ хачу жыць…*

Дзякую за ксэракопію артыкулу Палчанінава[277] *пра нашы саміздатныя паштоўкі*[278]*. Відаць, яму ня месьціцца ў галаве,*

---

[275] **Павал Урбан** (1924–2011), гісторык, грамадскі дзеяч. Скончыў гістарычны факультэт Лювенскага ўніверсітэта, абараніў дысертацыю пра дзейнасць вялікага князя літоўскага і польскага караля Аляксандра. Працаваў у Інстытуце вывучэння СССР у Мюнхене, потым у Беларускай рэдакцыі Радыё «Свабода».

[276] Маецца на ўвазе **Сакрат Яновіч** (1936–2013), беларускі пісьменнік у Польшчы, старшыня Клуба Саюза польскіх пісьменнікаў у Беластоку.

[277] **Расціслаў Палчанінаў** (нар. 1919), расійскі гісторык, грамадскі дзеяч, калекцыянер. Жыве ў ЗША.

[278] Маюцца на ўвазе дзве паштоўкі з выявамі «Пагоні», прысвечаныя 1000-годдзю беларускай дзяржаўнасці, арыгіналы якіх былі таемна перададзеныя з БССР у Вялікабрытанію. Аўтарам быў мастак Яўген Кулік.

што беларусы могуць зрабіць нешта лепш за расейцаў ці ўкраінцаў, і таму ён сумняецца, ці рэпрадукцыі ёсьць сапраўды факсіміле. Дык можаш сказаць яму, што дакладна адказваюць атрыманым арыгіналам, уключна з колерамі й некаторымі недакладнасьцямі (у каляровай паштоўцы сярэбраная частка не зусім дакладна пакладзена на чырвоную).

Будучы нядаўна ў Мюнхэне, я чуў, што вы ўжо перадавалі праз радыё праграму пра «Лысую гару»[279]*. Ці можаш прыслаць мне тэкст гэтай праграмы й то як найхутчэй?*

Ты, напэўна, хочаш ведаць, чаго мяне насіла аж у Мюнхэн. Дык вось, езьдзіў я туды, каб дамовіцца канчаткова аб выданьні беларускай анталёгіі на нямецкай мове. Калі ўсё пойдзе добра, анталёгія выйдзе з друку ў наступным годзе[280]*. Яна будзе часткай сэрыі «Слявістыш Байтрэгэ»*[281]*, што выходзіць пад агульнай рэдакцыяй др. П. Рэдэра з Мюнхэнскага ўнівэрсытэту.*

Як у Цябе справы? Спадзяюся, што здароўе Тваёй жонкі папраўілася. Перадай мае прывітаньні ёй, а таксама ўсім знаёмым.

Твой а. Алесь Надсон.

11 сакавіка 1981.

Дарагі Янка,

Дзякую за лісты, «Запісы» (вельмі добры нумар!)[282] *і касэтку з запісам «Лысай гары». Учора Уладыка Часлаў і я слухалі яе і рагаталі да ўпадку. Заўтра даклад Джыма Дынглея*[283]*: калі*

Згуртаванне беларусаў у Вялікабрытаніі выдала гэтыя паштоўкі друкам і стала распаўсюджваць на Захадзе.

[279] Маецца на ўвазе паэма Францішка Ведзьмака-Лысагорскага «Сказ пра Лысую гару» (1980).

[280] Weissrussische Anthologie: ein Lesebuch zur weissrussischen Literatur (mit deutschen Übersetzungen) / Ferdinand Neureiter. München: O. Sagner, 1983. — 230 p.

[281] Slavistische Beiträge. Bd. 162.

[282] Відаць маецца на ўвазе «Запісы БІНіМ» № 16 (Нью-Ёрк, 1978), паколькі наступны № 17 выйшаў толькі ў 1983 г.

[283] **Джэймс (Джым) Дынглі** (анг. *James Dingley*, нар. 1942), брытанскі беларусіст, шматгадовы старшыня Англа-беларускага таварыства.

астанецца крыху вольнага часу, трэба будзе даць паслухаць «Гару» ўсім прысутным.

Прафэсар Адамовіч піша, што тэкст «Гары» ўжо набраны да друку[284]*. Гэта вельмі добра. Чакаем з нецярплівасьцю.*

Ты хіба ўжо дастаў высланы Міхалюком ліст Беларускага Грамадзка-Культурнага Таварыства[285] *сакратару польскай камуністычнай партыі Станіславу Кані*[286]*. Паколькі гэта не «саміздат», мы яго не распаўсюджваем масава, а толькі пасылаем у розныя міжнародныя й дзяржаўныя ўстановы, а таксама ў арганізацыі, якія займаюцца абаронай людзкіх правоў. Ня шкодзіла-б выкарыстаць ліст у «Беларусе». Толькі не адкладайце вельмі: трэба рабіць, пакуль усё сьвежае. Для нашых на Беласточчыне гэта будзе вялікая маральная падтрымка.*

У нас цяпер на чарзе прыезд паэты Яна Чыквіна[287] *й мастака Аляксандра Хомчыка. Думаем запрасіць іх на канец мая або пачатак чэрвеня.*

Уладыка Часлаў кажа, што мне трэба зноў адведаць вас у Амэрыцы. Ня думаю, аднак, што мне гэта ўдасца зрабіць раней, як у кастрычніку.

Як здароўе Тваёй жонкі? Вітай яе ад мяне.

Дык пакуль што бывай здароў. Дзякую яшчэ раз за усё.

Твой а. Алесь Надсон.

---

[284] Маецца на ўвазе выданне: Сказ пра Лысую Гару; Роздум ля параднай брамы: ананімныя самавыдавецкія паэмы. Анатацыі Ант. Адамовіча. Нью Ёрк: Выдавецтва газэты «Беларус», 1985. — 27 с.

[285] **Беларускае грамадска-культурнае таварыства** — грамадская арганізацыя беларусаў у Польшчы, заснаваная ў 1956 г.

[286] **Станіслаў Каня** (пол. *Stanisław Kania,* нар. 1927), польскі камуністычны партыйна-дзяржаўны дзеяч, у 1980–1981 гг. быў першым сакратаром ЦК Польскай аб’яднанай рабочай партыі.

[287] **Ян Чыквін** (нар. 1940), беларускі пісьменнік і літаратуразнаўца ў Польшчы, доктар гуманітарных навук, прафесар. Старшыня літаратурнага аб’яднання «Белавежа».

17.5.1982

Даражэнькі Янка,

Вельмі дзякую за добрае слова пра маю бібліяграфію. Прызнаюся, што я не спадзяваўся, каб яна вас магла цікавіць: каб ведаў, то прыслаў бы яе сам. Безумоўна, бібліяграфічная інфармацыя — справа вельмі важная, хоць, на жаль, многія недацэньваюць яе значэньня. Я стараюся зрабіць маю беларускую бібліяграфію як найбольш зьмястоўнай у межах магчымасьцяў, даных мне рэдактарамі выданьня. На жаль, ня ведаю, як доўга змагу яе весьці, бо пасьля сьмерці Ўладыкі Часлава[288] *мае іншыя абавязкі падвоіліся. Хачу перадаць яе Шырын Акінэр*[289]*. Безумоўна, буду старацца памагаць ей, чым магу. Маленькая папраўка: «Дэ Ірс Уорк і Модэрн Лангуіч Стадыс»*[290] *выдаецца не ў Амэрыцы, але ў Англіі, і выдаўцом зьяўляецца «Дэ Модэрн Гюманітыс Рэсэрч Ассоцыейшн»*[291]*.*

Апошнім часам я быў вельмі заняты царкоўнымі й бібліятэчнымі справамі[292]*. Спадзяюся, што цяпер будзе крыху лягчэй. На бібліятэчны фонд ужо сабралі 13 тысяч фунтаў. Яшчэ шмат прыйдзецца папацець, пакуль зьбяром патрэбную нам суму, але наогул будучыня выглядае больш радаснай. Думаем хутка выдаць скромны бюлетэнь, каб паінфармаваць аб тым, што новага ў Бібліятэцы, ну й, безумоўна, падзякаваць ахвярадаўцам.*

Паколькі мне ведама, у Вас у гэтым годзе будзе сустрэча беларусаў, на якой хочаце адсьвяткаваць стагодзьдзе з дня

---

[288] Біскуп Часлаў Сіповіч памёр 4 кастрычніка 1981 г.

[289] **Шырын Акінэр** (анг. *Shirin Akiner*, нар. 1943), брытанская даследчыца-ўсходазнаўца. Выкладчыца ў Школе ўсходніх і афрыканскіх даследаванняў пры Лонданскім універсітэце, навуковы супрацоўнік Каралеўскага інстытута міжнародных адносін. Займалася вывучэннем беларускіх кітабаў, цікавіцца славянскімі літаратурамі.

[290] *The Year's Work in Modern Language Studies*.

[291] *The Modern Humanities Research Association*.

[292] Маюцца на ўвазе справы Беларускай бібліятэкі імя Ф. Скарыны ў Лондане, якой а. Аляксандр Надсан стаў кіраваць пасля смерці біскупа Часлава Сіповіча.

нараджэньня Купалы й Коласа[293]*. Напішы мне больш дакладна пра Вашы пляны, падаючы дакладна месяца й дату; хто ведае, магчыма, прыеду.*

Што з Праф. Адамовічам? Я даўно ня меў ад яго вестак. Вітай ад мяне яго, а таксама ўсіх іншых прыяцеляў і знаёмых.

Твой а. Алесь.

31 студзеня 1983.

Даражэнькі Янка,

Вось табе вершы Янішчыц[294] *(што Ты хацеў) і яшчэ некалькіх іншых паэтаў; можа, яны Табе прыдадуцца.*

Вярнуўся з падарожжа змучаны й застуджаны. Ня шкодзіла-б паляжаць некалькі дзён у ложку, але на гультайства няма часу. Наогул я рады, што мне ўдалося паехаць у Аўстралію. Цяпер маю лепшае ўяўленьне аб беларускім жыцьці ў заходнім сьвеце. Пацяшальна тое, што беларусы яшчэ трымаюцца разам і выказваюць нямала ініцыятывы і ахвярнасьці. Гэта было відавочна на сустрэчы ў Сыднэі[295]*, якая мне вельмі спадабалася. Сумна аднак, што лепшыя адзінкі адыходзяць ад нас вельмі хутка. Вось у Сыднэі некалькі дзён пасьля сьмерці Аркадзя Качана*[296] *пайшла ў шпіталь сп-ня Каранеўская*[297]*. Вы-*

---

[293] Маецца на ўвазе **15-я Сустрэча беларусаў Паўночнай Амерыкі**, што адбывалася 4–6 верасня 1982 г. у Нью-Джэрсі і была прысвечаная 100-годдзю ад нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа.

[294] **Яўгенія Янішчыц** (1948–1988), паэтка.

[295] Маецца на ўвазе Пятая Сустрэча беларусаў Аўстраліі, што абдывалася 29 снежня 1982 г. — 2 студзеня 1983 г. у Сіднэі.

[296] **Аркадзь Качан** (1921–1982), грамадскі дзеяч. Жыў у Сіднэі (Аўстралія). Адзін з заснавальнікаў і доўгагадовы сакратар Беларускага аб’яднання ў Новай Паўднёвай Валіі. Сябра Беларускага культурна-грамадскага клуба і Федэральнай рады беларускіх арганізацый у Аўстраліі. Пры канцы 1970-х гг. — беларускі прадстаўнік у Выканаўчым камітэце Этнічнай рады ў Новай Паўднёвай Валіі. Адзін са стваральнікаў і каардынатар Беларускага радыё ў Сіднэі.

[297] **Аўгіння Каранеўская** (1919–1983), грамадская дзеячка. Жыла ў Сіднэі (Аўстралія). Распаўсюджвала беларускую прэсу, была сталай аўтаркай газеты «Беларус». Сябра Беларускага культурна-грамадскага клуба. Ад 1976 г. — супрацоўніца Беларускага радыё ў Сіднэі.

явіўся рак. Лекары надзеі на паправу не даюць. Ня ведаю, што цяпер будзе з радыёперадачамі, бо Лужынскі[298] *сам ня дасьць рады. Тут у Лёндане сустрэлі мяне з другой сумнай весткай: Павал Навара таксама безнадзейна хворы на рака.*

Ну, але гэта ўсё не ад нас залежыць. Пакуль Бог дае сілы й здароўе, нам трэба рабіць сваё. Бяда толькі, што гэтага «свайго» робіцца больш і больш.

Калі крыху спраўлюся са справамі, якіх назьбіралася падчас маёй адсутнасьці, напішу больш. А тымчасам вітай усіх.

Твой а. Алесь Надсон.

2 травеня 1983.

Дарагі Янка,

Вось яшчэ невялікі дадатак да Тваёй анталёгіі.

Вы, здаецца, атрымліваеце «Голас Радзімы». У но. 15 ад 14 красавіка на стар. 7 ёсьць артыкул Казыры «І нясе яна сьвету свой дар...». Палова артыкулу — рэцэнзія на выданую намі кніжку «Dэ імаджэс суорм фры»[299]*. Калі верыць аўтару артыкула, гэта «паэтычны зборнік твораў М. Багдановіча, З. Бядулі і іншых». Цікава было-б ведаць, хто гэта «іншыя» і чаму яны так баяцца ўспомніць прозьвішча Алеся Гаруна, асабліва, што тытул кнігі — ангельскі пераклад радка «Снуецца зданяў рой» зь вершу гэтага паэты «Людзям». Забыўся таксама Казыра ўспомніць, хто выдаў кнігу. Ці ня варта было-б памясьціць аб гэтым невялікую зацемку ў «Беларусе»?*

---

[298] **Міхась Лужынскі** (1926–2011), грамадскі дзеяч. Жыў у Сіднэі (Аўстралія). Быў сакратаром Беларускага культурна-грамадскага клуба, а ў 1982–1986 і 1988–2011 гг.— яго старшыня. Ад 1976 г. быў сябрам Беларускага радыёвага камітэта, а ад 1983 г. на працягу дзесяцігоддзя быў фактычна адзіным стваральнікам беларускіх радыёпраграм у Сіднэі. У 1976–1980 гг. — сакратар Федэральнай рады беларускіх арганізацый у Аўстраліі.

[299] The Images swarm free: a bi-lingual selection of poetry by Maksim Bahdanovič, Aleś Harun and Źmitrok Biadula / translated by Vera Rich; edited with an introduction by Arnold McMillin. London: Anglo-Byelorussian Society, 1982. — 135 p.

На днях атрымаў ліст ад Адама Мальдзіса, у якім дзякуе праф. Адамовічу за дапамогу ў расшыфроўцы некаторых псэўданімаў. Апісвае пахаваньне Ларысы Геніюш[300]*, на якім ён быў і прамаўляў. Пахаваньне было царкоўнае. Прычына сьмерці — рак. Таксама ад рака памерла жонка Ўладзіміра Караткевіча*[301]*, які цяпер «у цяжкім псыхалягічным і фызычным стане». Між іншым, увесь архіў і бібліятэку Ларысы Геніюш закупіла Акадэмія навук. Мальдзіс асабіста дагледзіў, каб нічога не прапала.*

Мне прыкра, што гэтым разам у мяне толькі сумныя весткі, але дзялюся тым, што маю.

Жадаю табе, Тваёй жонцы і ўсёй сям'і добра й радасна сустрэць і правесьці сьвяты Вялікадня.

Твой а. Алесь.

14 лютага 1984.

Дарагі Янка,

Бяда адна ня ходзіць. На маю галаву навалiліся цяпер розныя царкоўныя справы, Лёфтус[302] *успомніў добрым словам нашу Бібліятэку, а цяпер вось Мальдзіс…*

З царкоўнымі справамі дам неяк рады. У справе Лёфтуса іду заўтра да адваката (жыда): будзем дамагацца «паблік аполёджы»[303] *ад выдавецкай фірмы; калі яе не атрымаем, відаць, прыйдзецца падаваць у суд за дэфамацыю. Адносна Мальдзіса прашу Тваёй дапамогі: буду ўдзячны, калі надрукуеш мой ліст,*

---

[300] **Ларыса Геніюш** (1910–1983), паэтка, грамадская дзеячка. Памерла 7 красавіка 1983 г.

[301] **Уладзімір Караткевіч** (1930–1984) пісьменнік, публіцыст, перакладчык. Тут маецца на ўвазе яго жонка Валянціна Браніславаўна, якая памерла 28 лютага 1983 г.

[302] Маецца на ўвазе **Джон Лофтус** (нар. 1950), колішні супрацоўнік Упраўлення спецыяльных расследаванняў аддзела Крымінальных спраў Міністэрства юстыцыі ЗША, які ў 1982 г. выдаў кнігу «Беларускі сакрэт» (*«Belarus Secret»*) з абвінавачаннямі ў тым, што беларусы як нацыя найбольш, у параўнанні з іншымі, спрыялі Халакосту, а амерыканскія спецслужбы пасля вайны незаконна далі прытулак у ЗША тром сотням беларускіх вайсковых злачынцаў-калабарантаў

[303] ***Public apology*** (анг.) — публічнае выбачэнне.

які залучаю, у «Беларусе». Думаю, што згодзішся, што Мальдзісу трэба даць спакойны, але станоўчы адказ, бо інакш людзі будуць думаць, што ўсё, што ён піша, — праўда.

Учынак Мальдзіса усіх нас тут моцна прыбіў. Мы думалі, што яму прыйдзецца сказаць нешта крытычнае пра нас, і былі на гэта прыгатаваныя. Аднак мы ніколі не спадзяваліся нічога падобнага. Усё гэта выглядае на правакацыю, і баюся, што ў наступных урыўках ён зачэпіць іншых, у тым ліку праф. Адамовіча. Ну, што-ж, ня першы раз нам прыходзіцца расчароўвацца ў людзях. Ангельская прыказка кажа: «той, хто хоча вячэраць з чортам, павінен мець доўгую лыжку».

Прабач за кароткі ліст: ня маю сілы і ахвоты пісаць. Калі крыху павесялею і ачуняю фізычна (празь усю гэтую зіму я адчуваў сябе ніякавата), напішу больш. А тымчасам вітай усіх і аставайся здароў.

Твой а. Алесь Н.

14 лютага 1984.

Спадару Рэдактару часапісу «Беларус», Нью Ёрк.

Паважаны Спадар Рэдактар,

Не адмоўце памясьціць гэты ліст у Вашым часапісе.

У газэце «Голас Радзімы», пачынаючы з Но. 3 ад 19 студзеня г. г., пачалі паяўляцца пад назовам «За Ла Маншам, сярод беларусаў» урыўкі з «Ангійскага дзёньніка» Адама Мальдзіса, дзе ён апісвае свае ўражаньні з побыту ў Англіі ад 25 кастрычніка да 24 сьнежня 1982 г. Аўтар зь вялікай сардэчнасьцю піша пра Беларускую Бібліятэку і Музэй імя Францішка Скарыны ў Лёндане, дзе ён жыў і займаўся навуковымі пошукамі. На жаль, ён часта ня мог устрымацца ад спакусы пісаць у форме гутарак са мною і іншымі асобамі. Сапраўды, жывучы амаль два месяцы пад адной страхой, у нас было шмат цікавых гутарак. Усе яны мелі прыватны характар, і я нават ня думаў, што адзін дзень яны будуць служыць матар'ялам для газэтных артыкулаў.

Форма гутаркі ў нарысе або артыкуле вельмі прывабная: яна ўносіць жыцьцё й стварае ўражаньне аўтэнтычнасьці. Адначасова, аднак, яна выклікае паважныя засьцярогі. Наогул,

выкарыстоўваньне вестак, пачутых у прыватнай гутарцы — справа далікатная і вымагае такту і абачлівасьці, каб не разьвітацца з магчымасьцю свабоднага абмену думкамі між сябрамі. Калі-ж нехта цытуе ў друку словы іншай асобы (і то без яе ведама), то ягоным абавязкам ёсьць захаваць іх аўтэнтычную форму, не дадаючы і не зьмяняючы нічога ад сябе. Безумоўна, гэта, бадай, немагчыма, калі словы цытуюцца з памяці, а не з запісаў, зробленых падчас самой гутаркі. Таму прыходзіцца дзіву даецца, як гэта было магчыма перадаць так дакладна тое, што гаварылася, скажам, ідучы па людной лёнданскай вуліцы або седзячы ў рэстаране з Гаем Пікарда і каштуючы чэшырскі сыр. Дарэчы, ня думаю, што Гай Пікарда палічыў-бы за камплімэнт, калі-б я сказаў, што ён — гурман: у французскай і ангельскай мовах gourmand значыць «абжора». Я нават не падазраваў, што слова «гурман» сёньня ўжо ўвайшло ў беларускую мову, пакуль, пабачыўшы яго ў артыкуле Мальдзіса (гл. «Голас Радзімы», Но. 5, 2.2.1984, б. 5), не заглянуў у «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы», каб пераканацца, што гэта сапраўды так.

Ці можна ўспомніць усё, што гаварылася ў прыватнай гутарцы больш, чым год раней? Дзеля гэтага я не намерваюся тут даказаць немагчымае. Хачу толькі даць некалькі прыкладаў таго, чаго я ў ніякім выпадку ня мог казаць. Вось хоць-бы, будучы старшынёй Бібліятэчнай Рады і ведаючы яе склад (усяго дзевяць асобаў), я ня мог сказаць, што ў яе ўваходзяць «два манахі-марыяне» (гл. «Голас Радзімы», Но. 4, 26.1.1984, б. 5): у тым часе ў Радзе быў толькі адзін Марыянін, сьв. пам. а. Фэлікс Журня. Дый я-б ніколі ня ўжыў выражэньня «манахі-марыяне». Крыху ніжэй мне прыпісваюцца наступныя словы ў адносінах да адной асобы: «...грошы на музэй і бібліятэку — як наш прыкладны парафіянін — дае!» (гл. там-жа). Як сьвятар і бібліятэкар, я сьведамы маіх падвойных абавязкаў і стараюся іх ня зьмешваць. Прыведзеныя вышэй словы гучалі-б недарэчна ў маіх вуснах, бо ніхто ня ведае лепш за мяне, што падтрымка бібліятэкі ня робіць некага прыкладным парафіянінам і што, з другога боку, прыкладны парафіянін ня мае абавязку

падтрымліваць бібліятэку, хіба што ён зьяўляецца таксама прыкладным беларусам. Астаецца дадаць, што асоба, аб якой гутарка і якую лічу маім прыяцелем, не зьяўляецца маім парафіянінам. А вось яшчэ адзін прыклад. Пражыўшы больш за трыццаць гадоў у Англіі, думаю, што ведаю розьніцу паміж «пабам» (pub — піўная, карчма) і клюбам. Таму я ў ніякім выпадку ня мог назваць «пабамі» беларускія грамадзкія клюбы ў Брадфардзе й Манчэстары (гл. там-жа). Між іншым, з усёй «цытаты» чытач можа вынесьці ўражаньне, быццам даход з гэтых клюбаў і іншай беларускай грамадзкай уласнасьці ў Англіі (дамы, гаражы) ідзе на ўтрыманьне Бібліятэкі імя Францішка Скарыны. У сапраўднасьці ўсе яны зьяўляюцца ўласнасьцю Згуртаваньня Беларусаў у Вялікабрытаніі, якое ўжывае даход зь іх на розныя добрыя мэты (выдавецтва, канфэрэнцыі і г. д.). Бібліятэка, апрача некалькіх прынагодных ахвяраў, грашовай дапамогі ад Згуртаваньня не атрымлівала і не атрымлівае.

Ёсьць адна справа, якой не магу прамінуць маўчаньнем. Як можна было спадзявацца, у нас не абышлося бяз гутаркі пра камунізм і мае адносіны да яго. Наколькі памятаю, я сказаў, што аргумэнты палітычнага і эканамічнага парадку не зьяўляюцца галоўнымі прычынамі, чаму не магу пагадзіцца з камуністычнай сыстэмай. На маю думку, камунізм — гэта нешта большае, чым адна з палітычна-эканамічных тэорыяў: гэта суцэльная сыстэма, якая маніцца даць канчатковы адказ на ўсе найбольш запаветныя пытаньні, якія ад пачатку турбавалі чалавецтва, і якая заяўляе сваё права на ўласнасьць усёй людзкой асобы — цела і душы. Думаю, што гэта гучыць крыху інакш, чым калі-б я сказаў: «...што датычыць вашай палітыкі, то я, відаць, мог-бы яе прыняць і эканоміку таксама» (гл. «Голас Радзімы», № 5, 2.2.1984, б. 5).

Можна было-б даць іншыя прыклады, але ня бачу на гэта патрэбы. Прыведзеных прыкладаў досыць, каб паказаць, што неабавязкова ўсё было так, як апісана ў «Дзёньніку». Caveat lector![304].

[304] Папярэджанне чытачу: будзь асцярожны!

Ня ведаю, што яшчэ прынясуць наступныя ўрыўкі з «Дзёньніка», ведаю толькі, што ня маю больш намеру і жаданьня займацца імі. Калі-б ішло толькі пра мяне, то я й цяпер прамаўчаў-бы. На жаль, так складаецца, што амаль усё, зьвязанае з маёй асобай, мае нейкае дачыненьне да Бібліятэкі імя Францішка Скарыны. Дый тут замешаныя таксама іншыя асобы. Спадзяюся, што Адам Мальдзіс зразумее мяне добра і ўспрыме сказанае мною не як закід або крытыку, але як сяброўскую заўвагу і просьбу адносіцца ў будучыні больш уважліва да іншых. Вельмі лёгка скрыўдзіць асобу, чые словы цытуюцца, бо яна звычайна ня мае магчымасьці пацьвердзіць або запярэчыць іх аўтэнтычнасьць. Затое выправіць крыўду далёка цяжэй.

Карыстаю з нагоды, каб сказаць, што ў мяне асталіся як найлепшыя ўспаміны з побыту Мальдзіса ў Лёндане і што я маю вялікую павагу да яго як да аднаго з найбольш выдатных дасьледчыкаў беларускай літаратуры. Беларуская Бібліятэка і Музэй імя Францішка Скарыны будзе лічыць за гонар, калі і ў будучыні зможа служыць сваімі фондамі яму і ўсім, каму дарагі лёс беларускай культуры. Іншая справа, ці ўдасца вярнуць ранейшы дух сяброўства і даверу. Спадзяюся, што так, бо веру ў дабрыню, якая знаходзіцца ўва ўсіх нас, хоць часам глыбока схованая. Тымчасам, аднак, пераважае пачуцьцё суму.

З глыбокай павагаю,

а. Аляксандар Надсон,
Дырэктар Беларускай Бібліятэкі і Музэю
Імя Францішка Скарыны ў Лёндане.

3 жніўня 1984.

Дарагі Янка,

Вы, напэўна, усе дзівіцеся, што са мною сталася. Праўду сказаць, я й сам добра ня ведаю. Пачалося ўсё ад Лёфтуса й Мальдзіса. Пасьля пачалі валіцца на маю галаву іншыя прыкрасьці й цяжкасьці, што ў канцы ня ведаў, куды павярнуцца. Думаў, што ня вытрымаю, асабліва, што ня было з кім параіцца нават. Дзякаваць Богу, аднак неяк пераджыў усё і цяпер пачынаю вяр-

тацца да нармальнага жыцьця. Бяда ў тым, што цяпер у мяне шмат залегласьцяў, але, спадзяюся, з часам усё палагодзіцца.

Мне асабліва прыкра, што зацягнуў з падзякаю Фундацыі Крэчэўскага[305]*. Пасылаю цяпер, хоць з вялікім спазьненьнем. Прашу прабачэньня і хачу запэўніць, што гэта сталася не са злой волі.*

Некалі я меў намер прыехаць да Вас і пабыць на Сустрэчы ў Кліўлендзе. Чуюся, аднак, вельмі змучаны і таму вырашыў у гэтым годзе летам нікуды ня ехаць. Хацелася-б таксама, каб было як найменш наведвальнікаў, але гэта не залежыць ад мяне. Выглядае, што наведвальнікаў у гэтым годзе будзе ў нас ня менш, чым у мінулым.

Бібліятэка — адзіная пацеха. Нягледзячы на цяжкасьці, яна ўсьцяж расьце й мацнее. Цяпер маем у касе непарушнага капіталу амаль 100 тысяч фунтаў, якія ў гэтым годзе нам прынясуць каля 10 тысяч фунтаў працэнтаў. Калі ўзяць пад увагу, што пасьля сьмерці Ўладыкі Часлава ўсяго капіталу было 5 тысяч фунтаў, дык хіба згодзішся, што за апошнія тры гады матар'яльны стан бібліятэкі значна паправіўся. Безумоўна, гэтага яшчэ недастаткова — нам трэба мець фонды на сталага платнага працаўніка. Прынамсі аднак цяпер няма той наглай патрэбы і небясьпекі, што бібліятэка зачыніцца дзеля недахопу фондаў. Між іншым, за шэсьць месяцаў гэтага году мы сабралі амаль столькі ахвяр, сколькі за ўвесь мінулы год. Выглядае, што Лёфтус і Мальдзіс не пашкодзілі…

У нас тут на днях выйшла кніга апавяданьняў Яновіча з паралельным беларускім і ангельскім тэкстамі[306]*. Міхалюк выслаў Табе адзін экзэмпляр лятунскай поштай. Больш прывязуць Віця Сенкевіч і Ясьвіловічы*[307]*, едучы ў Кліўленд.*

---

[305] **Фундацыя імя Пётры Крэчэўскага** — грамадская арганізацыя, заснаваная беларускімі эмігрантамі ў Нью-Ёрку ў 1958 г. з мэтай падтрымкі беларусаведных дасьледаванняў.

[306] Ianovich, Sakrat. Miniatures. Edited and translated by Shirin Akiner. London: Anglo-Byelorussian Society, 1984. — 91 p.

[307] Маецца на ўвазе сям'я **Янкі Ясвіловіча** (нар. 1947) і **Ганны Лемяшонак** з Брадфарда (Вялікабрытанія).

Жадаю Табе добрага адпачынку: Ты яго заслужыў. Вітай усіх знаёмых і скажы ім, што хутка пастараюся ім усім напісаць. Між іншым, ці ведаеш адрас Раі Станкевіч?

Дык пакуль што заставайся здаровы.

Твой а. Алесь Н.

САКРАТ ЯНОВІЧ

Беласток, 11 сакавіка 1983 году.

Дарагія Суродзічы, Шаноўныя Найдзюкі, Паважаны Сп. Чаславе[308]*, — шчыры дзякуй Вам за ліста, які надоечы атрымаў я! Прыйшла мне ў галаву такая рэфлексія: у Вас, на Захадзе, вельмі добра працуе пошта, калі Вы дазваляеце сабе невыразна пісаць зваротныя адрасы, Вы — гэта не толькі Вы, як Часлаў Найдзюк... Але ўсур'ёз. І па чарзе. «Беларусь Беларусь»*[309] *выйдзе асобнаю кніжкаю ў Варшаве (умова ўжо падпісана). Вядома, цяжка меркаваць аб тым, як яна выйдзе? Але — пажывем, пабачым. Пакуль што кавалкі зь яе пайшлі: чатыры ў беластоцкіх «Кантактах» і па адным у варшаўскай «Літаратуры на сьвеце»*[310] *ды каталіцкай «Вензі»*[311] *(адпаведныя нумары: 11 і 9). Апроч таго — эсэік пра Янку Купалу зьмясьцілі варшаўскія «Новэ ксёнжкі»*[312] *нр. 23 м. г. І яшчэ такія-сякія публікацыі былі, м. ін. і на старонках «Нівы», якую, як здагадваюся я з Вашага ліста, выпісваеце. Наколькі хапала мне сродкаў, я пасылаў выразкі таго Андрусышыным*[313]*; думаю,*

---

308 Адрасат ліста — **Часлаў Найдзюк** (1915–1995), грамадскі дзеяч. Адвакат паводле адукацыі. Пасля Другой сусветнай вайны жыў у Лос-Анджэлесе (ЗША), узначальваў мясцовы аддзел Злучанага беларуска-амерыканскага дапамаговага камітэта, быў прадстаўніком Беларускага кангрэсавага камітэта Амэрыкі на штат Каліфорнія.

309 Janowicz, Sokrat. Białoruś, Białoruś. Warszawa: Iskry, 1987. — 188 p.

310 ***«Literatura na Świecie»*** — штомесячны польскі часопіс сусветнай літаратуры. Выдаецца ў Варшаве ад 1971 г.

311 ***«Więź»*** — польскі каталіцкі грамадска-культурны часопіс. Выдаецца ў Варшаве ад 1958 г.

312 ***«Nowe Książki»*** — польскі штомесячны літаратурны часопіс. Выдаецца ў Варшаве ад 1949 г.

313 Маецца на ўвазе найперш **Юля Андрусышын** (нар. 1932), грамадская дзяячка, маці спевака Багдана Андрусышына (Данчыка). Жыве ў Нью-Ёрку.

яны атрымалі, хоць і маўчаць. Колькі мог, дапамагаў у гэтай бібліяграфіі таксама Вашаму брату[314]*, маючы на ўвазе, перш за ўсё, талент Карнэлі і яе цудоўны намер стацца папулярызатарам беларускага ў англамоўным акіяне.*

Я і мы ўсе тут не разумеем тых «закалотаў» у Вашым эміграцкім асяродзьдзі[315]*, мала што сьмешна хілым ды малым, а яшчэ і пасвараным паміж сабою! Некаму залежыць на тым, каб Вы выходзілі на ідыётаў, няздольных зразумець, што эміграцыя гэта няшчасьце, што яна не можа існаваць як сама дзеля сябе, што яе будучыня (і сэнс!) у лучнасці ды служэнні інтарэсам роднае нацыі, і што тубыльцы будуць вас настолькі шанаваць ды цаніць, колькі добрага будуць ведаць пра беларускую культуру, пра яе геній... Што тыповаму амэрыканцу прыходзіць у галаву, калі ён пачуе слова «беларус-белорашэн»? Ад гэтага і трэба пачынаць свае роздумы над сваім лёсам ды яго сэнсам у заакіянскім існаваньні. Нам прыкладамі разумнага эміграцтва ёсць землякі тыпу Данчыка, Карнэля*[316] *— ім баліць адсутнасць беларускай зоркі на нябесьсі Амэрыкі і заходняга свету, як і нам! І гэта яны будучыня — разумеючы, што апэрэта палітыканства ня ёсць вартаю таго, каб прысьвячаць ёй сваё жыцьцё (няхай яна згарыць, бы той правінцыяльны цырк!).*

Выданне па-ангельску твораў Купалы ці Коласа беспараўнальна болей значыць для справы нашага народу і яго культуры, чымсьці розныя «прошчы» і «маніфэстацыі», — гаворачы нейкім вобразным прыкладам, каб быць правідлова зразуметым у галоўным. Чаму ідуць дзесяткі тысячаў даляраў у тую яму херні, а няма грошай, каб заплаціць перакладчыку Купалавага і выдаўцу Купалавага? Ёсць на Фларыдзе Пятроўскі[317]*, які абе-*

---

[314] Маецца на ўвазе **Язэп Найдзюк** (1909–1984), грамадскі дзеяч, гісторык, выдавец. Пасля Другой сусветнай вайны жыў у Польшчы пад імем Юзафа Александроўскага.

[315] Магчыма, маецца на ўвазе раскол у БАПЦ на прыхільнікаў мітрапаліта Мікалая (Мацукевіча) і прыхільнікаў мітрапаліта Ізяслава (Бруцкага), які аформіўся ў эміграцыйным асяроддзі на пачатку 1980-х гг.

[316] Маецца на ўвазе **Карнэля Найдзюк** — дачка Часлава.

[317] **Ян Пятроўскі** (1905–2001), рэлігійны і грамадска-культурны дзеяч, пратэстанцкі прапаведнік, выдавец, літаратар, перакладчык. Ад

ларушчыў і выдаў Плятона, Аўрэлюса[318]*. Каб Вы тое бачылі, як ён гэтым нас тут на духу: жартанькі — Плятона можна ўжо чытаць па-беларуску! Аўрэлюса!!! Яго гэтыя кніжкі афіцыйна даходзяць да нас тут, за імі ганяецца проста наша інтэлігенцыя, як за кніжкай праф. Макміліна*[319] *з Англіі аб беларускай літаратуры*[320] *ці бо анталёгіяй Веры Рыч*[321] *«Як вада, як агонь»*[322] *(выбар беларускага верша на ангельскай мове, якую ў нас ведае сёньня амаль штодругі малады інтэлігент). Мы прагнем далучыцца да сусьветнае культуры і чакаем помачы ў гэтым так жа ад эміграцыі, зразуменьня ёю, што праз гэткае далучэнне зробімся бесьсьмяротнымі, вечнымі, здольнымі жыць далей, а не гібець у нікому не цікавых сьлёзах-крыўдзе (каму мілы жабрак, неўдалота?). Амэрыканцы любяць і ўмеюць паказацца з добрага, самага моцнага ім, боку. І нам трэба таго, і маем чым. Не ведаю, ці акурат не памылюся, але менавіта гэтак разумею я а. Надсона і лічу яго адным зь нямногалікіх, якія ўмеюць думаць цьвяроза, без шалёных фантасмагорый ды дзіцячасьці ў палітыцы. Скарынінская бібліятэка выклікае ў нас самыя добрыя спадзяванні, ганарымся ёю ды ўсяляк успамагаем яе. — Беларускае вакно на Захад! Але аднаго вакна ў хаце мала, трэба больш, сп. Чаславе. Зразумейце мяне як сьлед.*

1953 г. жыў у ЗША. Напісаў і выдаў некалькі дзясяткаў кніг, у тым ліку пераклады з Платона, Марка Аўрэлія, «Клясічны грэка-беларускі слоўнік».

[318] Перакладчыкам «Роздумаў» пазначаны Міхась Кавыль; Ян Пятроўскі напісаў толькі прадмову.

[319] **Арнольд Макмілін** (анг. *Arnold Barratt McMillin*, нар. 1941), брытанскі беларусіст, доктар славянскай філалогіі, даследчык беларускай літаратуры, сябра Англа-беларускага таварыства і рэдактар *«The Journal of Byelorussian Studies»*.

[320] McMillin, Arnold Barratt. Die Literatur der Weissrussen = A history of Byelorussian literature: from its origins to the present day. Giessen: Schmitz, 1977. — 447 p.

[321] **Вера Рыч** (анг. *Vera Rich*, 1936–2009), англійская паэтка, перакладчыца, сябра Англа-беларускага таварыства.

[322] Like water, like fire : an anthology of Byelorussian poetry from 1828 to the present day / selected and translated by Vera Rich. London: Allen & Unwin, 1971. — 351 p.

Як наравісты конь уздыблены,
Мільёнамі машын задымлены,
Хапун —
З прычаламі бясконцымі,
Хрыпун —
З кварталамі бяссонцымі,
З гандлярскаю рэкламнай прозаю,
Са статуяй жанчыны бронзавай
Паўстаў Нью-Йорк перада мной.
Гляджу я на цябе з Эмпайра,
І вось да сэрца падступае
Твой стогн
І гул пагрозны твой.

З чым параўнаць? Мурашнік, вулей?
Шаблон, шаблон...
У гэтым гуле
Любой метафары капец.
Касмапаліт з жыццём нялёгкім,
Банкір і докер, бос і лёкай,
Кравец і пекар, і купец.

Ракфелер-цэнтра манументы
І уол-стрыцкія віры.
Там, як цыбатыя ракеты,
Стаяць счарнелыя муры.

Камоды, вежы, этажэркі —
Граніт і шкло, бетон і сталь.
Ты страшны горад, ненажэрны.
Зямны і незямны амаль.

Здаецца, міг — і гулка грукнеш
Касмічнай катастрофай ты…
Цямнее Бронкс, дыміцца Бруклін,
Гараць Манхаттана хрыбты.

Мастамі туга падпяразаны
Сівы Іст-Рывер і Гудзон,
А далей — далі невыразныя
І акіянскіх хваляў звон.

Нечалавечыя адлегласці,
Геаметрычная нуда.
Як ты стаміўся, як забегаўся,
Шкада цябе, Нью-Йорк, шкада.

Не лаюся, не праклінаю:
Тут ёсць каму цябе клясці.
Калі такі характар маеш —
Расці і ўшыр і ўверх расці.

Я бачыў Рым, Парыж і Прагу
І пакланіўся іх красе.
А на цябе гляджу са страхам
І ўжо сумую пакрысе.

Пара спускацца. Дзень канчаецца.
Агонь рэклам зару згасіў.
Сцвярджай: тут цяжка прызвычаіцца,
Але душою не хлусі.

Няхай табе зусім нямілы ён,
Капіталізму рай і морг.
І ўсё ж страшэннай нейкай сілаю
Даўно валодае Нью-Йорк.

Тут сотні звычаяў, рэлігій,
Прыплыўшых з дальніх берагоў,

Мільёны купленых рэліквій
І бласлаўленне ўсіх багоў.

Тут шмат пакутлівага роздуму,
Натхнёнага узлёту розуму —
Жалезны гімн, літаўраў медзь.
Жылі тут людзі, нараджалі
Людзей,
Пасля іх долар джаліў,
Адных ледзь-ледзь, другіх насмерць.
І некалі над акіянам
Прызнаюць словам пакаянным
Свае грахі, сваю віну
І стрыты ўсе і авеню...

Увечары ў Нью-Йорку вогненна,
Пазней амаль увесь ён спіць.
Адзін Брадвей пякельным водгуллем
Грыміць, рагоча і кіпіць.

Увесь ён у шалёным полымі
Крыўляецца, міргае вам.
Брыджыт Бардо нагамі голымі
Фарсіць з агромністых рэклам.

Бензіну пах, сасісак, кофе,
Рыкаюць медныя басы.
Не едзь сюды, мой друг Пракоф’еў,
Тут ні бяроз, ні рыбы сіг.

Адно імчыцца ў чорнай высі
Рэклама — тройка напралом.
Яшчэ вышэй арол узвіўся,
Махае вогненным крылом.

Тут жоўты д’ябал служыць месу
Нью-йоркскім босам і чынам,

З электралямпачак навесы
Нахабна слепяць вочы нам.

Пад імі ёлупы клятчастыя
Жуюць, жуюць, жуюць, жуюць.
Панель шуміць, дыміць і шастае
І хваліцца: «Вось як жывуць!»

Таймс-сквер. Натоўп.
Над ім з амбіцыяй
Гарлае нейкі кандыдат.
І трохметровая паліцыя
Дубінкамі махае ў лад.

Стары жабрак дзьме ў флейту сіплую,
Ён вольны, так сказаць, мастак.
Я цэнты кідаю, і сціпла ён
«Сэнк'ю», — ківае мне.
Аднак
Ужо глядзяць вачмі пустымі
Юнцы з бародкамі рудымі
З пагрозай цёмнай на цябе...
Брадвей, Брадвей ў агні і дыме,
Цябе я ведаю цяпер!

Не захаплюся бляскам танным,
Не мне тут хіжа паляваць,
І ў злосці нават я не стану
На стрыт заплёваны пляваць.

А пабываць было тут варта
Хоць ноч адну, хоць раз адзін.
Ісці па стрытах страшнавата
Пасля дванаццаці гадзін.

Ідзеш нібы у нейкім кратэры,
А гмахі ўверх — вузей, вузей.

Але цябе ўжо не кратае
Чужой фантастыкі музей.

Тут кожны небаскроб адразу
Сніць дзесяць тысяч розных сноў.
Я ні насмешкай, ні абразай
Не разбуджу яго сыноў...

За дзень агледзеў гмахі, скалы,
Глухі асенні акіян.
Шкада, што ў Бруклін не пускаюць
Павандраваць такіх, як я.

З Эмпайра цяжка ўбачыць гора,
Яно глыбей, яно грубей.
Кіруй, шафёр, мой друг, за горад,
Гані хутчэй у Астэрбей!

Шыпіць дарога, пахне ветрам.
Хвала тварцам такіх дарог!
Пракласці іх між скал і нетраў
Народ вялікі толькі мог.

Я павярнуўся на імгненне,
Зірнуў назад у чорны змрок —
І сэрца ёкнула ў здзіўленні:
Нью-Йорк, прыгожы ты здалёк!

Нібы на ўцеху дзецям злеплены
З янтарных кропелек смалы,
З зялёных, залатых і срэбраных
Крыштальных кубікаў малых.

Там бегаюць начныя зайкі,
Плывуць у рэках светлякі —
Гарыць святла і шкла мазаіка...
Нью-Йорк, ты ж можаш быць такім —

І прыгажэй, і чалавечней,
І казачней, і разумней,
І зблізку стаць на векі вечныя
Такім, як здаўся зараз мне.

Пімен Панчанка. Нью-йоркскія малюнкі

ПАТРЭБА МАЛІЦЦА СВАІМ ЗОРКАМ[323]

Наладжванне, а хутчэй, намацванне кантактаў метраполіі з паваеннай эміграцыяй пачалося ці не ад самага з'яўлення гэтае эміграцыі.

Вось што ў лісце да Аўгена Каханоўскага пісаў тагачасны Прэзідэнт Рады БНР Мікола Абрамчык:

«В. Паважаны Спадар Старшыня, атрымаў сёньня сьяточны нумар "Бацькаўшчыны". Артыкул[324] *пра "Чорнага Ката"*[325] *пададзены* [неразб.] *в. неабярэжна.*

Выглядае напроста правакацыяй нейкай. Падаецца столькі непатрэбных рэчаў, дэмаскаваныя кансьпірацыі і г. д. На якое-ж ліха падаваць такіе сьляды, як "партызаны жывуць у калхозах, займаюць становішчы" ды чуць не адрас вілы Вітушкі[326]*. Выходзіць, што такіх нямецкіх бегляцоў не варта выпускаць зь Беларусі.*

Думаю, што Вам абавязкова патрэбна на гэта зьвярнуць увагу тых 2-х хлопцаў, каб яны аб гэтым усім пераказалі там каму патрэбна.

3.4. я Вам выслаў ліст, у якім выказаў некулькі сваіх думак, якіе варта-б было туды накінуць праз гэтых хлопцаў.

Цяпер, чытаючы "Бацькаўшчыну", прыйшла мне яшчэ адна. Ці не маглі-б яны гэтага "Чорнага Ката" назову — перамяніць

---

323 Дзякуй Юрыю Бабічу за расчытванне польскамоўнага хуткапісу.

324 Маецца на ўвазе тэкст: У службе «Чорнага Ката». Успаміны нямецкага палоннага // Бацькаўшчына. № 2 (62). 25 сакавіка 1950. С. 3.

325 **«Чорны Кот»** — антысавецкая партызанская арганізацыя, якая дзейнічала ад 1944–1945 гг. да пачатку 1950-х гг. пад кіраўніцтвам Міхася Вітушкі. (Гл.: Антысавецкія рухі ў Беларусі: 1944–1956. Менск: Архіў Найноўшае Гісторыі, 1999.)

326 **Вітушка, Міхась** (1907—?), вайсковы дзеяч, кіраўнік Беларускага Рэзістансу ў другой палове 1940–1950-х гг. (Гл.: Антысавецкія рухі ў Беларусі: 1944–1956. Менск: Архіў Найноўшае Гісторыі, 1999.)

на такі нацыянальны назоў, які-б акрэсьліў ясьней ідэйна палітычны характар нашага змаганьня. Было-б в. добра, каб яго замянілі на “Варту Б.Н.Р.” ці “Гвардыю Б.Н.Р.”. Або калі нельга ў цэласьці зьліквідаваць гэты назоў “Чорны Кот”, то прынамсі часьць іх, скажым, лепшыя адзінкі-аддзелы назваць “Вартай Б.Н.Р.” — а калі й гэтага нельга, то новую зрабіць фармацыю пад гэтым назовам.

На гэтым-бы мы в. выйгралі палітычна. Гэта-б магутнейшым рэхам абыйшлося ў сьвеце і лягчэйшымі-б былі нашыя сукцэсы дыплематычныя. А то “Чорны Кот” хто яго ведае што такое нацыянальнае гэта наша, ці нейкае інтэрнацыянальнае, ці нешта хоць і беларускае, але без акрэсьленага палітычнага аблічча, ось нешта анты бальшавіцкае і ўсё.

Потым было-б в. добра, калі Вам удасцца празь іх перакінуць з “Бацькаўшчыны” нашага Маніфэсту[327]*, некулькі пастановаў Рады, апошні сьвяточны № “Бацькаўшчыны”*»[328].

На гэты ліст Аўген Каханоўскі адказаў:

«*Шаноўны Спадар Прэзыдэнт! На Вашыя лісты ад 3.4.1950 і 12.4.1950 г. я адказваю із спазьненьнем галоўным чынам дзеля таго, што спадзяваўся хуткага спатканьня із нашым кур’ерам з Бацькаўшчыны, каб мець беспасярэднія ад яго больш падрабязныя і канкрэтныя інфармацыі, чымся ягоныя асьцярожныя й толькі агульныя інфармацыі ў лістох. Аднак гэтае спатканьне зь незалежных ад нас і яго прычынаў затрымалася. Цяпер мы маем пратакол перапытаньня яго нашымі прыяцелямі, дастаўлены нам кур’ерскаю поштаю, і надзею хуткага пабачаньня. Болей аб гэтым пісаць Вам ня буду, бо хутка Вы спаткаецеся ў Нью Ёрку з ген. Ф. Кушалем*[329]*, які Вам зложыць аб гэтым*

---

[327] Маніфэст Рады Беларускай Народнай Рэспублікі // Бацькаўшчына. № 9 (12). 25 сакавіка 1948. С. 1.

[328] Ліст М. Абрамчыка да А. Кахаяоўскага ад 12.04.1950. На лісце — штамп *«Kanc. Uradu B.N.R. No 91 Data AHIZSINSIWVIPRIDS»*. Захоўваецца ў архіве БІНІМа.

[329] **Францішак Кушаль** (1895–1968), вайсковы і грамадскі дзеяч. Ад пачатку 1950-х гг. жыў у Нью-Ёрку (ЗША). Браў актыўны ўдзел у працы Рады БНР, Беларуска-амерыканскага задзіночання (у 1952–1954 гг. —

дакумэнтальную справаздачу. Калі-ж Ф. Кушэль выедзе зь Мюнхэну ў ЗША яшчэ на гэтым тыдні і ня зможа бачыцца з нашым кур'ерам, то пры сваім спатканьні зь ім я сам пастараюся праінструктаваць яго аб Вашых прапазыцыях, а пры спатканьні з Вамі дапоўню Вам справаздачу Ф. Кушэля. Тое, што Вы чулі ў гэтай справе ад В. Русака[330]*, нічога супольнага з нашай акцыяй ня мае: там мова йшла аб нязнаным нам перабежчыку-беларусу зь Беластоку, які жыве цяпер пад амэрыканскім наглядам у Мюнхэне, прыяжджаў двойчы да нас і пасьля ўважлівага праслуханьня яго зрабіў на нас уражаньне чалавека, да якога мы ня маем даверу. Што-ж да артыкулу ў "Бацькаўшчыне", перадрукаванага зь нямецкай газэты "Райнішэ Цайтунг"*[331]*, то ён ня зробіць нашым партызанам ніякае шкоды, бо, паводля нашых верагодных інфармацыяў, ад травеня месяца 1948 г. пасьля выпадкаў правакацыі польскіх партызанскіх аддзелаў, якія перайшлі ў Беларусь з Польшчы, нашая партызанка так рэарганізавана й закансьпіравана, што яе здэкансьпіраваць цяжка. А немец у сваіх успамінах, праўдападобна апавядаючы аб партызанскай дзейнасьці, увагу бальшавікоў адводзіць у бок*»[332].

Дык якім чынам, якімі сцежкамі дабіраліся — спачатку ў Нямеччыну, пазней у ЗША — «госці» і звесткі з Беларусі, абмінаючы прафесійную ўвагу неабыякавых людзей на Бацькаўшчыне.

Дакладнага адказу тым часам не знойдзена, але пэўныя здагадкі з'яўляюцца. Так, на адбітку аднаго выпадкова выяўленага ліста асадкаю зробленая заўвага: *«Ліст да Ант. Адамовіча*

старшыня арганізацыі). У 1967 г. пераехаў з жонкай паэткай Наталляй Арсенневай да сына ў Рочэстэр.

[330] **Васіль Русак** (1923–2000), грамадскі дзеяч. Ад 1950-х гг. жыў у Нью-Джэрсі, уваходзіў у кіраўніцтва Нью-Джэрсійскага аддзела Беларуска-амерыканскага задзіночання, быў актывістам БАПЦ.

[331] ***«Die Rheinische Zeitung»*** — нямецкая газета Сацыял-дэмакратычнай партыі, што выдавалася ў Кёльне ў 1892–1933 і 1946–1951 гг.

[332] Ліст Аўгена Кахамістаўскага да Міколы Абрамчыка ад 06.05.1950. Захоўваецца ў архіве БІНіМа.

Васіля Гінтаўта, прысланы праз Польшчу. Ліст прысланы ў выніку сувязі, якую К. Мярляк[333] *дапамог наладзіць праз ЦРУ»*[334].

З пытаннем, што гэта была за сувязь, што наогул вядома пра яе, я быў звярнуўся да Янкі Запрудніка. На жаль, высветлілася няшмат. Янка Запруднік адпісаў: *«Пра Мерлякову сувязь з ЦРУ ў мяне, фактычна, ня веда, а толькі дагадка. Аднойчы — гэта было недзе ў канцы 50-х — ён пытаецца ў мяне, ці не хацеў бы я пасланць пачку сваім у Беларусь. Я папытаўся ў яго, пра якую гэта пачку ён гаворыць. А ён кажа, што ведаве такую кампанію, якая высылае ў Беларусь дармовыя пачкі з харчамі. Каштаваць гэткая пачка нічога ня будзе, сказаў ён, трэба толькі даць адрас. Я падзякаваў яму за прапанову, але ад ягонай услугі адмовіўся, падумаўшы, што за гэтай прапановай хаваюцца нейкія дадатковыя мэты. Больш у нас на гэтую тэму гутарак ня было. Вось гэта — уся мая "веда". А дагадкі тут пра Мерлякову сувязь могуць быць самыя розныя»*[335].

Пэўныя кірункі пошуку сувязей, некаторыя ідэі ўжо маюцца. Цяпер жа — да самога ліста, высланага з Гародні з далучанай кароткай пісулькай па-польску: *«Шчэцын, 3.V.59. Шаноўны спадар! Выконваючы просьбу майго знаёмага, дасылаю Вам ліст. Адразу потым высылаю таксама невялікую пасылку. Лічу сваім абавязкам папрасіць у Вас прабачэньня за затрыманьне гэтых пасланьняў, што было выклікана маёй адсутнасьцю ў Шчэцыне. Багдан Стр[...]чык*».

Каб не дапіска на лісце, наўрад ці можна б калі было здагадацца, што той Ось, да каго пісаны ліст, ёсць Антон (Антось) Адамовіч. І што Васілёк — імя, якім падпісаны ліст, — насамрэч ёсць Гінтаўт, толькі не Васіль, а Франц.

---

[333] **Кастусь Мерляк** (1919–2006), грамадскі дзеяч. Ад канца 1950-х гг. жыў у ЗША. Стваральнік парафіі Св. Кірылы Тураўскага ў Рычманд-Гіле. Ад 1969 г. браў удзел у дзейнасці Беларускага кангрэсавага камітэта Амерыкі, у 1970-я гг. некаторы час быў віцэ-прэзідэнтам БККА. У сярэдзіне 1990-х адышоў ад актыўнай грамадскай дзейнасці. У 1992 г. выдаў успаміны «Дзейнасьць Кастуся Мерляка на эміграцыі».

[334] Захоўваецца ў архіве БІНіМа.

[335] Электронны ліст ад Янкі Запрудніка 25.03.2014.

Франц Гінтаўт (1910–2002) разам з Адамовічам вучыўся ў мінскім Беларускім педагагічным тэхнікуме (ягоныя ўспаміны пра той час выдрукаваныя ў кнізе твораў Лукаша Калюгі (Мінск, 1992), агульнага іхняга сябры — разам з іншымі (Сяргеем Астрэйкам, Валерам Мараковым, Юліем Таўбіным... ды хіба ўсіх пералічыш!), а пазней, таксама разам, адбываў пакаранне за ўдзел у «Беларускай народнай грамадзе» — у «амерыканцы» і на высылцы. Пасля жыццёвых перыпетый атрымаў напярэдадні вайны працу ў Беларусі; там і пражыў усю акупацыю, не паспеўшы эвакуявацца.

Дзесьці ў сярэдзіне 1950-х гг. Міністэрствам асветы БССР Франц Гінтаўт быў скіраваны на працу ў Гародню.

Ліст, які кранае абставіны смерці Янкі Купалы, напісаны «па-шпіёнску», але ці быў ягоны змест, намёкі загадкаю для чужых вачэй?

Так ці інакш ліст гэты варты публікацыі: і як сведчанне кантактаў метраполіі з эміграцыяй, і як яшчэ адна версія смерці народнага песняра.

«Дарагі дружа Ось!

Прыкрая часіна мінула с атрыманьнем твайго ліста. Вельмі карціла ведаць, ці атрымаў ліст з новых шляхоў. Думалася і аб тваім здароўі, усёж-ткі кавалак часу адтапталі і крыху, як кажуць, прытапталіся, а нічога пра гэта ня пішаш. Я, дзякуй богу, мацуюся, дзеткі растуць, дачушка ўжо вялікая дзяўчына, яе крыху памятаеш (маці, напэўна, больш памятае). Ці завёў сям'ю на новым месцы?

Дудзічыха выйшла замуж, жыве, здаецца, у Менску.

Менск стаў прыгожым горадам, расьце ва ўсе бакі, як на дражджах, дарос нават да Дараўкі. Ці маеш здымкі новага Менска? На тым месцы, дзе калісьці жыў Купала, збудавалі яго памяці прыгожы музэй, а ўвесь пляц (ад музэю да Савецкай) стаў прыгожым паркам. Берагі Сьвіслачы ў гэтым месцы адзелі гранітныя фальбонкі. Вуліцы сталі прасторнымі й зялёнымі. Менск можа зачараваць, калі хто яго пабачыць. Менск стаў запраўды сталічным.

З цёткай Уладзяй[336] *час ад часу спатыкаемся, а таксама зь яго сястрой. Купала падвыпіўшы падымаўся па лесьвіцы і штурхануў тэхнічку, а пасьля, падняўшыся крышку вышэй, на адзін паверх, уздумалася яму яе перапрашаць. Перавеснуўся цераз парэнча і, відаць, згубіў раўнавагу. Сьмерць выпадковая.*

Нашы патроху пішуць, напэўна, чытаеш іх творы. Што падабаецца зь іх табе?

Трэба сказаць — пісьменьніцкая кагорта расьце. І як-бы не пісалі, усё-ж яны робяць добрую справу. Беларускае слова расьце, узмацоўваецца, а гэта важна. Было-б горш, каб паўтарыліся тыя падзеі, якія перажыла бацькаўшчына калісьці. Калі прыглядзіцца добра, то можна знайсьці добрыя зярняткі.

Ці ёсьць патрэба ў вас маліцца сваім зорам?

Ты выказаў многа цікавых думак, ужо яны дайшлі — гэта важна. Добра і тое, што ўзьнікла нарада цераз чорную стужку. Раіцца трэба было больш і часьцей.

Багдановіча высылаем. Было-б добра, калі-б выслаў самае цікавае, на тваю думку. Цікава, што напісана там — крытычнае, мастацкае. Мабыць, ''сьпісыватэльскіх'' выданьняў у вас няма?

Ці ёсьць згуртаванасьць думак, ці яны розьняцца і як? Зь якімі сябрукамі сябруеш, якіх ведаю я?

Пішы часьцей.

Няхай збудзецца ўсё тое, аб чым думаем.

Усе жадаем усяго найлепшага.

Твой Васілёк».

[336] Маецца на ўвазе **Уладзіслава Францаўна Луцэвіч** (1891–1960), жонка Янкі Купалы.

ТЫЯ, ШТО ЗАСТАЛІСЯ

Аляксандр Баханчык (1926–1999) — навучэнец Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі, у 1944 г. — афіцэрскай школы Беларускай краёвай абароны. Ваяваў у складзе Рускай вызваленчай арміі генерала Бунячэнкі. Арыштаваны СМЕРШам, засуджаны да зняволення. У Беларусь вярнуўся ў 1970-я гг. Жыў у Гарадзеі.

Аляксей Анішчык (Чэмер) (1912–2007) быў выкладчыкам Наваградскай беларускай настаўніцкай семінарыі, супрацоўнікам Беларускага культурнага цэнтра ў Мінску. Удзельнік II Усебеларускага кангрэса. Па вайне жыў у Польшчы, але быў арыштаваны, асуджаны да страты, замененай пазней на 25 гадоў лагераў. Вызвалены ў 1962 г. Жыў у Вільні.

* * *

Гарадзея, 21 студзеня 1995 г.

Паважаная рэдакцыя!

Вашую газету «Беларус» чытаю ўжо два гады. Мне яе высылае з Канады мой сябра Кастусь Акула. Бываюць вельмі цікавыя нумары, бываюць менш для нас цікавыя. Апошні нумар за 1994 год (№ 419) вельмі цікавы.

Аднак я лічу неабходным паспрачацца з некаторымі аўтарамі, я абсалютна з імі незгодны. Сёння высылаю Вам зацемку аб распальванні рэлігійнай і нацыянальнай варожасці спадаром Уладзімерам Брылеўскім[337] *у зацемцы «Яшчэ пра польскую экспансію на Беларусі».*

---

337 **Уладзімір Брылеўскі** (1917–2002), грамадскі дзеяч. Ад канца 1940-х гг. жыў у Саўт-Рыверы (Нью-Джэрсі, ЗША), браў удзел у нацыянальным руху, супрацоўнічаў з польскім часопісам «Культура» (Парыж). Надрукаваў у газеце «Беларус» і часопісе «Беларуская думка» ўспаміны пра дзеячаў беларускага нацыянальнага руху — В. Іваноўскага, Р. Астроўскага, В. Гадлеўскага, Х. Ілляшэвіча, К. Езавітава.

Не згодзен я і з пастаноўкаю пытання спадаром М. Швэдзюком[338] *у артыкуле «Пра ўдзел беларусаў у арміі ген. Андэрса», калі ён піша: «У маім папярэднім і цяперашнім артыкулах я стараўся апісаць цяжкасьці, з якімі спатыкаліся ў СССР беларусы, што хацелі ўступіць у польскую армію, каб ратаваць сваё і сваіх сем'яў жыцьцё». І далей:*

«Былі выпадкі, што бралі ў польскі Другі корпус і людзей, якія служылі ў нямецкім войску».

Большага эгаізму трудна прыдумаць! Значыцца, тыя сем'і, якіх бальшавікі пасьпелі вывязьці ў Сібір да лета 1941 года, трэба было ратаваць і вывезьці ў Іран, а тыя, якіх бальшавікі не пасьпелі вывязьці, хай едуць на мукі і голад? Бо ў 1948–49 гады вывозілі бальшавікі настаўнікаў, якія вучылі ў беларускіх школах падчас акупацыі, і навучэнцаў настаўніцкіх сэмінарыяў з Нясьвіжа, Глыбокага ды іншых гарадоў, усіх сяброў СБМ[339]*, якія не паехалі ў 1944 годзе на Захад. А як было перайсьці да альянтаў (саюзнікаў) без вайсковай вопраткі? Як павядуць сябе саюзнікі пасьля перамогі, было невядома. Пасьля выясьнілася, што шмат каго і з Нямеччыны вывязьлі ў Сібір. Значыцца, у тых сяброў СБМ, навучэнцаў настаўніцкіх сэмінарыяў быў адзін выхад: адзець нямецкую вайсковую форму і папасьці служыць ці змагацца ў Францыю ці Эльзас, а там перайсьці да альянтаў. А спадар Швэдзюк па-бальшавіцкі дзеліць людзей на «чысьцікаў» і «нячысьцікаў». Нячысьцікаў у армію ген. Андэрса не трэба было браць, хай іх бальшавікі назад забіраюць і судзяць. Пражыўшы 50 гадоў на «захадзе», у дэмакратычных дзяржавах, спадар Швэдзюк нават не падазрае, колькі ў ім засталося славянска-бальшавіцкага. Гэта нас, на Радзіме, бальшавікі дзялілі на чысьцікаў і нячысьцікаў. Не маеш права на такую працу, бо быў пад акупацыяй. Не маеш права на такую пасаду,*

---

338 **Міхась Швэдзюк** (нар. 1926), грамадскі дзеяч. Пасля Другой сусветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Сябра Згуртавання беларусаў у Вялікабрытаніі. Аўтар матэрыялаў пра беларускае жыццё ў Брытаніі для газетаў «Беларус», «Беларускі дайджэст», «Рунь». Жыве ў Конгэлтане *(Congleton)*, у Чэшыры.

339 **СБМ** — Саюз беларускай моладзі.

бо быў пад акупацыяй, бачыў іншае жыццё, не толькі савецкае. Я на поўначы сустракаў чалавека, якога не прынялі ў партыю, бо, маючы 7 гадоў, ён быў пад акупацыяй. Нячысьцік ды ўсё.

Да гэтага ліста далучаю для рэдакцыі артыкул народнага дэпутата беларускага парламэнту Віталя Малашка[340] *аб міфах сённяшняга дня ў палітычным жыцці Беларусі, аб страхах прэзыдэнта і яго «ворагах». Вельмі добры аналіз сучаснага палітычнага жыцця на Радзіме! Хачу мець надзею, што гэты матарыял будзе карысным для рэдакцыі. Тут жа я не абразаў канец артыкула палітолага Анатоля Майсені*[341] *аб падзеях у Чачні, погляд на гэтыя падзеі з Менску.*

З павагаю да вас

Аляксандар Баханчык.

Копія. Да ведама.

Гарадзея, 15 красавіка 1995 г.

Паважаны Кастусь[342]*.*

Сёння я атрымаў Твой ліст з дня 5.04.95 г. Дзякую за звесткі, асабліва за сакавіцкі нумар газэты «Беларус». А ці Ты чытаў гэтую газэту сам? Мо Ты атрымваеш адзін паасобнік і адразу перасылаеш мне, сам не прачытаўшы? Бо вось аб двух маіх артыкулах у апошнім часопісе «Голас часу»[343] *Ты пішаш, а аб маім артыкуле, які амаль без скаротаў надрукавала газета «Беларус» — Ты ні слова. Той артыкул, што Ты чытаў за маім подпісам у «ГЧ», праляжаў у Весялкоўскага*[344] *больш за поўгода*

---

[340] **Віталь Малашка** ўваходзіў у кіраўніцтва партыі Беларуская сацыял-дэмакратычная Грамада, створанай у 1991 г. Пазней — Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі (Народная грамада).

[341] **Анатоль Майсеня** (1959–1996), журналіст і палітолаг, кандыдат філасофскіх навук. У 1992–1996 гг. быў кіраўніком Нацыянальнага цэнтра стратэгічных ініцыятыў «Усход–Захад». Загінуў у аўтакатастрофе.

[342] Ліст адрасаваны Кастусю Акулу.

[343] **«Голас часу»** — царкоўна-грамадскі часопіс, які выдаваўся ў Лондане ў 1989–1996 гг. Галоўны рэдактар — Юры Весялкоўскі.

[344] **Юры Весялкоўскі** (нар. 1924), грамадскі дзеяч, публіцыст. Пасля Другой сусветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам Хрысціянскага аб’яднання беларускіх работнікаў. У 1954–1962 гг. быў

і да таго-ж скарочаны, бо там выкінута лікаванне камуністаў, калі ім удалося не дапусьціць вэтэранаў пад бел-чырвона-белым сьцягам на плошчу Перамогі. Камуністычная газетка «Мы и время»[345] *за 6 ліпеня 94 г. (калі я не памыліўся з датаю) надрукавала на апошняй старонцы артыкул, поўны радасьці, пад загалоўкам «Националистическая провокация не прошла». З гэтага артыкула якраз і бачна, хто быў арганізатарам гэтай правакацыі, але аб гэтым Весялкоўскі тэкст выкінуў, каб змясціць у нумары нешта, на яго погляд больш важнае. І ўвогуле, калі Ты ўважліва чытаў, Ты павінен быў заўважыць, што артыкул пісаны яшчэ да выбараў прэзыдэнта, яшчэ падчас кіравання Кебіча*[346]*. Гэта добра адчуваецца з тэксту. І вось Весялкоўскі, не адчуваючы тады пагрозы, навісшай над нашымі дзяржаўнымі сімваламі, артыкул затрымаў, а друкаваў вершы рускага паэта і барда Уладзімера Высоцкага*[347]*, успаміны Марыны Уладзі*[348] *аб Высоцкім і іншае, а на паведамленне аб правакацыі камуністаў адносна дзяржаўнага сцяга Рэспублікі — месца не хапіла. Прышлося некалькі месяцаў перапісвацца, даказваць, што ён не адчувае актуальныя тэмы, не трымае руку на пульсе часу, і так я дабіўся публікацыі гэтага артыкула са спазьненнем амаль на 9 месяцаў і то ў скарочаным варыянце. Своечасова гэта прагучала б лепш, бо я пісаў гэты артыкул адразу пасьля атрымання*

адным з рэдактараў часопіса «Аб'еднаньне». У 1952 г. уваходзіў у Беларускі вызвольны рух. Належыў да парафіі Св. Еўфрасінні Полацкай у Лондане. У 1974–1976 гг. выдаваў часопіс «Званіца», пазней, у 1989–1996 гг., — часопіс «Голас часу». Аўтар шэрагу кніг па беларускай і сусветнай гісторыі: «Дарогі рымскіх папаў на Ўсход» (1992), «Беларусь у першай сусьветнай вайне» (1995), «Па сьлядах Другой сусьветнай вайны» (2002) і іншых, а таксама ўспамінаў «Няясна мроіліся новыя дарогі» (1997).

345 ***«Мы и время»*** (сёння *«Коммунист Беларуси. Мы и время»*) — газета Камуністычнай партыі Беларусі, адноўленай у 1991 г.

346 **Вячаслаў Кебіч** (нар. 1936), палітычны дзеяч, першы прэм'ер-міністр незалежнай Рэспублікі Беларусь у 1990–1994 гг.

347 **Уладзімір Высоцкі** (1938–1980), савецкі акцёр, паэт, аўтар-выканаўца песень.

348 **Марына Уладзі** (фр. *Marina Vlady,* нар. 1938), французская спявачка і акцёрка расійскага паходжання, жонка Уладзіміра Высоцкага.

газеткі «Мы и время» з радасным рэпартажам аб зьдзеках над дзяржаўным сьцягам, аб недапушчэнні «фашыстаў» на плошчу Перамогі са сьцягам, якога ўвесь беларускі народ павінен саромяцца, бо ён фашысцкі, зацьверджаны гаўляйтарам Кубэ[349].

А ў газеце «Беларус» № 422 шмат маіх матарыялаў, хаця Ты мо і не заўважыў гэтага. Вазьмі адкрыты ліст прэм'ер міністру і міністру сувязі РБ на апошняй бачыне газеты. Я як глянуў, дык адразу пазнаў маркі на маім канвэрце з рысункам зялёнага дуба. Бо толькі я мог дадумацца закупіць столькі латышскіх канвертаў з моцнай паперы на гады наперад. І мая дагадка спраўдзілася: прачытай штэмпель пошты пад зоркаю і надпісам СССР. На штэмпелі напісана «Гарадзея, Минск, обл.». Далей глядзі паведамленні са спасылкамі на газеты «Пагоня»[350] *і «Народную газету»*[351]. *Я лічу, што былі выкарыстаны мае выразкі з газет, ды далёка ня ўсё. Гэта я высылаў выразку з «Пагоні» з вершам Ведзьмака Лысагорскага*[352] *і матарыялы аб пагадненнях з Расіяю*[353], *якія абнарадовала «Пагоня». Безумоўна, газета магла б выкарыстаць больш, але ж у «Беларусе» вельмі абшырныя зазвычай успаміны аб памерших, так як у «Пагоні» шмат месца займае праграма тэлебачання (аж дзьве бачынкі) і ў кожным нумары бачынка т. зв. дасьледванняў. Хаця я лічу, што зараз, перад рэфэрэндумам, лісты чытачоў наконт таго, што чырвоную зорку як сімвал дзяржавы ніхто не зацьверджваў усеагульным галасаваньнем, што пытанні*

---

[349] **Вільгельм Кубэ** (ням. *Wilhelm Kube,* 1887–1943), нямецкі палітычны дзеяч, генеральны камісар Генеральнай акругі Беларусь Рэйхскамісарыята Остланд (1941–1943).

[350] **«Пагоня»** — беларускамоўная незалежная газета, што выдавалася ў Горадні ў 1992–2001 гг.

[351] **«Народная газета»** — грамадска-палітычная газета, заснаваная ў Мінску ў 1990 г. У першай палове 1990-х гг. выходзіла як афіцыйнае выданне Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь.

[352] Маецца на ўвазе верш Ведзьмака Лысагорскага «Лука Мудзішчаў — Прэзідэнт».

[353] Маюцца на ўвазе Дагавор аб дружбе, добрасуседстве і супрацоўніцтве паміж Расійскай Федэрацыяй і Рэспублікай Беларусь, падпісаны 21 лютага 1995 г.

дзяржаўнай мовы нідзе і ніколі не вырашалі п’янюгі, зладзеі, прастытуткі, ды нават звыклыя працоўныя людзі, якім трэба хлеб сеяць, і ім не да палітыкі ці глыбокага вывучэння гісторыі. Яны чакаюць падсказкі ад газеты, якую перад сном чытаюць. Але ж калі і што друкаваць і ў якім аб’ёме — вырашае галоўны рэдактар, і ён не абавязаны праводзіць рэфэрэндум аб тым, калі і што яму друкаваць. Тым больш, што сп. Маркевіч[354] *сам дэпутат ВС і лепш за мяне ведае абстаноўку ў гэтым воргане і тое, ці нашыя падсказкі паўплываюць на рашэнні дэпутатаў. Так што трэба лічыць, што друкуецца тое, што неабходна, хаця пішацца значна больш.*

Бачыш, у адносінах да «Беларуса» ў мяне іншая крыўда. Праўда, яны ж мяне не прасілі, каб я высылаў ім актуальныя выразкі з газет, але я пісаў ім, што я пенсіянер. І вось, каб яны не пісалі неабгрунтаваныя і зараз ня вельмі актуальныя лісты сваіх чытачоў, я вырашыў дасылаць ім самыя актуальныя выразкі з газет, ды не толькі беларускіх, але і рускіх. Ну што яны друкавалі, што мяне раздражала: спачатку аб тым, што палякі незаконна акупавалі заходнюю частку Беларусі, а праз пару месяцаў аб тым, што палякі, сволачы, не ўсіх беларусаў, якія хацелі, узялі ў войска ген. Андерса. Дык будзьце пасьлядоўнымі: калі акупацыя, нягледзячы на міжнародную ўмову, якой, дарэчы, не было ў 1939 годзе пры вызваленні заходняй часткі — незаконная, дык чаго ж вы хаваецеся за былое польскае грамадзянства ў незаконнай акупацыйнай зоне палякаў? Будзьце ж пасьлядоўнымі: Сталін вызваліў з-пад панскай акупацыі, цярпі ад Сталіна ўсё! Нашто ж ад вызваліцеля хавацца пад крыло акупантаў! Альбо вазьмі артыкул Брылеўскага, адказ на які надрукавала рэдакцыя «Беларуса», дзякуй ёй за гэта. Ну надаеў мне гэты праваслаўны бальшавізм, кто не с нами, тот против нас. У нас прэзыдэнт, урад ня хочуць гаварыць па-беларуску, войска слухае рускія каманды, і гэта найбольш актуальна, а сп. Брылеўскі займае плошчу газеты апісаннем паланізацыі ў

[354] **Мікола Маркевіч** (нар. 1962), журналіст, выдавец, палітык. Быў заснавальнікам і галоўным рэдактарам газеты «Пагоня».

нас. Ты двойчы быў у Менску, дзе па апісаннях Ул. Сыракомлі[355] *100 гадоў таму найбольш было гебраяў і палякаў (бо беларусы былі на вёсках, і вёска нам захавала беларускасьць), а зараз Ты чуў польскую мову? Ці мо сталіца Беларусі зруфіцыкавана? Што зараз важней: ці тое, што ў Гародні ксёндз збірае 30–40 каталікоў і яны моляцца па малітоўнікам, выданым у Польшчы на польскай мове, ці тое, што праваслаўны сьвятар збярэ на асьвячэнне неяк 4–5 тысяч праваслаўных гародзяйцаў і будзе ім гаварыць, а пасьля і пропаведзь чытаць выключна на рускай мове. Беларускую ён не прызнае і не вучыцца, каб гаварыць на ёй, няма такога загаду ад мітрапаліта Філарэта*[356]*! Дык дзе ўплыў, уздзеянне большае? Я ня вельмі меў надзею на тое, што мой артыкул аб рэлігійнай талерантнасьці будзе надрукаваны без скаротаў, а то я напісаў бы трохі больш. Бо я прапусьціў такую тэму, як 200-годдзе ўтварэньня Менскай епархіі летам 1993 года. Гэтае сьвяткаванне, урачыстыя званы ўсіх цэркваў Менску мы назіралі разам з Надсанам і пагадзіліся, што Кебіч не пашкадаваў грошай на гэтую ўрачыстасьць і сам прысутнічаў на гэтым сьвяце, бо практычна адзначалася 200-годдзе далучэння Менска і акругі да Расіі падчас другога разбору Рэчы Паспалітай. Таму ніхто не выступаў супраць гэтага сьвята, нават камуністы, бо адны сьвяткавалі такім чынам далучэнне Беларусі да Расеі, а другія двухсотгоддзе ўтварэння Менскай епархіі, прызнаючы тым самым, што да 1793 года такой епархіі не было, бо не было і праваслаўных. Усе насельніцтва тагачаснага Менску было грэка і рыма каталікамі акрамя гебраяў і татар, безумоўна. Так што пан Кебіч фінансаваў сьвята пачатку вынішчэння ўніяцтва на Беларусі. Не напісаў я таксама і аб сьвяткаваньні тысячагоддзя праваслаўя (ці ўсё ж хрысьціянства?) на Беларусі ў 1992 годзе. На паштовых марках*

---

[355] **Уладзіслаў Сыракомля** (сапр. Людвік Уладзіслаў Францішак Кандратовіч, 1823–1862), беларуска-польскі паэт, драматург, перакладчык, літаратурны крытык і краязнаўца.

[356] **Філарэт** (свецк. **Кірыл Вахрамееў**, нар. 1935), рэлігійны дзеяч, архірэй Расійскай праваслаўнай царквы. У 1978–2013 гг. — мітрапаліт Мінскі і Слуцкі, Патрыяршы Экзарх усяе Беларусі.

і паштовым блоку быў усё ж надпіс (надрук) такі: 1000-годдзе праваслаўнай царквы на Беларусі. А ці тое праваслаўе было ў нас тысяча гадоў таму? Бо была ж рэформа Нікана[357]*, якую вельмі падтрымаў цар Пятро I*[358]*. Чаму ён быў такі заінтэрасаваны ў распаўсюджванні гэтай рэформы Нікана, што пасылаў войскі, каб знішчыць нават у лясах малельні (бажніцы) старавераў, якія з гэтаю рэформаю не пагаджаліся. Забіты былі сотні тысяч, мо мільёны старавераў, частка іх сама сябе спаліла, абы не пагадзіцца з рэформамі Нікана ці Пятра, і цар сілаю навязваў народу гэтыя рэформы, чаму? Мо калі б не было разбораў Рэчы Паспалітай і панавання рускіх цароў, менавіта рускай праваслаўнай царквы, наша праваслаўе было б зусім іншым, мо яно было б падобнае да абраду старавераў, якія менавіта ў нас, пад Вільняю шукалі паратунку ад зьдзекаў цара Пятра I. Колькі раз я пытаў аб гэтым праваслаўнага бальшавіка Весялкоўскага, адказу не атрымаў. Дарэчы аб Весялкоўскім. Я ведаў яго з 1942 года па Нясьвіжскай сэмінарыі. Гэта быў недалёкі, але і нядрэнны хлопец. Нейк ля Бэльфорту*[359] *ён трымаўся ля нас, мы неаднойчы будавалі разам адну палатку, і тады я ў яго не заўважаў праваслаўнага фанатызму. Зараз бачу рэлігійную нецярпімасьць, і я, як магу, вяду барацьбу з гэтым, але вынікаў нешта не відаць. Мо ў вялікай капэрце, разам з выразкамі газэт, вышлю Табе копію якога ліста да яго, і Ты пабачыш, як я ваюю з гэтым фанатызмам, які я прыраўноўваю да фанатызма бальшавіцкага. Але ж я не павінен забываць і аб тым, што Весялкоўскі першы напісаў мне, прачытаўшы мой ліст у «ЛіМ»е. Дзякуючы яму я пасьля знайшоў іншых, у тым ліку і Цябе. Бо адкуль мне было ведаць, што пісьменьнік Акула, які адведаў*

[357] **Нікан** (свецк. руск. *Никита Минин*, 1605–1681), Маскоўскі патрыярх у 1652–1681 гг. Быў ініцыятарам рэформаў расійскай Праваслаўнай царквы, якія справакавалі раскол.

[358] **Пётр I** (1672–1725), маскоўскі цар і першы імператар Расійскай імперыі.

[359] Маецца на ўвазе **Бельфор** (фр. *Belfort*) — горад на паўночным усходзе Францыі.

Радзіму, гэта якраз той Качан[360]*, што спаў побач з Баўдзеем. Так што я пісаў і буду яму пісаць, хоць гэта некаму і не падабаецца. А вершы Надзі*[361] *былі ў друку апублікаваныя пасьля праўкі ці рэдакцыі самога Юры. Ну, як жа, раз рэдактар, значыць і паэзію разумее. А высылала яму вершы не сама Надзя, а Вера, якая баіцца, што Надзя Дземідовіч пажыве нядоўга, і ніхто не даведаецца, чым яна жыла, аб чым марыла. Як-ніяк, Надзя мела ўжо тры вылівы крыві ў мозг (інсульты), пасьля чаго была спаралізаваная, вось і кульгае. Параліч можа паўтарыцца, калі яна здэнэрвуецца, і тады яе ўжо ніхто не выратуе. Вось Вера і стараецца зрабіць ёй прыемнае і паказаць, што вершы яе добрыя, іх друкуюць часопісы і газеты. Мо Надзя і была б паэткаю, каб яна атрымала адукацыю, мела большы запас слоў, большую начытанасьць. Але ж, калі пачалі арыштоўваць тых, хто вучыўся пры немцах, Надзя ўцякла ў Сярэднюю Азію, Ташкент, калі не памыляюся. А ў чужым горадзе трэба было нейк жыць, тут было не да вучобы, як дома. Пасьля арышт, турма, допыты. Гэта ўжо іншая адукацыя. У сьцяпным лагеры Кенгіру*[362] *наўрад ці была бібліятэка. А мо і была з бальшавіцкіх выхаваўчых брашур на рускай мове. Дзеўкі баяцца старасьці, хочуць мець дзяцей, сям'ю. А вышла яна з лагеру маючы ўжо каля 29 гадоў. Тут трэба ўжо не вучыцца, а сьпяшацца завязаць сям'ю, бо застанешся адной да канца жыцця. Гэта ж пасляваенны час, колькі хлопцаў загубіў Сталін, каб паказаць свайму быламу сябру «кузькіну маць»? Вось так і жыве зараз пенсіянерка, у якой у галаве нешта складаецца, а для шліфоўкі напісанага няма ні практыкі, ні ведаў. А я толькі не вытрымаў, калі Юра калечыў сваёю рэдакцыяй верш аб Пагоні, адрэдагаваў яго сам і выслаў Табе, усе астатнія яе вершы я так перарабляць не магу, я маю свае жыццёвыя задачы. Мяне пры жыцці трымае*

---

[360] Сапраўднае імя Кастуся Акулы — Аляксандр Качан.

[361] **Надзея Дземідовіч** (нар. 1927), удзельніца Саюза беларускай моладзі, палітвязень, мемуарыстка.

[362] Надзея Дземідовіч была ўдзельніцай паўстання ў Кенгірскім лагеры ў 1954 г.

неабходнасьць здзейсьнення таго, што я сам сабе вызначыў. І я раблю гэта так, як разумею, вось і ўсё.

Але я адышоў ад тэмы і не закончыў пісаць аб сваім жалю да рэдакцыі штомесячніка «Беларуса». Дык вось, яны мяне не прасілі аб тым, каб я ім высылаў лісты ці выразкі з газет. Але ж яны бачылі, што атрымваюць ад пенсіянера па два лісты на тыдзень з неблагой інфармацыяй. Карацей, маючы тады пенсію 200 тысяч рублёў на месяц, я не пашкадаваў патраціць на гэтую імфармацыю 10 % свае пенсіі, бо я выслаў ня менш, як 12 лістоў па 1800 руб. За кожны, калі не лічыць расходаў на куплю газет. Аб тым, што з нашых зберажэнняў на старасьць застаўся «пшык», яны там павінны ведаць. Бо 2 тысячы рублёў у Збербанку дзесяць год таму — гэта ўсяго 1 % маёй месячнай пенсіі. А на кніжцы як было 2 тыс. руб. на сьмерць, так і засталіся 2 тыс. руб. І вось я патраціў 10 % заробку на інфармацыю газеты, а ў рэдакцыі пашкадавалі 0,5 % свайго месячнага заробку, каб напісаць мне толькі адзін ліст аб тым, што «Свабоду» яны атрымліваюць і выразкі з яе высылаць не трэба. Я так і не ведаю, ці інфармацыя, перадрукаваная з «Народнай газеты» — гэта мая інфармацыя, ці рэдакцыя «Беларуса» атрымлівае «Народную» непасрэдна з Менску і без мяне? А я ж грошы траціў, мо і дарэмна. Думалі аб гэтым так занятыя людзі з рэдакцыі «Беларуса»? Альбо вазьмі апошні, 422 нумар газеты. Калі б Ты не выслаў мне гэты нумар, я б так і не ведаў, ці надрукавалі мой палемічны артыкул, ці не. Дык што, я на гуманітарную дапамогу ад іх чакаю ці толькі нармальных адносін: выкарысталі напісанае — паведаміце аўтару! Я ж ні ў адну газету не пішу для заробку, я не ганарар чакаю, а нармальных адносін да чалавека, які не толькі працаваў, але і меў матарыяльныя затраты на перасылку, паперу, ленту. Я нават ад беларускіх газет на ганарары не чакаю, бо за ганарар у 6 тыс. руб. у рэдакцыю даедзеш, а назад усё роўна трэба ехаць за свае, з пенсіі. Так што тут не заробіш.

Вось, нарабіўшыся ўчора ў агародзе, я не закончыў гэты ліст, дапісваю яго ў нядзелю, 16 красавіка, у дзень каталіцкага Вялікадня. Каб не адчуваць адзіноты і чуць чалавечыя галасы, у мяне ўключаны тэлевізар. Менск перадае аб нейкай жыхарцы

Клецка, дзе калісь Сымон Будны[363] *быў настаўнікам. Гэтую кабету знайшлі, дзякуючы яе ўмельству рабіць пісанкі, г. зн. размалёўваць яйкі ў розныя колеры фарбамі. А жанчына аказалася не прастой, яе род ідзе ад другой жонкі караля Ягайлы*[364]*. Яна добра ведае, чаму продкі ўцяклі з Польшчы на Літву, менавіта ў Клецк, калі ў Клецку быў пабудаваны касьцёл, у вежы якой дагэтуль сядзіць ядро швэдзкай гарматы. І вось гэты касьцёл бальшавікі зрабілі сховішчам для жыта, а зараз тыя ж самыя камуністычныя ўлады горада аддалі нейкім гандлярам, каб зрабіць там бар з танцамі па начах і з бойкамі п'яных новых багачоў (бо просты люд на бар ці рэстарацыю грошай ня мае). І вось гэтая жанчына ўспамінае, як да прыходу бальшавікоў мірна ўжываліся тут людзі розных веравызнаньняў, розных канфесіяў. Бо ў Клецку і побач жыве шмат беларускіх татар, мабыць, пасьля вядомай беларуска-татарскай бітвы пад Клецкам*[365]*. Мо калісь засталіся параненыя ці палонныя. Акрамя таго ў гэтым горадзе калісь было шмат гебраяў, як і ва ўсіх беларускіх мястэчках перад акупацыяю. Былі і палякі (граніца ж была вельмі блізка), сем'яў 10 немцаў. Астатнія — беларусы абыдвух канфесіяў. І вось яна ўспамінае, як праваслаўныя заглядалі ў касьцёл, каб ведаць, яка ў каталікоў усеношчная, а каталікі беглі ў царкву паглядзець на хрэстны ход са сьвечкамі вакол царквы, на асьвячэньне пасхі і яек, асабліва ў тыя гады, калі Вялікдзень у праваслаўных і каталікоў супадалі ў адзін дзень. Тады моладзь бегала ад аднаго храма да другога, і ніякіх сутычак. Больш таго, з хрысьціянамі разам бегалі і іх сябры — татары і гебраі, толькі яны баяліся абвінавачваньня ў граху сваімі сьвятарамі, таму далей брамы не заходзілі, але цікавасьць была і ў іх. Як гэта адпавядае зместу майго арты-*

---

[363] **Сымон Будны** (каля 1530 — 1593), гуманіст, філосаф, асветнік, дзеяч рэфармацыйнага руху, адзін з заснавальнікаў навуковай крытыкі Бібліі на Беларусі.

[364] **Ягайла** (катал. Уладзіслаў, каля 1348–1434), вялікі князь літоўскі (1377–1392), кароль польскі (1385–1434), заснавальнік дынастыі Ягелонаў.

[365] Маецца на ўвазе бітва паміж войскамі Вялікага Княства Літоўскага і крымскіх татараў, што адбылася пад Клецкам 5 жніўня 1506 г.

кулу ў 422 «Беларуса». Гэты аповід быў для мяне, як лек на маё сэрца, бо я сапраўды не памятаю варожасьці ў нашай школе: поп у адным памяшканні, ксёнзд у другім, а гебрайскім дзецям гуляць 45 мінут. А так як у Гародзяі шмат было гебраяў, дык мацой на дні сваей пасхі яны ўгашчалі так, што не змог у школе з'есьці, дахаты прыносіў. І бацька не адбіраў, не загадваў зьнішчыць. Бо гебраі яму давалі ў доўг, ён жа братоў маіх вучыў, і грошай дома не было, многа гадоў нам усё давалі ў доўг, на запіс у кніжцы. Вучоба пасьля сямігодкі платнаю ж была. Вось так і жылі, так і вучыліся ў адным класе Баханчыкі, ды Янчыкі з Пляндоўскімі, ды Каткоўскімі, ды яшчэ Вольфсанамі, ды Шварцманамі, і ніколі на пераменках, ні летам падчас фэрыяў (канікул) мы паміж сабой не біліся, наадварот, кожны заступаўся за любога са свайго класа. І адкуль пасьля ўзяліся праваслаўныя бальшавікі тыпу Весялкоўскага ці Брылеўскага, далібог ня ведаю. У іх усё, што не так, як у нас — гэта дрэнна, хто не думае, як мы — жулік, а хто моліцца не на царкоўнаславянскай мове — грэшнік. І колькі я ні пісаў таму ж Весялкоўскаму аб тым, колькі выдатных беларусаў было з каталіцкіх сем'яў — усё як гарох аб сьцяну. Не дакажаш, што Купала — каталік, Браніслаў Тарашкевіч[366] — каталік, Пазьняк, наканец, каталік. І нічога, што падчас іх юнацтва нават улады іх лічылі палякамі па прызнаку веравызнання. Б. Тарашкевіч адстойваў беларускасьць у польскім сэйме будучы каталіком. І ніхто тады не крычаў «ратуйце» таму, што ў касьцёлах сапраўды апалячвалі. А людзі заставаліся людзьмі! А зараз падбухторваюць і падбухторваюць тую варожасьць, нашто?

Уладзімер Аляксеявіч (Арлоў)[367], мабыць, застаўся ў Лондане пасьля Твайго ад'езду. Бо я чакаў два тыдні з той пятніцы, калі ён паляцеў у Лондан і ў наступны панядзелак патэлефанаваў на працу. Кабета адказала: Арлоў у Лондане, цераз два дні тэлефаную — тое самае. Так што ён затрымаўся мо на паха-

---

[366] **Браніслаў Тарашкевіч** (1892–1938) , грамадска-палітычны дзеяч, мовазнавец, перакладчык.

[367] **Уладзімір Арлоў** (нар. 1953), пісьменнік.

ванне Міхалюка[368] ці як там прозвішча Кіраўніка задзіночання беларусаў Вялікабрытаніі. Зараз я яму не тэлефаную, і ён мне плоціць той жа манетаю. На тым тыдні патэлефаную, каб пажадаць вясёлых сьвятаў Вялікадня.

Ну, бывай здароў, пара канчаць гэты ліст.

* * *

Вільня, 31.VII.97 г.

Шчыра Паважаны Сп. Запруднік!

Даўно хацеў да Вас напісаць, але дакладнага адрасу ня меў. За апошнія пару гадоў мне ўдалося выдаць некалькі кніжак, з якіх тры беларускія. Бадай найлепшая з іх — «Навагрaдская Беларуская Гімназія»[369].

Бяда ў тым, што выдаём іх за свой кошт, адну пенсію (маю) на аплату друкарні, а другую (жончыну) на аплату кватэры і харчаванне. Такім чынам, на выдачу брашуркі мне трэба год чакаць альбо больш.

Гэта — пры самым малым тыражы. А калі большы, то без дапамогі сяброў трэба два гады зьбіраць. А мяне гады ціснуць (ужо 85). Хацелася б пры жыцці закончыць збор і друк спадчыны.

Дасылаючы Вам апошнюю кніжыцу — манаграфію НБГ, спадзяюся, што Вы хоць крыху дапаможаце. Бо калі я гэтага не зраблю, ніхто ня зробіць.

Дапамогу найлепей прыслаць імянным чэкам (на маё імя і адрас). Тады атрымаю азначаную суму цераз тры-чатыры тыдні.

Рад быў бы пра Вас напісаць як выдатнага беларуса (напр., як Б. Кіта[370]), але нават Вашай біяграфіі ня маю. А трэба

---

[368] Янка Міхалюк памёр 31 сакавіка 1995 г.

[369] Маецца на ўвазе кніга: Чэмер, Андрэй. Наваградзкая беларуская гімназія. Вільнюс, 1997. — 133 с.

[370] **Барыс Кіт** (нар. 1910), навуковец, грамадскі дзеяч. Пасля Другой сусветнай вайны жыў у ЗША. Працаваў у амерыканскай касмічнай прамысловасці. У 1972 г. пераехаў у Нямеччыну. Жыве ў Франкфурце.

было б вельмі падрабязную (продкі, хата, сям’я, лес ці рэчка, дубы, таполі, возера, суседзі... Нават розныя эпізоды. З гэтага я апрацаваў бы цэласьць і калярыт эпохі нашага краю і вёскі або горада). Маглі б дабавіць 20–30 здымкаў, пажадана кантрастных (чорна-белых).

У даны момант амаль закончаны мае тры чарговыя кніжкі — у тым ліку ўспаміны. Затрымка ў фондах, якія здабываю вельмі паволі, з самых розных крыніц.

Толькі, калі ласка, нічога не перасылайце цераз нашага Нюньку[371] *— гэта чалавек з нячыстымі рукамі, які з грамадзкага карыта хоча стаць капіталістам. Хітры і зваротлівы ліс.*

Пробуе на кручок узяць нават Пазьняка і Шушкевіча[372]*, Гарэцкага*[373] *і Сурмач*[374] *ды ім падобных. Так стварае (фальшывым елеем) свой імідж... Умее ашукваць. Асьцерагайцеся.*

А мне, занятаму работай, няма калі ўмешвацца ў гэты бруд.

Рад буду атрымаць Вашу апінію аб «НБГ» цераз ласкава ўчынную сп. праф. Аллу Орса-Рамана.

Калі Вам спатрэбіцца больш экзэмпляраў — напішэце, я прышлю. Хоць дарага каштуе перасылка. А можа заглянеце ў нашу Вільню? Будзем вельмі рады. Адзін пакой — для Вас будзе свабодны — мы жывём удваіх.

---

[371] **Хведар Нюнька** (нар. 1928), грамадскі дзеяч, інжынер. Ад 1943 г. жыве ў Вільні. Ад 1980-х гг. — актыўны ўдзельнік беларускага жыцця ў Вільні. Ад 1989 г. — доўгагадовы старшыня Таварыства беларускай культуры ў Літве.

[372] **Станіслаў Шушкевіч** (нар. 1934), дзяржаўны і грамадскі дзеяч, фізік, доктар фізіка-матэматычных навук, прафесар. У 1991–1994 гг. быў Старшынёй Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь.

[373] Маецца на ўвазе **Радзім Гарэцкі** (нар. 1928), геолаг, акадэмік АН БССР, доктар геолага-мінералагічных навук, заслужаны дзеяч навукі БССР, сын Гаўрылы і пляменнік Максіма Гарэцкага. У 1992–1997 гг. — віцэ-прэзідэнт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. У 1993–2001 гг. быў прэзідэнтам Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына».

[374] **Ганна Сурмач** (нар. 1947), грамадская дзяячка. У 1982–1993 гг. была дырэктарам Цэнтральнага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва. У 1993–2001 гг. была старшынёй Рады Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына». Сёння жыве ў ЗША.

Нядаўна быў др. Рагуля[375]*. Але наш «дзеяч» яго так ізаляваў і заканспіраваў, што ня было ніякай сустрэчы з народам, арганізацыямі. І паўсталі розныя крыватолкі, нават падазрэнні пра нейкую «гешэфтную» мафію…*

Прыкра слухаць пра тое, што паніжае аўтарытэт БНР (Рагуля ж прадстаўнік БНР).

Шчыра Вітаю,

Анішчык.

[375] **Барыс Рагуля** (1920–2005), вайсковы і грамадска-палітычны дзеяч, медык. Ад сярэдзіны 1950-х гг. жыў у Канадзе. У першай палове 1990-х гг. быў віцэ-прэзідэнтам Рады БНР.

У РЭДАКЦЫЮ ГАЗЕТЫ «БЕЛАРУС»

* * *

Бэт-Шэмэш, Ізраіль.

Шалом, сябры!

Так, сябры, хоць я й не ведаю, хто вы, але ж я ведаю пэўна, што сябры ўсе людзі, якія не страцілі сваёй нацыянальнасці гордасці, якія гатовы змагацца за родную мову, за родную культуру, за Народ свой, ашуканы ды абрабаваны. Таксама ўпэўнены я, што беларускі народ убачыць яшчэ радзіму свабоднаю — як мы, яўрэі, убачылі ж.

Я нарадзіўся ў Мінске, а рэпатрыяваўся ў 1979 годзе, калі было мне 19 гадоў. Бацькі мае й сёння яшчэ ў Мінске. Заўсёды любіў я беларускую мову, і маці мая добра ведае яе, а я з дзяцінства любіў на беларускай мове чытаць і слухаць гэтую мову, прыгожую ды пявучую. Але ж у Мінске — тады, хочацца верыць, што пераіначыцца гэтае становішча! — амаль што ні чуваць было беларускую мову! У школе ведаў я беларускую мову лепш за ўсіх у класе, у мяне нават пыталі, што якое слова значыць. Я ж толькі думаў пра сябе — што робіцца тут, вось і беларусы ўжо сваёй мовы не ведаюць, як і мы (я ж такі яўрэйскую мову ведаю з маленства, сам яе вывучаў). Беларусы мову сваіх дзядоў і вымаўлення сваіх бацькоў саромеюцца — дакладна, як яўрэі, але ж беларусы ў сваёй краіне, у сваёй сталіце!

Сёння гэта змяняецца. Прасіў я бацькоў прыслаць мне беларуска-рускі слоўнік. Кажуць, трэба чакаць, пакуль выдадут новы, а ў букіністычных крамах няма беларускіх слоўнікаў — усе параскупілі. Бо, кажуць, сёння «росквіт мовы»! Ну, дай Б-г! Дык вось, трапіў мне ў рукі «Беларус», і вырашыў я напісаць вам гэты ліст ды сказаць, што ў далёкай усходняй краіне Ізраіле ёсць людзі, якія любяць Беларусь і мову беларускую, і сочаць за

тым, што робіцца там. Усе мае сябры, з якімі я яшчэ ў Мінске зпатыкаўся да рэпатрыяцыі — усе мы вельмі шануем Беларусь і мову; калі размаўляем з кім з Расеі, дык заўсёды кажам: мы не з «России», а з Беларусі. Падкрэсліваем гэта. Таксама, калі мы сядзім часам, п'ем гарэлку, прыгатуваем рознае — дык заўсёды наш кілішак за свабодную Беларусь – што убачым яшчэ гэта, як мы сваю Радзіму ўбачылі.

Усяго найлепшага вам, сябры-беларусы!

Поспехаў у барацьбе вашай.

Шалом.

Иігаэль.

1 студзеня 1989 г.

Шаноўны, дарагі сябар Янка Запруднік!

Перш за ўсё віншую Вас і ўсіх Вашых супрацоўнікаў і сяброў з Новым Годам ды зычу ўсім вам усяго найлепшага ў жыцці і ў працы ў гэтым годзе!

Дзякую Вас таксама за Ваш шчыры ліст ды за газэты з зборнічкам — вершы гэтыя, сапраўды, цудоўныя — гэткія простыя і шчырыя, а пачуццё да сваёй краіны, да сваёй веры — яно ў кожнага народа сваё, але ж таксама — супольнае для ўсіх людзей, якія жадаюць «людзьмі звацца!».

Газэткі ж вашы маленькія, але ж вельмі цікавыя. Усхваляваны я быў, прачытаўшы пра дэманстрацыю, якая адбылася ў Мінску[376] *— і як жа усё ж такі ўздымаецца свядомасць народу — бо хто марыў дзесяць год назад, каб у Мінску былі такія дэманстрацыі! Так, нацыянальная свядомасць беларусаў, незважаючы на «навуковыя доказы», што «беларускай нацыі няма» — прачнулася — і гэта прымушаны будуць зразумець усе парт-сабакі! Я толькі цешуся, што ў яўрэяў на Беларусі хопіць сэнса падтрымаць беларускі рух — ды таксама звяртацца да сваёй культуры — а не рабіць з сябе «носьбітаў вялікае рускае*

[376] Маецца на ўвазе шматтысячны мітынг-рэквіем, што адбыўся ў Мінску 30 кастрычніка 1988 г. і быў жорстка разагнаны.

культуры»! Як гавораць там: хто размаўляе на літаратурнай рускай мове? Толькі яўрэі.

Галоснасць — галоснасць, але ж і міліцыя з дубінкамі ёсць, і жраць няма чаго. Бо трэба падтрымліваць «вялікага брата» — мае сябры былі ў Мінску ў гэтым годзе (і дзякаваць Гарбачову, што праўда, то праўда), дык кажуць, што і бульбы няма — а дзе ж яна?! Скажаш тры разы «Сталін — сабака», і ў роце салодка не зробіцца.

Вельмі ўдзячны за Ваша запрашэнне, але я ў Нью Ёрк пакуль што не вандрую — бо ўсе мае сябры тут, у Ізраіле, а грошай вандраваць я не маю. (Пабачыцца з бацькамі з магчыма паеду). Са сваяго боку — запрашаю да сябе, калі Вы ці хто з Вашых супрацоўнікаў альбо сяброў ці знаёмых будзе ў Ізраіле (мы, як кажуць, «турыстская краіна») — дык запрашаю на абед! («кашерны», але бліны і дранікі абяцаю, добрая гарэлка таксама знойдзецца), ды наогул — можна ў мяне пагасцеваць, калі ласка!

Атрымаў я ліст таксама ад Вітаўта Кіпеля і напісаў яму. Зычу ўсім беларусам у ЗША ўсяго добрага ў Новым Годзе.

Шалом!

З пашанай,

Иігаэль.

* * *

Мінск, 25 лютага 1989 г.

Шаноўны Павал!

Я Вам вельмі ўдзячны за ліст і звесткі пра Мікалая[377]*. Свае сустрэчы з ім я ўспамінаю з вялікай прыемнасцю. Пра яго недамаганне я ўжо чуў. Але вось як бывае: у 1984–1985 гадах я сам моцна хварэў. Цэлы год я развітваўся з жыццём. Здаралася так, што перад вачыма усё круцілася, як круціцца прапеллер самалёта, і сам я тады быццам ляцеў у пропасць. Нават чытаць зусім нічога не мог. А потым паступова і памаленьку пачаў папраўляцца. І ў мінулым, 1988 годзе, нават двойчы ездзіў у Польшчу (другі раз — у канцы верасня на адкрыццё помніка беларускаму*

---

[377] Маецца на ўвазе Мікалай Заморскі.

пісьменніку Алесю Гаруну ў Кракаве[378]*). А яшчэ кожны год лячу самалётам на Чорнае мора адпачываць і набірацца сіл.*

Прызнаюся: мяне ўсцешыла добрае веданне Вамі беларускай мовы і тое, што ў Вас аказалася пішучая машынка з беларускім шрыфтам. Радасна ўсведамляць, што там, на чужыне, ёсць людзі, якія так беражліва захоўваюць родныя традыцыі. А да нас толькі ў апошнія часы пачынаюць даходзіць звесткі аб жыцці нашых землякоў за рубяжом.

Перадайце, калі ласка, Мікалаю маё сардэчнае прывітанне разам з найлепшымі пажаданнямі.

З павагай

Уладзімір Казбярук[379]*.*

* * *

3 кастрычніка 1989 г.

Шаноўны П. Яноўскі!

З цікавасцю прачытаў у «Беларусе» за чэрвень 1988 г. (№ 348) артыкул Вячаслава Завалішына[380]*, прысьвечаны славутай полацкай князёўне Рагнедзе — «Несьмяротнасьць бяз знойдзенае магілы». У сувязі з гэтым хацеў бы звярнуцца да аўтара з шэрагам пытанняў, адказы на якія мяне вельмі цікавяць, бо я займаюся вывучэннем старажытнага Заслаўя (X—XIII ст.), працую у аднаіменным запаведніку над стварэннем экспазіцыі музея археалогіі на Замэчку, дзе калісьці была паселена Рагнеда.*

Паважаны В. Завалішын, адкажыце, калі ласка, на падставе якіх крыніц (а можа і першакрыніц) Вы пішыце:

---

[378] Помнік на магіле Алеся Гаруна на Ракавіцкіх могілках у Кракаве быў адкрыты ў 1988 г.

[379] **Уладзімір Казбярук** (1923–2016), літаратуразнавец, кандыдат філалагічных навук. У 1959–1991 гг. працаваў у Інстытуце літаратуры АН БССР.

[380] **Вячаслаў Завалішын** (рус. *Вячеслав Завалишин*, 1915–1995), расійскі журналіст, мастацтвазнаўца і літаратуразнаўца. Ад 1951 г. жыў у ЗША.

1. «У 1866 г. археолегічная экспэдыцыя Маскоўскага ўнівэрсытэту дасьледавала магілу Рагнеды...».

2. «У беларускім фальклоры ёсьць шмат легендаў пра ўваскрослую Рагнеду. Яе бачылі пасьля бітвы пад Грунвальдам...., бачылі, як яна ішла па крывавым Дубровенскім полі»?

3. «Яраслаў сьвята шанаваў памяць свае маці ды шмат што зрабіў для Полацкага княства. У гэтым яму дапамагала ягоная ўлюбёная дачка Елізавета, унучка Рагнедзіна»?

Паважаны П. Янкоўскі! Я быў бы Вам несказана ўдзячны, калі б Вы дапамаглі мне і перадалі вышэйпералічаныя пытанні В. Завалішыну. Сабраўшы шмат літаратуры па ранейшаму перыяду гісторыі Заслаўя (X—XII ст.), я, на жаль, ня ведаю, адкуль В. Завалішын займеў прыведзеныя ім факты. Мне было б вельмі цікава даведацца аб гэтым. Калі ласка, перадайце мой ліст аўтару.

Паколькі вывучая старажытнае Заслаўе я збіраю матар'ялы, якія знойдуць месца ў экспазіцыі музея на Замчэку, у мяне просьба да Вяч. Завалішына: калі ласка, Вячаслаў, дашліце мне ксеракопіі тых крыніц, якія Вы выкарыстоўвалі пры напісанні свайго артыкула.

Яшчэ раз выказваю Вам удзячнасць. Прабачце за клопаты.

З павагаю, ст. навуковы супрацоўнік Гісторыка-культурнага запаведніка «Заслаўе»

Крыванос Хведар Паўлавіч[381].

* * *

16 лютага 1990, Масква.

У рэдакцыю «Беларуса».

Шаноўныя спадарства!

З ласкі Вашае газэты (№ 364) даведаўся пра кнігу Вітаўта Тумаша «Пяць стагодзьдзяў Скарыніяны»[382]. *Адсюль мая*

[381] Відаць, аўтарам ліста з'яўляецца цяперашні айцец **Фёдар Крыванос** (нар. 1962), колішні выпускнік гістарычнага факультэта БДУ, высвячаны на святара ў 1994 г.

[382] Маецца на ўвазе кніга: Пяць стагодзьдзяў Скарыніяны. Нью Ёрк, 1989. — XXVIII+283 с.

ласкавая просьба: ці не маглі б паспрыяць у набыцьці гэтае ўнікальнае для кожнага дасьледчыка беларускае культуры кнігі. Мо рэдакцыя пераказала б маю публікацыю пра Скарыну доктару Тумашу[383] *(на жаль, адраса ягонага ня ведаю і асабіста зьвярнуцца не магу).*

Дазвольце зычыць міру, дабра ды багатага плёну на ніве служэньня маці-Беларусі. Няхай усім нам шчасьціць у Скарынавым — юбілейным — году!

З павагаю,

Аляксей Каўка[384].

* * *

28.6.1990.

Добры дзень, паважаныя суайчыньнікі!

Піша Вам Зьмітрок Мікалаевіч Казлоў. Аднойчы, слухаючы радыё Свабода на беларускай мове, пачуў, што к Вам магчыма зьвяртацца за дапамогай адшукаць сваякоў у ЗША. Таму прашу Вас дапамагчы мне ў гэтым. Таму і прывожу ўсе зьвесткі аб іх.

Пётр Пятровіч Маскалік (нар. у 1892 або ў 1893 р. — пам. у 1951 р. 7 чэрвеня) эміграваў у ЗША ў перыяд 1912–1914 рр. (напэўна, восеньню 1913 р.) разам са сваімі сябрамі з вёскі Вуглы і Ванелевічы, што цяпер у Капыльскім раёне Менскай вобласьці. На Беларусі пакінуў 2-х братоў родных: Міхаіла (нар. у 1899 р.), Івана (1902–1983), 2-х сёстраў: Марыю (1897–1977), Зосю (1911 або 1912 — 1943).

---

[383] Маецца на ўвазе кніга: Каўка, Аляксей. Тут мой народ : Францішак Скарына і беларуская літаратура XVI — пач. XX стст. Мінск: Мастацкая літаратура, 1989. — 225 с.

[384] **Аляксей Каўка** (нар. 1937), гісторык і літаратуразнаўца, грамадскі дзеяч, доктар філалагічных навук. У 1971–1979 і 1983–1987 гг. працаваў у Інстытуце эканомікі сусветнай сацыялістычнай сістэмы АН СССР. У 1979–1982 гг. быў прадстаўніком Саюза савецкіх таварыстваў дружбы і культурных сувязей з заграніцай, саветнікам пасольства СССР у Польшчы. Ад 1987 г. быў галоўным рэдактарам часопіса «*Советское славяноведение*», ад 1989 г. працаваў у Інстытуце сусветнай літаратуры імя М. Горкага Расійскай АН. Жыве ў Маскве.

(Я пішу ад імя сваёй маці — Маскалік Валенціны Іванаўны — дачкі Івана Пятровіча Маскаліка — роднага брата Пятра П. Маскаліка.)

У ЗША Пётр П. Маскалік ажаніўся на літоўке, меў 2-х хлопцаў: Івана і Аляксея. Пётр П. Маскалік памёр «ад нырак» (быў рак або сухоты). Працаваў амаль да самай сьмерці на папяровай фабрыке. Яго жонка была звар'яцелая і лячылася ў шпіталі.

Сын Іван (мабыць, нар. у 1923 р.) меў 2-е дачкі: Карол (на 1959 ёй 11 год) і Жарыю[385] *(на 1959 ёй 9 год). Ён да 1946 р. працаваў (цытую пісьмо) «на производстве аэропланов».*

Сын Аляксей (на 3 рокі маладзейшы за Івана) (дадзеныя на 1959 р.) быў жанаты, але дзяцей тады ня меў. Ягоная жонка была медыкам.

Усе гэтыя дадзеныя ўзяты з пісьмаў, якія прысылалі ў 1946 р. Пётр П. Маскалік, а ў 1959 р. — Аляксей П. Маскалік (яго сын). Пасьля гэтага было яшчэ адно пісьмо (якое згубілася), у якім Аляксей Маскалік сказаў, што больш пісаць не будзе, таму што няма чалавека, які бы пісаў на рускай мове. Самі Аляксей і яго брат Іван не атрымалі адукацыі ні ў беларускай, ні ў рускай школах, як ні намагаўся іх бацька, які жыў сярод рускай калёніі.

Вось адрасы, якія былі даны на заканчэньне пісьмаў [...]

Вось і ўсё. Яшчэ скажыце, калі ласка, як у нас на Беларусі магчыма чытаць Вашу газэту, ці магчыма на яе падпісацца?

На гэтым заканчваю. Вельмі Вам удзячны. Спадзяюся на дапамогу.

З павагай к Вам

Зьмітрок Казлоў.

Да пабачэньня!

---

[385] Так у лісце.

* * *

2.10.90

Kuzbass Institute of preventive medicine

Вельміпаважанае Панства!

Піша да Вас працоўнік навуковы вышпаіменаванага інстытуту Дварэцкі Уладзімер. Адрасу Вашага я дастаў з газэты «Беларус», якую мне давялося чытаць у гуртку петраградзкіх (Leningrad) беларусаў, калі я вучыўся там з кветня па ліпень с. г. мэдыцынскай гэнэтыцы. Дзяды мае заехалі на Сыбір у часы сталыпінскай рэформы, яшчэ да перавароту бальшавікоў, жылі глыбака ў тайзе, далёка ад няшчаснай радзімы, але можа дзякуючы гэтай адлегласьці і ўдалося захаваць мову, веру і беларускі лад у чысьціні. Бацькі мае кшталціліся і працавалі ў расійскім асяродзьдзі, таму добра чытаю і размаўляю на расійскай мове, а да таго з задавальненьнем чытаю па-украінску і па-польску (у 1989 гасьцяваў на Беласточчыне ў сяброў-палякаў). Але ўсё гэта справы прыватныя, і калі Панства зацікаві мая асоба, магу напісаць аб тым у другім лісьце.

Пераходжу да болей важнай справы. У нашым інстытуце, які функцыянуе як малое прадпрыемства (small business ventures firm) ствараецца служба пошуку крэўных (Search Service), распрашоных па сьвеце ў выніку ўсіх сацыяльных катаклізмаў, без ідэалягічнай сэлекцыі на годных і нягодных да таго людзей. Попыт у Саветах на такі сэрвіс дужа вялікі, якія бы ні былі матывы тых, хто шукае. Мы ў сваю чаргу маем мажлівасьць публікаваць у прэсе велькім тыражом (да 150 000) аб’явы падобныя, напрыклад, да такой:

«Шукаюць крэўных: Тодар Клышка, радзіўся 15.09.1923 у Будзе Кашалёўскай, пад Гомлем, у 1942 годзе выехаў да Германіі, з 1948 года жыве ў ЗША. На радзіме засталіся сястра Вольга (1934) і брат Сяргей (1938). Дадатковай інфармацыі можна дастаць, затэлефанаваўшы па нумары 22994 Пракопьеўск». Калі ласка, вельміпаважанае Панства, не маглі бы Вы даць нам інфармацыю аб падобных фірмах пошуку крэўных (неабавязкова беларусаў), якія працуюць у ЗША і іншых краінах (адрас, тэлефон, тэлекс ці тэлефакс). Пазасталае зробім мы самі.

Ахвотна пазнаёміўся бы з амерыканскімі беларусамі з галіны мэдыцынская гэнэтыка, біятэхналёгія, псыхіятрыя.

Мне 34 гады, маю жонку псыхолёга і трох дзяцей.

З надзеяй на супрацу і з пажаданьнем посьпехаў у Панства добрых справах.

Дварэцкі Уладзімер, Пракопьеўск.

* * *

16.10.90 г.
Менск

Шаноўны спадару Янка Запруднік!

Доўгімі шляхамі дайшлі да маіх вушэй пагудкі (а нават і запытаньне было) пра занепакоенасьць амэрыканскіх і канадыйскіх беларусаў лёсам майго перакладу Сьвятога Пісаньня на беларускую мову: нібыта зь нейкіх прычынаў Сёмуха[386] *прыпыніў працу.*

Прашу Вас, спадару Рэдактар, паведаміць праз паважаную газэту ўсім маім невядомым прыяцелям, а тым болей зласьлівым неабольнікам, што ў гэтытх чутках далібог жа анізваньня ніякае праўды няма й быць ня можа, нават калі б каму й дужа карцела пасеяць зерне ліхога недаверства ды здэнэрвваць перакладчыка.

З жалем мушу, хай крыху запозьнена, прызнацца, што пачуваюся вінаватым перад беларусамі Амэрыкі й Канады, як што зараней не даўмеўся паведаміць пра існы стан рэчаў, ці не таму мо што адчуваў добрую падбадзёрку і клопат за маю працу. Шчыра вінюся і перапрашаюся за нядбальства сваё перад вернікамі-беларусамі.

Праца йдзе. Не магу пахваліцца тэмпамі, якіх прагне душа мая, але, мабыць, варта будзе згадзіцца, што Біблія — гэта ня тая кніга, пры перакладзе якой лішняе шчыраваньне ў хуткасьцях можна ўважаць за станоўчую якасьць.

---

[386] **Васіль Сёмуха** (нар. 1936), перакладчык, рэдактар. Ад 1972 г. працаваў рэдактарам у выдавецтве «Мастацкая літаратура». Аўтар перакладу Бібліі на беларускую мову (выдадзены ў 2002 г.).

На апраўданьне сваё скажу: Новы Запавет перакладзены цалкам. Беларуская Праваслаўная Царква цяпер гэты пераклад чытае, зьвярае з грэцкім арыгіналам, рыхтуе свае заўвагі, — словам, як у добрых людзей вядзецца — ідзе падрыхтоўка выданьня, спакойна, бяз лішняга ляманту. Паралельна з рэдагаваньнем тэксту сёлета маецца выйсьці ў сьвет Евангельле ад Мацьвея асобным выданьнем, а налета, дасьць Бог, і ўвесь Новы Запавет. Во тады ўжо можна будзе ўваліць у званы, жартам кажучы. А датуль сьлед пацярпець.

Каб крыху злагодзіць грамадзкую думку вашых тамтэйшых беларусаў, дасылаю Вам асобнік альманаха «Даляглядьі-90» з публікацыяй кніг Эклезіяста і Найвышэйшай Песьні Саламона з запрашэньнем выказацца наконт маіх спробаў, не саромячыся даць перакладчыку дубца, калі ён таго варты.

На сёньняшні дзень зроблены пераклад Псалтыры і Саламонавых Прыпавесьцяў — дый далей пяро ў чарніла ўмачаю і ўмачаю. Калі ўсё гэта скласьці разам, дык вынік мог бы, вельмі спадзяюся, стацца якраз тым аргумэнтам на маю карысьць, які схіліў бы вернікаў да згоды — дараваць Сёмуху пэўную ягоную марудлівасьць.

У ходзе працы, вядома, паўстаюць пэўныя праблемы, вырашэньне якіх вымагае і цярплівасьці і нават цярпеньняў. Могуць узьнікнуць непаразуменьні і аб'ектыўныя і наўмысна накінутыя, каб у ліхую змусту ўвесьці. Пустая марнасьць, а, бачыце, і яно час рабуе.

Прашу Вас, спадару Рэдактару, супакоіць добрых беларускіх хрысьціянаў усіх канфесій што да маёй вытрываласьці і намеру давесьці справу да канца, колькі б часу гэта ні забрала. І ня верце нядобрым намовам, адкуль бы яны ні зыходзілі.

З добрай ласкі спадара Рэдактара дужа ахвочуся перадаць усім вернікам маё прывітаньне, падзяку за шчыры клопат і даспадобную сэрцу майму ўстурбаванасьць.

І асобным абзацам — прывітаньне і падзяка беларускім евангельскім хрысьціянам ды спадару Юрку Рапэцкаму[387]*,*

[387] **Юры Рапэцкі** (нар. 1944), пратэстанцкі святар, грамадскі дзеяч. Святар евангельскай царквы хрысціянаў-баптыстаў у Таронта, рэдактар

Дырэктару Славянскай Хрысьціянскай Місіі ў Канадзе, гэта бо, кажуць, недзе там ад Амэрыкі недалёка, як ад Менску да Жлобіна і назад.

І ад'яда сэрца майго Алеся кланяецца Вам асабіста.

Шчыра Ваш

Васіль Сёмуха.

* * *

10.12.1990

Шаноўны рэдактар!

Пішу гэты ліст да Вас па жаданню блізка знаёмага мне чалавека Кісілевіча Алексея Алексеевіча, жыхара вёскі Обеч Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці. Справа ў тым, што ён хоча даведацца пра цяперашняе месцажыхарства свайго старшага брата, калі яшчэ жывы, Кісілевіча Антона Алексеевіча, які эміграваў у ЗША дзесьці незадоўга да І сусветнай вайны. Не ведаю, ці існуе большая верагоднасць паспяховага пошуку, калі Вы памесціце аб'яву ў сваім тыгодніку[388]*, ці калі дасць згоду заняцца справай пошуку таварыства «Беларуска-амерыканскае задзіночанне», што ў Нью Ёрку, дакладнае знаходжанне якога мне невядома. Паводле слоў майго знаёмага, яго брат меў жонку, месца нараджэння якой быў г. Вільна. Захаваўся здымак, на якім сям'я прысутнічае ў няпоўным складзе (акрамя галавы сям'і адсутнічае яшчэ адна дачка): маці, сын Аляксей 1931 року нараджэння ва ўзросце аднаго року, дачка Марыя ў трохгадовым узросце, дачка Вера прыкладна 6-7 гадоў. Фотаздымак у тэрміне 1931–1932. (Уладальнік фотаатэлье: Maciolek. 603 Atlantic st. Stamford, Comm.) Галава сям'і, зноў жа паводле слоў знаёмага, быў уладальнікам жылога будынку ў Нью Ёрку (відавочна дзесьці ў прыгарадзе), які або частку якога здаваў жыльцам.*

беларускамоўнай перадачы «Добрая вестка» на Сусветным Радыё ў Монтэ-Карла, аўтар кнігі «Новае жыццё ў Хрысце» (1995).

[388] Газета «Беларус» выходзіла штомесяц.

Тутэйшы Кісілевіч удзельнічаў у Вялікай Айчыннай вайне 1944–1945 гадах і меў мэту, не вяртаючыся дадому, паехаць да свайго брата. Але на шляхах вайны не змог зберагчы прыгатаваныя і патрэбныя паперы для ўезда ў ЗША. Жыццё яго склалася так, што ён цяпер жыве адзін, мае восемдзесят гадоў і нікога з блізкіх. Спадарожнікамі ў такім узросце звычайна бываюць хваробы, да таго ж яшчэ ў апошнія часы ён стаў дрэнна бачыць. Становішча пагаршае яшчэ і апазыцыйны настрой, у выніку чаго мясцовыя ўлады адносяцца непрыхільна. Галоўнай рысай яго характару з'яўляецца амаль поўная адсутнасць канфармізму, без чаго ў нашых умовах жыць нельга, хіба што толькі выжыць. Апошнія гады забяспечваю яго палівам (дровамі), бліжэйшыя суседзі калі не штодзень, то праз дзень прыносяць што-небудзь неабходнае з харчавання. Але гэтага мала. Адзін позірк на ўнутранае ўбранне жылля прыводзіць у роспач. У апошні час клапаціліся аб павялічэнні пенсіі, з якой можна было б выплачваць асобе, даўшай згоду даглядаць.

Выказаўшы пажаданне атрымаць вестку ад блізкага чалавека, ён не мае на ўвазе прасіць аб чым-небудзь. Гэта, як гаворыцца, не ў яго натуры. У канцы жыццёвага шляху яму проста цікава даведацца, як склаўся далей лёс блізкага яму чалавека, абмен лістамі з якім быў абарваны 1 верасня 1939 року. Можа хто з таварыства «Задзіночанне» з'яўляецца таксама вэтэранам вайны, удзельнікам «сустрэчы на Эльбе»[389] *(а Кісілевіч быў удзельнікам гэтай сустрэчы), дасць згоду напісаць яму ліст, то такое пажаданне можна толькі прывітаць. Пры наяўнасці якой-небудзь весткі просьба напісаць на мой або яго адрас [...]. Але ў апошнім выпадку існуе менш надзеі, што ліст трапіць да яго ў рукі.*

З павагай

С. Казловіч.

---

[389] **«Сустрэча на Эльбе»** — сустрэча жаўнераў савецкай і амерыканскай армій каля мястэчка Торгаў на рацэ Эльба 25 красавіка 1945 г., што правяло да падзелу нямецкіх войскаў на паўночную і паўднёвую часткі.

* * *

11.03.91.

Дарагія сябры Беларусы!

Мір і шчырая падзяка Вам з далёкай Радзімы ад Вашага прыхільніка й чытача, таго, хто па радыёпрыймальніку й з прэсы пільна сочыць за Вашым удзелам у нашу бяду — Філанюка (Пазьняка) Міхаіла Аляксеевіча.

Дарагія Суродзічы за мяжой!

Я вымушаны ад самых простых «прадстаўнікоў» Піншчыны, бо жыву тут ужо 33 гады ад таго, як нарадзіўся, сказаць Вам словы ўдзячнасці й прывітання за тую заботу й любоў, якая прылятае ад Вас з-за мяжы да нашых сэрцаў.

Няма іншых сродкаў, каб гэта зрабіць, ажыццявіць па-іншаму... Але я духоўным позіркам бачу Ваша сэрца й Вашы твары й Вашы рукі, якія імкнуцца да нас — у бяду. Няхай Вам адбудзецца падзяка ад Бога Бацькі. Бо толькі так, з слязьмі, і магчыма сказаць.

Маё прозвішча па-бацьку — Пазьняк. Па-матцы Філанюк, але й гэта па ейнай замужняй долі. А па дзявочай Кахнюк. Я застаўся сірата з 1981 р. Жыву сам ужо дзесяць гадоў. Нікога ў мяне няма: ні брата, ні сястры. Толькі цётка — матчына сястра па матцы. Ёй 70 гадоў. Гэта тлумачыцца тым, што амаль адразу пасля шлюбу ў 1949 годзе матчын муж Філанюк Адам загінуў у берыяўскіх «шпіталях».

Пражыўшы з свякроўю, як Руф з Ноемінню[390]*, у 1957 годзе мая матуля вырашыла, каб не застацца самой, каб быў сэнс у жыцці, даць жыццё мне. Мой бацька Аляксей Данілавіч Пазьняк быў, кажуць, аграномам. У дзяцінстве мяне клікалі «Пазьнячок». У вёсцы больш нікога з гэткім прозьвішчам ня было, і я бывала засумую.*

Калі падрос, стаў «Пазьняком». А па мэтрыках Філанюк. Сумаваў таксама. Калі памерлі бабка й матка, я з той пары сваё жыццё звязаў з Ахвярай за ўсе грахі — Хрыстом. Стаў

---

[390] Біблійная праведніца Руф, імем якой названа Кніга Руфі, пасля смерці свайго мужа жыла з свякроўю Ноэміньё (Наомі).

Хрысціянінам. У 1981 годзе, у 24 гады. Рабіў тады ў школе — апынуўся на вуліцы. Стаў непатрэбны з-за веры. Блукаў па свеце, шукаў сродкі ў Латвіі, строіў і штукатурыў, у Пскове, за Масквой.

Потым у 1987 годзе ўлада адабрала ў мяне хату матчыну. Таму што яна была запісана на дзядулю 91 летняга як Гаспадара. Ён памёр пасля смерці маці цераз 1 месяц. А завет-завяшчанне хаты мне не пакінуў, бо ўміраў ад слёз і бяды. А я ніяк ня мог уладзе даказаць, што я ягоны ўнук. Паўсталі людзі, і я застаўся ў хаце.

Пачуў пра Вас. І пра Зянона Пазьняка. Сэрца ня так засумавала. Стаў слухаць Родную мову з далёкага Свету.

Што цяпер у нас робіцца, нельга намаляваць нават: кожны дзень узмацняюцца «ветры». У мяне вясковая прапіска і нельга знайсці работу ў Пінску. Не бяруць. Ідзе скарачэнне штатаў. Я ўжо паўтары гады без работы. У Латвіі — амаль вайна. З Беларусі падаюцца за мяжу. Радыяцыя. У мяне на вуглу хаты, там, дзе капае дождж, сказалі 44 мікрарангены. Але я сумняваюся. Думаю, што больш. Людзі жаўцеюць.

Я ніколі ня быў жанаты. Жыву, як Апостал Паўло. Ня маю магчымасці мець дзяцей. Ня ўпэўнены, што яны родзяцца здаровымі. А хацелася-б аставіць нашчадка. Успамінаю маці. Ці можаце мяне паклікаць у Амэрыку?

Пасылаю свой ліст цераз Польшчу знаёмых людзей, якія едуць туды. Баюсь, што ня дойдзе да Вас. У нас губляюцца лісты.

З надзеяй і шчырай падзякай

Міша.

* * *

Міністэрства Культуры Беларускай ССР
18.10.1991 г.

Вельміпаважаны Сп. Запруднік!

Вялікі Вам дзякуй за ліст і за тое, што Вы так зацікаўлена сочыце за дзейнасцю Міністэрства ў галіне культуры. Што датычыцца пытання аб вяртанні нацыянальнай музычнай спадчыны на Радзіму, дык сёння яно вельмі актуальнае. Сучасная беларуская інтэлігенцыя сапраўды не ведае шматлікіх цікавых твораў кампазітараў-эмігрантаў, у тым ліку і операў Міколы Куліковіча[391].

Але ж праца ў гэтым накірунку ўжо вядзецца. Вучонымі Рэспублікі ствараюцца зараз цікавыя зборнікі артыкулаў, прысвечаныя дзейнасці беларускай эміграцыі за мяжой.

У наступным годзе плануецца камандыроўка нашага музычнага рэдактара Э. А. Алейнікавай[392] *у Лондан з мэтай вяртання музычнай спадчыны кампазітараў-беларусаў на іх Радзіму. Мы спадзяемся, што ў гэтай дзейнасці атрымаем падтрымку з боку шаноўнага Сп. Пікарда і нашы сумесныя намаганні ў выніку будуць спрыяць вяртанню ўсім беларусам нацыянальнай годнасці і свядомасці, што так неабходна сёння ўсім нам у гэтакі цяжкі, складаны час.*

З вялікай пашанай,

Міністр Я. К. Вайтовіч[393].

---

[391] **Мікола Куліковіч-Шчаглоў** (1893–1969), кампазітар, музыка, музыказнаўца, грамадска-культурны дзеяч. Ад 1950-х гг. жыў у ЗША.

[392] **Эльвіра Алейнікава** (нар. 1956), мастацтвазнаўца, педагог, кандыдат мастацтвазнаўства, дацэнт кафедры гісторыі музыкі Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі.

[393] **Яўген Вайтовіч** (нар. 1937), палітык і дыпламат, кандыдат эканамічных навук. У 1975–1983 гг. быў дырэктарам «Беларусьфільма». У 1990–1993 гг. — міністр культуры Беларусі.

* * *

«Нёман»

10 студзеня 1992 г.

Шаноўны спадар Янка Запруднік!

Спадзяюся, што Вы памятаеце нашу сустрэчу на Кангрэсе беларусістаў[394] *і дамоўленасць пра матэрыял аб беларускім самаўсведамленні, ці больш справядліва — самаўсведамленні беларуса, пра лёс і ўсведамленне эмігранта ці беларуса па-за межамі яго этнічнай радзімы.*

Ведаючы ад Таццяны Антонавай[395] *у газэце «Голас Радзімы», што Вы зараз цалкам прысвячаеце сябе даследчыцкай і пісьменніцкай працы, згадваю, што і ў Менску Вы мелі на ўвазе зрабіць для нас артыкул, эсэ? — у жанры, які Вам прыдасца, адным словам, вось якраз паслякалядным часам. То будзем вельмі чакаць.*

Рабіце, якая Вам будуць патрэбныя, гістарычныя экскурсы (паводле гісторыі БНР, Дзяржаўнай Думы), размысліце пра тое, што Вам будзе да душы.

Неяк у спеху і мітусні тады ў Менску не было нават магчымасці падзякаваць Вам асабіста і Вашаму «Беларусу» за тое, што перадрукавалі наш «круглы стол» «Нефармалы — хто вы?». Увогуле, наш часопіс, хаця і рускамоўны, імкнецца як мага больш прысвячаць матэрыялаў гісторыі Беларусі і Беларушчыне. У нас ёсць раздзел «Гісторыя, культура, нацыя». Там друкаваліся і артыкул Ігната Абдзіраловіча (Ігната Канчэўскага)[396] *«Адвечным шляхам», і допіс М. Доўнар-Запольскага*[397] *пра беларускую дзяржаўнасць, і ў № 1 за 1992 год будзе змешчаны*

---

[394] Маецца на ўвазе Першы кангрэс беларусістаў, што праходзіў у Мінску 25–27 траўня 1991 г.

[395] **Таццяна Антонава** — журналістка, у той час супрацоўніца газеты «Голас Радзімы», аўтарка кнігі «У землякоў за акіянам» (Мінск, 1992).

[396] **Ігнат Канчэўскі** (псеўд. Абдзіраловіч, 1896–1923), філосаф, паэт, публіцыст, аўтар вядомага эсэ «Адвечным шляхам».

[397] **Мітрафан Доўнар-Запольскі** (1867–1934), гісторык, этнограф, фальклярыст і літаратуразнаўца. Быў чальцом камісіі БНР па арганізацыі Беларускага ўніверсітэта.

праграмны артыкул Уладзіміра Самойлы[398] (пад псеўданімам Суліма) «Гэтым пераможаш» — «Сим победиши». Досыць выразна лінія часопіса, прынамсі, нашага аддзела, крытыкі і мастацтва, выявілася ў «круглым стале» «И еще тысячу лет», які вёў Зянон Пазняк (пра лёс нашай архітэктурнай спадчыны, і ў анкеце «Еще раз о равенстве равных» (пра міжнацыянальныя адносіны і месца беларуса ў свеце). Упершыню ў нашым часопісе і па «стратэгічным» плане часопіса з'явіліся артыкулы пра Вацлава Ластоўскага[399], Антона Луцкевіча[400], Язэпа Лёсіка[401]. Зараз рыхтуем матэрыял Юрыя (Ежы) Туронка[402] пра Вацлава Іваноўскага[403] і яго спадчыннікаў. А ў № 10 1991 года мы змясцілі ўрывак з ягонай (Туронкавай) кнігі «Беларусь пад акупацыяй нямецкай»[404] (раздзел пра Кубэ). З артыкуламі ў нас выступалі дзеячы сённешняга беларускага Адраджэння: Уладзімір Конан[405], Рыгор Барадулін[406], Уладзімір Калеснік[407],

---

[398] **Самойла Уладзімір** (1878–1941), публіцыст, літаратурны крытык, філосаф. Адзін з першых, хто ацаніў і падтрымаў Янку Купалу. У 1930-я гг. працаваў бібліятэкарам Беларускага музея імя І. Луцкевіча.

[399] **Вацлаў Ластоўскі** (1883–1938), грамадскі дзеяч, празаік, паэт, этнограф, мовазнаўца, мемуарыст.

[400] **Антон Луцкевіч** (1884–1942), палітычны і грамадскі дзеяч, публіцыст, літаратурны крытык, гісторык, выдавец.

[401] **Язэп Лёсік** (1883–1940) — мовазнаўца, палітык, педагог.

[402] **Юры Туронак** (нар. 1929), гісторык, доктар гістарычных навук. Жыве ў Польшчы. Даследчык гісторыі Беларусі, аўтар кніг «Беларусь пад нямецкай акупацыяй», «Людзі СБМ» і інш.

[403] **Вацлаў Іваноўскі** (1880–1943), палітычны і грамадскі дзеяч, удзельнік ўрада БНР у 1918 г. У часе Другой сусветнай вайны быў бургамістрам Мінска, старшынёй Беларускай рады даверу і інш.

[404] Маецца на ўвазе кніга: Туронак, Юры. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. Мінск, 1993. — 236 с.

[405] **Уладзімір Конан** (1934–2011), філосаф, гісторык, літаратуразнаўца, доктар філасофскіх навук. У 1990-я працаваў загадчыкам аддзела Нацыянальнага навукова-асветніцкага цэнтра імя Ф. Скарыны. Даследаваў тэарэтычна-метадалагічныя праблемы філасофіі і культуралогіі, гісторыю эстэтычнай думкі, пытанні фальклырыстыкі і літаратуразнаўства Беларусі.

[406] **Рыгор Барадулін** (1935–2014), паэт, эсэіст, перакладчык. Апошнім на сёння атрымаў званне народнага паэта Беларусі.

[407] **Уладзімір Калеснік** (1922–1994), літаратуразнаўца, кандыдат філалагічных навук, прафесар. Ад 1956 г. працаваў загадчыкам кафедры беларускай мовы і літаратуры Брэсцкага педагагічнага інстытута.

Аляксей Каўка, шмат хто з маладзейшых: Уладзімер Арлоў, Сяргей Дубавец[408]*, Вінцук Вячорка*[409]*, Алесь Бяляцкі*[410] *і інш.*

З № 2 1992 года распачынаем рубрыку «Куды не трапяць беларусы…» — пра беларускую эміграцыю і пра беларусаў па-за межамі іх этнічнай радзімы.

Пачынаючы з Новага года, будзем дасылаць Вам усе нумары нашага часопіса — ёсць ужо дамоўленасць з начальствам.

Існаванне нашае эканамічнае, калі распавесці гаворку пра публікацыі суайчыннікаў, досыць незайздроснае. Валюты ў нас няма. Але Вы гэта ведаеце і, здаецца, былі згодныя на нейкі кампраміс.

Дарэчы, на якіх умовах перадрукоўвалі Вашы матэрыялы ў нас, напрыклад, «ЛіМ»? Як увогуле нам паразумецца з беларусамі свету, калі мы збіраемся нешта перакладаць, перадрукоўваць?

Будзем вельмі ўдзячныя за якую параду.

З павагай рэдактар (загадчык) аддзела мастацтва і крытыкі часопіса «Неман» Ала (Альбіна) Сямёнава[411].

П. С. Між іншым, зараз чытаю дасланы з Санкт-Пецярбургу «Амерыканскі дзённік» спадара Валянціна Грыцкевіча[412] *— таксама дамаўляліся ў траўні на кангрэсе. Дык у гэтым дзённіку з*

---

408 **Сяргей Дубавец** (нар. 1959), журналіст, літаратар, крытык, выдавец. Рэдактар аддзела крытыкі часопіса «Нёман» (1987–1990), галоўны рэдактар газет «Наша Ніва» (1991–2000) і «Свабода» (2004–2008), радыё «Балтыйскія хвалі» (2000–2001), аўтар штотыднёвае перадачы «Вострая Брама» на Радыё «Свабода».

409 **Вінцук Вячорка** (нар. 1961), палітычны дзеяч, мовазнаўца. Адзін з заснавальнікаў Беларускага народнага фронту «Адраджэнне». У 1995–1999 гг. — намеснік старшыні БНФ, у 1999–2007 гг. — старшыня Партыі БНФ.

410 **Алесь Бяляцкі** (нар. 1962), грамадскі дзеяч, праваабаронца. У 1989–1998 гг. працаваў у Літаратурным музеі Максіма Багдановіча, у тым ліку і на пасадзе дырэктара. Ад 1997 г. — кіраўнік беларускага грамадскага праваабарончага цэнтра «Вясна».

411 **Ала (Альбіна) Сямёнава** (нар. 1938), пісьменніца. Ад 1987 г. працавала рэдактарам аддзела мастацтва, крытыкі і бібліяграфіі часопіса «Нёман».

412 **Валянцін Грыцкевіч** (1933–2013), медык, гісторык, грамадскі дзеяч, кандыдат медыцынскіх навук, доктар культуралогіі. Адзін

цікавасцю і прыемнасцю сустракаю на старонках Вас, спадара Вітаўта Кіпеля, спадарыню Зору Кіпель[413], іх дачку Алесю[414]. І рыхтую дзённік у друк.

* * *

Пісьмо-тэлеграма

З днём нараджэння Р. Рэйгана

Я вас віншую як роднага бацьку.
Не з юбілеем — з дзевятым дзясяткам.
Родным, сям'і, вам здароўя жадаю
І як прэзідэнта — не забываю.
Справядлівасць, свабода ўсім народам —
Вы паўтаралі доўгія годы.
Добрыя словы ў саюзе пачулі
І ў рэспубліках людзі прачнулісь.
Ідзе абнаўленне, перабудова.
Шкада, што да гэтага мы не гатовы.
Прабачце, мой сябра, за доўгія словы!
Настрою вам добрага і жыцця год доўгіх!
На конях катайцеся, дровы каліце,
У моры купайцеся, бадзёрым жывіце.
Не магу нагадаць вам пра чорную дату,
Калі у вас стрэліў паганец пракляты.
Куля прабіла гарачае цела
І ў сантыметры ля сэрца засела.
Днём памяці час той цяпер называеце,

з заснавальнікаў і доўгагадовы старшыня Беларускага грамадска-культурнага таварыства ў Санкт-Пецярбургу.

[413] **Зора Кіпель** (дзяв. Савёнак, 1927–2003), грамадская дзеячка, бібліёграф, літаратуразнаўца, жонка Вітаўта Кіпеля.

[414] **Алеся Кіпель** (нар. 1957), адвакат, грамадская дзеячка, дачка Вітаўта і Зоры Кіпеляў. Скончыла Прынстанскі ўніверсітэт у галіне гісторыі і Джорджтаўнскі ўніверсітэт у галіне права. У 1983 г. была прынятая ў адвакацкую калегію ў Вашынґтоне. Была партнёрам у вялікай адвакацкай фірме *«Steptoe & Johnson»*. Цяпер на дзяржаўнай службе. Сябра Беларуска-амерыканскага задзіночання, заснавальніца і старшыня яго Вашынгтонскага аддзела.

Дзесяты ўжо год у сям'і адзначаеце.
Кнігу пра ваша жыццё напісалі.
І, як заўсёды, шмат прыбрахалі.
Хоць злосныя словы страшней пісталета,
Прашу, не звяртайце увагі на гэта.
Мала такіх тэлеграм у вас будзе.
Рэдка іх пішуць простыя людзі.

Шапялевіч Анатоль Пятровіч,
рабочы, гор. Рагачоў.
23 студзеня 1992 г.

* * *

24.5.92.

Шаноўны калега!

Шаноўная Лідзія Савік[415] *своечасова перадала мне Ваша ласкавае пасланне. Па розных прычынах — так ужо здарылася — адпісваю толькі цяпер.*

Прысланыя Вамі матэрыялы, вядома ж, мяне зацікавілі. Якраз цяпер Інстытут літаратуры, дзе я працую, даручыў мне падрыхтаваць збор твораў Каліноўскага. Даць усё, што дайшло-захавалася, без якіх-небудзь выключэнняў і скарачэнняў. Гэтая нялёгкая справа патрабуе дадатковых даследаванняў, роздуму. Ваша выданне[416]*, з якім быў знаёмы і раней, будзе для мяне ў гэтым плане карыснае.*

На будучае хацеў бы атрымаць «Сказ пра Лысую Гару» (пра выхад вычытаў у канцы брашуры Адамовіча[417]*). А ці не было замежнага выдання «Тараса на Парнасе»?*

---

[415] **Лідзія Савік** (нар. 1936), пісьменніца, літаратуразнаўца, кандыдат філалагічных навук. Даследчыца эміграцыйнай літаратуры.

[416] Паўстаньне на Беларусі 1863 году: «Мужыцкая праўда» і лісты «з-пад шыбеніцы»: тэксты і камэнтары Я. Запруднік і Т. Бэрд. Нью Ёрк: Фундацыя Крэчэўскага, 1980.

[417] Відаць, маецца на ўвазе брашура: Адамовіч, Антон. «Як дух змаганьня Беларусі» : (Да 100-х угодкаў нараджэньня Івана Луцкевіча). Нью Ёрк: Выдавецтва газэты «Беларус», 1983. — 28 с.

Са свайго боку на першы выпадак пасылаю крыніцазнаўчую штудыю пра Дуніна-Марцінкевіча[418]*, брашуру пра паўстанне 1863 года на Міншчыне*[419] *і адбітак артыкула пра Каліноўскага.*

Далучаю найлепшыя зычэнні.

З прабачэннямі за марудлівасць.

Генадзь Кісялёў[420].

* * *

Старшыня Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь

17 июля 1992 г.

Шаноўны спадар Янка Запруднік!

Шчыра дзякую за дасланыя Вамі плакаты, прысвечаныя слаўнаму песняру беларускага народа Максіму Багдановічу з нагоды 100-годдзя яго нараджэння.

Мяне радуе, што Вы прыкладаеце шмат намаганняў па адраджэнню нашае нацыянальнай культуры, уносіце асабісты ўклад у гэтую вялікую і высакародную справу.

Буду рады сустрэцца з Вамі падчас Вашае паездкі ў Мінск, куды Вы збіраецеся на канферэнцыю, прысвечаную адраджэнню беларускай нацыянальнай свядомасці, альбо маёй замежнай камандзіроўкі ў Злучаныя Штаты Амерыкі, куды я таксама спадзяюся прыехаць.

Жадаю плённых поспехаў у Вашых нястомных пошуках, моцнага здароўя! З дабразычлівасцю.

Станіслаў Шушкевіч.

---

[418] **Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч** (1808–1884), драматург, паэт, заснавальнік беларускай драматургіі, тэатра. Тут маецца на ўвазе кніга: Кісялёў, Генадзь. Спасцігаючы Дуніна-Марцынкевіча: Спроба навуковай сістэматызацыі дакументаў і матэрыялаў. Мінск: Універсітэцкае, 1988. — 160 с.

[419] Маецца на ўвазе выданне: Кісялёў, Генадзь На пераломе дзвюх эпох: Паўстанне 1863 года на Міншчыне. Мінск: Полымя, 1990. — 35 с.

[420] **Генадзь Кісялёў** (1931–2008), літаратуразнаўца, архівіст, пісьменнік, кандыдат гістарычных навук, доктар філалагічных навук. Ад 1971 г. працаваў навуковым супрацоўнікам у Інстытуце літаратуры АН БССР.

* * *

22 красавіка 1993 году.

Паважаны спадар Янка Запруднік!

Да Вас звяртаецца супрацоўнік аддзела крытыкі часопіса «Нёман» Сяргей Запрудскі[421]*.*

У траўні мінулага году праз Яўгена Лецку[422] *я накіраваў ліст Вітаўту Кіпелю, у якім прасіў даслаць мне ўкладзеную Зорай Кіпель бібліяграфію прац Антона Адамовіча*[423]*. У тым жа лісце я прасіў дазволу на публікацыю ў нашым выданні фрагментаў з кнігі «Opposition to Sovietization in Belorussian literature»*[424]*.*

У жніўні мінулага году я вельмі сціссла пагутарыў з Вамі ў Маладэчне, але паўстрымаўся ад размоў наконт магчымай публікацыі Адамовіча ў «Нёмане».

Тым часам ужо дайшло да здачы артыкула ў друк, а я ведаю толькі (паводле слоў загадчыцы аддзела Альбіны Сямёнавай), што Вітаўт Кіпель і Вы «неафіцыйна» дазволілі нам публікаваць сёе-тое з эмігранцкай літаратуры — што мы й рабілі. Звяртаюся да Вас з наступнай просьбай.

Прашу Вас дазволіць друкаванне ў часопісе «Нёман» III-IV раздзелаў працы Адамовіча «Беларускае літаратурна-мастацкае згуртаванне "Ўзвышша"»[425]*. (Пераклад з беларускай мовы,*

---

[421] **Сяргей Запрудскі** (нар. 1957), мовазнаўца, кандыдат філалагічных навук. У 1986–1990 гг. працаваў у Інстытуце мовазнаўства АН БССР. Сёння — на кафедры беларускай мовы БДУ.

[422] **Яўген Лецка** (нар. 1944), пісьменнік, крытык, літаратуразнаўца, кандыдат філалагічных навук. Ад 1971 г. працаваў у Інстытуце літаратуры АН Беларусі, ад 1986 г. — у выдавецтве «Мастацкая літаратура», ад 1997 г. — дырэктар выдавецтва «Бацькаўшчына». У 1989–1990 гг. быў старшынёй Аргкамітэта, а ў 1990–1993 гг. — старшынёй Рады Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына».

[423] Да юбілею Антона Адамовіча ў 1989 г. Зора Кіпель зрабіла яму ў якасці падарунка ягоную бібліяграфію, якая нідзе потым не публікавалася да часу выдання кнігі: Адамовіч, Антон. Творы. Нью Ёрк: БІНіМ, 2003 (тут ранейшая бібліяграфія была дапоўненая Лявонам Юрэвічам).

[424] Маецца на ўвазе кніга: Adamovich, Anthony. Opposition to sovietization in Belorussian literarure (1917–1957). New York: Scarecrow Press, 1958. — 204 p.

[425] Маецца на ўвазе праца: Адамовіч, Антон. Беларускае літаратурна-мастацкае згуртаваньне «Узвышша» // Беларускі зборнік. Кн. 8. Мюнхен,

каментары і пасляслоўе выкананы мною.) Вельмі спадзяюся на станоўчы адказ. У 1980 годзе на паседжанні, прысвечаным 70-годдзю Антона Адамовіча, тагачасны старшыня БІНІМа Вітаўт Тумаш зазначыў, што «ўплыў працаў Адамовіча адчуваецца сяньня й на Бацькаўшчыне» («Беларус», № 273, 1980). Я бачу тут пэўнае перабольшанне. На жаль, спадчына Вашага настаўніка на Радзіме вядома мала, і, мяркую, да гэтага міжволі спрычыніўся Арнольд Макмілін, які ў сваёй «Гісторыі...»[426] *не адзначыў Адамовічаў «Opposition...». Да апошняга часу беларускія літаратуразнаўцы (напрыклад, Мушынскі*[427]*) лічылі, што кніга Макміліна — адзіная пра беларускую літаратуру на ангельскай мове.*

Публікацыя працы Адамовіча плануецца ў 7-м нумары часопіса. У гэтым жа нумары будзе надрукаваны і Ваш даклад, які прагучаў на канферэнцыі ў Маладэчне.

Спадзяюся на Ваша спрыянне.

З павагай да Вас і з пажаданнем плёну ў працы

Сяргей Запрудскі.

* * *

7 снежня 1993 г.

Мір Вам, міласць Алаха і яго благаславенне, вельмі паважаны наш сябар і брат!

Дарагі доктар Ян Запруднік!

Дасылаю Вам чарговы нумар нашага «Байрама»[428]*, які дзякуючы вашай падтрымцы і падтрымцы нашых сяброў працягвае выходзіць у такую складаную і цяжкую пару. Вельмі няпроста*

1957. С. 5–52. Тэкст, пра які згадваецца ў лісце, быў передрукаваны ў часопісе «Нёман» (1993. № 7. С. 144–148)

[426] Маецца на ўвазе кніга: McMillin, Arnold. Die Literatur der Weissrussen = A history of byelorussian literature : from its origins to the present day. Giessen : Wilhelm Schmitz Verlag, 1977. — 447 p.

[427] **Міхась Мушынскі** (нар. 1931), крытык, літаратуразнаўца, доктар філалагічных навук. Ад 1956 г. працаваў у Інстытуце літаратуры АН БССР.

[428] **«Байрам»** — беларускамоўны квартальнік, што выдаваўся ў Мінску Беларускім згуртаваннем татар-мусульман «Аль-Кітаб» у 1991–2002 гг.

перарабляць тое, што было наламана і знішчана ў мінуўшыя гады. Праўду кажуць: «Што адзін дурань зробіць, сто разумных не пераробіць». Але рабіць трэба. У гэтым мы бачым сэнс стварэння і дзейнасці Беларускага Згуртавання татар-мусульман «Аль-Кітаб»[429]*. Рыхтуючыся да вялікай даты — 600 годдзя пасялення татараў на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы, якая імша ала будзе адзначацца ў 1997 годзе. За гэты час плануем адбудаваць нашыя мячэці, стварыць музей у Менску, правесці шэраг навуковых і практычных канферэнцый. У канцы, а мо ў сярэдзіне (пакуль што ня ведаем) думаем правесці канферэнцыю разам з іншымі культурна-асветніцкімі Згуртаваннямі па тэме «Народы Беларусі: гісторыя, традыцыі, культура», міжканфесійныя дыялогі і г. д. Запрашаем Вас да ўдзелу. Спадзяюся, што Вы прыміце таксама ўдзел у напісанні шэрагу артыкулаў для энцыклапедычнага даведніка «Татары Беларусі, Літвы, Польшчы», які мяркуем падрыхтаваць да 1997 года (рэестр артыкулаў мы давалі ў мінулым і ў наступных нумарах «Байрама»). З вялікай цікавасцю чытаем вашую газету «Беларус», якую, хвала Ўсявышняму, сёння можна набыць (праўда, у ксеракопіі) у кіёску ТБМ на праспекце Скарыны. Зычым Вам добрага здароўя, плёну ў працы і спадзяемся часта бачыць Вас у нас, у Менску.*

Моцна цісну вашыя працавітыя рукі.

Шчыра Ваш

Ібрагім Канапацкі[430].

[429] **Беларускае згуртаванне татар-мусульман «Аль-Кітаб»** — грамадская арганізацыя, заснаваная на з’ездзе ў Іўі ў 1991 г. дзеля вывучэння і адраджэння культуры беларускіх татараў. Ад 2001 г. функцыянуе як Беларускае грамадскае аб’яднанне татараў «Зікр уль-Кітаб».

[430] **Ібрагім Канапацкі** (1949–2005), грамадска-культурны і рэлігійны дзеяч, гісторык, адзін з лідараў татарскага адраджэння ў Беларусі.

* * *

6.03.1995 г.

«Беларускі Гістарычны Часопіс».

Праўленню Беларускага Фонду Крычэўскага ў ЗША.

Паважанае спадарства!

З студзеня 1993 г., пасля шматгадовых пакутлівых намаганняў гісторыкаў і ўсёй свядомай беларускай грамадскасці, пачаў выходзіць першы ў Рэспубліцы Беларусь навуковы гістарычны часопіс, разлічаны як на навукоўцаў, так і на выкладчыкаў і настаўнікаў гісторыі вышэйшых, сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў і школ,а таксама студэнтаў і навучэнцаў. Заснавальнікамі яго з'яўляюцца Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь, Інстытут гісторыі АН Беларусі, Беларускі дзяржаўны ўніверсытэт, таварыства «Веды»[431] *Рэспублікі Беларусь.*

У 1993–1994 гг., дзякуючы падтрымцы яго заснавальнікаў, а таксама ўдзеле ў працы нашага часопіса вучоных рэспублікі і творча думаючых настаўнікаў, часопіс стаў на ногі і атрымаў прызнанне з боку чытачоў. Наклад яго заўсёды быў і зараз ёсць звыш 6000 паасобнікаў. Нягледзячы на тое, што заснавальнікамі часопіса з'яўляюцца афіцыйныя дзяржаўныя структуры, рэдакцыя часопіса даволі самастойна ў сваіх поглядах і імкнецца праўдзіва адлюстроўваць гістарычнае мінулае, друкаваць перш за ўсё тыя матэрыялы, якія служаць адраджэнню нацыянальнай свядомасці беларусаў. Так, на старонках нашага часопіса ўпершыню на Беларусі надрукаваны поўны газетны варыянт стэнаграмы Ўсебеларускага з'езда 1917 г. (№№ 1–4 за 1993 г.). Мы адзіны часопіс, які поўнасцю надрукаваў рэзалюцыі першага з'езду беларусаў свету. На навуковы ўзровень узняты праблемы эміграцыі беларусаў і жыццё беларускай дыяспары за мяжой, праблемы заснавання і развіцця Вялікага Княства Літоўскага,

---

[431] Маецца на ўвазе **грамадскае аб'яднанне «Беларускае таварыства "Веды"»**, якое ад 1947 г. існавала як рэспубліканскае аддзяленне агульнасаюзнага таварыства па распаўсюдзе палітычных і навуковых ведаў. Ад 1963 г. атрымала назву «Веды».

гісторыя беларускіх княстваў, адносіны з памежнымі дзяржавамі і многія іншыя.

Аднак у 1994 г. фінансаванне ўсіх газет і часопісаў было перададзена ў Міністэрства культуры і друку. Для нашага і другіх педадагічных выданняў на 1995 г. яно вызначана ў памеры 75 % ад неабходных затрат.

Паколькі мы не маем ні асабістага рахунку, ні адпаведных тэхнічных умоў, і асабліва ва ўмовах інфляцыі, калі грошы падпісчыкаў абясцэньваюцца, то склалася такая сітуацыя, калі мы апынуліся на мяжы закрыцця. Для нас, як і ўсіх беларусаў, сёння характэрна спадзяванне, што ўсё ж такі ўдасцца выйсці з крызісу, і справы палепшацца. Але сёння мы просім ад вас, перш за ўсё, маральнай падтрымкі беларускамоўных педагагічных выданняў.

У той жа час будзем вельмі ўдзячны, калі фонд знойдзе магчымасць падтрымаць наш часопіс на гэты год магчымай для Вас грашовай сумай, напрыклад, 2000 даляраў ЗША, без якой далейшае існаванне часопіса будзе пад пагрозай.

Па даручэнню рэдакцыйнай рады

галоўны рэдактар В. Кушнер[432].

* * *

Красавік 10, 1995.

Паважаны спадар!

Няма прарока ў сваёй Айчыне! Я пішу вершы, напісаў ужо больш за 700 (каля 6000 чатырохрадковых строф). Тэматыка — філасофская лірыка, усе 9 муз Апалона, асабліва часта мяне наведвае Эрата. Ужо працяглы час напісана навуковая паэма «Зямля і жыццё» (1780 чатырохрадковыя страфы), дзе даецца мая тэорыя утварэння Зямлі і жыцця на нашай планеце. Звяртаўся ў беларускія выданні, але... Ні адзін мой твор не надрукаваны.

---

[432] **Васіль Кушнер** (нар. 1947), гісторык, кандыдат гістарычных навук. У 1993–2001 гг. быў галоўным рэдактарам «Беларускага гістарычнага часопіса».

Шкада, калі прападзе для беларускай культуры цэлы культурны пласт. Я кандыдат тэхнічных навук, мне 59 гадоў. Пачаў пісаць вершы два з паловай гады таму назад. Я нават ні аб чым не прашу, а проста даць інфармацыю, што ёсць такі невадомы свету беларускі паэт у бліжэйшай дыяспары. Можа выпадкова знойдзецца спонсар, і мае творы пабачаць свет?

З пашанаю,

Анатолій Балуценка, Львоў.

Даруйце, што не надрукавана, у нас няма беларускамоўных друкарскіх машынак. Каб пазнаёміліся з маёй рукой, высылаю верш «Дарэмныя ахвяры».

Дарэмныя ахвяры

Ужо нас поў-стагоддзя аддзяляе
Ад светлых дзён, калі перамаглі.
Не жыў хто ў той час, не ўяўляе,
Як цяжка шлях вайны мы ўсе прайшлі.
Усе аддана з ворагам змагалісь,
Да перамогі не усе дайшлі.
Ўвесь час байцы са смерцю сустракалісь
І ў зямлю сырую палеглі.
Больш дваццаці мільёнаў смерць прынялі,
Мо марнымі утраты ўсе былі?
Калі перамаглі, дабра чакалі,
Але концлагер дома набылі.
Ляжаць даўно ў сырой зямлі салдаты,
За што змагалісь, як цяпер пазнаць?
Надзей даваў багата сорак пяты,
Падняць бы іх з магіл і запытаць.
За тое, што мы маем, аддавалі
Яны сваё бясцэннае жыццё.
Ці гэтага яны тады чакалі,
Калі навек пайшлі у небыццё?
Пазаду поў-стагоддзя. Перамога.
Але фанфар ў душы зусім няма.

Не дамаглісь мы ў барацьбе нічога.
Ахвяры былі нашы ўсе дарма.

Львоў, 18.03.95.

* * *

Шаноўныя спадарыні і спадары, супрацоўнікі газэты «Беларус»!

Са шчырым прывітаннем ад роднай Бацькаўшчыны звяртаецца да вас і да ўсіх беларусаў Амерыкі Алена Ксавер'еўна Шыдлоўская і яе сын Аляксандр.

Просім вас дапамгчы нам у пошуках сваякоў, якія эміўгравалі ў ЗША ў пачатку XX стагоддзя.

Тамаш Вікенцьевіч Шыдлоўскі нарадзіўся ў 1890 (прыблізна) у сям'і дробнага шляхціца Вікенція Шыдлоўскага ў Слуцкім раёне Мінскай вобласці. Маці яго звалася Разаля. Томаш быў на 2 гады старэйшы за свайго малодшага брата — Ксаверыя Вікенцьевіча — бацьку Алены Ксавер'еўны.

У ЗША Томаш Вікенцьевіч выехаў ва ўросце каля 16 гадоў, прыблізна ў 1907 годзе. Апынуўшыся ў ЗША, ён не забыўся пра сваіх бацькоў, трох сясцёр і брата, якія засталіся на Беларусі, у Слуцкім раёне. Адразу наладзіў перапіску са сваякамі, прыслаў сваё фота, копію якога да Вас дасылаем. Крыху пазней ён ажаніўся і стварыў сям'ю. Пісаў, што ўладкаваўся вельмі ўдала.

Мы атрымалі ад Томаша 2 фотакарткі, на якіх маюцца выявы яго жонкі і дзяцей. Дасылаем да Вас копію толькі адной з іх, дзе размешчаны дзеці Томаша Вікенцьевіча. Другая, на якой выглядае яго жонка з малодшым сынам, вельмі пацёрлася ад часу і не паддалася капіраванню. Але ж на адваротнай яе староне маюцца наступныя словы па-польску: Ja Jadviga Szydlowska posylam fotografie moja siostry i dwoch braci i matу.

Па-беларуску гэта будзе: «Я — Ядвіга Шыдлоўская, пасылаем фатаграфіі маёй сястры, двух братоў і мамы».

Шыдлоўскія на Беларусі былі каталікамі, добра ведалі польскую мову. Таму, відаць, няма нічога дзіўнага ў тым, што надпіс зроблены па-польску. Гэта гаворыць аб тым, што дзя-

цей сваіх Томаш Вікенцьевіч таксама выхоўваў каталікамі. Зроблены ж гэты надпіс, хутчэй за ўсё, старэйшай дачкой Томаша Вікенцьевіча Ядвігай, якая выглядае на фотакартцы ў цэнтры і трымае на руках малодшага браціка. Менавіта яна як старэйшая магла ўжо добра ведаць граматыку, і таму падпісала фотакартку за ўсіх дзяцей. Бацькам жа гэта было ўдвая прыемна.

Сувязь паміж Шыдлоўскімі ў Амэрыцы і на Беларусі падтрымлівалася шмат гадоў. Нават пасля таго, як памёрлі бацькі Томаша і Ксаверыя, а сам Ксаверый Вікенцьевіч ажаніўся і ў яго зьявіліся дзеці. Адрас Шыдлоўскіх у Амэрыцы, адкуль ішлі пісьмы, на жаль, цалкам не захаваўся. Аднак па ўспамінах маці Алены Ксавер'еўны на гэтым адрасе значылася слова «Ямайка»[433].

Сувязь падтрымлівалася нават у цяжкія даваенныя гады, калі існаваў сталінскі рэжым. Аднак у час вайны сям'я Ксаверыя Вікенцьевіча вымушаная была пераехаць у іншае месца са спаленай фашыстамі роднай вёскі Ніва Слуцкага раёну. Пасля вайны вярнуліся назад, але з той пары ўсе кантакты са сваякамі з Амэрыкі спыніліся. Пасля вайны сталінскі тэрор узмацніўся, і Шыдлоўскія баяліся перапісвацца са сваімі амэрыканскімі сваякамі пад пагрозай рэпрэсій. Тыя яшчэ пэўны час дасылалі лісты, але, не атрымаўшы адказу, відаць, вырашылі, што Ксаверый Вікенцьевіч і яго жонка з дзецьмі загінулі. У «хрушчоўскія» і «брэжнеўскія» часы сувязь з замежжам была таксама небяспечнай. А ў канцы 80-х гадоў здавалася, што кантакты наладзіць немагчыма, таму што ні 1 арганізацыя не бралася за гэта: ні Чырвоны Крыж, ні Інюркалегія, ні пасольства ў ЗША. І толькі калі мы даведаліся, што ў ЗША існуе «Беларус» — газета беларусаў у свабодным свеце, якая пачала выходзіць і на Беларусі[434]*, то адразу вырашылі паспрабаваць пачаць пошукі з вашай дапамогай.*

---

433 ***Jamaica*** — назва раёна ў Queens, NY, дзе знаходзіцца Фундацыя імя П. Крэчэўскага і рэдакцыя газеты «Беларус».

434 У пачатку — сярэдзіне 1990-х гг. газета «Беларус» па дасланых з Нью-Ёрка файлах выдавалася ў Мінску друкаром Вацлавам Багдановічам.

На думку аб гэтым нас падштурхнуў адрас вашай рэдакцыі, дзе таксама, як некалі і ў адрасе нашых сваякоў, значыцца слова «Ямайка».

Раней цяжка было зразумець сувязь паміж Ямайкай (востравам) і Злучанымі Штатамі Амерыкі, здавалася, што гэта нейкая памылка ва ўспамінах. Цяпер жа, калі высветлілася, што Ямайка — гэта раён Нью-Ёрка, усё становіцца на сваё месца. Відаць, Томаш Шыдлоўскі эміграваў у Нью-Ёрк, адкуль і ішлі пісьмы на Беларусь.

Хутчэй за ўсё Томаш Вікенцьевіч і яго жонка ўжо памёрлі. Але ж павінны застацца іх дзеці, што выглядаюць на фотакартцы, унукі. Дадамо, што Ксаверый Вікенцьевіч Шыдлоўскі памёр у 1958 г., а таксама памёрлі яго і Томаша сястры.

Спадзяёмся, што наша падрабязная пісьмо дасць вам значныя магчымасці ў пошуках дзяцей, унукаў ці іншых нашчадкаў і сваякоў Томаша Вікеньцевіча Шыдлоўскага, нашага дзядзі і дзядулі. Можа яны жывуць паблізу ад вашай рэдакцыі, у тым самым раёне Ямайка, дзе некалі жылі іх продкі. А можа ў ЗША ёсць і іншыя мясціны з назваю Ямайка. Тады пошукі, відаць, будуць больш цяжкімі. Але мы шчыра спадзяемся на вашу дапамогу і загадзя дзякуем. […]

Мы будзем чакаць лістоў ад вас і ад нашых сваякоў, калі іх удасца знайсці. Просім вас адказаць на наш ліст.

З вялікай прыязнасцю

Шыдлоўская Алена Ксавер'еўна і сям'я.

* * *

26.XII.1995 г.

Дарагі спадар Біл[435]*!*

Слухаючы радыё «Голас Амерыкі», я даведаўся, што Вам 46 гадоў і Вы самы багаты чалавек Амерыкі. Вырашыў накіраваць Вам сваё пісьмо-просьбу.

Я — беларус. Нарадзіўся 3 мая 1927 года ў вёсцы Рыдамля Талачынскага раёна Віцебскай вобласці ў сям'і фельчара. У 1937

---

[435] Ліст адрасаваны Білу Гейтсу.

годзе бацьку расстралялі камуністы ў г. Орша як «ворага народа», усю нашу маёмасць канфіскавалі. Засталіся маці і трое дзяцей. Мне тады было 10 гадоў, я быў старэйшы ў сям'і. Вымушаны быў працаваць у калгасе, але плацілі вельмі мала, даводзілася галадаць. Як «сына ворага народа» мяне нават не хацелі браць у школу ФЗО[436].

У 1941 годзе прыйшлі немцы, раздалі сялянам зямлю. З'явіўся хлеб, жыць стала лягчэй.

Зімой 1943 года з Расіі нахлынулі партызаны і сталі забіраць у свае шэрагі нас, малалетніх. Гэтых партызан народ справядліва называў бандытамі. Мяне маці схавала ў родных. Летам гэтага ж года, прымушаючы яе прывесці мяне ў партызаны, узялі ў закладнікі маіх малодшых брата і сястру. Былі вымушаныя падпарадкавацца.

У красавіку 1944 года рускія-уласаўцы[437] *начыста разбілі нашу партызанскую брыгаду. Я трапіў у палон. На трэці дзень уласаўцы прапанавалі ўсім нам уступіць у іхнюю армію. Нас, малалетніх, узялі ездавымі на фурманкі. У жніўні 1944 года, калі чырвонаармейцы сталі вызваляць Беларусь, я ўцёк ад немцаў, вярнуўся дамоў. А праз некаторы час за тое, што я трапіў у палон, а не застрэліўся, мяне арыштавалі чэкісты. Хацелі накіраваць у штрафны батальён. Выратаваў выпадак, і ў выніку мяне дабраахвотнікам паслалі на фронт.*

Вайну закончыў у Бэрліне. Я, як і многія іншыя, быў, шчыра кажучы, дураком, ідучы ў бой з воклічамі «За Родину, за Сталина!». Усё гэта было, як аказалася потым, нашай памылкай, якая стала магчымай у выніку масіраванай апрацоўкі народа ілжывай бальшавіцкай прапагандай.

Служыў у арміі да 1951 года. Добрыя людзі, у прыватнасці, рускія афіцэры-саслужыўцы адкрылі мне ўсю праўду на камунізм. У нашай авіяэскадрылі было з дзесятак «сыноў ворагаў

---

436 **Школы фабрычна-заводскага навучання** (рус. *ФЗО*) — асноўны тып прафесійна-тэхнічных школаў у СССР у 1940–1963 гг.

437 Маюцца на ўвазе ўдзельнікі Рускай вызвольнай арміі (рус. *РОА*) пад кіраўніцтвам Андрэя Уласава (1901–1946), што ваявала на баку Трэцяга рэйха.

народа». Мы сталі змагацца супраць камуністаў. 17 снежня 1950 г., у дзень выбараў, я з армейскімі сябрамі вырабіў антысавецкія лістоўкі, раскідалі іх на выбарчым участку. Мяне арыштавалі, але сяброў ня выдаў, усю віну ўзяў на сябе. Мне прысудзілі 10 гадоў і яшчэ пяць — пазбаўлення ўсялякіх правоў.

У сталінскім ГУЛАГУ я сустрэўся з уласаўцамі, якія ў 1945 здаліся амерыканцам. Іх пераслалі ў Амерыку, а ў 1946 годзе выдалі Сталіну, як кажуць, на смерць.

Зараз я — старшыня Талачынскага раённай рады партыі БНФ. Беларускі Народны Фронт — гэта апазіцыя Прэзідэнту А. Р. Лукашэнку, нашаму ўраду, якія не прадухілілі забойства двух амерыканскіх спартсменаў.

У нас на Талачыншчыне ў гады сталінскага генацыду камуністы знішчылі больш за 300 чалавек, большасць з якіх пасмяротна рэабілітаваны. Сярод іх ёсць і такія, што былі высланы з Амерыкі ў 1946 годзе.

Мы вырашылі паставіць у Талачыне ахвярам сталінскіх рэпрэсій агульны помнік з указаннем усіх імён загінуўшых. Збіраем грошы, бо ні наш Прэзыдэнт, ні наш урад аб гэтым не турбуюцца. За год на нашым рахунку ў пераводзе на Вашу валюту толькі 300 долараў. Гэтага вельмі мала. А я хачу ўбачыць гэты помнік сваімі вачыма, каб тады спакойна памерці.

Я атрымліваю пенсію ў памеры 50 долараў у месяц, частку аддаю на помнік і на нашу партыю БНФ.

Дарагі спадар Біл! Калі ёсць у Вас такая магчымасць, калі ласка, ахвяруйце на святую справу. Пабагацеем — доўг аддадзім.

Хай дапаможа Вам Бог! Загадзя Вам удзячны. Шчыра віншуем з нараджэннем Хрыстовым і Новым 1996 годам. Шчасця Вам!

З нізкім паклонам

Анатоль Рылько.

У брудным Брукліне ў Нью-Йорку,
Дзе доля горкая жыве,
Я чую наскую гаворку
І мову родную ў царкве.
У кожным гуку так дарэчы
Сярод глухіх чужых муроў
Лаўлю я ўсплеск палескіх рэчак
І гоман полацкіх бароў.
Ашчадна захавалі ўсё-ткі
Жывое слова землякі,
Браслаўскія сівыя цёткі,
Мажныя слуцкія дзядзькі.
Звязала мова ім
Набыткі
І сцежкі ўсе ў клубку гадоў,
Як тая суравая нітка,
Што лучыць з кроснамі дзядоў.
Ці не таму так лёгка
Сэрца,
Ледзь толькі памяць запалі,
На ласку Бога адгукнецца
І песню з матчынай зямлі?..
А я стаяў між малітоўцаў
І зразумець ніяк не мог,
Чаму па-нашаму ні слоўца
У Мінску не гаворыць Бог?..

Генадзь Бураўкін

Янка ЗАПРУДНІК

МАЕ КАНТАКТЫ З РОДЗІЧАМІ Й СУРОДЗІЧАМІ[438]

Існасьць кантактаў

На працягу ўсяго майго занаходжаньня на Захадзе цяга да кантактаў зь беларусамі «адтуль» мела тры стымулы: пэрсанальны, палітычны й прафэсійны.

Стымул асабісты

Я пакінуў Бацькаўшчыну 17-гадовым юнаком, калі быў вучнем гандлёвай школы ў Баранавічах. Выезд адбыўся ў самым канцы чэрвеня 1944 г. раптоўна й непрадбачана, без паразуменьня з бацькамі, якія жылі ў Міры за 50 кілямэтраў. Нас было чатырох мірскіх хлопцаў, што стаялі перад грузавіком, які ад'яжджаў у Мір. Двух ужо загрузіліся былі, а мы з Вадзімам Сурком[439] яшчэ ўсё ўзважвалі: ехаць ці ня ехаць? А ў гэты мамэнт праходзіць каля нас наша клясная настаўніца й выкладчыца беларускай мовы Аўгеньня Левановіч, зь якой мы падзяліліся сваім ваганьнем. А яна кажа: калі хочаце падацца на Захад, то можаце паехаць у Альбэртын і запісацца там у дабраахвотнікі паветранай абароны. Так мы з Вадзімам і зрабілі. У выніку такой самаволі ў дачыненьні да бацькоў мяне мучыла адчуваньне віны перад імі, увесь час карцела наладзіць сувязь зь імі, даць знаць, што «жыў-здароў», каб злагодзіць неяк іхную трывогу. Некалькі гадоў я ня ведаў, што бацька, хранічна хворы на жывот, загінуў недзе на вайне пад Ваўкавыскам, капаючы акопы.

---

438 Напісана адмыслова для гэтае кнігі. Пры публікацыі захаваны аўтарскі правапіс.

439 Па вайне Вадзім Сурко змяніў прозвішча на Уладзіміра Цвірку, каб не пашкодзіць сястры, якая засталася ў Беларусі.

Стымул палітычны

Мы з Вадзімам Сурком яшчэ ў Баранавічах, у прагімназіі, дзе нашымі настаўнікамі (а па-за школай — старэйшымі сябрамі) былі Лявон[440] і Юрка Луцкевічы[441], рана ўключыліся ў палітычную нацыянальна-незалежніцкую плынь, а па вайне ў Нямеччыне ўжо — у дзейнасьць Рады БНР. Імпэт да такой дзейнасьці ў нас, маладых, быў узмоцнены выкладчыкамі гімназіі імя Янкі Купалы[442] ды беларускім скаўтынгам.

Стымул прафэсійны

Ён выплываў зусім натуральна з мае журналісцкай працы ў Беларускай рэдакцыі радыё «Вызваленьне» (ад 1959 г. «Свабода»). Там я пачаў працаваць увосень 1954 г. пасьля заканчэньня гістарычнага факультэту Лювэнскага ўнівэрсытэту (Бэльгія). Саветы глушылі нашы радыёперадачы аж да гарбачоўскай «перабудовы», і нам было вельмі важна ведаць, ці нас чуюць, ці слухаюць, ды як ацэньваюць перадачы.

Абагульняючы ўсё вышэй сказанае, хачу падкрэсьліць, што кантакты зь людзьмі «адтуль» і зацікаўленасьць рэчаіснасьцю «там» былі й застаюцца сэрцавінай майго індэнтытэту як чала-

---

[440] **Лявон Луцкевіч** (1922–1997), грамадска-культурны дзеяч, педагог, сын Антона Луцкевіча. Скончыў Віленскую беларускую гімназію. Падчас нямецкай акупацыі настаўнічаў, браў удзел у нацыянальным падполлі. У 1944 г. уступіў у Беларускую краёвую абарону. Арыштаваны савецкай дзяржбяспекай у Польшчы ў канцы 1945 г. Быў асуджаны на судовым працэсе над кіраўніцтвам Беларускай незалежніцкай партыі. Пасля вызвалення жыў у Вільні.

[441] **Юрка Луцкевіч** (1920–1992), грамадскі дзеяч, сын Антона Луцкевіча. Скончыў Віленскую беларускую гімназію. Вучыўся ў Варшаўскай палітэхніцы, польскай афіцэрскай школе. У верасні 1939 г. трапіў у нямецкі палон. У часе нямецкай акупацыі быў дырэктарам школы ў Радашкавічах, настаўнічаў у Баранавічах. У 1944 г. уступіў у Беларускую краёвую абарону. Быў сябрам Беларускай незалежніцкай партыі. Арыштаваны ў Польшчы ў 1945 г. Асуджаны на 25 гадоў. Пасля вызвалення жыў у Вільні.

[442] **Беларуская гімназія імя Янку Купалы** — навучальная ўстанова ў паваеннай Нямеччыне. Дзейнічала ў 1946–1950 гг. у беларускіх лагерах для перамешчаных асобаў у Рэгенсбургу, Міхельсдорфе, Віндышбергердорфе, Розенгайме.

века, мае тоеснасьці, самасьведамасьці. Без такога зацікаўленьня я быў бы зусім іншай асобай, і не-беларусам. Беларускасьць, я мяркую, вымяраецца ступеньню спалучанасьці (скантактаванасьці) з суродзічамі, са сваім народам, з Бацькаўшчынай, зь беларушчынай. Бо гэтая спалучанасьць абумоўлівае шмат якія якасьці ды ўчынкі асобы, карысныя Бацькаўшчыне.

Кантакты з маці

Самай раньняй спробай кантакту было ў мяне, зразумела, імкненьне наладзіць сувязь зь сям'ёй, даць знаць, што я жывы. У 1948 г., калі мы з Валодзем Цьвіркам працавалі ўжо у Англіі вуглякопамі, я сустрэў там нашага знаёмага зь Міра, сп. Варгана[443]. Ён займаўся ўдома сьлясаркай, а мой дзед Сьцяпан Вільчыцкі меў кузьню, і на гэтай глебе трымалася знаёмства з Варганом. Ад Варгана я даведаўся, што ягоная дачка жыве ў Польшчы. Празь яе, схаваўшся за маю вулічную мянушку Скараход, я даў знаць маме, што я ў Англіі. Пасылаў ёй невялікія падарункі — то хустку, то настольніцу, то яшчэ што. Атрымаў ад яе кароценькі лісток. Неўзабаве выявілася, што ў Польшчы жыве з дачкою жонка майго дзядзькі, бацькавага малодшага брата, Ягора Вільчыцкага. Празь яе я наладзіў трывалую сувязь з раднёй, але ніколі не карыстаўся маім новым прозьвішчам Запруднік, ані ў ліставаньні, ані ў радыёперадачах «Свабоды». Тлумачыць тут чаму, было б лішне.

Раньняя спроба кантакту ў Бэрліне

Яшчэ да працы ў радыё, але ўжо ў студэнцкім пэрыядзе, у жнівені 1951 г., мы з Валодзем Цьвіркам бралі ўдзел у прапагандысцкай акцыі радыё «Вольная Эўропа»[444] ў Бэрліне. Там у

---

[443] **Васіль Варган** (1886—?), грамадскі дзеяч. Пасля Другой сусветнай вайны апынуўся ў Вялікабрытаніі. Быў сябрам ЗБВБ,

[444] **Радыё «Вольная Еўропа»** (анг. *Radio Free Europe*) — радыястанцыя, заснаваная адмысловым антыкамуністычным амерыканскім камітэтам у 1949 г. для вяшчання на г. зв. краіны сацыялістычнага лагеру, ці краіны-сатэліты СССР. Праз некалькі гадоў было створана Радыё «Вызваленне» (пазней «Свабода») для вяшчання на сам Савецкі Саюз на мовах яго народаў. Абодва радыё аб'ядналіся ў 1976 г.

савецкай зоне гораду адбываўся міжнародны фэстываль «прагрэсыўнай» моладзі. Радыё «Вольная Эўропа» з гэтай нагоды заплянавала шэраг мерапрыёмстваў у заходнім Бэрліне з мэтай наладжаньня кантактаў з удзельнікамі фэстывалю. Наша з Валодзем заданьне было даць беларускамоўныя пераклады тэкстаў, напісаць адозву да ўдзельнікаў зь Беларусі, ну, і быць гатовымі, калі б трапілася нагода, паразмаўляць з маладымі беларусамі, перадаць ім інфармацыйную літаратуру. Для ўдзельнікаў гэтай акцыі — прадстаўнікоў народаў Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы, а таксама савецкіх нерасейскіх рэспублік — праводзіліся палітычныя даклады, нарады з мэтай наладжаньня цясьнейшага супрацоўніцтва на будучыню, адбываліся супольныя сяброўскія вечары й да гэтага падобныя мерапрыемствы. Нам зь Цьвіркам занятку й работы хапала, а заадно было й вельмі цікава паўдзельнічаць у такой захапляльнай акцыі. Але спадзяваньне на сустрэчу зь беларусамі «адтуль» ня зьдзейсьнілася, калі не сказаць, што было наіўным.

Маці-наведніца эмігранта пра аплакваньне Сталіна

Наступным, рэальным ужо, кантактам з асобай «адтуль» сталася гутарка з маці аднаго з маіх знаёмых, Часлава Ханяўкі[445], якая ў 1958 годзе прыехала ў Злучаныя Штаты да сына ў адведкі. Яна, настаўніца, жыла недзе на Будслаўшчыне ў былой Заходняй Беларусі. Мне як журналісту было цікава пагаварыць зь ёю. З таго, што я пачуў ад яе, найбольш уразіў аповед пра рэакцыю дзьвюх квантарантак-студэнтак на вестку аб сьмерці Сталіна (сакавік 1953 г.). Казала, абедзьве страшэнна рыдалі, заліваліся сьлязьмі. А мне, слухаючы гэта, у галаве не мясьцілася, што нехта можа аплакваць крывавага тырана й душагубца. Задняй датай бачыш, што тады ўжо закладалася псыхалягічная, а разам і маральная, дыстанцыя паміж так званымі «саўк**а**мі» й «нармальнымі» людзьмі. Прорва гэтая відавочная па сёньняшні дзень, калі на тэрыторыі былога сталінскага ГУЛАГу

---

445 **Часлаў Ханяўка** (1909–1988), грамадскі дзеяч. Жыў у ЗША.

праваслаўныя расейцы, а зь імі й абруселыя беларусы носяць іконы са Сталіным!

Пісьменьнікі-дыпляматы

На працягу 1970-х–1980-х у складзе дэлегацыяў БССР на асамблеі ААН у Нью-Ёрк кожны раз прыяжджаў прадстаўнік беларускай культурнай сфэры, найчасьцей пісьменьнік. Мы зь Вітаўтам Кіпелем і прафэсарам Томасам Бэрдам[446] выкарыстоўвалі такія нагоды, каб наладзіць ва ўнівэрсытэцкім будынку сустрэчу з такім дэлегатам для дакладу пра стан беларускай культуры.

Моцна запамятаўся даклад пісьменьніка Івана Чыгрынава[447]. Даведаліся мы ад яго найбольш пра савецкую «свабоду». Дакладчык сеў за стол, разгарнуў сшыток і манатонным голасам прачытаў нам статыстыку: гэтулькі а гэтулькі вышэйшых навучальных установаў, гэтулькі клюбаў, тэатраў; кнігі выдаюцца накладамі ў дзясяткі й сотні тысячаў. Аднак, калі пачаліся пытаньні, стала відавочным, што праўды пра стан нацыянальнай культуры ад нэрвознага дакладчыка не пачуеш.

Другая памятная сустрэча з дэлегатам на Асамблею ААН адбылася праз колькі гадоў з Алесем Адамовічам[448]. Падрабязьней пра яе напісаў Вітаўт Кіпель у кнізе сваіх успамінаў «Жыць і дзеіць»[449]. Мне ж востра засела ў памяці Адамовічава празорлівае, як выяўляецца, выказваньне пра выжываньне беларускай мовы. *«Майце на ўвазе,* — сказаў ён тады, — *што беларуская мова набывае ўсё больш і больш характар мовы гарадзкой, і*

---

[446] **Томас Бэрд** (анг. *Thomas Bird*, нар. 1935), амерыканскі славіст, беларусіст, сябра БІНіМа.

[447] **Іван Чыгрынаў** (1934–1996), пісьменнік, драматург, публіцыст, Народны пісьменнік Беларусі. У 1978 г. у складзе дэлегацыі БССР удзельнічаў у рабоце XXXIII сесіі Генеральнай Асамблеі ААН у Нью-Ёрку.

[448] **Алесь Адамовіч** (1926–1994), пісьменнік і грамадскі дзеяч. Працаваў у Інстытуце літаратуры АН БССР. У 1982 г. у складзе дэлегацыі БССР удзельнічаў у рабоце XXXVII сесіі Генеральнай Асамблеі ААН у Нью-Ёрку.

[449] Маецца на ўвазе кніга: Кіпель, Вітаўт. Жыць і дзеіць: успаміны / прадмова Янкі Запрудніка. Мінск: Зміцер Колас, 2015. — 442 с.

прыйдзе час, калі яна пазбудзецца кляйма "вясковай", а стане мовай гарадзкой культуры ды ў гэтым статусе замацуецца». Такое выказваньне ўсім нам, устрывожаным за долю роднае мовы, зразумела, прыпала да душы. Яно гучыць актуальна й па сёньняшні дзень як заклік, як кліч да маладых беларусаў і беларусак па цэлым сьвеце.

Роспыты пра Сяргея Вільчыцкага (Янку Запрудніка)

Былі таксама ў Нью-Ёрку сустрэчы з БССР-аўскімі пісьменьнікамі-дыпляматамі, якія прыяджалі на асамблеі ААН з дадатковай «нагрузкай» ад адпаведных органаў. Адным з такіх выявіўся Яўген Васілёнак[450], якому было даручана пабачыцца зь Сяргеем Вільчыцкім. На сустрэчу зь ім паклікаў мяне мой сябра Вітаўт Кіпель, які працаваў у Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы недалёка ад месца мае працы ў радыё «Свабода».

Васілёнак яшчэ падарозе ў рэстаран, куды ён запрасіў нас абодвух (гл. пра гэта Вітаўтаў успамін[451]), пачаў распытваць пра Вільчыцкага, а калі мы селі за стол, ён вярнуўся да гэтай тэмы і, дастаўшы з кішэні паперку з прозьвішчам Вільчыцкага, паказаў яе мне ды, пазіраючы ў вочы, кажа: маці ў пошуку яго вельмі сумуе, плача. Не маргнуўшы вокам, я адказаў, што *«так, нейкі Вільчыцкі быў калісьці ў Нью Ёрку, але некуды зьехаў».* А зусім нядаўна даведаўся, што Васілёнак быў таксама ў Саўт-Рывэры (гадзіна язды ад Нью-Ёрку) і там распытваў беларусаў пра Сяргея Вільчыцкага. Відаць, кадэбэшнікам вельмі карцела дабрацца да яго.

Кантакты зь «Песьнярамі»

У самым канцы 1976 г. і пачатку 1977 г. славутыя беларускія «Песьняры» гастралявалі па Амэрыцы, але не асобна, а супольна з амэрыканскім гуртом *«New Christi Minstrels»*[452], і не па вялікіх

---

[450] **Яўген Васілёнак** (1917–1973), пісьменнік. У 1958–1966 гг. быў галоўным рэдактарам часопіса «Нёман».

[451] Кіпель, Вітаўт. Жыць і дзеіць: успаміны… С. 273–274.

[452] ***New Christi Minstrels*** — амерыканская фольк-група, заснаваная Рэндзі Спарксам у 1961 г. Іх дэбютны альбом у 1962 г. атрымаў узнагароду «Грэмі».

гарадах, а па прывінцыяльных. Зразумела, гэтае мерапрыемства было санкцыянавана ўрадамі з абовух бакоў. Гэтак рабіліся крокі да паразуменьня-збліжэньня ў выніку падпісанага ў 1975 г. Гэльсінскага пагадненьня.

Пра канцэрты «Песьняроў» шмат пісалі амэрыканскія мясцовыя газэты. Мне, рэпартэру Радыё «Свабода», вельмі хацелася мець ня толькі выразкі зь мясцовых газэт з рэпартажамі пра гастролі, але й доступ (тэлефонны) да самых сьпевакоў. Я ведаў, што ім вельмі хочацца ведаць, якія пра іх водгукі. Давай, думаю, патэлефаную ім у гатэль. Але, добра разумеючы, што ім было небясьпечна кантактавацца з Арсенем Загорным (мой псэўдонім у РС), карэспандэнтам радыёстанцыі, якую савецкая цэнзура глушыла, я патэлефанаваў ім як «Павал Янкоўскі», карэспандэнт ньюёркскага «Беларуса». Трубку падняў кампазытар Ігар Лучанок (што гэта быў Лучанок, я даведаўся шмат гадоў пазьней у Беларусі ад самога Лучанка, які езьдзіў разам са сьпевакамі). Мне прыемна было пачуць мяккую родную мову суразмоўцы. Ён быў вельмі рады пачуць, што гастролі выклікаюць прыхільныя водгукі. У нас з Лучанком адбылося зь дзясятак гутарак, у якіх я цытаваў у перакладзе з газэтных матэрыялаў пра вельмі пасьпяховае турнэ бардаў. Усім ім, я перакананы, мусіла быць прыемна даведацца, што, прыкладам, у ньюёркскай газэце NEWS (12-XII-76) загаловак артыкулу пра гастролі гучэў так: «Жалезная заслона распахнута абдымкам, пацалункам і песьняй». Прызнайма: сказана ня толькі праўдзіва, але й вельмі паэтычна!

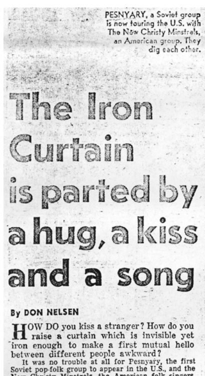
PESNYARY, a Soviet group is now touring the U.S. with The New Christy Minstrels, an American group. They dig each other.

The Iron Curtain is parted by a hug, a kiss and a song

By DON NELSEN

HOW DO you kiss a stranger? How do you raise a curtain which is invisible yet iron enough to make a first mutual hello between different people awkward?

It was no trouble at all for Pesnyary, the first Soviet pop-folk group to appear in the U.S., and the New Christy Minstrels, the American folk singers

hair and mustache. Alexander Sergeyevich Demeshko, percussionist and the most jovial of the Ps, walked down the aisle of the bus as it whizzed through the fir-studded mountains of northern Virginia and distributed souvenir pins from Minsk and Brest. Mine read: "Long life to the Soviet Army." Okay, as long as it lets me alone.

Bill Brawley, a veteran Greyhound driver whose

Нью-Ёркская газета «Ньюз» з артыкулам пра гастролі «Песняроў»

Зусім зразумела, што ў маіх радыёрэпартажах я ні словам не абмовіўся, што кантактаваў зь «Песьнярамі». Гэта было б супраць строгага правіла — дый супраць майго

ўласнага разуменьня сытуацыі: ня ставіць пад небясьпеку з боку савецкай улады людзей за іхныя лішнія кантакты за межамі краіны.

Пра «Паўла Янкоўскага» я прызнаўся Ігару Лучанку недзе ў сярэдзіне 1990-х, калі мы зь ім спаткаліся ў Менску. Дарэчы, я захоплены ягонымі задушэўнымі песнямі. Пачуўшы пра «Янкоўскага», Ігар моцна зьдзівіўся, прыхільна засьмяяўся ды запрасіў мяне ў сваю лазьню. Я шчыра падзякаваў, але час не дазволіў скарыстаць зь ягонай ветлівасьці.

Вершы «адтуль» праз французскую дыпляматку з Варшавы

Аднойчы ў 1982 г. рэдакцыя «Беларуса» атрымала канвэрцік з Парыжа, а ў ім — восем старонак рукапіных вершаў. На адвароце залучанай візытоўкі незнаёмая жанчына напісала па-польску:

«Шаноўная Рэдакцыя.

Залучаю перададзеныя мне сп. Жамойцінам[453] *вершы паэта, які піша пад псэўдонімам Зьніч. Маю яшчэ для перасылкі Беларускі Каляндар. Усякую карэспандэнцыю прашу пасылаць на мой адрас на польскай мове, нямецкай або па-француску. — Д(анута). Магнэты (Magnetti)».*

Рукапіс вершаў канчаўся месцам і датай: Мінск, 1981. Я апублікаваў іх у «Беларусе» (№ 303–304, 1982) пад заг. «Вершы з таго боку». А неўзабаве пасьля гэтага — якое супадзеньне! — у выдаваным для замежных суродзічаў менскім «Голасе Радзімы» (№ 31, 5-VIII-82) зьявіўся ключ для расшыфроўкі «Зьніча». «Голас» у рубрыцы «Новыя вершы» зьмясьціў, разам зь вершамі іншых паэтаў, чатыры

Szanowna Redakcjo,
Załączam przekazane mi przez P. Zamojcina wiersze poety piszącego pod pseudonimem „Znicz"
Mam jeszcze do przekazania Kalendarz Białoruski. Wszelką korespondencję proszę kierować na mój adres w jęz. polskim, niem. lub francuskim.
D. Magnetti

Адваротны бок візітоўкі, далучанай да рукапісу вершаў Зніча

---

[453] **Янка Жамойцін** (1922–2003), пісьменнік-публіцыст, грамадскі дзеяч. У 1949–1956 гг. знаходзіўся у савецкіх лагерах. Ад 1957 г. жыў у Варшаве. Скончыў Варшаўскі ўнівэрсітэт. Займаўся літаратурнай творчасцю, быў актыўным удзельнікам беларускага жыцця ў Польшчы.

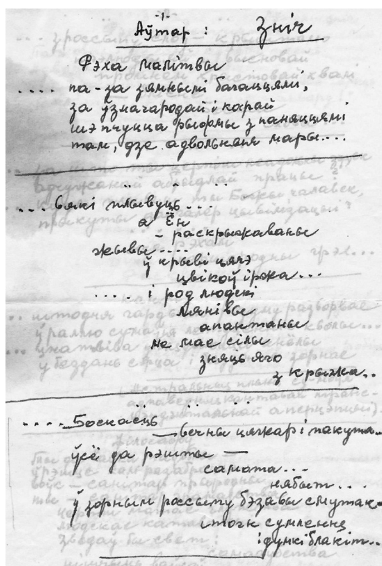
-1-
Аўтар: Зьніч
Рэха малітвы
.... па-за зямнымі багацьцямі,
за ўзнагародай і карай
шэпчуцца рыфмы з паняцьцямі
там, дзе адвольныя мары....
... вякі плывуць ...
а Ён
— раскрыжаваны
жывы ...
і род людзей
ляніва
апантаны
не мае сілы
зняць яго
з крыжа..
.... Бясконца
— вечны цяжар і пакута...
ўсё да рэшты —
самота...
нябыт...

Старонка рукапісу верша Зніча

страфы Алега Бембеля, зь якіх чацьвертая была таксама ў тым Зьнічовым «польска-парыскім» рукапісе.

Па-за зямнымі багацьцямі,
за ўзнагародай і карай
шэпчуцца рыфмы з паняцьцямі
там, дзе адвольныя мары.

У 1988 г., коштам Фундацыі імя П. Крэчэўскага, я выдаў з прадмовай атрыманыя Зьнічовы вершы асобнай кніжыцай (36 старонак) пад заг. «Рэха малітвы» (загаловак першага зь вершаў). У прадмове зазначана, што яны *«друкуюцца бязь ведама й згоды аўтара»*[454].

На пачатку 1990-х мы з Алегам Бембелем, пазнаёміліся ў Менску, пасябравалі. Калі яго гарадзкія ўлады выкідалі з бацькоўскага дому, у 1994 г. я апублікаваў на ягоную просьбу артыкул у «Беларусе» ў спробе дапамагчы яму абараніць сваё права на дом бацькі, заслужанага архітэктара. Адстаяць сваё права на дом яму, на жаль, не ўдалося.

Генадзь Бураўкін з «падпалкоўнікам» на радыё «Свабода»

Перабудовачныя працэсы ў Савецкім Саюзе й нацыянальна-дзяржаўніцкае адраджэньне ў Беларусі значна аблягчылі й прысьпешылі паразуменьне паміж беларусамі «адтуль» і беларусамі «адгэтуль». І якая іронія гісторыі! Пасьля дзесяцігодзьдзяў амаль суцэльнай нематы й траскатні глушылак на другім баку «жалезнай заслоны» насталі часы, калі я, працуючы на радыё «Свабода», мог ня толькі бліжэй кантактаваць з дыпляматамі

[454] Гл.: Зьніч. Рэха малітвы: Вершы зь Беларусі. Нью-Ёрк: выдавецтва «Беларус», 1988. — 34 с.

У Беларускай рэдакцыі радыё «Свабода» ў Нью-Ёрку (справа налева): Генадзь Бураўкін, Уладзімір Сакалоўскі і падпалкоўнік

«адтуль», але й запрасіць кіраўніка беларускай місіі пры ААН да мікрафону РС на інтэрвію. Праўда, зрабіць гэта можна было не без прысутнасьці «палкоўніка».

На самым пачатку 1990-х, калі гарбачоўская «перабудова» была ўжо ў поўным размаху, а беларускую місію пры ААН узначальваў патрыёт сваёй радзімы Генадзь Бураўкін[455], мы, амэрыканскія беларусы, мелі даволі свабодныя й частыя кантакты, афіцыйныя й прыватныя, зь беларускімі дыпляматамі. Сувязь гэтая замацоўвалася рознымі спосабамі, у тым ліку, падарункамі дапляматам кнігаў ды мастацкіх твораў на ўдэкараваньне офісаў і памешканьняў, прыкладам, кансуляту Рэспублікі Беларусь і Беларускай місіі пры ААН на 67-й вуліцы ў Мангатэне.

Аднойчы я папытаўся ў Бураўкіна, ці не згадзіўся б ён даць інтэрвію ў беларускай праграме Радыё «Свабода». Ён сказаў, што «падумае». А пасьля колькіх дзён кажа, што так, можна

[455] **Генадзь Бураўкін** (1936–2014), паэт, дзяржаўны і грамадскі дзеяч. У 1990–1993 гг. быў афіцыйным прадстаўніком Беларусі ў ААН.

будзе пагаварыць, але ён прыйдзе ня сам. Ну што ж, гэта не перашкода.

З Бураўкінам прыйшло двух: Уладзімір Сакалоўскі, які займаўся справамі пратаколу, і другі Ўладзімір (прозьвішча, на жаль, не захавалася ў памяці), пра якога мне сказалі, што ён «падпалкоўнік». Ну, з гэтым усё ясна: без такіх не абыходзяцца ніякія дыпслужбы.

Я запэўніў Бураўкіна яшчэ раз, што мы з Адамам Акулічам, штатным супрацоўнікам Беларускай рэдакцыі, ніякіх правакацыйных пытаньняў задаваць ня будзем, гутарка будзе мець характар чыста інфармацыйны: пра бягучыя падзеі ў Беларусі ды міжнародныя кантакты. Калі дайшло да адказу так-ці-не, Бураўкін, бачу, зірнуў на падпалкоўніка, той лёгка кіўнуў галавой, і мы ўсе пайшлі ў студыю запісаць інтэрвію (ньюёрскія перадачы РС запісваліся тады спачатку на стужку). Інтэрвію «на тэму дня» прайшло спакойна безь ніякіх інцыдэнтаў. Шкадую, што не захавалася копія яго.

У студыі РС перад пачаткам запісу інтэрв'ю з Генадзем Бураўкіным (злева направа): падпалкоўнік, Адам Акуліч, Янка Запруднік, Генадзь Бураўкін, Уладзімір Сакалоўскі. Фота з бюлетэня «Кароткія хвалі» Радыё «Вольная Эўропа» / Радыё «Свабода»

Абмежаваная «нармалізацыя» кантактаў

Пачынаючы з 1990 г. кантакты зь людзьмі «адтуль» пачалі паступова нармалізавацца. У шырокім сэнсе, катэгорыі «адтуль» і «адгэтуль» страцілі сваю палярнасьць, хоць кантрасты засталіся і дасюль ня сьцерліся. Быў час у пачатку й сярэдзіне 1990-х, калі ў Злучаныя Штаты, найбольш у Нью Ёрк, прыязджалі дэпутаты Вярхоўнага Савету, палітыкі, журналісты, культурныя дзеячы, артысты, мастакі, шукальнікі дабрадзеяў на дапамогу ахвярам Чарнобыля, а сярод іх цімала й розных дзяльцоў дзеля свае нажывы. Амэрыканскія беларусы, «галодныя» на сустрэчы з суродзічамі, былі радыя кожнаму земляку й асабліва сардэчна прыймалі прадстаўнікоў БНФ, актывістаў адраджэнскага руху. Разам з кантактамі наладзілася супрацоўніцтва, якое дало немалы плён на культурнай і гуманітарна дапамаговай ніве. Але з прыходам да ўлады Аляксандра Лукашэнкі настаў «карэкцыйны» пэрыяд, што трывае дасюль, зь ягонымі патэнцыяльнымі магчымасьцямі й абмежаваньнямі.

ШТО СКАЗАЎ БОГ БЕЛАРУСУ[456]

І сказаў Бог беларусу... (1)

1. І сказаў Бог беларусу: Я стварыў цябе паводле вобразу й падабенства Майго, удыхнуў у цябе дыханьне жыцьця й зрабіў цябе душою жывою.

2. Я даў табе розум, і волю, і працавітасьць, каб ты карыстаўся імі дзеля дабра бліжніх сваіх.

3. Прыглядайся да навакольля. Бач, як стварэньні Мае множацца паводле роду іхняга: усякае быльлё, кустоўе, дрэвы, усякая рыба, жывёла й птушка крылатая, і плямёны людзкія — усё працягваецца паводле роду іхняга.

4. У разнастайнасьці прыроды — Мая сутнасьць. Будзь верны ёй, стварай паводле роду свайго й будзеш дабраславёны за гэта.

5. Я ўдыхнуў у цябе здольнасьць называць рэчы й зьявы сваімі імёнамі, каб захоўвалася повязь паміж табой і тваімі нашчадкамі.

6. Нашчадкі будуць тваім замагільным жыцьцём, будуць перахоўваць тваю вечнасьць.

7. Рух і тварэньне — існасьць усяго жывога. У руху й тварэньні ты будзеш апраўдваць сваё існаваньне, свой боскі пачатак.

8. Я даў табе жанчыну як спадарожніцу на тваім зямным шляху.

9. Вы й дзеці вашы будзеце працягваць Маю працу — тварыць паводле вобразу й падабенства вашага. І зямля ваша будзе ў дастатку.

10. Тое, што вы створыце, будзе вашым Эдэмам, у якім Я пастаўлю дрэва жыцьця, каб квітнеў і ня зьвёўся род ваш.

11. Закладаю ў вас энэргію й творчы талент, каб вы ўзбагачалі Маё тварэньне. Вы будзеце ўнікальныя ў Маім шматстайным сьвеце й будзеце адказныя за захаваньне шматстайнасьці.

12. Узнагародай вам за вернасьць Маім запаветам будзе радасьць творчай працы й быцьцё працягам Мяне Самога.

Вычытана зь Біблії ў верасьні лета Божага 2006

---

[456] Тэкст публікаваўся на сайце газеты «Наша Ніва». Гл.: http://nn.by/?c=ar&i=4418.

І сказаў Бог беларусу... (2)

Да 100-годзьдзя «Нашай Нівы»

1. І сказаў Бог беларусу: дзьве найгалаўнейшыя рэальнасьці пакладзены ў аснову Майго сьвету — чалавек і народ. Імі вымяраецца Мой лад на зямлі.

2. На шырокіх прасторах Майго валадарства Я стварыў мноства языкоў, і ніводзін зь іх ня лішні.

3. Гукі розных моваў мілыя Мне. Яны зьмяшчаюць у сабе сутнасьць Майго творчага акту, існасьць Мае творчае *Свабоды*.

4. Мова твая — паказальнік Мае прыхільнасьці да цябе. Шануй яе, як Мой сьвяты дар табе.

5. У мове тваёй закладзены гукі й хварбы зямлі, на якой ты жывеш. Мова твая — голас Мае прыроды.

6. Мовай сваёю ты будзеш услаўляць Мяне, каб прыймальнай была твая ўдзячнасьць Мне.

7. У аснову запавету пра шанаваньне прародзічаў Я паклаў перахоўваньне мовы продкаў, каб душы іхнія маглі спачываць спакойна.

8. Праз мову ты будзеш трымаць лучнасьць з прашчурамі да саракавога калена й глыбей у вякі. У мове — твая й тваіх нашчадкаў вечнасьць. Памятай пра гэта, узгадоўваючы дзяцей сваіх.

9. У цябе будуць цэлыя пакаленьні тварцоў мовы, ахоўнікаў Маёй духовасьці. Гукамі мовы ты перадасі самыя глыбінныя пачуцьці свае несьмяротнае душы, самыя высокія ўзьлёты творчае думкі.

10. Па мове тваёй будуць пазнаваць цябе іншыя народы.

11. Творчасьць словамі, якія Я даю табе на зямны шлях, будзе сьведчаньнем твае вернасьці Мне. За гэта Я ўзнагароджу цябе квітненьнем культуры й духовай сілаю ды павагай сярод усіх языкоў Маіх.

12. Як прадаўжальніку вечнасьці аднаго з Маіх народаў Я закладаю ў тваю душу адчуваньне волі, каб ты ніколі не забываўся, што *мова — Свабоды аснова*.

Вычытана зь Біблії ў кастрычніку лета Божага 2006

МАНІФЭСТ ТУТЭЙШАГА,
або КАНТЫНЭНТ ДУШЫ

Ваганьне **паміж** Захадам і Ўсходам і шчырая няпрыхільнасьць ні да аднаго, ні да другога зьяўляецца асноўнаю адзнакаю гісторыі беларускага народу.

Ігнат Абдзіраловіч[457]

Беларусь павінна стаць **мостам**, які зьвязвае Ўсход і Захад.

Аляксандар Лукашэнка[458]

Рэспубліка Беларусь знаходзіцца **паміж** двума цэнтрамі ўплыву — Эўразьвязам і Расеяй.

Сяргей Мартынаў[459]

Гэта «між» залезла ў косьці,
Пакуляла ўсё ўверх дном.
Правяць баль у хаце госьці,
Гаспадар жа — пад сталом.

Сяргей Законьнікаў[460]

Каб быць ПАМІЖ, трэба спачатку БЫЦЬ. Битаваньне ПАМІЖ шкодзіць самому БЫЦЬЦЮ, пазбаўляючы яго паўнаты. ПАМІЖнасьць — гэта памежнасьць, пэрыфэрыйнае існаваньне й мысьленьне.

МОСТ гэта — месца транзыту, а не бытаваньня. На ім не спыняюцца, па ім толькі рухаюцца да іншага берагу.

---

[457] Ігнат Абдзіраловіч. Адвечным шляхам. Дасьледзіны беларускага сьветагляду. Мінск: Навука і тэхніка, 1993. С. 9.

[458] Аляксандр Лукашэнка, прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, у пасланні да народу 23.04.2009.

[459] Сяргей Мартынаў, міністр замежных справаў Рэспублікі Беларусь, у інтэрв’ю венскаму выданню *Der Standard*. Радыё «Свабода», 08.02.2010.

[460] З верша Сяргея Законнікава «Між Варшавай і Масквой» у кнізе «Дол».

Ёсьць геаграфія прасторы й геаграфія душы. У геаграфіі душы няма ПАМІЖнасьці, няма МАСТОЎ, уся духовая прастора запаўняецца ТУТнасьцю. Сутнасьць ТУТнасьці у цэнтрызьме мысьленьня. Цэнтрычнае мысьленьне накіроўвае думку й пачуцьці на БЕЛАРУСЬ, а не на ПАМІЖнасьць і не на МОСТ. Я, ТУТны беларус, не хачу быць на ПАМІЖным МОСЬЦЕ, хачу быць ТУТ — на духовым КАНТЫНЭНЦЕ, сучаснае імя якому – БЕЛАРУСЬ.

ТУТнасьць завастрае адказнасьць за долю Бацькаўшчыны, узбуджае творчую думку, працуе на будучыню праз надаваньне поўнацэннасьці гістарычнай рэтраспэктыве, замацоўвае адчуваньне прысутнасьці.

ТУТ — гэта зямля й жыцьцёвы лад, у якім жылі мае продкі. ТУТ — гэта мова, якую яны тварылі й якой я карыстаюся. ТУТ — гэта магілы прашчураў, што лучаць мяне з народам як гістарычнай адзінкай. ТУТ — гэта мае́ мастацкія каштоўнасьці й эстэтычныя густы, мае́ формы, колеры, вузоры, творчыя вытокі й імпульсы. Пакуль жыву, буду ТУТнічаць, буду памятаць, што мой быційны цэнтар — гэта ўвесь кантынэнт народнай душы.

Народ зьяўляецца біялягічна-сацыяльнай рэальнасьцю, якая пры зьменлівых формах захоўвае гістарычную цягласьць. У якой бы ладавай структуры ні бытавалі мае продкі, я неразлучна спалучаны зь імі. Я — акумулятар іхняй быційнай і творчай энэргіі. Я, ТУТны беларус — біялягічны й духовы спадчыньнік стагодзьдзяў, я — сувязны[461] мінуўшчыны й будучыні.

Новыя формы жыцьця паўстаюць на духовай глебе, апрацаванай продкамі. Зьменлівасьць гістарычных формаў бытаваньня не мяняла іхняе ТУТнасьці, іхняе сувязі зь зямлёй, якую яны любілі й баранілі ды якую я маральна абавязаны перадаць нашчадкам.

---

461 Быць «сувязным мінуўшчыны й будучыні» — гэта быць не «паміж» чужымі берагамі, а быць у цэнтры свайго гістарычнага працэсу, дбаючы захоўваць і мацаваць спалучанасць пакаленняў народа.

Культурныя элемэнты, перанятыя зь іншых духовых кантынэнтаў, у моц іхняга прыняцьця, становяцца кампанэнтамі маёй культуры, арганічнай часткай маёй ТУТнасьці. У век глябалізацыі не ўцячэш ад вонкавага сьвету. Дык не ўцякайма — праз МОСТ — ад сябе саміх!

Наша месца на Кантынэнце Беларускай Душы.

2010–2015

Янка Запруднік

ІМЕННЫ ПАКАЗНІК

ЗМЕСТ

Здымак на вокладцы з архіва Анатоля Клешчука.

Літаратурна-мастацкае выданне

Бібліятэка Бацькаўшчыны
Кніга 30

КАНТАКТЫ:
сіла прыцягнення Бацькаўшчыны
(Да 90-годдзя Янкі Запрудніка)

Адказны за выпуск Генадзь Вінярскі
Рэдактар Наталля Гардзіенка
Вёрстка Ларысы Гарадзецкай
Дызайн вокладкі Яўгеніі Багдановіч
Карэктар Міраслава Шавыркіна

Падпісана да друку 23.05.2016. Фармат 84х108 $^{1}/_{32}$.
Папера афсетная. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 14,7. Ул.-выд. арк. 11,33.
Наклад 300 асоб (1-ы з-д 1–250). Замова 194.

ПУП «Кнігазбор».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка друкаваных выданняў № 1/377 ад 27.06.2014.
Вул. Я. Лучыны, 38-93, 220112, Мінск.
Тэл./факс (017) 207-62-33, тэл. (029) 772-19-14, 682-83-86.
E-mail: bkniha@tut.by

Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка ў ЗАТ «Аргбуд».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка друкаваных выданняў № 2/182 ад 15.02.2016.
Вул. Берасцянская, 16, 220034, Мінск.